HUSZADIK SZÁZAD

VAS ZOLTÁN

BETILTOTT KÖNYVEM

SZABAD TÉR KIADÓ

XX

Vas Zoltán

BETILTOTT KÖNYVEM

Életem III.

Szabad Tér Kiadó
1990

Szerkesztette és az előszót írta Veliky János

© Vas Zoltánné Pintér Edit 1990
© Szabad Tér Kiadó 1990

Megjelent a Szabad Tér Kiadó gondozásában
Felelős kiadó: **Koltay Gábor**
Produkciós igazgató: **Lovasi József**
Műszaki szerkesztő és borítóterv: **Tőrös István**
Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
Felelős vezető: **Szabó Viktor vezérigazgató**
Munkaszám: 2332.66-14-2
Készült: Debrecenben, 1990-ben
ISBN: 963 7810 25 0
HU-ISSN 0238-9053

Előszó

E sajátos sorsú könyv Vas Zoltán visszaemlékezéseinek utolsó kötete. Az írás és a kiadás folyamatában feltűnő módon ismétlődnek a visszaemlékező kommunista pályafutásának jellemzői - a „mozgalom" belső rendjének autonóm személyiséget romboló zsákutcás helyzetei: a memoár megszületését kezdetben néhány magas állású pártvezető is támogatja, amikor azonban a leírtak nem teljesen egyeznek a „hivatalos" felfogással, a művet megpróbálják elkobozni, alkotóját pedig - újra és újra megvallott kommunistasága ellenére - a rendőrség zaklatja.

A szerző a munkáját az 1980-as évek elején fejezte be. Már a visszaemlékezés korábbi köteteinek megjelentetése körül is támadtak nehézségek, ez pedig mindeddig kéziratban maradt. Akadályokat a korszak politikai vezetői állítottak elé, sőt a kiadást megtiltották, aminek oka nyilvánvalóan az emlékezés tartalmában és céljában található.

Vas Zoltán a kommunista mozgalom elitjéhez tartozott, nagyon sokat tudott a politika „titkos" világáról és személyiségeiről. Eljutott a hatalom legfelső régióiba (tagja volt az MDP Politikai Bizottságának és vezette a centralizált gazdaságirányítás egyik legfontosabb intézményét, a Tervhivatalt), de több alkalommal leváltották, így a hatalmat valamelyest kívülről is szemlélhette. Memoárja ezért talán a vártnál „elfogulatlanabb" és „ellenzékibb" lett.

A „mozgalmat" soha nem tagadta meg, viszont jó néhány kommunista vezetőnél nyitottabb szellemű volt; nem állt tőle távol a saját köreiben oly szokatlan önirónia sem. Visszaemlékezése is ilyen szellemben fogalmazódott, belső ellentmondástól sem mentesen, ismétlődő és nem mindig meggyőző önvizsgálat-

tal, gyakran mély kiábrándulással összekapcsoltan. Ezek a lelkiállapotok sokszor még a szándékoltnál is többet, igazabbat mondanak el a kelet-európai kommunista mozgalomról. A hatalom belső titkait, működésének elveit és tényleges eredményeit pedig a pártapparátus nem szívesen engedte a nyilvánosság előtt megjelenni.

Vas Zoltán gyakran eltért a kelet-európai kommunista mozgalom politikai felfogásától. A szűk körű pártelitre „tartozó", és annak legitimitását érintő eseményekről a nyilvánosság előtt kezdeményezett vitát. Ez az 1970-es években még elég szokatlan volt. Nem tekinthető véletlennek, hogy a pártelittől milyen kevés visszaemlékezés származik. (Ismereteim szerint egyetlen kelet-európai kommunista első, illetve főtitkár sem írt részletes visszaemlékezést.) Többek között összefügg ez a kommunista felfogás radikális liberalizmusellenességével, amely a politika társadalommal szembeni elsőbbségét vallja, ezért természetesen elveti a közvélemény aktív, ellenőrző szerepét, és így leértékeli a nyilvánosság jelentőségét.

A kelet-európai kommunista mozgalom az államvezetés több évszázados, európai tapasztalatokra épülő gyakorlata helyett saját, illegális tevékenységéből leszűrt elveket vezetett be: a szakértelem helyett mindenek fölé a megbízhatóságot helyezte, a nyilvánosságtól pedig valósággal irtózott. - Végül Európának ebben a régiójában a liberalizmus és a munkásmozgalom sikeres összekapcsolódásának esélyeit a nemzetközi kommunista szervezet mély antidemokratizmusa, az internacionalizmus köntösébe burkolódzó nagyhatalmi érdek és a hozzá csatlakozó kisebb-nagyobb nacionalizmusok rombolták szét.

Vas Zoltán visszaemlékezése tiszta politikum, még ott is, ahol gazdaságról vagy társadalomról van szó benne. A radikális kommunista felfogásnak köszönhetően gondolkodásában a politika, illetve az azzal szinonim fogalmak: párt, pártvezető, elit, hierarchia mindent megelőznek. A sorrend még véletlenül sem cserélhető fel.

Jellemző módon a kommunista elitben bármikor vita robbanhatott ki arról, hogy a hatalmi sorrendben ki, hol áll: persze ahhoz Rákosi és Gerő mélységes machiavellizmusára is szükség volt, hogy például egy nyilvánvalóan halálos kimenetelű kirakatper megszervezése kapcsán (amikor társaik sorsáról döntöttek) ilyesmire terelődött a figyelmük.

A politikának ebben az eltorzult világában minden megtörténhetett, hiszen az egész élet a hatalmi (nagyhatalmi) érdekeknek volt alárendelve. A törvények liberális tisztelete teljesen ismeretlenné vált. A szocialista törvényesség ténylegesen halva született gondolatnak bizonyult, hiszen benne a szocialista jelző „fosztóképzőként" funkcionált. Megszűnt, sőt kifejezetten veszélyesnek minősült a társadalmi, mozgalmi, családi szolidaritás. – És természetesen folytathatjuk a felsorolást tovább: koncepciós perek, munkatáborok, kitelepítések. És a kreált ellenségfogalomba már bárki bevonható, így az emberi fantáziát meghökkentő módon a kommunista politikában megjelenik az antiszemitizmus is, amit támogatnak a sztálinizmus teremtette félelemlégkörben önmagukat teljesen feladó, zsidó családból származó vezetők is. A keleti hatalomkultusz (és a hozzá kapcsolódó céltudatosan szervezett, rituális „önkritika") az önálló személyiségre épülő európai társadalmi kultúrát igyekezett összeroppantani.

*

A kézirat számottevő rövidítéssel jelenik meg. Elhagytunk minden olyan, más szerzőtől származó, gyakran igen terjedelmes idézetet (sok esetben szintén visszaemlékezést vagy naplórészletet), amely ma már külön kiadásban amúgy is hozzáférhető. Hasonlóképpen elmaradtak a történetíróktól vett citátumok, amelyek a szerző egyébként nyilvánvalóan helyes állítását voltak hivatottak bizonyítani. Kimaradt számos korabeli forrás (újságcikk, brosúra, párthatározat), hiszen azok a szerző és a cím ismeretében könnyen megtalálhatók.

Érintetlen maradt viszont a visszaemlékezés egész szerkezete, gondolati vonala, szellemisége és stílusa; minden személyes jelenléthez kapcsolódó élményanyag, amely nagyfontosságúnak, vagy a pálya szempontjából jellemzőnek tekinthető.

A visszaemlékezés szubjektív műfaj. Szerzője a maga különös nézőpontjából kitekintve mutatja be környezetét. Ha ezt számításba vesszük, nagyon sokat segíthet a múlt megismerésében. Így természetesen Vas Zoltán egyéni felfogása, nézetei, helyzetelemzései a memoár szerves részét képezik, azok kiegészítése nem szükséges, csupán némely értékelés szorul magyarázatra.

1. Az I. fejezetben esik szó Magyarország második világháborús szerepéről. A korabeli minősítést: „utolsó csatlós", maga

Vas Zoltán is idézőjelbe teszi, ezzel kifejezve bizonyos távolságtartást. A Rákosiék által felkapott megbélyegzést a propaganda szovjet megítélésekből vette át, amelyek Magyarország önálló, németellenes kezdeményezéseinek súlyát csökkenteni, a külső felszabadítás jelentőségét pedig abszolutizálni igyekeztek. A szövetségesek Magyarország sorsát illetően nem jutottak világos megállapodásra. Így Sztálin általában a magyarellenes döntéseket erőszakolta, a biztosan saját befolyási övezetébe sorolt államok előnyére. Jövőnkről alkotott véleményét valószínűleg befolyásolta, hogy Truman amerikai elnök 1945 júliusában, Potsdamban ismét elővette az ún. Welles-tervet, amely többek között egy délnémet állam megszervezését tűzte ki célul. Ez az állam Bajorország mellett Ausztriát és Magyarországot is magában foglalta volna. Látható tehát, e „történeti megítélés" mennyit ér és milyen módon függött a nagyhatalmak pillanatnyi osztozkodási vágyától.

2. A „népgazdasági tervezés" kialakuló rendszere teljesen hamis irányba terelte a gazdaság fejlődését, és ez nem csupán a hidegháborús ellentétekre hivatkozó, feszített ütemű, nehézipar-centrikus fejlesztésnek köszönhető. A mélyen áru-, piac- és magántulajdon-ellenes kommunista ideológia szellemében centralizált, bürokratikus mechanizmus jött létre, mint ez a II. fejezet megfelelő részeiből is kiderül. A fogyasztásellenes légkörben a társadalom igényeit kielégítő feldolgozó és szolgáltató ágazatok leromlottak. A gazdaság szerkezete a tőkés modernizációtól eltérő, konzervatív szovjet modellt tükrözte.

3. Főként a IV., V. és VI. fejezet foglalkozik az 1956-os magyar forradalommal. Az eseményekről nem bontakozik ki egységes, koherens kép. Vas Zoltán megbecsüléssel emlékezik meg a Donáth Ferenc és Losonczy Géza által kifejtett értelmezésről, ahol 1956 az európai típusú forradalmak sorába kerül, mégis mindvégig inkább hisz abban, hogy a válság vezetőváltással, kisebb „palotaforradalmakkal", vagyis lényegében egy keleti típusú klisé szerint megoldható lett volna. Pedig 1956 mélyen európai jelenség maradt: erős szociális feszültségből, nemzeti elnyomásból született és az alkotmányos-liberális berendezkedést munkásönkormányzattal kombináló hatalmat hozott létre. A rendszer életképességét a feltűnően gyors konszolidáció jelezte. E nemzetközi kihatásokkal járó és európai típusú konszolidációnak vetett véget a Szovjetunió beavatkozása.

Vas Zoltán jelen visszaemlékezés-kötete izgalmas kordokumentum, de ma már, szerencsére más jelentőséggel is bír: miután kialakult bizonyos történelmi távlat, segítségével higgadtan, kellő távolságtartással elemezhető és megérthető a jelenünket meghatározó közelmúlt

I. RÉSZ

A Rajk-per előzményei

1945 júniusában Rákosi Mátyás és Rajk László fontos politikai tárgyalásokra utazott Tito marsallhoz Belgrádba. Megértő barátsággal tárgyaltak a magyar–jugoszláv politikai és gazdasági kapcsolatokról, a két párt közös problémáiról, a Szovjetunióhoz való viszonyukról. Egyebek között arról, hogy a két párt együttesen kéri Sztálin több irányú intézkedését a Szovjetunió politikája miatt a két országra hátrányosan kiható politikai és gazdasági kérdésekben.

Az 1945-ös együttes fellépésük Sztálinnál, amit belgrádi találkozásukon megbeszéltek, Rákosi részéről elmaradt. Tito mindig nagy határozottsággal igyekezett megvédeni hazája érdekeit. Bátran szóvá tette azokat akár Sztálinnal szemben is. Rákosi most is, később is többször próbálkozott ezzel. Olyan határozottsággal azonban, mint Tito, nem merte megtenni. Különösen utóbb nem, hogy a Jugoszláviát illető sztálini politika erélyes és öntudatos bírálatával Tito szembe került Sztálinnal.

Sztálin és Tito elvi és személyi ellentéte a második világháború idején kezdődött. Tito harcban a fasisztákkal, folyamatosan megalkotva a jugoszláv hadsereget, eme kezdeti időkben nem kapott fegyvert, lőszert, sőt elvi támogatást sem a Szovjetuniótól. Ennek oka az volt, hogy a két szövetséges nagyhatalom, az Egyesült Államok és Anglia azzal vádolta Sztálint, hogy a hitleri hadsereg által megszállt országok kommunista pártjait támogatva igyekszik elérni a saját politikai befolyásának növelését, a hatalom megragadását. Sztálin tagadta ezt a vádat, s ezt azzal is bizonyítani akarta, hogy nem támogatta Tito fegyveres harcát a német fasizmus ellen. Sőt felvette a kapcsolatot a jugoszláv népet eláruló londoni királyi kormánnyal.

Az egyik alkalommal vitában Sztálinnal Tito gorombán azt táviratozta neki: ha már nem nyújthat segítséget, legalább ne akadályozza a jugoszláv nép harcát. Erről Dimitrov később elmondotta Titónak: – Sztálin akkor rettenetesen haragudott magára. Dühében egyre dobogott a lábával.

Sztálin és Tito eme ellentétére emlékezve fel kell idéznem önéletírásom már megjelent kötetének egyik fontos szovjet-magyar történelmi vonatkozású kérdését. Amit a jugoszláv partizán hadsereg megsegítése kérdésében Sztálin szovjet hadi és külpolitikai érdekből Titóval tett, történelmi azonossággal megcselekedte az emigráns magyar kommunista pártvezetéssel. Elutasította a magyar párt által Moszkvában kezdeményezett

antifasiszta mozgalom célját, a Kossuth Lajosról elnevezett magyar önkéntes hadtest felállítását. Sztálin azt követően döntött így, miután Voronyezsnél és utóbb másutt is nagy számban estek hadifogságba magyar katonák és tisztek. A magyar párt belőlük, illetve a szovjet oldalra már eddig is önként átállt magyar tisztekből, katonákból, továbbá a szovjet-oroszországi magyar emigrációból kívánta létrehozni a Kossuth-hadtestet.

Szovjet hadi és külpolitikai érdekből ugyanakkor Sztálin megengedte, hogy külön-külön a csehszlovákok, románok, lengyelek, neves hazafiakról elnevezett hadtestet alakíthassanak. Nekünk, magyaroknak ezt nem engedélyezte, hiába könyörögtünk. Ellenünkre vette figyelembe, hogy a Kossuth-hadtest felállítása ellen tiltakozott a Szövetséges Nagyhatalmak által diplomáciailag elismert, Londonban székelő jugoszláv királyi, valamint csehszlovák emigrációs kormány. Sztálin titkos megállapodást kötött a román vezetőkkel is, hogy kölcsönösen figyelembe veszik területileg vitatott igényeiket a magyarok hátrányára. Ezen az alapon a románok megszervezhetik hadtestüket, a magyarok nem.

Pedig ha a Kossuth-hadtest fegyverrel harcolhatott volna a Szovjetunió oldalán Horthyék és a németek ellen, feltétlenül másként alakul a hazai függetlenségi ellenállás. Magyarország nem lett volna „utolsó csatlós".

1945 januárjában másként alakult volna Magyarország fegyverszüneti szerződése a Csehszlovákiában, Jugoszláviában, de mindenekelőtt a Romániában egy tömbben élő magyar kisebbség tekintetében is. Hiszen ezt a lehetőséget Erdély magyar része vonatkozásában a fegyverszüneti szerződés is fenntartotta, miután a Magyarország szempontjából oly fájdalmas és fontos kérdés megoldását a megkötendő békeszerződés hatáskörébe utalta. Sajnos, 1947-ben a párizsi béketárgyaláson a Szövetséges Nagyhatalmak Románia és Csehszlovákia javára döntöttek. Sztálint e tekintetben az az általa vallott elv vezérelte: az egyes országok kommunista pártjai és a Szovjetunió közötti nemzetközileg vitatott kérdésekben a Szovjetuniót illeti a vezető szerep és a döntés joga. Sztálin akaratából a magyar kisebbségek ügyében még csak szót sem ejthettünk. Ez rendkívül megnehezítette a magyar pártvezetés helyzetét a nép előtt.

Sztálin a szovjet–jugoszláv államközi viszonyok tekintetében megkövetelte, hogy Belgrádban a szovjet nagykövetség, vala-

mint az ezzel együttműködő szovjet katonai és polgári megbízottak rendszeresen hozzájuthassanak a Jugoszláv Kommunista Párt és állam akár legtitkosabb irataihoz is, s megküldhessék ezeket Moszkvába. Pártja élén Tito elutasította Sztálin e követelését. Ragaszkodott a két párt és állam kapcsolatainak egyenjogú rendezéséhez. Tito újabb „engedetlensége" miatt Sztálin büntető jellegű intézkedéseket hozott Jugoszlávia ellen. Megtagadta a szovjet-jugoszláv kereskedelmi szerződés megújítását, ezzel Jugoszláviát rendkívül súlyos gazdasági helyzetbe hozta. Visszahívta az ott tartózkodó szovjet katonai és polgári tanácsadókat is. Ezzel az amúgy is elmérgesedett szovjet-jugoszláv párt- és államközi viszonyok a robbanásig feszültek.

Amikor Tito megtiltotta a szovjet megbízottak részére a jugoszláv pártot és államot illető bármiféle titkos irat átadását, Sztálin a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságához intézett rendkívül durva hangú, „szigorúan titkos" jelzésű levélben mélységes felháborodását fejezte ki.

Az Egyesült Államok belgrádi követe – írta levelében – úgy viselkedik Jugoszláviában, mintha ő lenne a házigazda. A szovjet követet viszont a jugoszláv párt vezetői szemlátomást mellőzik... – A helyzet megváltoztatását követelte. A szovjet követnek legyen joga Jugoszláviáról olyan információt beszerezni, amilyent és akitől akar. Mert a szovjet követ szintén kommunista. Így nemcsak joga, de kötelessége időről időre a jugoszláv kommunistákkal olyan kérdésekről beszélgetni, amilyenekről akar, és információkhoz jutni.

Tito ehhez mégsem járult hozzá.

A jugoszláv-szovjet ellentét idején még Magyarország sem alakított ki rendszeres és kölcsönös párt- és államközi kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ennek alapelvei akárcsak Jugoszláviában, nálunk Magyarországon is nehezen tisztázódtak, rendeződtek. A Debrecenben 1944 végén megalakult ideiglenes kormány által kinevezett, Budapest főváros rendkívüli jogokkal felruházott közellátási kormánybiztosaként, majd a főváros polgármestereként 1945 februárjától szereztem ebben némi gyakorlatot. A szovjet hadsereg magyarországi paracsnokaival egyeztettem a Budapesten adódó vitás kérdéseket. 1945 decemberétől, akkor már a kormány mellett működő, rendkívüli jogokkal felruházott Gazdasági Főtanács miniszteri rangú főtitkáraként tárgyaltam a Moszkvából Budapestre érkező szovjet

megbízottakkal. Általában a jóindulat vezette őket. A legtöbb kérdésben rendszerint sikerült barátian megegyeznem velük. Megkönnyítette helyzetemet, hogy tudták rólam: Horthyék idején tizenhat évet töltöttem fegyházban. Akadtak, akik olvasták oroszul megjelent könyvemet. Utóbb a szovjet hadsereg soraiban magas rangú tisztként harcoltam Hitler és a magyar fasizmus leveréséért, Magyarország felszabadításáért. A frontról közvetlenül érkeztem vissza a hazámba.

A tények azonban tények: nem mindegyik szovjet megbízottal lehetett könnyen megegyezni. Többször visszás helyzetbe kerültem velük egyre jelentősebb kérdésekben, amelyekben Sztálin, vagy közvetlen környezete döntése alapján jártak el. Nem térhettek el a legfelsőbb utasításoktól.

Mégis, a szovjet elvtársak kívánsága, sőt követelése ellenére, én a magyar érdeket képviseltem. Magam ellen hangoltam, sőt felháborítottam ezzel Sztálin vagy a legfelsőbb hatóságok nevében eljáró megbízottakat. Pedig ennek elkerülésére számos jogos és fontos vitás kérdésben saját elhatározásomból, vagy a pártvezetéssel egyeztetve, visszavonultam. Nem egyszer tragikusnak tartottam, hogy nagyon fontos magyar gazdasági érdeket képviselve, a magyar pártvezetéssel egyeztetve sem tudtunk a szovjet megbízottakkal egyenrangú alapon boldogulni. Jelentéseket küldtek erről Moszkvába. Felhalmozódtak ellenem a kifogások. Mögöttem állt azonban a pártvezetés. Kedvezőbb döntésért készültünk Sztálinhoz fordulni.

Felkeresett a szovjet követség kereskedelmi képviseletének újonnan Budapestre érkezett vezetője. Elvtársi, baráti módon fogadtam. Szívélyesen érdeklődött a Gazdasági Főtanács hatásköréről, munkásságáról. Kérte, hogy megkaphassa a Gazdasági Főtanács üléseiről készült jegyzőkönyvek másolatát. Igényét azzal indokolta, hogy Magyarország szocialista jövője egy úton halad a Szovjetunióval. Hasznos, ha mindenről tudnak. Sejtettem, hogy e hivatalos kérése engedélyezéséből csakis baj lehet. Mégis, a Politikai Bizottság engedélyével rendelkezést adtam ki: a szovjet megbízottak betekinthetnek a Gazdasági Főtanácsnak még a szigorúan titkos jelzésű irataiba is. Ha kérik, másolatot kaphatnak. Éltek e jogukkal. Ugyanígy történt – a Politikai Bizottság engedélyével – a pártközpontban hozott bárminémű határozattal.

Sajnos, az iratok átadásával olykor nagyon fontos magyar-

szovjet államközi kérdésekben valósággal elviselhetetlen helyzetbe jutottunk. Rendelkezésükre bocsátottuk a szigorúan titkos iratok másolatát is, amelyekben a magyar párt és kormány utasításokat adott a magyar küldötteknek: milyen álláspontot képviseljenek a magyar-szovjet államközi tárgyalásokon a szovjet kívánságok, sőt követelések tekintetében.

Egy a jövőnk, az érdekünk! – mondották nekünk ilyenkor is a szovjet megbízottak. Ugyanakkor a magyar párt és kormány titkos utasításai teljes ismeretét felhasználták ellenünk az általuk képviselt szovjet érdekek és követelések érdekében.

A jugoszláv pártvezetés, élén Titóval – már említettem – nem adta ki a szovjet megbízottaknak az általuk kért iratokat. Tito a jugoszláv-szovjet államközi kapcsolatok egyenjogú rendezését követelte. Amikor Sztálin erre nem volt hajlandó, a jugoszláv pártvezetés inkább vállalta a harcot vele.

A magyar párt is tett kísérletet a magyar-szovjet államközi viszonyok megfelelő rendezésére. Nem sikerült azonban eredményt elérnünk.

Két másik nagyon fontos kérdésben is hátrányosabban alakult az államközi helyzetünk a Szovjetunióval, mint Jugoszláviáé. Magyarországot a hitlerista háborúban való részvétele miatt az okozott háborús károkért súlyos jóvátételi kötelezettségek terhelték. Az aranydollárban fizetendő 300 milliós jóvátételből 200 millió a Szovjetuniót, 70 millió Jugoszláviát, 30 millió Csehszlovákiát illette. Ez számunkra akkor elviselhetetlenül nagy teher volt. Kérésünkre a Szovjetunió összegben és fizetési határidőben később némileg csökkentette e terhünket. Példájára ezt tette Jugoszlávia és Csehszlovákia is.

A másik nagy gazdasági hátrányunk volt, hogy a Szövetséges Nagyhatalmak az 1945 júliusában megtartott potsdami értekezlet döntésével a fasiszta Németország által a Szovjetuniónak okozott károk részbeni jóvátételeként, minden Magyarországon feltalálható német tulajdon a Szovjetunióra szállt át. Ezzel a közel 2 milliárd 1938-as aranypengő értékű összes magyar részvénytőkének közel a felét, 900 milliót adtunk át. Egyebek között 28 jelentős fém- és gépipari vállalatot, 22 textilüzemet, 25 vegyészeti gyárat és ipari társaságot. Több tucatnyi kisebb-nagyobb vállalatot, kereskedelmi céget, bankérdekeltséget. A még ennél is nagyobb, Magyarországot illető német márkaadósságot a békekötés nem írta a javunkra.

A kormány illetékes szerveinek kezdettől számos vitája adódott a volt német javak átadásával. Mit tekintsünk ilyennek és milyen értékben? Megnehezítette átadásukat, hogy eleinte a volt német javak ügyében az átvételt és ennek irányítását tucatnál több, szakmailag illetékes moszkvai minisztérium és más ottani hatóság Budapestre érkezett magas rangú küldöttei és a kíséretükben lévő munkatársak külön-külön szempontok és utasítások alapján intézkedtek.

Utóbb e viták súlyosbodtak azzal, hogy 1946 tavaszától a szovjet tulajdonba jutott volt német vállalatok többségéből és az ugyanilyen aranypengő értékű, magyar kézben levő vállalatokból közös szovjet-magyar vállalatokat kellett alakítanunk. Létrejött a Magyar-Szovjet Hajózási, a Magyar-Szovjet Polgári Légiforgalmi, a Magyar-Szovjet Bauxit-Alumínium, a Magyar-Szovjet Nyersolaj, valamint néhány más hasonló közös vállalat, és ezek monopolisztikus helyzete az ország népgazdaságában.

Mindezzel megszűnt Magyarországon a német ipari és bankbefolyás. Ehelyett az akkor még magyarországi tőkés világban az eddig külön-külön vezetéssel működő egykori német érdekeltségek helyett kialakult az egységes irányítás alá került magyar-szovjet és szovjet kézben maradt vállalatok hatalmas befolyása, komplexuma.

Sztálin akkor Magyarországon különleges szovjet érdekű gazdaságpolitikát követelt. Ha a Szövetséges Hatalmak, köztük a Szovjetunió által is aláírandó magyar békekötéssel a szovjet hadseregnek távoznia kellene az országból, a volt német javak birtoklásával ezután is megtartja a gazdasági életben megszerzett kulcspozícióit. Folytatódott e politika azután is, hogy az 1947 februárjában aláírt békeszerződéssel eldőlt: a szovjet hadsereg „ideiglenesen" Magyarországon marad.

A különböző moszkvai alárendeltségű magyarországi szovjet megbízottak, ha csak tehették, a saját érdekeiket követve igyekeztek kevésbé figyelembe venni a magyar kormányzat törvényeit, rendeleteit, utasításait. Pénzügyi és hitelpolitikai engedetlenségük és számos más ok miatt csak rendkívül nehezen lehetett rendet teremteni a magyar népgazdaság általános magyar érdekű irányításában. Hogy ez mégis megtörténjék, magyar részről párt- és kormányszinten döntéseket kellett hozni. A Gazdasági Főtanács főtitkáraként a szovjet megbízottak ellené-

re is érvényesíteni igyekeztem a magyar törvények és miniszteri rendeletek betartását, a magyar gazdasági érdekek védelmét.

Megtörtént, hogy az egyik alkalommal a szovjet nagykövetség kereskedelmi kirendeltségének vezetője egy csakis szovjet érdekű intézkedést kívánt általam keresztülvinni a Gazdasági Főtanács ülésén. Összetűztem vele. Egyre hevesebbé váló vitánkban dühösen rászóltam: Engem ne akarjon utasítgatni! Nem engedhetem meg, hogy hozzá nem értően, rosszul, csakis a moszkvai hivatali érdekeket tekintetbe véve hozzunk döntést a magyar népgazdaság kárára. Maguknál már megvalósult a szocializmus - mondottam -, nekünk magyar kommunistáknak Magyarországon ezután kell még megteremtenünk. Lehetetlen követelésekkel ne akadályozzák a munkánkat. Nekem, magyar kommunistának a magyar szempontokat és jövőt kell néznem. De nemcsak mint magyar kommunistának. Vagyok én is olyan szovjet párttag, mint maga. - S szavam nyomán elővettem és felmutattam a szovjet párttagsági könyvemet.

A könyvecske kivételesen maradt nálam. Mindenki más, Moszkvából hazatérő emigránstól elutazásuk előtt visszakérték. A szovjet állampolgársági irataikat is. Én nem közvetlenül Moszkvából, hanem frontkatonaként érkeztem Magyarországra, így maradt nálam a pártkönyvem. Később nekem is be kellett volna szolgáltatnom a szovjet nagykövetségre. Szovjet állampolgársági irataimat is. Valahogy katonakönyvem nálam maradt.

Büszke voltam szovjet párttagságomra. Lenin és Sztálin pártjára, amely a világ többi kommunista pártjának irányítója volt. Amikor a budapesti szovjet követségen átadtam a pártkönyvemet, úgy éreztem, mint aki nagy értéktől, ugyanakkor mégis súlyos tehertől szabadul meg. Teher annyiban, hogy a sztálini „éberségi" korszakban kialakult az a nézet: a párttagsági könyvet elveszíteni a legnagyobb bűn. Esetleg a pártból való kizárást jelentette. Nagy gondja volt mindenkinek a párttagsági könyv biztonságos megőrzése. A féltése is már-már hisztériára vezetett. A legtöbben kicsinyke fehér vászonzacskóban vékony láncon a nyakukban hordták. Mások külön belső zsebet varrattak a nadrágjukra. Ezt tettem én is, mert aggódtam, hogy a kabátot valahol mégis levethetem. De mi történjék a fürdőben, a strandon, egyéb helyen, ahol az ember leveti a nadrágot?

Nem érhette a tagsági könyvecskét piszok vagy zsírfolt sem.

Amikor Szegeden a hadihídról bezuhantam a Tiszába, a párttagsági könyvecskémben a víz részben elmosta a szöveget. Azonnal levelet írtam Moszkvába, a pártközpontba. Közöltem, hogy a tagsági könyvemben kár esett hadiszolgálat végrehajtása közben, és miként történt. Csakis így kerülhettem el, hogy pártfegyelmit kapjak. Később, a sztálini éberség magyarországi kifejlődésével a párttagsági könyvet nálunk is hasonlóan kellett megőrizni, mint a szovjet pártban.

Szovjet párttagsági könyvem ellenére a szovjet nagykövetség kereskedelmi képviseletének vezetője panaszt emelt ellenem Vorosilov marsallnál. Ebédre magához kéretett. Bíznak bennem! - mondotta. Mégis, barátságosan felém fordulva arra kért, hallgassam meg figyelmesebben a szovjet megbízottakat. De figyelmeztető baráti hangsúlyozásában volt némi fenyegetés is. Ettől függetlenül őszintén megígértem neki - hiszen ezt tettem eddig is -, mindent elkövetek a nézeteltérések kiküszöbölésére.

Rákosi nagyon nem szerette, ha a magyar párt vezetőjeként személyesen kellett foglalkozni ezekkel az esetleg még Sztálinig is eljutó vitás és kényes gazdasági kérdésekkel. A tucatnyi budapesti szovjet megbízott ugyanis rendszerint elsőnek hozzám jött. Ha igényük tekintetében a magyar érdekeket képviselve nem tudtam velük megegyezni, felsőbb döntésért Rákosihoz folyamodtak, aki ilyenkor telefonon vagy személyesen beszélt velem. Ha még így sem kapták meg, amit akartak, nem őt, hanem engem vádoltak szovjetellenességgel. Annyira, hogy végül a szovjet nagykövetség kereskedelmi kirendeltségének vezetője most már nem is Vorosilovhoz, hanem a magyar párt Politikai Bizottságához fordult ellenem beadvánnyal. Felsorolta, mi mindenben folytatok „szovjetellenes" gazdasági politikát. Éppen hogy nem kérte a leváltásomat. A pártvezetőség azonban megértette a helyzetemet és kiállt mellettem.

Ugyane kérdésekben Gerőnek mint közlekedési és kereskedelmi miniszternek kényelmesebb volt a helyzete, mint Rákosinak, vagy nekem. Amikor ugyanezek a különböző moszkvai minisztériumok, hivatalok magas rangú küldöttei régi moszkvai ismeretségük alapján is „tovaris Geretől" kértek segítséget, a döntés felelősségét rendszerint reám, vagy felsőbb fokon Rákosira hárította. Pedig pártvonalon éppen Gerő volt a magyar gazdasági élet legfőbb irányítója. Az áthárítással elérte, hogy a magyarországi szovjet megbízottak és Moszkva szemében a ve-

lük való vitákban ő lehetőleg a jó ember, a „megbízható tovaris" maradjon. Példát is hozok fel erre.

Az egyik alkalommal arra kértem Gerőt, a Magyarországra nézve egyik hátrányos döntés elkerülésére hívja fel Sztálin titkárát, Poszkrjobisevet. Tudtam, igen jóban volt vele Moszkvában. Esetleg elintézhetné Sztálinnál az ügyet. Gerő mégsem hívta fel. - Jobb lenne - mondotta nekem -, ha Rákosi közvetlenül hívná fel Sztálint.

De Rákosit is hiába kértem erre. Keserűen panaszolta nekem, amit Gerő is jól tudott, hívásával esetleg ártana Sztálinnál az ügynek. Mint ezt már az előző kötetekben megírtam, Sztálin imperialista ügynöknek tartotta Rákosit. Így is bánt vele mindig. Amiért 1946 júniusában a magyar kormányküldöttség tagjaként Trumanhoz, az Egyesült Államok elnökéhez utazott. Pedig útjával Rákosi a magyar nép érdekeit képviselte. Visszaszerezte a forint stabilizációjához nélkülözhetetlenül szükséges, és Nyugat-Németországban az amerikai hadsereg őrizetében lévő, a Magyar Nemzeti Bank tulajdonát képező mintegy 30 millió dollárnyi aranyat.

Rákosi azóta Sztálint e véleménye miatt, de általában is, ha tehette, messze elkerülte. Amiatt is, amit ismételten példának hozok fel: Rákosi nem értett Sztálin nyelvén. Gerő igen. Persze nem úgy, hogy Rákosi nem tudott oroszul. Kitűnően beszélte a nyelvet. Ám Gerő tudott figyelmesen hallgatni. Ha mondott valamit Sztálinnak, röviden, csakis a tárgyra szorítkozott. És hogy ő mindenben osztja Sztálin, a „Hozjain" véleményét.

Rákosi viszont eleinte, ha találkozott vele, a maga sokrétű tudásával el akarta kápráztatni a kevés beszédű Sztálint. Később a maga kárára tanulta meg, hogy Sztálin nem szerette a nála többet tudó, szapora beszédűeket. Különösen, ha számára az illető - mint Rákosi - egy kicsinyke, Sztálinnak alárendelt ország pártjának a főtitkára. Hiszen a Szovjetunióban a Magyarországnál tízszer nagyobb területek párttitkárai sem mertek Sztálinnal nyíltan beszélni. Különösen nem úgy, ahogyan Rákosi: csillogni akart Sztálin előtt. Sztálin ezt megelégelve, nagyon gorombán megtanította őt a jelenlétében hallgatni. Ahogyan ezt mindenkitől megkövetelte.

A magyar pártvezetés több alkalommal mégis éppen Rákosi segítségével elérte: egyes nagyon fontos kérdésekben, amelyek itthon a magyarországi szovjet megbízottakkal való tárgyaláso-

kon a hátrányukra dőltek volna el, Moszkva hozott döntést. Ilyenkor azonban sajnos, az állami tárgyalásokra utazó néha négy-öt miniszternek és velük a legfőbb vezető gazdasági szakembereknek hetekig kellett előszobázniok. Mert az akkori központosított szovjet államvezetésben Sztálin engedélye nélkül nem születhetett döntés. A mi minisztereink távollétében pedig ilyenkor valósággal megbénult a magyar kormányszervek vezetése. Ha csak elkerülhettem, nem is utaztam emiatt Moszkvába.

Végül a magyar párt- és kormányvezetés Moszkvában közvetlenül Sztálin előtt feltárhatta a szovjet-magyar államközi gazdasági viszonyok tarthatatlanságát. Már azt is kedvező döntésnek véltük, hogy Sztálin Moszkvából Dekanozov külügyminiszter-helyettest küldte Magyarországra tárgyalni. Koordinálja a helyszínen a szovjet-magyar gazdasági érdekeltségi ügyeket. Lényegesen ésszerűbbek lettek ezzel a szovjet-magyar államközi gazdasági kapcsolatok.

Sztálin 1953-as halála hozott e tekintetben döntő változást. Felajánlottuk, hogy az akkori aranydollár átszámítással - ez volt az akkor általános nemzetközi értékmérő - a Szovjetunió adja el Magyarországnak a szovjet-magyar vegyes, illetve az egyéb szovjet vállalatokban lévő érdekeltségeit. Végül 1954-ben ez megtörtént.

Rákosi és Rajk az 1945. júniusi belgrádi és későbbi budapesti tanácskozásukon arról is tárgyalt Titóval, hogy a Balkánon és Kelet-Európában uralomra jutott kommunista pártok: Bulgária, Albánia, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország miként alakíthatnának egymással úgynevezett föderációs államszövetséget, illetve vámuniós rendszereket.

Ezt Georgi Dimitrov, a Hitler-ellenes világküzdelem legendás hőse, a Kommunista Internacionálé egykori vezetője, ekkor már a Bolgár Kommunista Párt főtitkára kezdeményezte. Tito, Rákosi, Rajk helyeselték e rendszerek kialakítását. Ezzel is előrevitték volna a részt vevő országok szocialista építését. Külön is a két testvérország, Jugoszlávia és Magyarország együttes szocialista útját a minden lehető téren végrehajtandó nagyszabású gazdasági együttműködéssel.

Rákosi és Rajk ilyen értelemben számolt be útjáról a magyar pártvezetésnek. Remélték, hogy a megbeszélt konföderációs és vámuniós politikai tervek megvalósulásával, a második világ-

háború befejeztével a Romániához, Jugoszláviához, Csehszlovákiához visszakerült, egy tömbben élő ottani magyar kisebbségek közelebb jutnak Magyarországhoz.

A belgrádi tanácskozást követően, 1945 decemberében kerültem a Gazdasági Főtanács főtitkári posztjára. Egyik fő feladatom volt Rákosi és Rajk megbeszélései alapján a magyar-jugoszláv gazdasági kapcsolatok előkészítése. Bizalmasan tárgyaltunk erről a Vorosilov marsall elnökletével működő Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv megbízottjával. Párt- és kormány-előterjesztést készítettünk.

Mellékmondatként megemlítem, ugyancsak a jugoszláv megbízottakkal megbeszéltük a jugoszláv–magyar barátság akkori nagy politikai jelentőségű kezdeményezését: 1946 júliusában a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Madisz és az ugyanezekben a napokban alakult Népi Kollégiumok Országos Szövetsége, a Nékosz ötven főnyi Dózsa György ifjúsági munkabrigádot indított Boszniába, az ott épülő Ifjúsági Vasútvonalhoz. Példájukat akár tízezrek követték volna. Oly nagy volt ekkor a magyar ifjúság és a nép vonzódása Titóhoz és a jugoszláv néphez.

A KIMSZ, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége 1925-ös illegális Központi Bizottsága egykori titkáraként minden másban is segítettem a felszabadulás óta több elnevezéssel működő legális kommunista ifjúmunkás mozgalmat. Így voltam a Nékosz lelkes, kommunista értelmiségi ifjúságával is. Fő patrónusuk, Rajk László támogatásával ez ekkortájt szerveződött. Gyakran megfordultam Rajkkal együtt a Nékosz-gyűléseken, táborozásokon.

Sajnos, a személyi kultusz eme korszakában, Rajk letartóztatásával és kivégzésével mi minden történik majd a Nékosz-szal is. Vezetői közül többen börtönbe kerültek. Egyéb módon is számosan megszenvedték Nékoszista voltukat. Nagyszerű ifjúság volt ez!

A magyar kormány ténylegesen csak 1946 szeptemberétől, a magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok hivatalos újrafelvételével alakíthatta ki a két ország gazdasági kapcsolatait. Belgrádban aláírták a magyar–jugoszláv kereskedelmi és fizetési egyezményt. Ennek jóváhagyási, és részben kereskedelmi részeként a magyar–jugoszláv alumíniumipari megállapodást. Ennek nyomán tárgyaltam a párt és a kormány megbízásából a Buda-

pestre érkezett jugoszláv küldöttekkel közös gazdasági terveinkről. Arról, hogy a jugoszlávokénál jóval fejlettebb magyar ipar segítségével, Rákosi és Rajk megbeszélései alapján elősegítjük a két testvérország együttes gazdasági felemelkedését.

1947 májusában egy delegációval, amelyet a szerbül is jól tudó szociáldemokrata Bán Antal iparügyi miniszter vezetett, Belgrádba utaztam. A Gazdasági Főtanács főtitkáraként, kommunistaként e tárgyalásokon engem tekintettek mérvadónak.

Titóval ekkor nem találkoztam. Nem tartózkodott Belgrádban. Érkezésemnek különösen régi moszkvai barátom, Velyko Vlahovics, a spanyol polgárháború rokkant veteránja, a jugoszláv párt egyik kimagasló vezetője örvendett. Meghívására barátilag a Belgrádhoz közeli pártüdülőben kitűnő hangulatú délutánt töltöttem a jugoszláv párt és kormány neves vezetőivel, a fasizmus elleni háború hőseivel, Kadeljjel, Gyilasszal, Mose Pijadeval, Vladimir Dedijerrel, Borisz Kidriccsel. Utóbbi a jugoszláv gazdasági élet legfőbb irányítója volt.

Vendéglátóimmal a két ország, Jugoszlávia, és Magyarország szocialista jövőjéről és tucatnyi más kérdésről beszélgettünk. A Tito által kezdeményezett államszövetségi (föderációs) és vámuniós egyezmény terveiről is. Kedvezően nyilatkoztak az előkészületekről.

A Kidrics vezetésével velünk tárgyaló jugoszláv bizottsággal küldöttségünk könnyen megegyezett a gazdasági, és különösen az alumíniumipari egyezmény függő kérdéseiben. Megkönnyítette vállalásunkat, hogy Magyarország rendelkezett az e téren szükséges gyári tapasztalatokkal. A jugoszláv fél a megkötött szerződés alapján 15 millió dollár előleget adott, hogy ebből a megrendeléseik teljesítéséhez Nyugaton nyersanyagot vásárolhassunk. A dollárösszeg jelentős segítség volt a magyar gazdasági élet akkori fellendítéséhez is.

A búcsúesten a magyar delegáció megígérte: a jugoszláv jóvátételi megrendelések gyors és pontos teljesítéséhez otthon olyan elvtársi és baráti légkört alakít ki, amely még jobban összefűzi az évszázadok óta egymás mellett élő, és közös történelmük során gyakran tragikus sorsú két népet.

Belgrádból hazatértünkkor Bán miniszter és én is nyilvánosan méltattuk a magyar és a jugoszláv nép szoros gazdasági együttműködését, kívánatos fejlődését. A magyar és a jugoszláv sajtó egyaránt nagy eredményként méltatta e tárgyalások sikerét.

1947. december 6-án találkoztam először Titóval, aki a Magyarország és Jugoszlávia között húsz évre kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezmény aláírására érkezett Budapestre.

Találkozásunk számomra némileg kiábrándítóan indult, később azonban minden jóra fordult. Rajk is így volt ezzel. Ő mint belügyminiszter, én mint a Gazdasági Főtanács főtitkára, együtt intéztük Tito budapesti fogadtatását. Rengeteg dolgunk volt ezzel. Olykor mindketten azt hittük, soha meg nem valósul a látogatás. Máig minden tiszteletem a hős Titóé, de feltétlenül rajta is múlt, hogy végül budapesti látogatását csak hivatalosan tekinthettük sikerültnek. A nálunk, a magyar közvélemény előtt addig nagyrabecsült népvezér a budapesti látogatásával megbukott. Ez engem akkor nagyon kiábrándítóan érintett.

Azt történt, hogy Budapestre jövetelét megelőzően megérkezett egy jugoszláv belbiztonsági tábornok és a munkatársai. Együtt kellett megszerveznünk a még mindig romos Budapesten Tito személyi biztonságát. Lehetetlennél is lehetetlenebb biztonsági intézkedéseket követeltek Rajktól és tőlem. Szívesen biztosítottuk volna Tito és kísérete számára a háborús romokból részben már helyreállított Gellért Szállót, de nem találták megfelelőnek, pedig más szállodai lehetőségünk akkor még nem volt. Biztosítottunk volna számára Budán több helyen, illetve az akkori Vorosilov úton, mai nevén Népstadion úton egy villasort, bár lakóit ideiglenesen másutt kellett volna elhelyezni. Nem találták biztonságosnak. Csak amikor végül egyenesen a pokolba küldtük a jugoszláv biztonságiakat, fogadták el Tito és kísérete számára a Népstadion úti villasort. Ennek központjában az akkori Horváth Árpád népi kollégiumot.

Megkezdődött ezután a harc Tito biztonságos budapesti közlekedéséért. Rajk és vele én is könyörögve kértük a jugoszláv megbízottakat, ne tegyék meg Budapest népével azt a szégyent, amit követeltek: amerre Tito a gépkocsijával elhalad, mindenütt a rendőrség és a katonaság az utcákon fegyverrel álljon sűrű sorfalat, mégpedig a közönséggel szembefordulva.

E tekintetben végül mindent úgy kellett tennünk, ahogyan követelték. Pedig megjósoltuk előre: Budapest népe nem fogadná szívesen az ilyen módon autón előtte elrohanó Titót.

A tábornok elmondotta Titónak Rajk és az én helytelenítő

véleményemet. Este a protokollfogadás után, amikor Rajk és én a szállására kisértük, hogy elhelyezését illetően vagy bármiféle esetleges kívánságát megoldjuk, kijelentette: mindennel elégedett.

Rajk nem tudott oroszul, Tito így főként velem beszélgetett. Felvetette a jugoszláv–magyar gazdasági egyezmények ügyét. Kérte, hogy a Belgrádban megkötött alumínium- és egyéb magyar–jugoszláv gazdasági egyezmények gyorsított végrehajtásával segítsük helyreállítani a szörnyen elpusztult Jugoszláviát.

Most, hogy budapesti látogatásakor először találkoztam Titóval, nyugodt természetével, megfontolt mondanivalójával valósággal elvarázsolt. E találkozásunk hatása alatt is, tőle elbúcsúzva, már másnap kora reggel a Gazdasági Főtanácsban magamhoz kérettem vezető munkatársaimat. Lelkükre kötöttem: tekintsék legsürgősebb feladatuknak a javunkra amúgy is nagyon előnyös jugoszláv–magyar gazdasági kapcsolatok általános intézését és a beruházások előrehozatalát. Tettünk számos intézkedést is. Erről feljegyzést készítettem, amit még aznap déltájt átadtam Titónak. Este ismét találkoztunk. Átölelt, megköszönte a feljegyzést.

Nemcsak amiatt éreztem így Tito iránt, mert régtől hősnek tekintettem. Tudatomban, de még inkább elfojtott érzelmeimben benne volt ekkor már a Sztálin ellen egyre inkább kialakuló ellenérzésem. Erről természetesen senkivel sem beszéltem. Nem is tehettem.

Tito és Tildy Zoltán, a Magyar Köztársaság elnöke aláírták Magyarország és Jugoszlávia húsz évre szóló barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményét. A magyar sajtó közölte az ünnepélyes felszólalásokat. Mennyivel tartósabb és szorosabb a két nép mostani barátsága, mint amelyet Horthy 1940 decemberében kötött „örök idökre" Jugoszláviával. De ezt már néhány hónap múlva, 1941 áprilisában a hitleri háborúban való részvételével megszegte. Teleki Pál, akkori miniszterelnök Horthy hitszegése miatt menekült öngyilkossággal a halálba.

Sajnos, a mi Titóval megkötött szerződésünk is mindössze két évig tartott. 1949 júniusában Rákosi semmisnek jelentette ki az ekkor már Sztálin által árulónak nyilvánított Titóval kötött megállapodást.

Megelőzte ennek semmisnek nyilvánítását Sztálin szinte vi-

lágbotrány jellegű összetűzése a kommunista pártok hősével, Georgi Dimitrovval, a bolgár párt akkori főtitkárával. Azután történt ez, hogy a Balkán és a kelet-európai kommunista vezetésű országok között előrehaladtak a Dimitrov által kezdeményezett államszövetségi és vámszövetségi szerződések megkötéséről a tárgyalások. 1948. január első napjaiban azonban ez nyilvánosságra került. Sztálin nem járult hozzá, hogy a Szovjetunió mellett a Balkánon és Kelet-Európában bármilyen föderációs szocialista államegység alakuljon ki.

Titóék szerint bebizonyosodott ezzel az általuk ismételten hangoztatott vád Sztálin ellen: ellenzi a kommunista pártok és országok tényleges önállóságát. A saját akarata szerint akarja ezeket a legszorosabb alárendeltségi összefüggésbe hozni a Szovjetunióval.

Erről nyilvános vita robbant ki. Dimitrov ugyanis a sajtóban részletesen megfogalmazta a Balkán és Kelet-Európa népei államszövetségi, illetve vámszövetségi tervei megvalósításának nagy jelentőségét. Erről nyilatkozott: most már a csatlakozni kívánó országok népei döntsék el, milyen együttes szocialista államközi formában, miként akarnak élni. Válaszként erre 1948 végén, a moszkvai Pravdában egy Sztálinnak tulajdonított, aláírás nélküli cikk jelent meg. Súlyosan elítélte Dimitrovot e tervei miatt. Kárhoztatta mindazokat a párt- és állami vezetőket, akik országaik nevében részt vennének eme államszövetségek megalakításában.

Sztálin magához kérette Dimitrovot és Titót. Utóbbi azonban máris tartva Sztálin bosszújától, helyettesét, Edvard Kardeljt küldte maga helyett. Moszkvában Sztálin lehordta Dimitrovot, mint egy iskolásgyereket. Dimitrov arra kényszerült, hogy visszavonja terveit. Kardelj viszont, hogy mentse Dimitrovot, Tito engedélyével állami egyezményt írt alá: a jövőben Jugoszlávia és a Szovjetunió egymással előzetesen megtárgyalják a külpolitikai kérdéseket.

Mennyire másnak ígérkezett mindez még 1945 júniusában, amikor Rákosi és Rajk Belgrádban a magyar és a jugoszláv párt és állam részéről a két nép sokirányú politikai és gazdasági együttműködéséről tárgyalt. Majd Budapesten is, amikor Titóval tárgyaltunk. Most minden eredményes megállapodásunk kárba veszett Sztálin hadjáratával Tito ellen. Példának hozom fel ezt arra is, hogy a magyar történetírásnak a történelmi té-

nyeknek megfelelően kellene foglalkoznia Magyarország kezdeti súlyos ellentétével Sztálinnal.

Tovább tartott, sőt elmélyült Sztálin és Tito ellentéte. Tito felvetette: Sztálin kizárólagos irányítása alá kényszeríti a Balkánon és a kelet-európai országokban hatalomra jutott kommunista pártokat, köztük a jugoszláv pártot is. Ennek megakadályozására javasolta: a felszabadított országok kommunista pártjai fogjanak össze szervezetileg. Legyen ennek tagja a szovjet, az olasz és a francia párt is. Az új szervezet olyan politikát folytasson, amely fejezze ki a pártok nemzetköziségét, de tartózkodjék a kommunista pártok belső ügyeibe való bármilyen beavatkozástól.

Tito ennek megfelelően úgy vélte: az új nemzetközi kommunista szervezetben a pártok, hogy megőrizhessék önállóságukat, ne engedjék felújítani az egykori Kommunista Internacionálé központi irányító szerepét. Hiszen 1943-ban, a második világháború idején éppen Sztálin javaslatára a Kommunista Internacionálé azzal indokolta önfeloszlatását, hogy lehetetlen és célszerűtlen a pártoknak egy központból, Moszkvából való irányítása.

Mégis, amikor az új nemzetközi kommunista szervezet eljutott a megvalósuláshoz, nem Tito elgondolása érvényesült. Sztálin eszközévé vált, hogy véget vessen a felszabadult országok kommunista pártjai bármely ingadozásának a titóista felfogás javára. A kommunista pártokat, mindenekelőtt a sorból máris kilépni szándékozó Jugoszláv Kommunista Pártot a legszigorúbban alá akarta rendelni a saját akaratának. Mégsem tudta ezt elérni a jugoszláv párttal.

A kormányra került Angol Munkáspárt vezetői kezdeményezték a Szociáldemokrata Tájékoztató Iroda, rövidített nevén a Szocinform megalakítását.

Később, 1947. szeptember 30-án kilenc európai kommunista párt, a bolgár, csehszlovák, francia, jugoszláv, lengyel, magyar, olasz, román és a szovjet párt küldöttei értekezletet tartottak Lengyelországban. A Kommunista Internacionálénak még a második világháború idején, 1943-ban történt feloszlatása óta, most 1947-ben első ízben ezen az értekezleten került sor a meghívott pártok országonkénti és nemzetközi átfogó helyzetelemzésére. A közös politikai fellépés elveinek együttes kialakítására.

Kifelé, a világ színe előtt az ellentétek ellenére látszólag a legnagyobb egységben született meg a Kominform. Ez az a történelmi légkör, amely elvezet a Rajk-perhez.

Érdekfeszítő a visszaemlékezés a kommunista és munkáspártok alapító értekezletén részt vett küldöttek névsorára és sorsára. A felsorolt pártok politikai bizottságainak általában nem az első, hanem a második, harmadik számú vezetői vettek részt. Legtöbbjüket - ma már kevesen élnek közülük - személyesen ismertem, hiszen 1940 novemberétől, miután Rákosi Mátyással együtt kicseréltek az 1848-49-es magyar szabadságharc zászlaiért, Moszkvában éltem. 1944 őszétől a felszabadult Magyarország és a legálissá vált Magyar Kommunista Párt egyik vezetőjeként itthon és országaikban találkoztam az 1944-től ugyancsak hatalomra jutott kelet-európai kommunista pártok vezetőivel.

Fájdalmas visszaemlékezni, mi történt e vezetők legtöbbjével az 1948 után kialakuló, úgynevezett sztálini személyi kultusz korszaka idején.

Küldött volt a Szovjet Kommunista Párt részéről az értekezleten Andrej Zsdanov, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Bizottság titkára, a Szovjetunió akkori kulturális és ideológiai életének irányítója. A másik küldött Malenkov, Sztálin egykori személyi titkára, a szovjet kormány későbbi miniszterelnöke. Úgy mondották: Berija gyilkoltatta meg Zsdanovot. Malenkovot 1955-ben, Hruscsov főtitkársága idején, a szovjet párt központi bizottsága leváltotta.

Küldött volt, majd koholt per áldozataként 1952-ben kivégezték a csehszlovák párt főtitkárát, Rudolf Szlánszkyt.

A személyi kultusz idején elkövetett bűneiért a bolgár küldöttet, Vlko Cservenkovot, Dimitrov utódát pártja 1958-ban gyilkosnak bélyegezve eltávolította posztjáról.

Gyilkosnak bélyegzetten, 1956-ban a magyar párt elítélte Farkas Mihályt. Révai József az 1956. októberi nagy magyar tragédiát követően részben önmagával meghasonlottan visszavonult belső emigrációba. Könyvet írt József Attiláról.

Milovan Gyilasz, a jugoszláv párt és kormány egyik vezetője később szembe került Titóval és a jugoszláv proletárdiktatúra rendszerével. Kizárták a pártból. Többszörösen súlyosan elítélték. Írásaiban bírálta a jugoszláv és a többi kommunista párt helytelen működését.

Vladyszlav Gomulkát, a Lengyel Kommunista Párt főtitkárát a szocializmus lengyelországi útja vezetőjeként 1951-ben nacionalista elhajlás vádjával bortonbe zárták.

*

Sztálin egyre mélységesebben gyűlolte Titót. Politikáját elvtelennek tartotta. Felelőssé tette a szovjet-jugoszláv ellentétért, a saját és a Szovjetunió ellenségének tekintette. Szándékában állt eltávolítani őt a Jugoszláv Kommunista Párt és állam éléről.

Hogy ezt elérje, a jugoszláv párt kozponti bizottságához 1948 márciusában írt rendkívül durva hangú levelében szovjetellenes politikával vádolta Titót. „Gyanús marxistának", „trockistának" nevezte nemcsak őt, de a jugoszláv párt- és államvezetés legtobbjét. Kulfoldi kémnek nyilvánította Tito négy legfőbb, a párt illegalitása idején, majd a felszabadító partizánharcokban sokszorosan kipróbált kozvetlen munkatársát. Mindezt azzal a céllal tette, hogy kettészakítsa a Kozponti Bizottságot. Hogy ide Titóék helyett tobbségében Sztálin-barátok keruljenek. E koveteléseit a saját módján elméletileg is megindokolta: hogy miért a szovjet párt előjoga a dontés a felmerult vitás kérdésekben.

A jugoszláv párt kozponi bizottsága megvitatta Sztálin levelét, az abban foglalt koveteléseket. Tito kijelentette: a felmerult ellentét Sztálinnal nem annyira elméleti és nem is pártkérdés. A két állam, Jugoszlávia és a Szovjetunió államkozi viszonyának a kérdése. Sztálin világnézeti jelleggel koveteli a jugoszláv állam teljes alárendelését a Szovjetuniónak.

Mindent el kell kovetni Sztálin megbékítésére – mondotta Tito. De a két állam, a Szovjetunió és Jugoszlávia viszonya tekintetében meg kell mondani Sztálinnak: bármennyire szereti valaki a szocializmus hazáját, a Szovjetuniót, semmi esetre sem szabad a saját hazáját kevésbé szeretnie, amely szintén a szocializmus építésén dolgozik.

Sztálin nem fogadta el Titóék békítő javaslatát. Ellenkezőleg. Hogy ellenukre is elérje célját, a két állam kozotti diplomáciai kapcsolatok nyilvános megszakításával fenyegette meg az általa továbbra is árulónak tartott Titóékat. A kozponti bizottság csaknem teljes tobbsége azonban Titóval tartott Sztálin ellen.

Sztálin mindkét szigorúan titkos levelét Titóékhoz, kozvetlenul az elkuldésük után olvashattam, mert ezeket Sztálin figyel-

meztetésként és kötelező okulásul „szigorúan titkos" jelzéssel megküldte a Tájékoztató Irodához tartozó pártok, köztük a magyar párt legszűkebb körű, felső vezetésének, amelyhez én is tartoztam. A két levél hivatalosan nem került semmilyen magyar pártfórum elé. Rákosi magához kéretett, a jelenlétében, a szobájában olvastam el. „Szigorúan titkos" jellegéről aláírásommal vettem tudomást.

Olvasva e leveleket, soha el nem hittem volna, hogy Sztálin ily gorombán, durván írhat Titónak, akit eddig, de ezután is hősnek tekintettem. Eme érzésemet azonban csakis a legbelsőbb saját titkomnak tarthattam. Nem is értettem, Sztálin hogyan nevezheti árulónak őt és társait. Hiszen jól tudtam, hogy felelőtlenül árulónak tartja Rákosit is. De arra gondoltam: őszinte és párthű kommunistaként és mély szovjetbarátságom ellenére még én is, aki csak hálás lehettem a Szovjetuniónak, amiért kicseréléssel két ízben is megmentett az életnek, kiszabadított Horthy börtöneiből, hányszor kerültem a magyar érdekek védelmében súlyos ellentétbe a szovjet megbízottakkal. Hiszen, mint már írtam erről, eljártak ellenem Vorosilov marsallnál és a politikai bizottságnál állítólagos szovjetellenességem miatt. Hogy jelentős gazdasági vezető szerepemben megmaradhattam, csakis annak köszönhettem: a magyar párt vezetőivel együtt valósággal könyörögtünk Sztálinnak, nem elegendő az egyeztetéshez Dekanozov külügyminiszter-helyettes megbízatása. Hiába minden, nem tud rendet teremteni. Engedje meg Sztálin, hogy bármely súlyos békebeli aranydollár alapú megváltási áron, de rendezhessük a szinte megoldhatatlan magyar–szovjet államközi gazdasági kérdéseket!

Végül ez mégis megtörtént. Hosszú évekre vállaltunk ezzel rendkívül súlyos gazdasági terheket, hogy elérjük a magyar gazdasági élet egységes irányítását. Nem változott azonban a helyzet a tekintetben, hogy a Szovjetunió magyarországi képviselői betekintést nyerjenek a magyar párt- és állami iratokba.

Magyarország sajátos függő helyzetbe került ezzel Sztálintól. Önhibánkból, félelmünkben, Rákosi csakúgy, mint a többi neves pártvezető, elgyávultunk, megalázkodtunk. S a haza érdekeiért nem harcoltunk oly erélyesen, mint Tito, sem a gazdasági, sem az államközi kapcsolatokat illetően.

1948. június végén Sztálin, akkor már nyilvános harcban Titóval, egybehívatta a Tájékoztató Iroda második tanácskozását

Bukarestben. Tette ezt azzal a céllal: a pártok hozzanak kötelező döntéseket a jugoszláv párt politikai behódoltatására.

A jugoszláv központi bizottság elutasította Sztálin vádjait Tito és más vezetők „áruló magatartásáról". Sztálin velük szembeni fellépése miatt céltalannak tartották elmenni a bukaresti tanácskozásra. Nem akarták magukat alávetni az ott hozandó határozatoknak. Egyidejűleg a központi bizottság kizárta a pártból két neves vezető tagját, a párt- és állami vonalon Sztálinnal külön kapcsolatot tartó Hebrangot és Zsujovicsot. Közölte a sajtó, hogy államellenes bűncselekményeikért letartóztatták őket, és bírósági eljárás indul ellenük.

Sztálin a legélesebben tiltakozott két jugoszláv híve letartóztatása ellen. A már említett, Titóékhoz intézett második levelében még az eddiginél is durvábban megsértette a jugoszláv párt központi bizottságát és Titót.

A Tájékoztató Iroda ilyen helyzetben tanácskozott Bukarestben a két kommunista párt és a két ország ellentétéről. A szovjet küldöttek ez alkalommal: Zsdanov, Malenkov, Szuszlov. A bolgárok: Kosztov, Cservenkov. A románok: Gheorghiu Dej, Lucka, Ana Pauker. A magyarok: Rákosi, Gerő, Farkas. A lengyelek: Berman és Zawadzky. A csehszlovákok Slánský, Široký, Geminder, Bares. A franciák: Duclos, Fajon. Az olaszok: Togliatti és Secchia.

A megelőző lengyelországi alapító tanácskozáshoz hasonlóan megemlítem több mostani küldött későbbi végzetes sorsát. Kosztovot, a bolgár kommunista párt küldöttét 1949-ben koholt perben hozott ítélettel kivégezték. A román Luckát hosszú évekre börtönbe zárták. Rákosi, Gerő, Farkas későbbi sorsát itt nem említem újból.

A nyugati pártok vezetői megkísérelték a közvetítést Sztálin és Tito között. Zsdanov azonban Sztálin nevében kijelentette: adatokkal rendelkeznek, hogy Tito imperialista kém. Vádolta Titót és a jugoszláv párt mellette kitartó vezetőit a szocializmus ügyének árulásával, összeesküvéssel a Szovjetunió és a népi demokratikus rendszerek ellen.

A Tájékoztató Iroda tanácskozása végül kimondta: a Jugoszláv Kommunista Párt vezetői nacionalisták, szovjetellenesek. Az imperialista államok felé orientálódnak. A Tájékoztató Iroda szerint előnyben részesítik a maguk rendszere szerint kialakult népfront alapú proletárdiktatúrát. Tagadják az osztály-

harc éleződésének sztálini elméletét. Nem akarják a kisparaszti gazdaságok kollektivizálását.

Kommunista pártot súlyosabb vád nem érhetett, mint az, hogy nacionalistává lett és elfordult a Szovjetuniótól. Átment az imperialista táborba. Bekövetkezett a szakadás Sztálin és Tito között, illetve ahogyan akkoriban a hivatalos pártnyelvezet kifejezte: a Szovjetunió vezette szocialista béketábor országainak kommunista pártjai és a Jugoszláv Kommunista Párt között...

Valamennyi jelenlévő párt vezetői közül Rákosi támadta a legélesebben Titót és Jugoszláviát. Őt erre mindenekelőtt Gerő ösztönözte, aki mindenkori szokása szerint igyekezett Sztálinnak még a titkos gondolatát is ellesni: vajon mit tervez Tito ellen és miben segítheti? Esetleg még Rákosi és Rajk rovására is azzal, hogy kettejük többszöri bizalmas tanácskozását Titóval felrója Sztálin előtt. Ez Rákosi vesztét okozná.

Végül Rákosi közbejöttével Rajk lesz az áldozat.

Rákosi a saját személyét érintő veszélyt 1948. július 6-án, a Jugoszláv Kommunista Párthoz, Titóhoz intézett, Sztálin mellett nyilvánosan kiálló levelével sikeresen elkerülte.

Tito későbbi életrajzírója, Dedijer írja erről: Levelében Rákosi Mátyás, aki a Vörös Hadsereg szuronyainak védelme alatt tért vissza 1945-ben Magyarországra, hevesen támadta a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságát és a felsorolt nézeteltérésekben mindenben Sztálinnak adott igazat... A magyarokhoz intézett hivatalos jugoszláv válasz éles hangnemben íródott, éppen Rákosi kétszínűsége miatt. Rákosi csaknem minden találkozása alkalmával panaszkodott elvtársainak – közli Dedijer –, hogy a Vörös Hadsereg fosztogatja Magyarországot. Az oroszok a magyarokat alárendelt helyzetben tartják. Most mégis jogot formált magának arra, hogy megleckéztesse a jugoszlávokat...

Idézem a Jugoszláv Párt Központi Bizottságának hivatalos válaszát is Rákosihoz: „Véleményünk szerint Önnek nincsen sem erkölcsi, sem politikai joga ilyen felelőtlenül támadni vezetőinket, pártunkat és országunkat a Szovjetunió előtt. Az Önök egyik felelős elvtársának a szovjet Központi Bizottság egyik tagjával folytatott beszélgetéséből kiderült, hogy Ön nemcsak ebben a határozatban, hanem moszkvai tartózkodása alkalmával is jogot formált magának arra, hogy a Szovjetunió Kommu-

nista Pártja Központi Bizottságának tagjai és Sztálin elvtárs előtt is megrágalmazza pártunkat, országunkat, vívmányainkat.

Rágalmazó kijelentései mélyen sértik hazánk minden polgárát, tehát nemcsak a párt tagjait, akik ma mindent elkövetnek a szocializmus megvalósításáért hazánkban, és akik a nagy felszabadító háborúban hatalmas áldozatokat hoztak a fasiszta hódítók ellen. Lehetetlen megérteni, miként foglalhatott éppen Ön ilyen álláspontot el pártunkkal szemben, amely mindazok után, amit a magyar fasiszta megszállás hazánkban elkövetett, egész tekintélyét latba vetette népünk előtt, hogy elfeledtesse, amit szenvedett, és baráti jobbot nyújtson a magyar népnek. Lehetetlen megérteni az Ön eljárását mindazok után is, amit pártunk annak érdekében tett, hogy Magyarország haladó elemeinek erőfeszítését támogatta, hogy így megszilárdíthassák a demokráciát hazájukban. Gondolkozzék ezen a semmi esetre sem elvtársi eljárásán..."

A Tájékoztató Iroda 1948. június végi határozata után nemcsak Rákosi írt ilyen rágalmazó jellegű levelet. A többi párt is becsmérlő hadjáratot indított Tito és a jugoszláv párt ellen.

A bukaresti 1948. júniusi tanácskozás határozatairól az onnan hazatérő magyar pártküldöttség, Rákosi, Gerő és Farkas számolt be a Politikai Bizottság legközelebbi ülésén. Egyben nálunk is ismételten megindult ezzel a világ valamennyi kommunista pártjában akkoriban szokásos „önkritika".

Rákosi a Központi Bizottság 1948. június 30-i ülésén eme „önkritika" jegyében fejezte ki: „Feltalálhatók a bukaresti tanácskozás által a jugoszláv pártban meglévő súlyosan elvtelen politikai hibák és torzulások a magyar pártban is. E tekintetben Sztálin szellemében kell biztosítanunk a magyar párt politikai működését. Minden területen, nehogy nálunk is érvényesülhessen a jugoszláv káros példa. Az eltolódás az internacionalizmustól a nacionalizmus és a jobboldali politikai elhajlás irányába..."

A Tájékoztató Iroda eme, 1948-as bukaresti ülésének nagyon türelmetlen szellemében hozott határozatot a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége a párt politikájának felülvizsgálatáról, amelyet Rákosi, Gerő és Farkas irányítottak.

A bukaresti határozat nyomán eme általuk irányított felülvizsgálat eredményeként a magyar pártban is találniok kellett a Tito-féle nacionalista jobboldali elhajlókhoz hasonló magyar

csoportot. A leghatározottabban állítom: ilyen csoportosulás a mi pártunkban nem volt! Felülvizsgálatuk mégis a felszabadulás előtti illegális mozgalom három neves pártvezetője: Rajk, Kádár, Kossa személye ellen irányult.

Elősegítette ezt a külföldi sajtó. A maga „jól értesült" módján a bukaresti határozatokra hivatkozással arról írt: Rajk, Kádár, Kossa azok, akik arra törekszenek, hogy elérjék a sajátos magyar nemzeti érdekeket náluknál kevésbé figyelembevevő volt moszkvaiak, Rákosi, Gerő, Farkas politikájának megváltoztatását.

A külföldi lapok eme akkori „jól értesültségéről" ismételten csak azt állíthatom: semmiképpen sem állt szándékukban fellépni Rákosi ellen. De miért is tették volna? Őszinte, nagy tisztelettel, megbecsüléssel a párt legfőbb vezetőjének őt tartották. A magyar párt többsége is feltekintett a „nagy vezérre".

Rajknak, Kádárnak, Kossának, amit akár magamról is megírhatok, mindeddig csakis egyes politikai részletkérdésekben adódtak alkalmi nézeteltéréseik Rákosival. Rajk döntően Farkassal jutott súlyos ellentétbe. Kádár hasonlóan mindössze a központi, illetve a budapesti pártszervezeti vezetés részletkérdéseiben nyilvánított helytelenítő véleményt. És ő sem Rákosival, hanem elsősorban Farkassal és részben Gerővel szemben.

A külföldi sajtó közlései személyileg mégis sokat ártottak kettejüknek, mindenekelőtt az egyre inkább országos népszerűségre szert tevő Rajknak. Farkas e külföldi híresztelésekre is hivatkozva valósággal uszította Rákosit és Gerőt, hogy mindenféle itthoni jeleket is figyelembe véve, vegyék komolyan a külföldi sajtó közléseit Rajk és Kádár állítólagos, a „volt moszkvaiak" ellen irányuló működéséről. Azt állította: igenis jugoszláv példájú nacionalista jobboldali elhajlók. Pártellenes vádakkal is illette őket, mindenekelőtt Rajkot.

*

Farkas gyűlölte Rajkot. Oka ennek az volt – írtam erről –, hogy Farkas 1945 nyarától négy hónapig volt belügyi államtitkár. E posztján, és egyben a Kommunista Párt Politikai Bizottságának tagjaként ténylegesen a Nemzeti Parasztpárthoz tartozó, kommunistabarát, de gyenge kezű Erdei Ferenc belügyminiszter feletteseként működött.

Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokat követően

politikai taktikából a Kommunista Párt nem a zsidó származású Farkas Mihályt, hanem a keresztény származású Nagy Imrét küldte a kormányba belügyminiszternek. Az emiatt csalódott és hiúságában megbántott Farkas a továbbiakban a Központi Vezetőség belügyi és honvédelmi felelőse. E helyzetben kezdettől ellentétbe került Nagy Imrével, aki őt kevésre becsülte. Farkas azonban semmiképp nem bánhatott vele úgy, mint Erdeivel.

1946. februártól, a Magyar Köztársaság kikiáltásától Nagy Imre a pártban a mezőgazdasági ügyek intézője, Rajk László pedig az új belügyminiszter. Erős kezű ember lévén, Farkas nemigen avatkozhatott a működésébe. Emiatt súlyos ellentétbe kerültek. Farkas oldalán állt Péter Gábor, a Rajk felügyelete alá tartozó Belügyminisztérium politikai főosztályának a vezetője.

Farkas „terhelő anyagokat" gyűjtetett Péter Gáborral, úgymond Rajk „kétes jellegű párthűségéről". Ezek az anyagok nem mások, mint a tényeket a valósággal hamisan összekeverő, félremagyarázó és rágalmazó gyanúsítások. Rajk egyre fokozódó népszerűsége miatt mégis hatottak a reá amúgy is féltékeny Rákosira, Gerőre.

Péter Gábor mindebben a rágalmazásban és gyanúsításban amiatt is készségesen segítője Farkasnak, mert Rajk, amikor 1946 márciusában átvette a belügyminiszteri hivatalát, többször is súlyosan bírálta a politikai rendőrségi főosztály működését. Nem tűrte el azt a még az ő belügyminisztersége előtt kialakult helyzetet, hogy Péter Gábor úgyszólván függetlenítette a politikai rendőrségi főosztályt a belügyminisztérium alárendeltségéből. Annyira, hogy Farkas pártirányításával a politikai rendőrség szinte állammá lett az államban. Rajk viszont fegyelmet, alárendeltséget követelt Péter Gábortól. Fellépett a politikai rendőrségnél elburjánzó korrupció ellen. Különösen, hogy ez a korrupció folytatódott a szilárd pénz, a forint 1946. augusztus elsejei létrejötte után is. Mindenféle tisztességtelen úton szerzett jelentős összegekhez jutottak, amelyeket úgymond a politikai rendőrség különleges jellegű működésének költségeire és a tiszteknek és alkalmazottaknak az állami költségvetésben engedélyezett jóval nagyobb fizetésére és nagy összegű jutalmakra fordítottak. Egyes tisztek kezéhez is ragadtak nagy összegek.

Rajk hozzám fordult segítségért: A Gazdasági Főtanács főtitkáraként kényszerítsük Péter Gáborékat az állami költségvetés szigorú betartására, mindennemű korrupció megszüntené-

sére, bűnösök elleni szigorú eljárásra és eltávolításukra. Nagyjából elértük célunkat, mert e tekintetben Farkas is segített minket.

Pedig közben a politikai rendőrség vezetése kérdésében Rajk és Péter Gábor, illetve Farkas még az eddiginél is élesebb ellentétbe került egymással. Farkas kezdeményezte és erőltette a Rajk szerint erre ekkor még politikailag és káderekben mindenképp alkalmatlan politikai rendőrség szovjet példára történő önálló miniszteriális jellegű átszervezését Államvédelmi Hatósággá. A politikai rendőrség ezzel elkerült volna a belügyminiszter közvetlen felügyeletéből. Addig is Péter Gábor igyekezett nem végrehajtani Rajk rendelkezéseit. Tulajdonképpen nem őt, hanem pártvonalon a belügyminiszteri munka felelősét, Farkas Mihályt tekintette felettesének.

Ellentétük súlyosbodott annyiban is, hogy Rajk belügyminiszterként mindenképp igyekezett megakadályozni a főként Farkas által kezdeményezett és Péter Gábor által koholt indítékok alapján végrehajtott, úgymond a népi demokrácia ellenségei elleni nyomozásokat és pereket. Pedig Rajk is, ahogyan őt akkoriban még a párt népszerűsítően jellemezte, „vaskézzel" járt el ellenük. Ám csak a nép valódi ellenségeivel szemben. Ekkor még ő is tűrhetetlennek tartotta a koholt pereket, amelyekbe később, 1947 elejétől maga is belekényszerült a Kisgazdapárt legfőbb vezetőivel szemben. Mindez politikailag akkor jelentősen ártott a párt, de Rajk tekintélyének is.

Nézeteltérésük személyi harccá fajult. Péter Gábor 1947 végén párt- és rendszerellenes magatartással gyanúsította Rajkot. Ezt tette Farkas is. A Politikai Bizottság egyik ülésén Rajk a pártfórumok előtt felvetette a Farkas és Péter Gábor miatt sajátságosan kialakult helyzetét a Belügyminisztériumban. Kijelentette: ő vagy Péter Gábor távozzék onnan. Rákosi és Gerő Farkast és Péter Gábort pártolta.

Rajk ügyében ekkor megoldásként szinte kapóra jött a Tájékoztató Iroda 1948. júniusi határozata: a Jugoszláv Kommunista Párthoz hasonló, a többi pártban is részben meglévő nacionalista irányzatokról. A Központi Vezetőség a bukaresti határozat türelmetlen körülményei és a külföldi sajtóhíresztelések nyomán döntött a párt politikájának felülvizsgálatáról. 1948. augusztus 5-én a kormány „szükséges átalakítása" ürügyén elhatározta Rajk László, valamint Kádár János és Kossa István háttérbe szorítását.

Mindannyian tudtuk, a közvélemény is sejtette: valótlan a kormányátalakítás hivatalos indoka. Rajk, az eddigi belügyminiszter amiatt veszi át a külügyminisztériumot, mert mostantól a párt politikájában jobban előtérbe kerül a külpolitika.

Biztosított a párt politikája a belügyminisztériumban azzal, hogy Kádár János az új belügyminiszter. Mondanom sem kell, Kádár csökkentett hatáskörrel került új posztjára. Farkas elérte célját: szovjet példára a belügyminisztériumtól függetlenítették a politikai rendőrséget. A minisztertanácsnak közvetlenül alárendelten megalakult az Államvédelmi Hatóság. Tábornoki rangban Péter Gábor lett a vezetője.

A kormány „átalakításának" áldozata volt Kossa István is. Az országos jelentőségű Szakszervezeti Tanács éléről az év elején külföldre „szökött" szociáldemokrata Bán Antal, iparügyi miniszter helyére került. Utóda a nálánál sokkal kevésbé aktív és kezdeményező erejű Apró Antal lett.

Eddig a párt megengedte magának a koalíciós tréfát, hogy a parasztpárti neves író, Veres Péter lehetett a honvédelmi miniszter. A nekem és mindenkinek „Péter bátyám" egyetlen percig sem vette komolyan „koalíciós" posztját. A régi illegális kommunista, a Bajcsy-Zsilinszky vezette Magyar Nemzeti Felkelési és Felszabadítási Bizottság katonatisztjei és a Moszkvában antifasiszta iskolát végzett, partizánokként harcoló volt hadifoglyok, az új hadseregben immár ezredesi rangban, vagy tábornokokként szervezték és vezették a hadsereget. És most, hogy a Tájékoztató Iroda határozata alapján és Sztálin politikája következtében Magyarországnak is fegyverkeznie kellett Jugoszlávia ellen, Veres Pétertől altábornagyi rangban Farkas Mihály vette át a Honvédelmi Minisztérium vezetését.

A kormányváltozással egyidejűleg a Központi Vezetőség, amely ekkor már csak eszköz volt Rákosi, Gerő és Farkas kezében, határozott a legfőbb pártvezetés átalakításáról is. Miniszteri posztja meghagyásával a főtitkárhelyettes Gerő Ernő lett. Ezzel, Rajk és Kádár lejjebb buktatásával Gerő elérte a posztot, amit nem hivatalosan eddig is betöltött: Rákosi mellett hivatalosan is most már ő a párt második embere. A Központi Vezetőség egyik új titkára Kovács István, akit a Kádárral való ellentéte miatt 1945-ben a Központi Bizottság szigorúan rendreutasított.

Egyébként Kádár kinevezése belügyminiszterré annyiban is a

lefokozását jelentette, hogy addig ő a budapesti pártbizottság titkára volt. Helyébe a volt szociáldemokrata Marosán György került.

A volt szociáldemokraták javára és a Kisgazdapárt gyengítésére a Központi Bizottság Szakasits Árpádot javasolta a Magyar Köztársaság elnökének. Megelőzően Tildy Zoltán köztársasági elnök bukása úgy történt, ami őt politikailag teljességgel lejáratta, hogy vejét, Csornoky Viktort, az akkori kairói követet hazarendelték állomáshelyéről és letartóztatták. A hivatalos közlés szerint: hűtlenség bűntette miatt a népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

Mit írjak ezek után Tildyről? Kém volt-e Csornoky? Tildyt továbbra is barátomnak tekintettem.

*

A Tájékoztató Iroda bukaresti tanácskozása elítélte Titóékat amiatt is, mert ellenezték országuk mezőgazdaságának szovjet jellegű, szövetkezeti rendszerű átalakítását, köznyelven a kollektivizálást. Titóék kijelentették: egyelőre megmaradnak a kisparaszti birtokok egyedi fejlődésénél és támogatásánál. Többre most még nem telik erejükből.

Nem ez történt Magyarországon. Rákosi és Gerő, de a gazdasági kérdésekhez egyáltalán nem értő Farkas Mihály is a bukaresti határozatok nyomán „önkritikusan" azt a következtetést vonták le, ha hozzálátnak a magyar mezőgazdasági szövetkezetek átszervezéséhez, ez is egyik bizonyítéka, hogy a magyar párt nem tér rá a jugoszláv útra. Javasolták: hozzon a Politikai Bizottság határozatot a magyar mezőgazdasági szövetkezeti rendszer sürgős megszervezésére. Tették ezt annak ellenére, hogy két évvel ezelőtt, 1946 szeptemberében a párt III. kongresszusa időszerűtlennek tartotta a kollektivizálást. Hasonlóan vélekedett 1948. június 12-én a Magyar Dolgozók Pártja I. kongresszusa is. Kimondta: a mezőgazdaság kérdésében most még a legfőbb feladat a földreform által földhöz juttatottaknak és a középparasztságnak a magántulajdon alapján való minden irányú támogatása.

Ennek ellenére most a Politikai Bizottság megbízta a párt gazdaságpolitikai bizottságát, készítsen előterjesztést a hazai kollektivizálás gyors fejlesztésének előfeltételeiről. E munka részeként munkatársaimmal (a Gazdasági Főtanács Főtitkárságának gondos elemzése alapján) arra a következtetésre jutot-

tunk, hogy a mezőgazdasági szövetkezetesítés nagyobb arányú fejlesztésének továbbra sincsenek meg a gazdasági, pénzügyi és technikai előfeltételei. A szövetkezetesítés meggyorsításához a legcélszerűbb az lenne, ha a szovjet kollektivizálás kezdeti, 1930-as éveinek példájára Magyarországon is létrehozzuk az Állami Mezőgazdasági Gépüzemek országos hálózatát. A körzeti gépállomások megerősítésével lendüljünk neki a kollektivizálásnak. Rákosi, Gerő és Farkas e véleményemet opportunizmusnak minősítette, bátrabb politikát követeltek a Gazdasági Főtanács Főtitkárságától.

A Politikai Bizottság ülésén a párt tudós agrárszakértője, Nagy Imre határozottan ellene szólt a gyors kollektivizálásnak. Kijelentette: a magyar mezőgazdasági szövetkezetesítés híveként bár, de ellenzi a bukaresti határozat szerinti Rákosi–Gerő–Farkas-javaslatot: a mostani, szerinte idő előtti szocialista átalakítás károsan gyors, egy-két évre tervezett ütemét. Azzal is indokolta: nálunk Magyarországon eddig az ország gazdasági életében nem volt számottevő szövetkezeti mozgalom. Emiatt a magyar parasztság körében a szövetkezeti gondolat mozgalmi gyakorlata nemigen van meg. Parasztságunk a földmagántulajdon alapján áll. Mélyek a gyökerei az egyéni gazdálkodásnak. A mi viszonyaink között a kollektivizálás elkerülhetetlenül odavezetne – mondotta –, hogy átugorjuk a fejlődés közbenső, átmeneti szakaszát. Elszigetelődünk a parasztság döntő tömegeitől. Alapjaiban rendítjük meg a munkás-paraszt szövetséget, a szocializmus szilárd bázisát a városban és falun egyaránt.

Mégis Rákosi, Gerő és Farkas javaslatára a Politikai Bizottság a mezőgazdaság szocialista átalakításának megkezdéséről hozott határozatot. A párt így kényszerült arra az útra, amely eddigi helyes parasztpolitikájának feladásához, eltorzulásához vezetett, és további vitát indított el Nagy Imrével.

Nagyon keveset értettem ekkor még a mezőgazdasági kérdésekhez, inkább csak népgazdasági és pénzügyi szempontból, valamint az élelmiszer-ellátás esetleges kedvezőtlen hatása miatt tartottam helyesnek Nagy Imre véleményét és ítéltem kedvezőtlennek a mezőgazdaság sürgős szocialista átszervezését. A bukaresti határozatok alapján a kollektivizálást mégis végre kellett hajtanunk.

Rákosi 1948. augusztus 20-án, a Kecskeméten tartott nagygyűlésen jelentette be „történelmi jelentőségű" beszédében a

párt új mezőgazdasági szövetkezetesítési programját. Mint erre előre számítani lehetett, Rákosi bejelentését a parasztság minden rétege nagy megdöbbenéssel fogadta. Köztük az 1945-ben földhöz juttatottak is. Az utóbbiak pedig a parasztság jelentős részét alkották. Hiszen 1945-ben a földosztást az ország teljes területének 43%-án hajtották végre és közel 600 ezren jutottak 5 millió 600 ezer hold földhöz. 1945 tavaszán éppen a Kommunista Párt hangoztatta, hogy a nagybirtokok szétosztásával a parasztságot úgymond „örök időkre" földhöz juttatja. Erről piros-fehér-zöld keretezésű díszes okmányt kaptak. S most Rákosi bejelentette a mezőgazdaság szövetkezetesítését; amikor az újonnan földhöz juttatottak kínos-keservesen, olykor a maguk által vontatott ekékkel megmunkált földjeiken az 1945 óta egymást követő három rossz év termése után először takarítottak be jó, közepes termést. Rákosi kecskeméti beszédével kiderült a Kommunista Párt földosztó ígéreteinek valótlan volta.

Enyhítette Rákosi bejelentésének kedvezőtlen politikai hatását az 1947. augusztus 1-jén elindult hároméves terv végrehajtásának első esztendei nagy sikere. A párt ezzel eljutott a hazai gazdasági fellendülés olyan időszakához, amelyben kevés kivétellel összehangolódott az ország valamennyi társadalmi rétegének eredete. Emelkedett az életszínvonal. A munkásosztály elégedett volt. Hasonlóan a parasztság, bár nagyon aggódott a párt által Kecskeméten meghirdetett mezőgazdasági szövetkezetesítési politika miatt. Hatalmas volt a kulturális fellendülés. A párttal tartott a haladó értelmiség. Felnőtt dolgozók is sok ezrével kerültek főiskolákra, egyetemekre.

*

A bukaresti tanácskozás határozatainak további hatásaként a miniszteriális jelleggel megalakult Államvédelmi Hatóság, Péter Gábor vezetésével egyre-másra indított koholt pereket. Elsőnek az ekkor USA-tulajdonban levő Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság, rövidített nevén MAORT vezetőinek állítólagos szabotázscselekményei miatt. A perben súlyos ítéleteket hoztak. Azóta a vádlottakat, élükön a neves tudós Papp Simont, rehabilitálták. Az 1970-es években temették el a pártsajtó méltatásával.

A MAORT-per célja kettős volt. Részben, hogy megfélemlítsék az esetleges, a népi demokratikus rendet ellenző értelmi-

séget, másrészt ürügyül szolgált volna a még nyugati kézben levő vállalatok államosítására. A pert követően azonban a külföldi tiltakozások oly széles áradata indult meg, hogy a legfelsőbb pártvezetés egyelőre jobbnak látta elállni a MAORT és általában a nyugati tulajdonú magyarországi vállalatok államosításától. Ámiatt is, mert e vállalatok népgazdasági súlya viszonylag jelentéktelen volt: az összes gyáripar 5,6%-a.

1948. december 29-én az Államvédelmi Hatóság sajtóosztálya jelentette: Mindszenty József esztergomi érseket hűtlenség, kémkedés, a népköztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény és valutaüzérkedés gyanúja alapján őrizetbe vette. Egyidejűleg hűtlenség és demokráciaellenes tevékenység miatt letartóztatták Zakar András prímási titkárt, Nagy Miklóst, az Actio Catholica főtitkárát, Beresztóczy Miklóst, az Actio Catholica budapesti igazgatóját és többeket. Köztük Esterházy Pál herceget, akinek családja a földreform előtt az ország legnagyobb birtokosai közé tartozott.

Tanúként szólhatok a perhez. 1944 szeptemberétől a szovjet hadsereg által folyamatosan felszabadított Tiszántúl, a Duna-Tisza köze és a Dunántúl különleges pártmegbízottjaként szerveztem a legálissá váló Magyar Kommunista Pártot. Ugyancsak feladatom volt létrehozni a Horthy-rendszer szétesése nyomán az új demokratikus közigazgatást. Utóbbi munkám során számos helyen találkoztam az egyházak papjaival. Több katolikus és református püspökkel is. Szegeden megbarátkoztam a katolikus papság egyik nagyon érdekes alakjával, Balogh István páterrel, Debrecenben a kiváló történésztudós, Révész Imre református püspökkel.

Számos kérdésben tárgyalnom kellett az egyházak legfőbb elöljáróival. Nem volt nehéz közös politikai alapra jutni velük, hiszen a Magyar Kommunista Párt a vallásszabadságot hirdette. A Magyar Függetlenségi Front szellemében igyekezett az ország minden rétegének képviselőivel egységre jutni a haza felszabadításáért vívott harcban.

1945 januárjától Budapest kormánybiztosaként, majd polgármesterként megismerkedtem a főváros egyházfőivel. Különösen, hogy Budapest polgármestereként a katolikus egyház tekintetében az ekkor még meg nem szüntetett, úgynevezett egyházi kegyúri jogokat gyakoroltam. Döntéseket hozhattam a budapesti katolikus egyházi ügyekben. Még utóbb a mindenkori

miniszterelnök vezetésével működő Gazdasági Főtanács főtitkáraként megismerkedtem az ország hercegprímásával, Mindszentyvel. Visszaemlékezve személyére, ha összehasonlítom az ekkor már közelebbről ismert egyes katolikus püspökökkel, róluk csakis azt írhatom: általános műveltségben, politikai ismeretekben, tárgyalókészségben messze megelőzték legfőbb egyházi elöljárójukat. Kommunista világnézetem ellenére tiszteltem, becsültem őket. Megkövetelték vallási elveik tiszteletben tartását, de lehetett velük szót érteni az állam és az egyház ügyeinek valamiféle rendezéséről.

Mindszentyt megszállott felfogású aszkétának, konzervatív, legitimista, királypárti politikusnak tartottam. Az tette veszélyessé, hogy a katolikus egyház élén makacsul hirdette hidegháborús felfogását. Hogy a volt Nyugati Szövetséges Hatalmak az Egyesült Államokkal az élen „keresztesháborúban leverik a Szovjetuniót". Ekkor katolikus szövetséges állammá válik Bajorország, Ausztria, Magyarország. Ő, Mindszenty hercegérsek teszi Habsburg Ottó főherceg trónörökös fejére a magyar szent koronát. S mindez szerinte hamar bekövetkezik. Ez tette Mindszenty ellenséges politikáját rendkívül veszélyessé, és persze a katolikus egyház által irányított nagyszámú katolikus elemi és középiskola.

A Kommunista Párt felfogása az országos oktatásügy fejlesztéséről az volt: a győztes munkáshatalom viszonyai között megnyílt a lehetőség a magyar iskolarendszer egészének szocialista, marxista szellemű átalakítására. Eddig ez a folyamat a legnehezebben az egyetemeken és a főiskolákon indulhatott meg. A régi rendszer politikai és ideológiai fertőzése itt különösen súlyosan érvényesült. De a népi demokratikus erők számára a felszabadulás óta lassan itt is javult a helyzet. Nemzetközi hírnevű, nagy tudású marxista és haladó tudósok jelentek meg az egyetemi katedrákon. Érvényesült a kommunisták és a baloldali ifjúsági szervezetek szélesedő befolyása, és nem utolsósorban a Kommunista Párt és a Parasztpárt által támogatott népi kollégiumi mozgalom. A munkás-paraszt fiatalok növekvő száma fokozatosan a népi baloldal javára változtatta meg az erőviszonyokat.

Mindez elősegítette, hogy az állami elemi és középiskolákban megerősödjék a modern szellemű közoktatás. 1948 júniusában a párt ilyen értelemben kezdeményezett törvénytervezetet az

egyházi iskolák államosításáról. Az 1945 eleji földosztó törvénnyel megszűntek a katolikus egyházi tulajdonban lévő nagy- és középbirtokok. Elvesztették jövedelmük nagy részét, amiből eddig anyagilag részben fenntartották a katolikus iskolákat és létesítményeket. Emiatt a felszabadulással a költségek fedezését automatikusan átvette az állam. A más felekezetű iskolákban is.

Ez jelentős összeget tett ki, hiszen az elemi iskolák és középiskolák mintegy fele volt ekkor egyházi, többségében katolikus kézben. Tizennyolcezer tanítót és tanárt alkalmaztak.

1948-ban a kommunistabarát kisgazdapárti Ortutay Gyula volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A Kisgazda, Szociáldemokrata, Nemzeti Parasztpárt és a Kommunista Pártból álló koalíciós kormány álláspontját képviselte: ha már amúgy is az állam fedezi az egyházi iskolák költségeit, történjék meg ezek államosítása. Megteremthető legyen a tudományos alapokon nyugvó egységes, magyar demokratikus közoktatás.

Az államosítás mellett nyilatkozott az egyházi iskolák oktatóinak és az ország közvéleményének többsége. Hiszen a nyugati államok nagy részében már megtörtént az egyházi iskolák államosítása. A magyar kormány ilyen értelemben megegyezett a református, evangélikus és izraelita egyházzal.

A katolikus püspöki kar, egyházi elveik szigorú fenntartásával, ha nem is szívesen, tárgyalásokat kezdett az erre illetékes állami szervekkel. Igyekeztek valamiféle kompromisszumos megoldásra jutni. Legalábbis az egyházak állami költségvetési támogatásának kedvező megoldásáról. Erről kölcsönös megbecsüléssel én is tárgyaltam a püspöki kar két püspök-megbízottjával.

Mindszenty lehetetlenné tett minden békés megoldást. A kormány ekkor terjesztette az országgyűlés elé az iskolák államosításáról szóló törvényt. Ennek összetétele más már, mint az 1947. szeptemberi választást követően. Két nappal azelőtt, hogy az országgyűlés elé került a törvény az egyházi iskolák államosításáról, 1948. június 12-én Magyar Dolgozók Pártja néven egyesült a Kommunista és Szociáldemokrata Párt. Együttesen 167 képviselője volt. Támogatták az iskolák államosításáról szóló törvényt a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt képviselői is.

A választást követően a Választási Bizottság fasiszta pártnak nyilvánította a Magyar Függetlenségi Pártot. 47 képviselőjét

megfosztották mandátumától. Így csak a Demokrata Néppárt és a jobboldali töredék pártok képviselői szavaztak az iskolák államosítása ellen. A törvényt az országgyűlés többsége megszavazta.

A Demokrata Néppárt annak ellenére, hogy az iskolák államosítása kérdésében kiállt Mindszenty mellett, ellenezte annak szélsőséges, reakciós politikáját. Mindszenty emiatt megtagadta a Demokrata Néppárt katolikus jellegét. Ezzel azt úgyszólván kettészakította.

1948 második felétől a népi demokratikus rendszer megdöntésére törekvő mindennemű ellenforradalmi erő élére kerül a Mindszenty hercegprímás által vezetett klerikális reakció. A katolikus egyház széles körű szervezetei révén jelentős tömegbefolyással rendelkezett. Demokrácia elleni fellépéseihez felhasználta a templomi szószéket. Mindszentyt letartóztatták.

A többi népi demokratikus országban ekkor már nem volt újdonság a katolikus egyház legfőbb vezetőinek letartóztatása. Így volt ez Lengyelországban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában. Sehol azonban oly otrombán nem folytatták le ellenük az eljárást, mint nálunk a Mindszenty-pert. A magyar kormány kiadásában megjelent Fehér Könyv szerint a nyugati hatalmak a pert egyházüldözésnek próbálták beállítani. A nyilvános bírósági tárgyaláson azonban a bizonyítékok súlya alatt Mindszenty bíboros vallomást tett törvényellenes tevékenységéről. Önként írt vallomásában elismerte, hogy Magyarországon működő kéme volt Angliának és az Egyesült Államoknak.

A Fehér Könyv eme állítását sem a magyar, sem a világközvélemény nem fogadta el. Úgy vélték, erőszakkal kényszerítették vallomásra, és ítélték 1949 februárjában életfogytiglani fegyházra. Így lett Mindszenty Magyarország katolikus vallású lakossága nagy részének és egyben a világ katolikusságának a mártírja.

*

Kommunista életutamon sohasem voltam úgynevezett elméleti ember. E kérdésekben igyekeztem járatos lenni, de nem szerettem a párt politikájának sztálini elméletek szerinti többszörös változását, folyamatos alkalmazkodását.

Az 1944-es felszabadulástól a Magyar Kommunista Párt politikáját az szabta meg, hogy a szocializmushoz egyetlen út vezet, a szovjeteken és a proletariátuson át. Ezt eleinte a párt tudatosan

nem hangoztatta, mert ez megnehezítette volna a pártnak a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban vitt gyakorlati politikáját. Rákosi emiatt Sztálinnal egyetértően célszerűtlennek tartotta a proletárdiktatúra propagálását. Ezt azzal indokolta: jelenleg ennek megteremtése nincs napirenden.

Emiatt is 1946 szeptemberében, a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusát megelőzően Rákosi örömmel vette nyilvánosan tudomásul Sztálin meghirdetett új elméletét. A tapasztalatok azt mutatják, a marxizmus-leninizmus klasszikusai azt tanítják: a szocializmushoz nemcsak a szovjeteken és a proletárdiktatúrán át vezető egyetlen út létezik. Bizonyos körülmények között más út is lehetséges.

Rákosi a párt III. kongresszusán ezek után kifejtette: A szocializmushoz olyan út is vezet, amely figyelembe veszi minden ország sajátos viszonyait. Ez a szocializmus, amely bár magáévá teszi a nemzetközi tapasztalatok egész tárházát, a magyar történelmi fejlődés, a magyar gazdasági, politikai és társadalmi erők eredményei alapján jön létre. Mint ilyen, magyar földön termett, magyar viszonyokra szabott szocializmus lesz.

A III. kongresszust követően a párt mintegy két esztendeig mind elméletileg, mind gyakorlatilag nagy sikerrel alkalmazta ezt a proletárdiktatúra nélküli, úgymond békés átmenet politikáját.

1948. június végétől a Tájékoztató Iroda bukaresti tanácskozását követően ez a helyzet megváltozott. A két munkáspárt: a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt 1948. június eleji egyesülésével megalakult Magyar Dolgozók Pártja első kongresszusa még helyesen értékelte az elért eredményeket. Reálisan állapította meg a további közvetlen feladatokat. A politikai győzelmek és gazdasági sikerek következtében a pártnak nagy a tekintélye a tömegek között. Másfelől a mai történetírás és ennek „párthalandzsa" szóhasználata szerint úgymond a parasztpártok vezetői és jórészt a tagjai is keresték és szorgalmazták a Magyar Dolgozók Pártjával való szorosabb együttműködést. A Nemzeti Parasztpárt a marxizmus-leninizmus elvi alapjaira helyezkedett. 1948 szeptemberében elfogadta a Magyar Dolgozók Pártja irányvonalát. Létezésének nem volt többé politikai létjogosultsága.

A Kisgazdapárt „hasonlóan" elvetette a külön-paraszti út politikáját. Kimondta: olyan politika részese kíván lenni, amely-

nek társadalmi alapját a munkásság és a dolgozó parasztság szövetsége jelenti. Ennek biztosítására a Kisgazdapárt vezetői országosan és helyileg kizárták a párt új politikáját helytelenítő titkárokat, vezetőségi tagokat. Ezek után formailag létezett csak a Kisgazdapárt.

E kisgazdapárti politikai változás „szépségtapasza" volt, hogy Dinnyés Lajos 1948 végén lemondott a miniszterelnökségről. Utóda az ugyancsak kisgazdapárti, addig is kommunistabarát, majd rövidesen hivatalosan is kommunista párttag, Dobi István lett.

Jelentős politikai változás az is, hogy a legnagyobb ellenzéki párt, a Demokrata Néppárt vezetője, Barankovics István illegálisan távozott az országból. Pártja ezt követően kimondta feloszlatását. A már amúgy is csak töredék többi polgári párt ezekután éppen csak létezett. Erejét vesztette a katolikus egyház is, amely az elmúlt nyáron még jelentős szerepet vitt a politikai életben. 1949 után a máris csak formálisan létező pártok vezetői úgyszólván feltételek nélkül elfogadták az MDP politikáját. A régi vezetők közül azok, akik nem értettek egyet e politikával és nem kerültek emiatt börtönbe, vagy nem menekültek külföldre, csendben, visszavonultan éltek. A pártnak így a volt koalíciós pártok nem okoztak többé gondot.

A magyar párt politikáját nálunk, de a többi népi demokratikus országban is Sztálin „új tanítása" alapozta meg. Kimondta: a népi demokrácia a valóságban a proletárdiktatúra válfaja, amely a felszabadulás utáni történeti fejlődés különleges körülményei között jött létre. A népi demokrácia nem más, mint proletárdiktatúra szovjet rendszer nélkül, viszont a proletárdiktatúra a földkerekség egyhatodán már meglévő szovjet rendszerre támaszkodik és nélküle nem létezhet.

Sztálin eme új tanításáról 1948. december végén a Lengyel Egyesült Munkáspárt kongresszusán tartott beszámolójában a párt elnöke, Boleslaw Bierut nyilatkozott. Rövidesen ezt tette a Bolgár Kommunista Párt kongresszusán a párt főtitkára, Georgi Dimitrov is. Mindkét kongresszus azonnal kötelezővé tette a proletárdiktatúráról szóló új sztálini tanítás alkalmazását Lengyelországban és Bulgáriában. Magyar részről e fordulatról, hogy Sztálin a szocializmus építését a népi demokráciákban ezentúl a Szovjetunió által történelmileg követett úton tartja járhatónak, Gerő a Lengyel Egyesült Munkáspárt kongresszu-

sán vett tudomást, ő vezette ide a magyar pártküldöttséget. Az új sztálini tanítás kérdését valamennyi, az itteni kongresszusra érkezett küldöttség vezetőinek értekezlete is megtárgyalta.

Hazatérve Varsóból Gerő, az ő mindig szélsőséges Sztálin-imádata szellemében felvetette a Magyar Kommunista Párt jelenlegi politikájának felszámolását. Azzal indokolta: a sztálini új meghatározás nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentőségű. Nincs tehát semmiféle magyar, lengyel, bolgár, vagy más népi demokratikus útkeresés a szocializmus megvalósításához. Fel kell adni minden ilyen törekvést. Proletárdiktatúra nélkül nem lehet megoldani a szocializmus építését.

1949. január 6-án Bierut és Dimitrov beszédéhez hasonlóan a Szabad Nép közölte Rákosi Mátyás cikkét: A népi demokrácia tulajdonképpen olyan állam, amelynek segítségével a Szovjetunió győzelmének eredményeként és a Szovjetunióra támaszkodva a dolgozó nép a munkásosztály vezetésével halad a kapitalizmusból a szocializmus felé. A népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül. Megvalósításához élezni kell az osztályharcot. Fel kell számolni a többpártrendszert...

Sztálin új tanításával a proletárdiktatúráról és annak gyakorlatával megerősödött Rákosi, Gerő, Farkas egyeduralma.

1949. május 15-ére tűzték ki az országgyűlési választás napját. Ekkor már azonban a Magyar Függetlenségi Népfront „választási politikai harc" és „választási küzdelem" szóhasználata csak frázis. Az uralkodó Magyar Dolgozók Pártja szabta meg, kiknek juttatja az országgyűlés 402 képviselői mandátumát.

Választási propagandájában a párt - Tiéd az ország, magadnak építed! - hivatkozott az elért sikerekre. Joggal hirdette, hogy a hároméves terv eddigi megvalósítása folyamán a párt a nép nagyon széles egyetértő tömegeinek támogatásával építi a dolgozók államát, országát. Hirdette és a fordulat évének nevezte az 1948-as esztendőt, amelyben politikailag és gazdaságilag sikerült lefektetni a szocializmus építésének alapjait.

E sikerteljes, 1948-as fordulat éve szellemében tartottam előadást *Nemzetgazdaságunk helyzete és jövője* címmel a Szakszervezetek Országos Tanácsa teljes ülésén. Szövege füzetben is megjelent. Beszámoltam a hároméves terv eddig eltelt másfél évének sikereiről. Számarányosan az országos gazdálkodás minden területén lényegesen túlteljesítettük az előirányzatokat.

Lehetővé vált, hogy a továbbiakban a tervet három év helyett két év öt hónap alatt befejezzük. Az ipar, a bányászat, a kohászat nemcsak eléri, de főként a nehéz- és gépiparban túl is teljesíti, sőt meghaladja a hároméves terv termelési előirányzatát. A mezőgazdaság ugyancsak eléri az 1949-es tervelőirányzatot. Az életszínvonal emelése túlhaladja a 30%-ot.

Előadásomban felhívtam a figyelmet a nagyon sokba kerülő hibákra. Mindenekelőtt a termelés költségeire. A reálbéreknek a teljesítményekhez való egészségtelen viszonyára. Erről ma már inkább csak érdekességként megemlítettem, hogy az akkori és mai, 1980 elejei pénzarányok eltolódását példázzam, idézem a szénbányászatra vonatkozó, akkori bér- és teljesítményszámokat. 1938-as vásárlóerejű reálbérben az egy mázsa szénre eső munkabér 1946-ban 63, 1947-ben 68, 1949-ben 71 fillér volt.

Ugyanazokkal a bajokkal küzdöttünk, amelyek máig beillenének bármilyen magas állami, politikai vezető beszámolójába. Előadásomat azzal fejeztem be: Eredményeinket csakis azzal értük el, hogy a nép a magáénak tekinti az államot. Verejtékes munkával ezért működött közre a fasiszta háború gazdasági és politikai romjainak eltávolításában.

Nem szeretném, ha dicsekvésnek tűnne, de az akkori újságközlemények nyomán idézem a Központi Vezetőség 1948. áprilisi határozatát: „Az ötéves terv részletes elkészítésében és végrehajtásában Rákosi, Gerő, Vas Zoltán szerepe ugyanaz, mint az 1946. augusztus elsejei stabilizáció, majd a hároméves terv megtervezésében..."

Az ötéves terv kialakításának politikai feje most is Rákosi volt. Az Államgazdasági Bizottság élén Gerő a tervmunka erősen húzó motorja. A Gazdasági Főtanács főtitkáraként állami vonalon én irányítottam a tervezést.

Megalakult közben az Országos Tervhivatal. Elnöke régi jóbarátom, a volt szociáldemokrata Vajda Imre, a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának tagja volt. 1951-ben koholt perben őt is letartóztatták. 1954-ben szabadult. 1969-ben bekövetkezett haláláig a kitűnően képzett közgazdász-tudóssal és feleségével, úgy is mint közeli szomszédaimmal, tartottam jóbarátságunkat.

Az Országos Tervtanács megalakulásakor ennek elnöke Dinnyés Lajos, akkori miniszterelnök. Azt hiszem, a Tanácsban a helyettese voltam. A Tervhivatal ekkor még éppen csak szer-

veződött. Ahhoz, hogy valóban országos jelentőségűvé váljék, át kellett volna ruházni a Gazdasági Főtanács számos hatáskörét. Ez akkor még szóba sem jöhetett.

A Gazdasági Főtanács főtitkárságának különösen jelentős szerepe volt az ötéves terv kialakításában. E vezető szerepet azzal is magyarázhatom, hogy Gerő a felszabadulástól kereskedelmi és közlekedésügyi, majd ennek kettéválasztásakor közlekedési miniszter volt. Ugyanakkor tagja a Gazdasági Főtanácsnak, és ő vezette a párt Államgazdasági Bizottságát. Minisztériumának ügyei távol estek azonban az országos gazdasági kérdésektől. A Központi Vezetőség emiatt az ország gazdasági vezetése megerősítésére 1948 májusában elhatározta, hogy Gerő vegye át a pénzügyminiszterséget. Ily módon is segítse elő az ötéves terv előkészítését.

Nem ismertetem itt az ötéves terv ekkor még hozzávetőlegesen meghirdetett adatait. Idézek azonban Rákosi Celldömölkön tartott választási nagygyűlési beszédéből, amely *Boldog, erős, független Magyarországért!* címmel füzetben is megjelent.

„Új, hatalmas munkának gyűrkőzünk neki: az ötéves tervnek. Ez a terv a magyar ipart öt év alatt annyira kívánja fejleszteni, mint amennyivel azelőtt ötven esztendő alatt nőtt. A Dunántúlon hatalmas, új acélmű épül. Megkétszereződik a bauxitból előállított alumínium mennyisége. Az ötéves terv hatalmas lendületet ad a Dunántúl iparának... Az ötéves terv meg akarja szüntetni a magyar mezőgazdaság elmaradását. Erre a célra a legjobb gépek ezreit és tízezreit juttatja falura. Az állami traktorállomások száma 500-ra nő, és több mint 20 000 traktorral fognak rendelkezni...

Az ötéves terv eredményeképpen az egész dolgozó nép életszínvonala emelkedik. Nemcsak az élelmezés, hanem azoknak az iparcikkeknek a termelése terén is, amelyek a közvetlen fogyasztást szolgálják. Egy millió kerékpárt, 85 000 motorkerékpárt, félmillió rádiót, varrógépet, mosogatógépet és egyebeket adunk a falu és város dolgozóinak. Ez a hatalmas terv 50 000 új ipari munkást és egyéb szakembert követel... Új szocialista Magyarországot akarunk létrehozni, mely erős, jómódú, művelt és szabad..."

A nagygyűlés hangulatát a Szabad Nép és valamennyi napilap egyforma szövegezéssel hozta: „Rákosi beszédét percekig tartó taps követte. A tömeg: - Éljen Sztálin! Éljen Rákosi! - kitörő

lelkesedéssel kiáltott fel. – Megvédjük a békét! Megvalósítjuk az ötéves tervet! Azután újra, meg újra! – Éljen Sztálin! Éljen Rákosi! – Percekig éltették a párt többi vezetőjét is: – Éljen Gerő! Éljen Rajk! Éljen Farkas! Éljen Kádár! – És ismételten: – Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!..."

Máig kísértetiesnek érzem ennek az akkori hivatalos politikai hangulatnak a felidézését. A több tízezernyi tömeg aznap még éltette Rajkot, a Függetlenségi Népfront főtitkárát, a Győr-Sopron-Moson megyei választókerület listavezető képviselőjelöltjét. Az országos választási lajstromon is Rákosi, Szakasits, Dobi után Rajk a negyedik helyen szerepelt. S mindez akkor már, amikor a Tájékoztató Iroda bukaresti határozata jegyében Tito ellen Rákosi, Gerő, Farkas részéről eldöntött volt Rajk letartóztatása a közeli napokban.

Megelőzte Rákosi celldömölki beszédét Gerő előadása a Kommunista Politikai Akadémián. Részletesen közölte az elkövetkező ötéves terv számadatait. Ezeket több előadásomban és írásomban magam is közöltem. Ma már inkább csak a magyar párt- és gazdaságtörténet szempontjából fontosak.

Hogy az akkori személyi kultusz idején a párt miként értelmezte a politikai vezetést, idézem Gerő előadásának befejező mondatait:

„Pártunk, Rákosi Mátyás megígérte a zselléreknek, cselédeknek, napszámosoknak, kisparasztoknak, hogy az urak földje azé lesz, aki megműveli.

Pártunk, Rákosi Mátyás a pénzromlás idején megígérte, hogy lesz jó pénz, és lett jó pénz.

Pártunk, Rákosi Mátyás megígérte, hogy megvalósítjuk a hároméves tervet, és a hároméves terv valóság lett.

Ki mer mindezek után kételkedni a kommunisták, a Magyar Dolgozók Pártja szavában?"

Ami ma már szinte fantasztikusnak tűnik, Gerő hangzatos szavait követően a hallgatóság szinte egyszerre katonás rendben felállt, és az akkoriban szokásos skandáló, ütemes jellegzetes, hosszantartó taps közben – Rákosi is helyet foglalt az elnökségben – kiáltotta: Éljen Sztálin! Éljen Rákosi! Éljen Gerő!

Az ország népének jelentős része 1949 elejétől egyre inkább tartott már a személyi kultusz növekvően káros jelenségeitől. Mégis hitt az úgymond Sztálin nevében cselekvő és méltatott Rákosi, Gerő, Farkas különleges szerepében és dicsőségében az

ország gazdasági építésében. Minden propaganda e különleges szerepüket szolgálta, így az újságok és a rádió. A Szabad Népnek minden reggel a gyárakban, hivatalokban, intézményekben általánosan utált, kötelező fél órás megvitatása. A pártnapok, szakszervezeti gyűlések. A könyvek és a versek. Az otthonokban, a falakon ott lógott Sztálin, és mellette Rákosi képe. Az irodámban az íróasztalom mögötti falon ott volt Rákosi bekeretezett képe. Íróasztalom baloldalán Ék Sándor műve: Sztálin szobra. Megszűnt az eddigi népszokás szerinti ezernyi árnyalatú: Jóreggelt! Jónapot! és a sok, igazán szép magyar köszöntés. Elvtárs a megszólítás. Elkopott ezzel a szó jelképes jelentősége, ahogyan ezt a kommunisták az illegalitásban használták.

A hatalom ekkor már mindenben a párté. A társadalom minden szintjén kialakul és megszilárdul a pártot és az országot szolgáló hatalmas vontató motor, a pártapparátus. Túlzott méretezésével és a mindenbe való beavatkozás politikájával később válik ez önmaga elbürokratizálódott akadályává.

Budapesten az Akadémia utcában volt a Központi Bizottság akkori székháza. Palotaszerű, kétemeletes épületében 1918-ig, az első világháború befejezéséig, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig a két ország közös ügyeit intéző hivatal székelt. 1945-ben az akkori Tisza Kálmán térről, a mai Köztársaság térről költözött ide a Központi Vezetőség. A Budapesti Pártbizottság maradt a helyén.

A Központi Vezetőség akkori székháza, az Akadémia utcai palota eleinte befogadta a teljes központi pártapparátust. Annak létszáma azonban egyre növekedett, ezért elhelyezésükre igénybe kellett venni a palota baloldalával szemközti utca többemeletes bérházainak lakásait. A lakókat jogos felháborodásuk ellenére máról holnapra cserelakások biztosításával kényszerkitelepítették. Meg kell vallanom, mindez a vezetésemmel történt.

A Központi Bizottság apparátusa elterpeszkedett a Münnich Ferenc utcáig, szemközt a Tűzsdepalotával, a mai Televízió épületével. Kitelepítve a lakókat, e nagy épületeket is átalakítottuk irodaházzá. Ebben számos bonyolult építkezés után olyan különböző szintű folyosólabirintus alakult ki, amelyben nemegyszer én is eltévedtem.

A palota első emeletének szabálytalanul szögletes alakú, rég-

től megmaradt bútorokkal szépen berendezett irodájában ült Rákosi. Ide a titkári szobán át lehetett bejutni. Innen kisebb tanácsterem nyílt. A díszes lépcsőház első emeleti fordulójából ajtó vezetett a Politikai Bizottság üléstermébe. Eleinte a Központi Vezetőség is itt tartotta üléseit. Egy emelettel feljebb volt Gerő, Farkas, Révai, Rajk és Kádár irodája. Mindkét emelet baloldalán a hivatali szobák. Eleinte a szűkös elhelyezés miatt a magam számára nem vettem igénybe külön szobát, pedig a párt költségvetési és gazdasági ügyeit, a gondnokságot, és a külügyi osztályt irányítottam. Képviseltem a pártot a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságában. Utóbb az építkezésekkel nekem is jutott külön szoba, de csak időnként tartózkodtam itt, akárcsak Gerő és azok a pártvezetők, akik egyben magas állami hivatalokat töltöttek be.

Megnőttek a budapesti pártbizottság, a kerületi, megyei, járási és városi pártbizottságok is, ezzel együtt az elhelyezésük igénye, mert mindenütt megsokszorozódott a pártalkalmazottak létszáma. Folytonosan újabb és újabb épületeket vettek igénybe. Építkeztek, átalakításokat végeztek.

Valaha, fiatal kommunistaként tapasztaltam: a pártközpont a dolgozó nép székháza. Láttam ezt 1919-ben, a Magyar Tanácsköztársaság idején, majd fiatal emigránsként Prágában, Berlinben, 1921-ben Bécsben, 1922-ben még Moszkvában is így volt. A pártközpont épületében a kapun ki-be jártak a párttagok és pártonkívüliek. Hangosak voltak a folyosók a vitázóktól. Megbeszélték a nap eseményeit és saját ügyeiket. Bekopogtattak a vezetők irodáiba, ahol legfeljebb a titkár vagy a titkárnő megkérte őket: várna talán rövidebb vagy hosszabb ideig az elvtárs. Vagy jöjjön esetleg holnap.

Mindez Sztálin idején megváltozott. 1940 novemberében, másodszori kicserélésem alkalmával, hogy Moszkvába érkeztem, a pártba már csak napra, sőt órára szóló, különböző színű, gondosan kiállított engedéllyel, többszörös államvédelmi őrség igazoltatásával lehetett bejutni.

1948-tól már nálunk is a pártközpont előtt, de a budapesti és a megyei bizottságok székháza előtt is „Éberség mindenekelőtt!" jelszóval körbe-körbe fegyveres őrszemek vigyáztak. Már nálunk is a pártházakba csak sorszámozott belépőkkel, szoros igazoltatással lehetett bejutni. A folyosókon belül is őrök vigyáz-

tak. Természetesen szükséges az éberség. Vigyázni kell a pártvezetőkre. Helyes a székházak őrizete. De ez az éberség és elzárkózás nem vezethet a tömegektől való elszakadáshoz.

*

Visszatérek Rákosi 1949. május 8-i celldömölki választási beszédére, amelyben a Tájékoztató Iroda bukaresti tanácskozásának határozatairól is nyilatkozott. Kijelentette:

„Viszonyunk Jugoszláviával akkor romlott meg, amikor a jelenlegi vezetői elárulták a népi demokrácia békefrontját. Elárulták felszabadítójukat, a Szovjetuniót. Átálltak az imperialisták oldalára. Titóék ezt persze tagadják és igyekeznek port hinteni saját dolgozóik szemébe, de minket meg nem tévesztenek. Mi tudjuk: a mai Jugoszláviában életre-halálra üldözik a Szovjetunió igaz barátait. Börtönbe vetik és aljasul meggyilkolják azokat, akik becsületes együttműködést követelnek a Szovjetunióval, a népi demokráciákkal. Mi nagyon jól tudjuk – folytatta –, hogy a jugoszláv kommunisták, a dolgozó nép nem azért ontotta vérét a második világháborúban, és nem azért hozott annyi áldozatot, hogy Titóék újra visszalökjék az imperialisták táborába, és újra visszahozzák a régi, kizsákmányoló rendszert. Az amerikai tőkések és imperialisták azért segítenek Titónak, mert meggyőződtek arról, hogy átállt az ő oldalukra és ellenségévé vált a népi demokráciáknak és a Szovjetuniónak. Ezt a tényt Tito és cinkosai véres terrorral és hazug propagandával ideig-óráig el tudják leplezni a dolgozó népük előtt, de nem tudják megakadályozni, hogy Jugoszlávia előbb-utóbb megtalálja az utat a Szovjetunióhoz, a népi demokráciákhoz. Amikor majd ez megtörténik, egy csapásra helyreáll a jó viszony Jugoszláviával. Addig is a mi kötelességünk megértetni a jugoszláv dolgozó néppel, hogy elnyomóikkal szemben mellettük állunk, segítünk nekik és számon tartjuk szenvedéseiket."

Rákosinak a Tájékoztató Iroda bukaresti határozata szellemében kinyilvánított eme megállapítását Tito ellen magamban azzal is magyaráztam: régtől megszokott már, hogy a kommunisták a tőlük némileg is eltérő véleményű kommunistákkal frakciós testvérharcban gyűlölettől izzó, durva, elítélő hangot használnak. Árulóknak, imperialista ügynöknek bélyegzik őket. Olykor nemcsak szavakkal ölik egymást, de fizikailag is. Hogy

utána valahogy megint csak a marxizmus-leninizmusra hivatkozással valamilyen közös alapon esetleg megbéküljenek.

Nemcsak Rákosi adta meg az alaphangot e politikai hadjárathoz Tito és társai ellen. Bár sohasem hittem Tito árulásában, nyilvános beszédeimben ugyanezt kellett állítanom, és a többi vezető is ezt tette. Persze ekkor még honnan is sejthettem volna, hogy Rákosi celldömölki kijelentései már Rajk és társai eljövendő sorsát érintik. Pedig akárcsak Rákosi, és mindannyian vezető párttagok, így Rajk is, élesen elítéltük Titót és társait.

Rákosi még ennél is tovább ment. 1949. június elsején cikke jelent meg a moszkvai Pravdában: *A jugoszláv trockisták az imperializmus rohamcsapata!* - címmel. Ismételten összefoglalta ebben, hogy Tito a kapitalista nyugat kiszolgálója. A cikk, nevem említése nélkül engem annyiban érintett, hogy Rákosi arról is írt: Magyarország súlyos kötelezettséget vállalt a jugoszláv-magyar államközi tárgyalásokon a jugoszláv ötéves terv támogatására. Azóta kiderült, hogy magyar részről a szerződés aláírója a volt szociáldemokrata iparügyi miniszter, Bán Antal. Még Horthy idején a rendőrség szolgálatában állt. Titóék is beszervezték. Ezért írta alá a Titóék javát szolgáló államközi szerződést. Utóbb - folytatta Rákosi - a Magyar Népköztársaság tényezőinek egész sora kezdte észrevenni, hogy a szerződés végrehajtása a magyar népi demokráciára nézve egyre előnytelenebb...

Őszintén szólva ijedten olvastam erről Rákosi kijelentését, mert attól tartottam, akadhatnak, akik reám is vonatkoztatják a Pravdában általa közölteket. Pedig ha valaki, a legjobban én tudtam, nem volt igaz Rákosi állítása Bánról. Együtt utaztunk Belgrádba, ahol szerintem Magyarországra nézve nagyon kedvező gazdasági szerződést kötöttünk.

Mégis a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatát követően a Szovjetunió és valamennyi népi demokratikus állam gazdasági blokád alá helyezte Jugoszláviát. Nekünk is véget kellett vetnünk az eddigi magyar-jugoszláv sikeres gazdasági együttműködésünknek. Le kellett állítanunk az egyezmény alapján megrendelt ipari berendezések gyártását.

Nem szívesen tettem, hogy éppen én, aki részt vettem a szerződés megkötésében, segédkezzem a német megszállókkal szemben nemrég még oly nagy önfeláldozással küzdő jugoszláv nép nyomorba taszításán. A jugoszlávoknál többet csak a szov-

jet nép szenvedett a fasizmus elleni harcban. Sztálin miatt most mégis szembe került egymással a két, rengeteg szenvedésen keresztülment nép.

Most, évtizedek múltán dicsekvésnek tűnhet, mégis megírom: amíg tehettem, az utolsó pillanatig szállítottuk a jugoszláv megrendeléseket. Utóbb a nálunk is használható gépeket átadtam a magyar népgazdaságnak. De sok milliós értékeket, különösen a jugoszláv szabványú berendezéseket ócskavasként lehetett csak „hasznosítani."

Később, a Tájékoztató Iroda teljes bukásával, 1955 után kamatostul kellett mindazt a kárt visszafizetnünk a jugoszláv államnak, amit a Sztálin által kezdeményezett gazdasági blokád nyomán beruházási és egyéb rendeléseik visszatartásával okoztunk.

*

Az 1949. májusi országgyűlési választás Magyarországon olyan nemzetközi helyzetben történt, amelyben a hidegháború 1946-os kialakulása miatt két táborra szakadt a világ.

A párt Központi Vezetősége részéről az 1949-es választást Szőnyi Tibor, a párt káderosztályának vezetője irányította. Talán tagja voltam az Országos Választási Bizottságnak, vagy más okból, de a választás délelőttjén a Belügyminisztériumban a Kádár miniszteri szobája előtti titkársági irodában ültünk: Farkas, Kádár, Szőnyi és én. Beszélgettünk.

Közben valahogy kettesben maradtam Farkassal. Bizalmasan elmondta: „Elhatároztuk Szőnyi letartóztatását. Ez az utolsó napja szabadon..."

Megdöbbenten kérdeztem az okát.

„Megszereztük az amerikaiak svájci kémszervezetének több okmányát. A második világháború idején Szőnyi Svájcban élt emigrációban. Ott lett pártáruló, amerikai ügynök. Hazaérkeztétől az itthoni amerikai kémszervezet egyik főnöke. Együttműködik Titóékkal. Péter Gáborék nagy érdeme – mondotta Farkas –, hogy erről fontos okmányok kerültek a kezünkbe."

Nem ismertem Szőnyit közelebbről. Elhittem róla, amit Farkas mondott. Elképzelhetőnek tartottam, hogy Svájcban belépett az amerikai kémszervezetbe. Hazajövet itthon folytatta és ekkor már Titóék javára, a kémtevékenységet. Többeket beszervezett a szolgálatába.

Megjegyeztem: „Kellemetlen ügye ez a pártnak!"

„Túljutunk rajta! - felelte Farkas, majd hozzátette: A nyomozás Szőnyi ellen ki tudja, mit hoz még napvilágra. De ezen is túljutunk."

Kádár visszajött a szobába. Abból következtettem, hogy tud a Szőnyi-ügyről, mert Farkas zavartalanul folytatta a beszélgetést. Most már hárman együtt méltatlankodtunk Szőnyi árulása miatt. Csak amikor Szőnyi visszatért, hagytuk abba a témát. Kellemetlenül éreztem most már magam vele. Bosszantott, hogy csalódtam benne. Szimpatikus, becsületes embernek tartottam.

Ma már kétségtelen számomra: Farkas nem véletlenül mondotta el nekem a Szőnyi-ügyet. Megfontolt szándékkal tette, hogy mint a párt egyik vezetőjét, megtévesszen. Ugyanezt tette nyilván Kádárral is.

Farkas közlésének megfelelően május 16-án letartóztatták Szőnyi Tibort és vele a Központi Vezetőség káderosztályának helyettes vezetőjét, Szalai Andrást. Nem sokkal később Pálffy György altábornagyot, Korondy Béla ezredest, Justus Pált, a neves szociáldemokrata vezetőt. Letartóztattak számos kevésbé ismert, főként a nyugati emigrációból visszatért, vagy itthoni, régi illegális kommunistát. Mindez titokban történt. Mégis azonnal híre terjedt a fővárosban. Megdöbbenést keltett. Megindult a találgatás, hogy a letartóztatások kapcsolatosak a Kommunista Tájékoztató Iroda működésével. Sztálin egyre súlyosbodó viszályával Titóval, Jugoszláviával.

Nem hittem volna, hogy mi kezdődött el a Szőnyi-üggyel, amely három hét múlva, 1949. május 30-án Rajk letartóztatásához vezetett. Mert ekkor már Farkas és Péter Gábor nemcsak mint eddig, koholt alapú, jugoszláv példájú, jobboldali nacionalista elhajlással vádolta Rajkot, hanem koholt összeesküvéssel is. Hogy együttműködött Titóval és az imperialista nagyhatalmakkal a magyar nép ellen.

Szőnyi és társai letartóztatásáról hivatalosan úgy vettem tudomást, hogy az Akadémia utcai pártközpontban a Politikai Bizottság ülésére mentem. Az ide vezető lépcsőház végén Gerővel találkoztam. Éppen Rákosi szobájából jött kifelé.

Képzeld, súlyos pártellenes ügyre jöttünk rá! - fordult hozzám száraz modorában, amilyen mindig is volt. Rákosi referál erről a Politikai Bizottság ülésén. A pártvezetésbe kémek, ösz-

szeesküvők hatoltak be. Sikerük alapjaiban rendíthette volna meg a pártot...

Nem mondottam meg Gerőnek, hogy Farkastól már tudok a Szőnyi-ügyről. Azt sem, hogy beszélgettem erről Kádárral is. Nem akartam, hogy Gerő előtt fecsegőnek tűnjenek. De akkor még úgy hittem, Farkas barátként mondotta el bizalmasan az ügyet nekem és Kádárnak. Nem ahogyan később kiderült: különleges céllal, hogy mi is részesek legyünk a Szőnyi és társai, sőt Rajk elkövetkező koncepciós perének megindításában.

Rákosi a Politikai Bizottság ülésén szinte szó szerint megismételte Gerő szavait a pártvezetésbe behatolt pártellenes összeesküvő csoportról. Most még - mondotta - az ügy rendkívüli fontossága miatt és a nyomozás érdekében neveket nem említhet. Kérte a Politikai Bizottságot, alakítson rendkívüli felhatalmazással háromtagú különleges bizottságot az ügy teljes felderítésére, tekintet nélkül a személyekre és a letartóztatásokra.

A bizottságba Rákosi önmagát, Gerőt és Farkast ajánlotta. Bejelentéséhez ekkor hozzátette: az ügyről, a fejleményekről, a várható letartóztatásokról amint lehet, a hármasbizottság folyamatosan értesíti a Politikai Bizottságot.

Rákosi közlésétől megdöbbenten az ülésteremben részt vevők nem szavazással - ami amúgy sohasem fordult elő soha -, hanem általános és őszinte - helyes! helyes! - felkiáltással jóváhagyták a bizottság megalakítását, működéséhez megadták a teljes felhatalmazást.

Eme hármasbizottság, a későbbi Honvédelmi Bizottság megalakítását jóváhagyta az önmaga halálos sorsát még nem sejtő Rajk is. Hiszen, hogy mi lesz e most megalakult bizottság tevékenységének tragikus fejleménye, akkor még sem Rajk, sem a többi jelenlevő feltételezni sem merte volna.

Pedig Rajk és társai ügyéből koncepciós per lett. Kezdeményezőjének feltétlenül Gerőt és Farkast tartom. Nem akarom semmiképp e megállapításommal menteni Rákosit, aki a párt legfőbb vezetőjeként nemcsak hozzájárult a per előkészítéséhez, de kérésére megérkeztek Budapestre Berija államvédelmi küldöttei, élükön Fjodor Bjelkin altábornaggyal.

Gerő nemegyszer beszélt velem, de másokkal is arról, hogy a „Hozjain" (a Gazda), Sztálin nagyon elégedett lesz a Rajk és társai perrel. Mert ez kapcsolatos a Kominform eseményekkel, a jugoszláv kérdéssel és Titóval. Erről persze Gerő sohasem mint

koncepciós perről nyilatkozott, hanem mint Rajkék valóságos bűnéről.

Ekkor még hittem bűnösségükben. Közvetlen tanúként figyelhettem meg, hogy elsősorban a fanatikusan Sztálin-hívő Gerő, a Rajkot gyűlölő Farkas és Rákosi, most már Berija küldötteivel együtt miként készítik elő és viszik végig a Rajk és társai elleni, később koncepciósnak bizonyult pert. Ismétlem, ma már mindezt szinte agyrémszüleménynek nevezem. Akkor azonban, még nem ismerve Rajk és társai ügyének koncepciós jellegét, perüket én is olyannak tartottam, amellyel a „Hozjain", Sztálin valóban elégedett lesz. Hiszen ők hárman éppen amiatt alakították ki ezt a koncepciót, mert felismerték ennek nemzetközi jelentőségét Sztálin és a Kominform harcában Tito ellen. Olyan történelmi helyzetben tették ezt, amikor elbukott Sztálin és Berija eddigi terve, amit megvalósítani reméltek, hogy a Tájékoztató Iroda 1948-as bukaresti határozata nyomán bomlás és szakadás keletkezik a Jugoszláv Kommunista Pártban. Ennek Központi Bizottságában többségre jutnak a sztálinista erők. Győzelmüket követően Titóékat bíróság elé állítják, halálra ítélik, kivégzik.

Berija ebben a politikai helyzetben vette kézbe a Rajk és társai elleni koncepciós per tervét. Elfogadta, mivel Jugoszláviában nem sikerült elérni Tito megbuktatását és egy politikai per megindítását ellene Belgrádban. Ehelyett egy őt és a rendszerét elítélő pert kellett indítani Budapesten. Ebben ugyan a magyar Rajk és társai az „imperialista bérenc" vádlottak, közvetve mégis e címen Tito és „bandája" felett mondanak ítéletet Budapesten. Olyan tárgyaláson, amelyet a világ lehető legnagyobb nyilvánossága előtt tartanak meg. Az ekkor Rajk és társai feletti, már mindent „beismerő" vallomásukkal és ítélettel politikailag Titóra és „bandájára" sújtanak.

Sztálin ezzel jogcímet szerezhet arra, hogy a Kominformnak Jugoszláviáról hozott bukaresti határozata érvényesítéseként akár fegyveresen is helyreállítsa az „imperialista bérenc Tito" nélküli uralmát a Jugoszláv Kommunista Párt felett. Ahogyan ezt Sztálin, rövidesen Rajkék elítélése után nyíltan kimondotta 1949 novemberében a Tájékoztató Iroda Budapesten megtartott értekezletén. Ennek bevezetője lenne a magyarországi Rajk-per és ítélete.

Péter Gábor és Farkas Mihály most már együtt Berija ma-

gyarországi küldötteivel, nekiláttak, hogy a Szovjetunióban sokszorosan bevált 1936–39-es koncepciós perek tapasztalatainak alkalmazásával a Belgrádban meg nem valósult Tito-per helyett gyakorlatilag végrehajtsák a budapesti koncepciós pert Rajk és társai ellen.

Péter Gábor 1949. május 30-án, késő este összehívta az Államvédelmi Hatóság legmegbízhatóbb vezető embereit. Neveiket sorolhatnám. Ketten közülük azóta öngyilkosok lettek. Szűcs Ernő ezredest, Péter Gábor helyettesét, aki ellenezte a letartóztatásokat, Rákosi utasítására agyonverték.

A késő esti államvédelmi tanácskozáson Péter Gábor az egybegyűltek párthűségére hivatkozott. Reméli, miként ő is, valamennyien bíznak Sztálinban és legjobb magyar tanítványában, Rákosiban. Az a megtiszteltetés érte az államvédelmet, a párt eme élcsapatát, és ezen belül az összehívottakat, hogy Rákosi elvtárs a párt nevében különlegesen fontos feladat elvégzését bízta reájuk. Hála Rákosi elvtárs éberségének, az államvédelem már eddig is sikeresen felfedte Szőnyinek és társainak a párt létét veszélyeztető, pártellenes, titóista összeesküvését. Kihallgatásuk megtörtént. Többségükben elismerték bűnösségüket.

Az államvédelemnek most már az összeesküvők legfőbb vezetőjének letartóztatásával – amit Rákosi elvtárs jóváhagyott – úgy kell az összeesküvők pártellenes fegyverét fordítanok, hogy ezzel lesújthassunk az imperialistákra, Titóra és bandájára és azok magyarországi bérenceire.

Ő, Péter Gábor reméli, hogy az összeesküvés legfőbb vezetőjének letartóztatásával, az összeesküvők szerepének teljes felfedésével, az államvédelem még inkább, mint eddig, kiérdemli Rákosi elvtárs bizalmát, a párt élcsapata címet.

Péter Gábor közölte az egybegyűltekkel azt is: Farkas elvtárs megígérte, rövidesen eljön közéjük, hogy elemezve a nemzetközi helyzetet, megmagyarázza Tito és bandája és az imperialisták elleni harcban az összeesküvés felfedezésének rendkívül nagy politikai jelentőségét. Kifejezni kívánja egyben köszönetét az Államvédelmi Hatóságnak a jól végzett munkáért.

1949. május 30-án Péter Gábor személyesen, még külön is botrányos módon hajtotta végre Rákosi utasítását, Rajk letartóztatását.

Rajk otthon a feleségével, Júliával, aki a néhány hetes fiukat, Lacit szoptatta, beszélgetett szobájukban. Már késő este volt,

amikor három államvédelmis tiszt csengetett az egyébként is rendszeresen államvédelmiekkel őrzött Rajk lakásán. Ő nyitott ajtót. Az előszobából a dolgozószobájába vezette a tiszteket. Megkérdezte, mit jelentsen e szokatlan látogatásuk? Halaszthatatlanul sürgős ügyben üzenetet hoztak Péter Gábortól. Kéri Rajk elvtársat, jöjjön el hozzá az Államvédelmi Hivatalba.

Rajk nem tartotta az időt erre alkalmasnak.

A három államvédelmi vezető jelentette: Péter Gábor fontos közlendőinek a természete kívánja, hogy Rajk elvtárs most mégis azonnal velük menjen az Államvédelmi Hivatalba. Ez a parancs, végrehajtásához kényteleneek ragaszkodni.

Rajk tiltakozott. Telefonálni akart Rákosinak. Akkor az államvédelmisek nekiestek. Rajk ellenállt. Az egyik tiszt hívására most már többen is berohantak a lakásba. Kezén-lábán megragadva, kihurcolták Rajkot az utcára.

Júlia meghallotta férje tiltakozó kiáltozását. Kinézett az ablakon. Még láthatta, amint kezét hátracsavarva, durva taszítással egy nagy feketé személygépkocsiba lökték. Máris indultak.

Nyomában két másik gépkocsi. Az egyikben Péter Gábor ült.

Péter Gábor vakbuzgón végrehajtott volna mindent. Akkor is, ha a személyi kultuszos gépezet történetesen nem Rajkot és társait ragadta volna el áldozatul. Elvitte volna Nagy Imrét vagy Kádár Jánost is. Őket mint lehetséges fővádlottakat, a készülő Tito-ellenes perben, határozottan említem. Sztálin halála és Berija kivégzése után Nagy Imre – ekkor már miniszterelnök – előttem és mások előtt elmondotta: felvetődött, hogy ő, aki 1944 végétől, Moszkvából való hazatérésétől számos elvi kérdésben összeütközött a Rákosi–Gerő–Farkas-pártvezetéssel, esetleg ő legyen a Tito kompromittálására megrendezendő magyarországi per fővádlottja, áldozata.

Azzal kerülte el, hogy Titóval sem Moszkvában, sem az itthoni 1944 utáni munkássága során nem került kapcsolatba.

Szóba került áldozatként Kádár is. Mert – mint már írtam erről – 1943-ban, a párt akkori Központi Bizottsága titkáraként az ő javaslatára feloszlatták a Kommunisták Magyarországi Pártját és megalakult a Békepárt. 1944 tavaszán kereste a kapcsolatot Titóékkal. Álnéven elindult hozzájuk Jugoszláviába. Végül mégsem ő, hanem Rajk lett a magyarországi titóista összeesküvés fővádlottja.

Rajk letartóztatását eleinte a legnagyobb titokban tartották.

A Szabad Nép még napokig híradásokat közölt Rajk hivatali tevékenységéről. Az, hogy valami történhetett vele, csak az Országgyűlés 1949. június 11-i ünnepélyes megnyitásával vált gyanússá, amelyen már nem vett részt.

Az Országgyűlés megnyitásával a hagyományoknak megfelelően lemondott az addigi kormány, majd újjáalakították.

A kormányalakítás nagy meglepetése, hogy kimaradt az eddigi külügyminiszter, Rajk László. Ez országos aggodalmat keltett. Baljós eseménynek tekintették az eddig legnevesebb és legnépszerűbb felső pártvezető eltűnését. Miért történt mindez Rajkkal, senki sem sejtette. Én is némi kétellyel fogadtam Rákosi nyilvános indokolását, hogy Rajkra, a Népfront főtitkáraként nagy jelentőségű feladat vár.

Az 1949. májusi választáson, a felszabadulás óta immár harmadszor, engem is képviselővé választottak. 1945-ben és 1947-ben még büszke voltam e megbízatásomra. Állampolgárok ezrei tartottak méltónak arra, hogy mint kommunistára, titkosan a megválasztásomra szavazzanak. Most, a Függetlenségi Népfront jelöltlistáján úgyszólván kineveztek képviselőnek. Ezért havonta talán 1800 forint képviselői fizetést kaptam. Évente három-négyszer két-két napon megjelentem a képviselőház ülésén, ahol a kormány puszta látszatból egy-két, rendszerint hangzatos törvényjavaslatot terjesztett elő.

A képviselőház ülésének megvolt a külön pártfelelőse, aki megszabta az ülés menetrendjét. Meghatározta, hogy a pártban előre jóváhagyottan, írásban előkészítve, ki miről, meddig beszéljen. A napilapok a beszédekből mit, mennyit közöljenek. A mindenkori szavazás csakis Sztálint és Rákosit éljenezve „lelkes, egyhangú" lehetett. Unalom és közömbösség jellemezte az üléseket, az erről szóló híradásokat.

1949. június közepén lehetett, egy rendkívüli politikai bizottsági ülésen Rákosi bejelentette: Rajk László pártáruló! Együttműködött a letartóztatott Szőnyivel és társaival...

Szinte hihetetlennek tartottam Rákosi közlését. Mégis, hogyne hittem volna el! A párt vezetője, a mindegyikünk által őszintén tisztelt, szeretett pártvezérünk, Rákosi, a hármas rendkívüli bizottság nevében, teljes határozottsággal, a szerinte máris rendelkezésre álló iratok és vallomások alapján nevezte Rajkot pártárulónak.

Közlése nyomán valahogy egyetlen pillanat alatt sok minden

összeomlott bennem. Hihetetlen! De összeszedtem magam. Hiszen a Politikai Bizottság ülése az én részvételemmel is szinte forradalmi törvényszékké alakult. Az áruló Rajkra mondottunk Rákosi bejelentése nyomán halálos ítéletet.

A Politikai Bizottság ülésén most még – mint kijelentette – nem kívánta elemezni Rajk „áruló bűneit". Az asztalon előtte fekvő iratok közül a magasba emelt egy több oldalas, kézzel írt rendőrségi jegyzőkönyvet. Láthattuk, hogy Rajk keze írása. Minden oldal alján ott volt az aláírása.

Rákosi megkérdezte: Sejthette-e valaki az elvtársak közül, hogy Rajk „pártáruló"? Aláírásával elismeri, hogy diákkori illegális működése során lebukott. A rendőrségről elbocsátása óta a pártba beépített ügynök!...

Horváth Márton ugyancsak megírta a Politikai Bizottságban történt eme jelenetet. A jegyzőkönyv felmutatása során Rákosi szokatlanul halkan, szinte töprengve beszélt a saját és az elvtársak hosszú és nehéz munkájáról, amíg mindezt kideríthették Rajkról.

Farkas közbeszólt. Javasolta, Rákosi elvtársnak sikeres munkájáért, hogy Rajk árulása lelepleződött, mondjon a Politikai Bizottság köszönetet. Ez a jelenlevők általános helyeslésével megtörtént.

Rákosi ezután súlyos szemrehányással illette azokat a politikai bizottsági tagokat, akik az illagalitás idején együtt dolgoztak az áruló Rajkkal, és hagyták általa magukat az orruknál fogva vezetni. Majd Gerő szólalt fel. Néhány szóval ismertette az amerikai imperializmus vezette világreakció terveit a szocializmus megdöntésére Magyarországon. E célból az imperialista hatalmak kapcsolatait ecsetelte Titóval, valamint a tetten ért Rajkkal és áruló bandájával, ahogyan mostantól nevezte őket. Letartóztatásukkal egy nemzetközi összeesküvés legfontosabb láncszeme semmisült meg Magyarországon.

Nálunk 1949-ig koncepciós pert nem indítottak kommunisták ellen. Ez Rajkkal kezdődött el. Elhittem rendőrségi vallomását. De bensőmben még mindig titkos érzelemmel Titóék iránt, ha ekkor már nem is, de néhány hónap és rájöttem: mindenekelőtt Gerő e koholt koncepciós Rajk-perrel kívánt fegyvert adni Sztálin kezébe, hogy ezt felhasználhassa „Tito és bandája" megsemmisítésére, a jugoszláv párt visszakényszerítésére a Kominform táborába.

Gerő azzal folytatta felszólalását: az áruló Rajk-banda az összeesküvéssel, a pártvezetés magvának fizikai megsemmisítésével halálos csapást akart mérni a pártra. El akarták pusztítani - sorolta a neveket - Rákosit, Gerőt, Farkast...

Közbevetőleg jegyzem meg: eredetileg Péter Gábor az iratokban a névsort úgy közölte: Rákosi, Farkas és csak harmadikként Gerő. Ezt a sorrendet a politikai bizottsági felszólalásában Gerő megváltoztatta. Mint a pártrangsorban, itt is ragaszkodott a maga második helyéhez.

Rákosi és Gerő bejelentésének megrendítő hatása alatt, hogy Rajk kém, amit aláírásával is elismert, mi, akik közeli barátai voltunk, Révai, Horváth Márton, Kádár és én is, önkritikát gyakoroltunk.

A Politikai Bizottság ilyen hangulatban adott teljes felhatalmazást a rendkívüli hármasbizottságnak, hogy járjon el keményen, könyörtelenül az összeesküvők ellen. Pusztuljanak!

Így kezdődött el a Rajk-per.

Mindig is közismert volt a rendőrség módszere, provokátorok és pártárulók beépítése a kommunista pártokba. Nálunk is 1925-ben, az akkor közmegbecsült pártember, a későbbi provokátor Sámuel Lajos segítségével fedte fel a rendőrség illegális mozgalmunkat. Így tartóztatták le Rákosit, engem és számos társunkat.

Miért ne hittem volna el most mindent Rákosinak? A tények megerősítésére felhozta a közismert példát is, amit utóbb nyilvános beszédben is elmondott: Gondoljanak az elvtársak a bolsevik párt történetéből Malinovszkij esetére. Mint fiatal bolsevikot, a cári rendőrség beszervezte. Tehetséges munkásként később a bolsevik párt központi vezetőségének a tagja, a Pravda szerkesztője. Bolsevikként beválasztották a Dumába, Oroszország képviselőházába. Annyira megtévesztette a párt vezetőit, hogy amikor 1915-ben először merült fel a gyanú ellene, hogy a cári rendőrség spiclije, nem hitték el róla. Amikor az 1917-es szocialista forradalom megnyitotta a cári rendőrség titkos irattárát, megtalálták Malinovszkij bűneinek bizonyítékát. 1918-ban kivégezték... Mi is meg voltunk döbbenve - folytatta Rákosi -, amikor rájöttünk, hogy Rajk, 18 éves, úgynevezett „munkásmozgalmi múltjával", mint a spanyolországi szabadságharcok hőse, a mozgalomba lépésének első napjától kezdve rendőrspicli volt...

Én is elhittem a Politikai Bizottság elé terjesztett, tényszerűen valószínűsített Rajk-életrajzot. Ennek anyaga ismeretében Rajk pártáruló provokátorságát. Amiatt is, mert hogyan is feltételezhettem volna ekkor még, hogy Rákosiék kínzásokkal kényszerítik Rajkot vallomásra. Dokumentumokat hamisítottak. Tudatosan ártatlanokat vádoltak. Hiszen a Rajk-per megindulásakor úgy hittem Rákosiban, mint önmagam kommunistaságában. Ha tagja lettem volna a hármas bizottságnak, én is Rajk ellen cselekszem.

A Rákosi és Gerő által a Politikai Bizottság elé terjesztett, Farkas és Péter Gábor által hamisított, úgynevezett rendőrségi Rajk-életrajzot utóbb közel 300 oldalon több kiadásban megjelent, Kék Könyv közölte. Címe: *Rajk László és társai a népbíróság előtt.* Tartalmazza a vádiratot, a vádlottak bíróság előtti szó szerinti vallomását, az ítéletet és indokolását. Akkor ezt tanulmányozni kellett minden pártszervezetben, szakszervezeti értekezleten.

Ma már ismeretes: a valódi tények miként keverednek rafinált módon alkalmazott hazugságokkal, szemérmetlen kitalálásokkal. Alapja az volt, hogy Rajkot a rendőrség 1931-ben, az általa terjesztett kommunista röpiratok miatt őrizetbe vette. Miután írásban kötelezte magát, hogy besúgó lesz, szabadlábra helyezték. Most azt hazudták róla Péter Gáborék, hogy ettől kezdve rendőrkém és pártáruló. Az maradt a felszabadulásig. Utána az amerikaiak és Tito ügynöke.

Ma már pontosan tudjuk, amikor Rajk az illegalitásban Eötvös-kollégistaként lebukott, egy közeli, befolyásos rokona járt el az érdekében és szabadította ki. Spanyolországban valóban trockizmussal vádolták, a vizsgálat azonban már ekkor tisztázta ügyét. A francia internálásból bizonyíthatóan pártutasításra és nem – ahogyan Farkas és Péter Gáborék hazugul kitalálták róla – a Gestapo segítségével, kémként jött haza. Ellenkezőleg, egyik vezetője volt a rendkívül nehéz körülmények között folytatott illegális munkának. Fasiszták rabságából szabadulva, letartóztatása és elítélése után ismét nem úgy, ahogyan Péter Gábor hazugul hamisított életrajzában állította róla, nem provokátorként engedték el. A Margit körúti fogházban a rabirodán dolgozó elvtársak – a nevüket is tudjuk – kijavították ügyének periráti dátumát. Szabadulva így vehette át újból az illegális párt vezetését.

Rövidesen ismét letartóztatták, amiért a párt részéről kapcsolatot tartott a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottsággal, a nagyszerű hazafi Bajcsy-Zsilinszkyvel és társaival, akiket rövidesen kivégeztek. Péter Gáborék azt, hogy Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt nem ítélték halálra, és elkerülte a kivégzést, ismét vádként fogalmazták meg ellene. Pedig az történt, hogy párthatározat alapján elvtársak, hogy Rajkot mentsék a halálos ítélettől, felkeresték nyilaspárti államtitkár fivérét: mentse meg öccsét. Megtette. Biztosították afelől, hogy a nyilas uralom bukásával viszonzásként ugyanezt a mentesítést kapja a Kommunista Párttól.

Rajk László már több mint két hete, 1949. május 30-a óta volt letartóztatásban. Csak ezután, június 16-án jelent meg a Szabad Népben a tisztára sztálini korszak szemlélete jegyében fogalmazott cikk: A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége és a Központi Ellenőrző Bizottság *Trockista kémcsoport leleplezése* című hivatalos közleménye.

A Központi Vezetőség Rajk Lászlót, Szőnyi Tibort mint idegen, imperialista hatalmak kémeit és trockista ügynökeit a Magyar Dolgozók Pártja tagjai köréből kizárta...

Három nap múlva, 1949. június 19-én jelent meg a Szabad Nép újabb közleménye: Az Államvédelmi Hatóság idegen hatalmak javára elkövetett kémkedés miatt őrizetbe vette Rajk Lászlót és tizenhét társát. Az őrizetbe vettek között ipari munkás, vagy dolgozó paraszt nincs...

Mint minden fontos pártdokumentumot, mindkét közleményt Gerő fogalmazta. A második megfogalmazásakor az Akadémia utcai pártközpontban, Gerő szobájában tartózkodtunk, Révai, Farkas és én. Máig emlékszem Gerőre, ahogyan diadalmas tekintettel felolvasta a közleményt. Hangsúlyozta a szöveg ama részét, hogy az őrizetbe vettek között sem ipari munkás, sem dolgozó paraszt nincs. Dicsekedett, hogy e meghatározásából mindenki megérti, csakis értelmiségiek a letartóztatottak. Ily módon a megállapítása – magyarázta – nem bántó az értelmiségre, de figyelmeztetés feléjük: jó lesz vigyázniok! Nehogy bármiféle ártalmas munkájukkal Rajk és társai sorsára jussanak.

E figyelmeztetés még határozottabban elhangzott az értelmiség felé Rákosi részéről 1949. szeptember 30-án a párt budapesti nagyaktívája előtt. Először indokolta meg nyilvánosan

Rajk és társai letartóztatását, halálos ítéletét. Az értelmiséghez szólva kijelentette: Rajk imperialista megbízói szívósan terjesztették, hogy Rajk valami „nemzeti" vonalat képvisel, amely a Kommunista Párt proletár szárnyával szemben valami „értelmiségi" irányzatot jelent. Íme, most már világos, hogy ki az a Rajk, akiből a nemzeti ügy bajnokát akarta faragni a reakció. Íme, itt van a nemzeti, az értelmiségi irány: Magyarország mint az imperialisták ügynökének gyarmata...

E figyelmeztetések döntően a nagyszámú nyugatos magyar értelmiséghez szóltak, akik nyugati egyetemeken szereztek diplomát, nyugati nyelveket jól beszéltek. Igyekeztek fenntartani régi kapcsolataikat azáltal is, hogy nyugaton kiadott könyveket, folyóiratokat olvastak. Akik már ezzel is tanújelét adták, hogy „az imperializmus lehetséges magyarországi ügynökei". Vigyázzanak tehát magukra.

Figyelmeztetés volt azok számára is, akiknek nyugaton barátai, rokonai éltek. Vigyázzanak, mert Magyarország felszabadítása a Szovjetunió által lehetővé tette, hogy nyugatról a szocializmus hívei hazatérjenek. A kint maradottak a kapitalizmus rendszerét választották. Emiatt minden érintkezés velük politikailag káros és veszélyes. Azt is súlyos bűntettnek tekintették, ha valaki nyugaton élő legközvetlenebb hozzátartozóival vagy bárkivel levelez. A párttagoknak nyilvános gyűléseken kellett megtagadniok nyugaton tartózkodó rokonaikat, barátaikat.

Nekem is szememre vetették, amiért idős édesanyámnak útlevelet adattam, hogy láthassa londoni fiát, unokáit. Öcsém leveleire azonban nem válaszoltam. Felkértem a Külügyminisztériumot, hogy látogató vízumot ne adjanak neki.

Amikor Kelemen Péter, a titkárom nyugatra disszidált, szinte a fejembe került. Kénytelen volt megszökni, mert nővére egy amerikai tiszthez ment férjhez, s emiatt őt mint kémet letartóztatták volna. Örültem, hogy disszidált, mert ha „beismeri", hogy kém, lehetetlenné tette volna helyzetemet. Nem vitt el egyetlen állami fillért sem magával, mint ahogy annak idején suttogták róla.

Ha én, a viszonylag neves kommunista vezető ilyen helyzetbe kerültem a Nyugattal, az egyszerű polgárok százszorosan fenyegetőbb helyzetbe jutottak. A párt eme hivatalos „nyugatellenessége" politikailag jellemző a korra. Ezek azok az évek, amikor Sztálin kezdeményezésére kialakult a Szovjetunióban az

a „sztálini nézet", hogy az emberiség nagy találmányait oroszok fedezték fel: a gőzgépet, a rádiót, az atomot, a repülést. Mondották: az Oroszországból elindult szocialista kultúra mindenben felülmúlja a Nyugatot.

Azonnal alkalmazkodnunk kellett a „sztálini nézethez". A magyarság döntően nyugati szellemű kultúráját úgyszólván máról holnapra igyekeznünk kellett helyettesíteni a Sztálin által a népi demokráciákban is bevezetni kívánt, szerinte legmagasabb rendű szovjet kultúrával. Ennek érdekében erőszakos pártpolitikával igyekeztünk szovjetizálni tudományunkat, művészetünket, irodalmunkat, mezőgazdaságunkat, közigazgatásunkat.

II. RÉSZ

Az ötéves terv és a személyi kultusz évei

Máig emlékszem, hogy Farkas Mihály és Péter Gáborék, valamint a Moszkvából Berija által Budapestre küldött államvédelmi tanácsadók milyen sürgősen igyekeztek befejezni a nyomozást Rajk és társai ügyében, s átadni őket a népbíróságnak. De a per megkezdését kétszer is el kellett halasztaniok.

Az első alkalommal, amikor az Országgyűlés elfogadta és meghirdette a Magyar Népköztársaság új alkotmányát, majd amikor augusztus 28-án megnyitották Budapesten a kommunista kezdeményezésű II. Világifjúsági Találkozót.

Az akkori általános politikai hangulat jellemzésére idézem Rákosi szavait az ünnepségen: Budapesten és az országban több mint tízezer külföldi ifjú tanulhatta megismerni és tisztelni a magyar népi demokrácia békeakaratát, eredményeit és vívmányait. Megszüntettük a háborús gazdálkodás utolsó maradványát, a kenyérjegyet. Elvégeztük a termésbegyűjtést. Elértük a termelőszövetkezetek ugrásszerű növelését és végül, de nem utolsósorban előkészítettük demokráciánk további fejlődését... – büszkélkedett a magyar népi demokrácia szocializmust építő eredményeivel.

A párt és kormány részéről az ünnepség egyik felelős szervezője voltam. Számomra máig felejthetetlen a szinte káprázatos százféle program, az igazi magyaros vendéglátás. Az áruházak, üzletek zsúfolásig teltek áruval. Úgyszólván minden kapható volt. Nem túlzóan írom, az ünnepség vidám hangulata elárasztotta a fővárost. Fiatalok, idősek, az akkori Magyarország, a béke és a szocializmus építése jegyében és fényében az utcákon, tereken, szinte éjjel-nappal valamiféle új táncot jártak: „zakatoltak".

Sajnos, meg kell írnom: e napok fényére már másnap ráborult a Rajk-per elsötétítő árnyéka.

Köztudottan Rajkot nagyon megkínozták, hogy kikényszerítsék vallomását. Túlfinomult értelmiségiként Rákosi nem ment volna el kínzását személyesen végrehajtani, csak a parancsot adta ki erre. Sajátkezűleg, fizikailag ezt Gerő sem tette volna meg. Farkas azonban, az őt jellemző természetéből kiindulóan, és mert gyűlölte Rajkot, személyesen vett részt kínzásában. Segített neki ebben a fia, Farkas Vladimir is, akit még Moszkvából, gyerekkorából ismertem. Apja hozta be az Államvédelmi Hatósághoz, ahol ezredesi rangig vitte, hogy fia által is kezében tartsa a hivatalt.

Ártatlansága tudatában Rajk a kínzások ellenére is keményen tagadta a neki felrótt „amerikai és titóista ügynök" vádakat. Még azután is, amikor a már vele letartóztatott társai a kínzásoktól megtörten a szemébe mondták a magukra vállalt titóista kémbűnöket, és ebben Rajk vezető szerepét.

A budapesti ügyészség a demokratikus államrend megdöntésére irányuló bűntett és más bűncselekmények miatt 1949. szeptember 6-án vádat emelt Rajk László, egyetemi képzettségű tanár, volt külügyminiszter; Pálffy György, Ludovika Akadémia képzettségű volt altábornagy; Brankov Lázár, jogi egyetemet végzett volt jugoszláv követségi tanácsos; dr. Szőnyi Tibor orvos; Szalai András műegyetemet végzett tisztviselő; Ognyenovics Milan reálgimnáziumot végtett tisztviselő; Korondy Béla, Ludovika Akadémiát végzett volt rendőrezredes; Justus Pál, a Magyar Rádió volt alelnöke ellen.

Úgy mondják, amikor Rajk a szembesítés után sem vallott, Rákosi Kádárt küldte hozzá: magyarázza meg neki, nincs értelme a tagadásnak, letartóztatott társai elismerték bűnüket. Tegyen ő is töredelmes vallomást az imperialista országok által, Sztálin és a Szovjetunió érdekei ellen felbérelt, Titóval összeesküvő kapcsolatáról.

Ugyancsak Rákosi megbízásából Kádár állítólag azt is közölte Rajkkal: ha a bíróság előtt nyilvános vallomásával elősegíti az imperialista ügynök Tito és társai leleplezését, perében enyhe ítéletet hoznak. Ezt követően Sztálin engedélyével és anyagi segítségével Rajk a családjával együtt álnéven szabadon élhet a Szovjetunióban. Vonatkozik ez Rajk „bűntársaira" is.

Hitelesen nem tudom, valóban így történt-e.

Máig úgy tartom, Rákosinak pártutasítással egyenlő „kérésére" Kádár - aki ekkor még hitt Rajk bűnösségében - miért ne ment volna el hozzá? A párt érdeke mindenekelőtt! - én is megtettem volna, hiszen ugyancsak hittem Rajk bűnösségében.

A vád szerint Rankovics jugoszláv belügyminiszter titokban találkozott Rajk belügyminiszterrel, hogy beavassa Tito „lángeszű" tervébe. Rajk elfogadta ennek alapvető elveit. Megegyezett Rankoviccsal, hogy a tervet miként alkalmazzák Magyarországra vonatkozólag. Megállapodtak, hogy Tito a legközelebbi időben éles kampányt kezd a magyar kormány és párt vezetői ellen. Rákosit revizionizmussal vádolja, amiért el akarja szakítani Jugoszláviától a magyarlakta területeket. Tito vádjait

kierőszakolt „határincidensek" követnék. Jugoszlávia ezekért Magyarországot tenné felelőssé...

A határincidensek szolgáltatnak ürügyet Jugoszlávia formális katonai beavatkozására Magyarország ellen. Akkor kezdeményezték volna, amikor a Szovjetuniót leköti valamilyen nemzetközi bonyodalom. Titóék eme készülő fegyveres beavatkozását segítenék a nyugatnémet és az osztrák-angol-amerikai és francia megszállási övezetekből összegyűjtött magyar egyenruhába öltöztetett volt csendőrök, megmaradt horthysta egységek. Ezek Jugoszlávia területén gyülekeznének és vonulnának át Magyarországra.

Tito magyarországi hadjárata tervének része lett volna Rákosi, Gerő és Farkas fizikai megsemmisítése. Erről Rákosi majd nyilvános beszédben elmondja, hogy hármuk meggyilkolását Rajk bűntársának, Korondy Béla ezredesnek, volt fasiszta csendőrszázadosnak kellett volna végrehajtania. Fegyveres puccs segítségével a kormányt eltávolítani. Rákosit, Gerőt, Farkast őrizetbe venni, ellenállásuk esetén fizikailag megsemmisíteni őket és a hatalmat átvenni. A hatalom birtokában a régi burzsoá-kapitalista rendszert visszaállítani...

Persze Korondy nem volt fasiszta, hanem a nemzeti ellenállás hőse, amit Rákosi pontosan tudott, s azt is, hogy a Rajk-per e tekintetben rágalmak sorozata.

Az új kormány miniszterelnöke - folytatja a vádirat - Rajk László lett volna. Belügyminiszter Rob Anton, a jugoszláv kémszolgálat magyarországi vezetője, hadügyminiszter Pálffy György, aki szintén jugoszláv kém. Rajk és Rankovics megállapodása szerint Tito nem kifogásolta, hogy az eljövendő magyar kormányban részt vegyenek a Szociáldemokrata Párt nyugatra menekült vezetői. Több személy az ugyancsak nyugatra menekült Nagy Ferenc, volt kisgazdapárti miniszterelnök köréből.

A budapesti államügyészség mindeme vádpontok alapján, amelyeket a vádlottak elismertek, olyan szervezkedés létesítével vádolja Rajk Lászlót és társait, amely célul tűzte ki a magyar demokrácia megdöntését, Magyarország függetlenségének megsemmisítését, az ország idegen, jugoszláv szolgaságba taszítását. Rajk és bandája azt a célt tűzték maguk elé, hogy kiszakítsák Magyarországot a béke védőinek táborából, amely egyedüli biztosítéka a magyar nép szabadságának, boldogulásának. Országunkat odaláncolnák az imperialista háborús fronthoz, s ez-

zel az imperialisták csatlósává, játékszerévé alacsonyítják. Ezt a célt a jugoszláv állam akkori vezetőinek, Tito, Rankovics, Kardelj, Gyilasz fegyveres segítségével remélték megvalósítani. Rajk és bandája meg akarta semmisíteni a magyar népi demokrácia minden vívmányát. Mindez – közlik a vádirat adatai – bizonyítottá vált Rajk és társai beismerésével, az iratokhoz csatolt és a főtárgyaláson ismertetendő feljegyzésekkel. A vádat mindenben igazolja azoknak a tanúknak a vallomása, akiknek kihallgatására a vádiratban az ügyészség indítványt tett.

A vádlottakkal szemben cselekményük beszámíthatóságát, megbüntethetőségüket és az eljárás megindítását kizáró ok nem forog fenn. Ezért a velük szemben emelt vád törvényre alapított... Budapest, 1949. szeptember 6....

A koholt vádirat alapján a Budapesti Népbíróság több napos tárgyalás után, 1949. szeptember 24-én kihirdette Rajk László, Szőnyi Tibor, Szalai András felett a halálos ítéletet. Brankov Lázárt és Justus Pált életfogytig tartó, Ognyenovics Milant kilencévi fegyházra ítélték. Pálffy György altábornagy és Korondy Béla ezredes ügyét átadták a Budapesti Katonai Törvényszéknek.

Világszerte szenzáció volt a per és az ítélet.

Még inkább azzá vált, hogy sajátos összefüggésként a Szovjetunióban az ítélet másnapján felrobbantották az első atombombájukat, ami az Egyesült Államokat megfosztotta hidegháborús tervétől, az atommonopóliumtól.

Négy nap múlva, szeptember 29-én a Szovjetunió jegyzéket intézett Jugoszláviához: A Rajk-perben feltárt tények bebizonyították Tito kormányáról, hogy teljesen függő helyzetbe jutott a külföldi imperialista köröktől. Eszközévé vált ezek agresszív politikájának. Mindez a Jugoszláv Köztársaság önállóságának és függetlenségének felszámolására vezetett. A Szovjetunió felmondja a Jugoszláviával kötött barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.

Másnap a Magyar Népköztársaság kormánya hasonló indokolással ugyancsak felmondta a szerződést Jugoszláviával. Ezt tette valamennyi népi demokratikus kormány. A Szovjetunióval az élen visszahívták nagyköveteiket és minden személyzetüket Belgrádból.

Jugoszlávia és a népi demokráciák határain több helyen fegyveresen összetűztek a határőrségek. Kísértetiesen emlékeztet

mindez arra, ami 1914 júniusában Szerbiával történt. A szerb hazafiak merénylettel megölték Ferenc Ferdinánd főherceget, az Osztrák-Magyar Birodalom trónörökösét. Megkezdődött az első világháború...

1949. szeptember 30-án, tehát még Rajk és társai kivégzése előtt a nagybudapesti pártaktíva-értekezleten az ország nyilvánossága előtt Rákosi kizárólag a Rajk-perrel és ennek jugoszláviai összefüggéseivel foglalkozott. Előadását annyira fontosnak tartotta, hogy utóbb dicsekedett: eredetileg 50 ezer példányban adták ki *A Rajk-bandáról* címmel, de oly nagy volt az érdeklődés, hogy újabb 100 ezer példányban kinyomatták.

Esztendők óta arra lettünk figyelmesek: az amerikai imperialisták nagyon magabiztosan beszélnek valami „Operation X" nevű tervről, amelynek egyik fontos része abban állott, hogy benyomulnak a népi demokráciák vezető pártjaiba. Az imperialisták e tervének alapja az az árulókból, kémekből, Gestapo-ügynökökből álló banda lett volna, amely ma Jugoszlávia élén áll. Ennek a gyülevész hadnak lett volna a feladata, hogy az amerikai imperialisták megbízásából faltörő kosként szerepeljen a népi demokráciák ellen... – mondotta, majd így folytatta „önkritikával": – Meg kell vallanunk őszintén, Rajk áruló bandájával szemben magunk, a párt vezetői is hibáztunk. Ismertük nagy tanítónk, Sztálin elvtárs tanítását arról, hogy az osztályharc a proletárdiktatúra viszonyai között még elkeseredettebbé válik, mint előtte volt. Általánosságban beszéltünk csak éberségről. Ugyanakkor magabiztosak voltunk, megnyugtattak bennünket politikai és gazdasági sikereink...

Szinte regényszerűen valószínűtlennek tűnik, de így történt, ahogy most megírom. Talán másnap Rákosinál voltam a főtitkári szobájában, amikor számomra váratlanul a Moszkva-Budapest különleges forródrót-telefonon Sztálin jelentkezett. Rákosi kérésére kapcsolták. Ahogyan beszélgetésüket hallgattam, kitűnt, Sztálin tanácsát kérte, kivégezzék-e a halálra ítélt Rajkot? Azt válaszolta: ezt ő a magyar párt ügyének tekinti.

Rákosi, Gerő és Farkas – Berija magas rangú küldötteivel együtt – kezdeményezték a magyarországihoz hasonló koholt perek megteremtését más népi demokratikus országokban is. Ennek érdekében – történelmileg ez ma már közismert – a Rajk-per nyomozása idején, majd utána, leveleket írtak a népi demokratikus országok vezetőihez. Megküldték nekik azokat a

nyomozati jegyzőkönyveket, amelyek tartalmazták a népi demokratikus országok olyan párt- és állami vezetőinek névsorát, akik e levelek szerint országaikban Rajkékhoz hasonlóan titóista összeesküvést terveznek.

Rákosi a nagybudapesti, 1949. szeptemberi nagyaktíva-értekezleten többek között arról is beszélt: A Rajk-per folyamán kiderült: valamennyi kommunista pártban a jugoszláv árulók segítségével romboló tevékenység folyik. A magyar kémbanda leleplezése nemcsak általános tanulság a többi ország kommunista pártjainak, de arra is módot ad nekik, hogy a mi kárunkon tanuljanak. Az általunk felgöngyölt összeesküvés más országokba átnyúló szálai segítenek abban, hogy ott is felfedjék és ártalmatlanná tegyék az amerikai és egyéb imperialisták és jugoszláv provokátorok kémeit...

Rákosi e bejelentésével nyilvánosan kezdeményezte a többi népi demokráciában is e pereket.

Még a Rajk-per tárgyalása előtt közvetítő szerepem volt a csehszlovák párt akkori első embere, Gottwald köztársasági elnök és Rákosi között. Nem emlékszem a pontos dátumra, már a Tervhivatal elnöke voltam, amikor gazdasági együttműködési tárgyalásra utaztam Prágába. Indulásom előtt Rákosi felhívott telefonon, jöjjek át hozzá. Megtettem. Arra kért, csakis személyesen Gottwaldnak mondjam meg: arra kéri, válaszoljon sürgősen két levelére, amelyet Rajk és társai ügyével kapcsolatban írt neki. E levelek tartalmát Rákosi velem nem ismertette.

Gottwaldot a prágai Hradzsinban kerestem fel. Régi moszkvai ismerősömként meleg barátsággal, orosz nyelven üdvözölt. Közöltem vele Rákosi üzenetét. Nagyon zavartan, arcán is látható kényszeredettséggel fogadta az általam mondottakat. Torkát köszörülte, krákogott. Zavarban volt. Azt hitte, ismerem Rákosi leveleinek tartalmát. Amiatt nem válaszolt eddig – magyarázta –, mert nem hinné, hogy Rákosi adatai ellenőrzöttek. De nem is könnyű utánanézni, hogy a levelekben említett, egykor Spanyolországban harcolt és ma a csehszlovák párt és kormány élén dolgozó kommunista vezetők között árulók lennének. Tőlem kért az ügyben további felvilágosítást. Csakis azt válaszolhattam: nem ismerem Rákosi levelének tartalmát. Mindössze az üzenet továbbítójaként tolmácsolom a kérését: Gottwald sürgősen válaszoljon a levelekre.

Megköszönte az üzenet továbbítását. Kért, mondjam meg

Rákosinak: válaszát rövidesen olyan valakivel küldi meg személyesen, aki illetékes az ügyben. Gottwald ezután már a csehszlovák-magyar együttműködéssel kapcsolatos tárgyalásaim eredményeiről érdeklődött. Kedvezőnek mondottam. Rövid időre bejött közben a felesége, hogy régi ismerősként üdvözöljön. Távozni készültem és búcsúztam, amikor még azt mondotta: Mondd meg, kérlek, Rákosinak... - kezdte, de abbahagyta. - Megírom levélben...

Budapestre visszatérve átadtam Gottwald üzenetét Rákosinak.

A Csehszlovákiában utóbb hivatalosan közzétett iratokból ismeretes ma már Rákosi üzenetének lényege. Megküldte Gottwald számára a Rajk-per letartóztatottjainak kínzásokkal kikényszerített, csehszlovákiai vonatkozású koholt vallomását. Ezek alapján küldött listát olyan cseh vezetőkről, akik annak idején a nemzetközi brigádokban önkéntesen védelmezték a spanyol köztársaságot a Hitler és Mussolini által támogatott Franco tábornok ellenforradalmi összeesküvésével szemben. A nemzetközi brigádok a spanyol köztársaság bukása után visszavonulni kényszerültek Franciaországba, s itt internálótáborba kerültek, ahol Rákosi szerint a Gestapo szintén beszervezte őket. Kérte Gottwaldtól a hírszerző hivatal éppen Csehszlovákiában tartózkodó állítólagos vezetőjének, az amerikai állampolgár Noel H. Fieldnek a letartóztatását. Adják ki a magyar Államvédelmi Hatóságnak. Ez meg is történt.

A „kémfőnök" Field működését valóban említették a Rajk-perben. Pedig köztudomásúan baloldali érzelmű volt. A Szovjetunió ügyét pártoló több amerikai és nemzetközi szervezet egyik tagjaként működött. Az Amerikai Unitárius Egyház európai jóléti intézményeit vezette. Két svájci szanatóriumban és egy franciaországi kórházban számos volt spanyol köztársasági sebesült harcost ápoltak. Anyagi segítséget nyújtottak a hitlerizmus elől menekült zsidóknak. Noel H. Fielddel együtt dolgozott a bátyja, Hermann. Hasonlóan koholt vádakkal őt Lengyelországban tartóztatták le.

Már itt megjegyzem: 1954-ben a két Field testvért nyilvános közleményben a magyar és a lengyel hatóságok rehabilitálták.

Amikor Gottwaldot a prágai Hradzsinban felkerestem, ma már bizonyos előttem, nem hitte el a Rákosi két levelében közölt adatokat. Hiszen ezek az állítások a párt és a kormány legfőbb

vezetőit, központi bizottsági titkárokat, minisztereket, államtitkárokat érintettek. Ügyük tisztázására Gottwald emiatt Sztálint kérte, segítse felderíteni a Rákosi levele szerinti összeesküvést.

Rákosi hasonló kezdeményezéssel élt koholt perek indítására a többi népi demokratikus országban. Rajk, Szőnyi, Noel H. Field vallomásai alapján figyelmeztette a pártok vezetőit az országukban ugyancsak készülő titóista összeesküvésekre. Valamennyi népi demokráciában letartóztatások, perek kezdődtek. Elsőként Bulgáriában, ahol nem sokkal a magyarországi Rajk-pert követően letartóztatták a bolgár párt egyik legnevesebb vezetőjét, Trajcso Kosztovot és több társát.

A magyar párt küldötteként 1948 végén Révaival részt vettem a bolgár párt kongresszusán. Előadóként hallottam ott beszélni Trajcso Kosztovot. Révaival együtt nagy elismeréssel beszélgettünk róla, s hogy Dimitrov valódi helyettese nem a régi neves pártvezető, Vlko Cservenkov, ahogyan általában a nemzetközi pártközvélemény és mi is Révaival hittük, hanem Kosztov.

A bolgár pártkongresszus alkalmával Révaival együtt meglátogattuk - úgy mondhatom - egykori tanítómesterünket, az akkor már súlyosan beteg Dimitrovot a lakásán. Hosszan beszélgethettünk vele. Szellemileg teljesen friss, a régi nagy ember volt. Egyebek között dicsérően említette Kosztov kongresszusi előadását.

Vlko Cservenkovot jól ismertem Moszkvából. A feleségét is. A Kommunista Internacionálé történelmi nevű Lux Szállójában laktak, mint én is, amikor 1940-es kicserélésemkor a tizenhat év fegyház után Moszkvába érkeztem. A Kommunista Internacionálében, ahol én is dolgoztam, Cservenkovot és feleségét, Dimitrov lányát nemigen kedvelték. Éreztetni tudták Dimitrovhoz való közeli kapcsolatukat. Cservenkov ekkor, a kongresszus idején negyvenéves. Egyike a bolgár párt neves vezetőinek. A Központi Bizottság titkára, majd főtitkára, miniszterelnök.

Az 51 éves Trajcso Kosztovval Szófiában a kongresszuson ismerkedtem meg. Kora ifjúságától a párt tagja volt, kommunista lapszerkesztő. Sok évet töltött börtönben. A Központi Bizottság titkára volt ekkor, a minisztertanács elnökhelyettese.

Dimitrov 1949 júliusában meghalt. Vlko Cservenkov került a párt élére. Ellenfelének tekintette Kosztovot. Részben felhasználva a Rákosi által megküldött Rajk-per nyomozati anyagát, koholt pert indíttatott Kosztov ellen. Kilenc társával együtt le-

tartóztatták. Kínzással csikarták ki tőlük a hamis vallomást, hogy mindannyian beszervezett amerikai és titóista ügynökök.

Kosztov és kilenc vádlott-társának pere 1949. december 7-én váratlan fordulattal kezdődött. Kosztov nyílt tárgyaláson megtagadta a nyomozás során tőle kikényszerített vallomást. Kijelentette: mindig hű volt az eszméhez, a Szovjetunióhoz, a bolgár párthoz, a hazához. A tárgyalást vezető elnök Kosztov bátor kiállása miatti hirtelen zavarában felfüggesztette a tárgyalást. Azonnal kikapcsolták a pert országszerte közvetítő rádiót.

Kosztov másnap sem tett beismerő vallomást. Vádlott-társai azonban menetrendszerűen előkészítetten mindent beismertek. Kosztov ellen vallottak. Az utolsó szó jogán Kosztov néhány mondatban ártatlanságát hangoztatta. Halálra ítélték, és 1949 decemberében kivégezték. Vádlott-társai életfogytig tartó fegyházbüntetést kaptak. Kivégzése másnapján a lapok közölték Kosztov állítólagos „búcsúlevelét", amelyben beismerte bűnösségét. Megbánta, amiért a tárgyaláson vallomása visszavonásával akarta félrevezetni a közvéleményt. Cservenkovék e levéllel próbálták eloszlatni azt a rendkívüli hatást, amelyet Kosztov bírósági magatartása keltett az ország és a nemzetközi közvélemény előtt. Mindenki sejtette, ha egyáltalán létezett ilyen levél, Kosztov nyilván kínzásoktól kikényszerítve írta alá.

Rákosi közvetlenül a Kosztov és társai bűnperét követően Budapesten nyilatkozott a bulgáriai ítélet példamutató tanulságáról. Kijelentette: mindkét per a maga meztelenségében rávilágított a fasiszta kémbanda aljas terveire. A magyar dolgozó nép a legmélyebb együttérzéssel szemléli a jugoszláv szabadsághősök küzdelmét, akik áldozatot nem kímélve veszik fel a harcot Tito pribékjeivel, hogy Jugoszlávia visszatérjen a szabad szocializmust építő népek családjába...

Mit írjak ezek után az akkori önmagamról? Mivel magyarázhattam a történteket? Mi, kommunisták az elkövetkező szebb világot hirdettük, az emberiség új, szocialista korszakát. Sajnos, mégis ez történt. Nekünk, a párt akkori vezetőinek is felelnünk kell a rendszerért, ahol ez elkövetkezhetett.

*

A nagybudapesti pártaktíva értekezleten Rákosi kiadta a jelszót: – Most, hogy Rajkot és társait és velük Titóékat sikerült leleplezni, fokozni kell az éberséget. Minden pártszervezetnek,

pártfunkcionáriusnak és párttagnak fel kell figyelnie a legkisebb ellenséges hangra vagy tettre. A hibák mögött fel kell ismerni és megtalálni az ellenség kezét...

Rákosi e felhívásának volt a következménye, amely számtalan tragédiára vezetett: a párttisztogatás.

A Szociáldemokrata és a Kommunista Párt 1949. júniusi egyesülésével a párt létszáma az akkori 9,2 milliós Magyarországon meghaladta az 1 milliót. Az egyesülést megelőzően mindkét párt „tömegpárt létrehozatala" jelszóval úgyszólván válogatás nélkül felvett mindenkit párttagnak, aki jelentkezett. Bekerült így a pártba számos nemkívánatos elem is.

A két párt egyesítésével létrejött Magyar Dolgozók Pártja elhatározta a tagfelvételi zárlatot. Másrészt nevezzük nevén, ami történt: a párttagság nagyarányú tisztogatását. A Központi Vezetőség felszólította a pártszervezeteket, távolítsák el soraikból az osztályidegen, korrupt, karrierista elemeket. Javítsák meg a párttagság társadalmi összetételét.

A tagság mintegy 300 ezer fővel csökkent. A felülvizsgálat nem vált ugyan a volt szociáldemokraták elleni támadássá, a kizárások mégis inkább őket sújtották. Nem egy helyen azért távolítottak el embereket a pártból, mert egykor a Szociáldemokrata Párt tagjai voltak. Vagy egyes helyi kommunista vezetők így akarták törleszteni a régi valós és vélt kommunista sérelmeiket. A párttisztogatással „osztályidegenként" kizártak sok tízezer, a párt törekvéseit híven szolgáló értelmiségit. Helyettük sajátságos módon mostantól olyan „párt-útitársak" kerültek előtérbe, akik a párt „tömegtoborzási" politikája idején pártonkívüliek maradtak. Őket nem illette meg az „osztályidegen" megbélyegzés, mint a pártból kizárt tisztességes és becsületes volt szociáldemokratákat, valamint a polgári származásúakat. Pedig azt, hogy kizárták őket a pártból, minden iratukon fel kellett tüntetniök, amivel a legsúlyosabb helyzetbe kerültek. A kizárt értelmiségiek legtöbbje elvesztette állását. Másodrangú polgárokként kezelték még a munkapadoknál dolgozó ilyen munkásokat is. Mindez családjuk számára is súlyos emberi tragédiát jelentett. Gyermekeik nem kerülhettek magasabb iskolákba. „Éberségi szempontból" kisebb jelentőségű hivatalokba sem vették fel őket.

Az 1949. májusi választást követően a kormány átalakítása engem annyiban érintett, hogy közvetlenül ezután, 1949 júniu-

sában az Országgyűlés külön törvényt hozott a Gazdasági Főtanács és ennek főtitkársága megszüntetéséről. Helyébe Gerő elnökletével megalakult a Népgazdasági Tanács. Engem kineveztek az Országos Tervhivatal elnökévé.

A Gazdasági Főtanács főtitkári állásomból megválásom alkalmából Rákosi a párt és a kormány nevében engem és munkatársaimat ünnepi beszédben üdvözölt. Többeknek, nekem is, magas kitüntetést nyújtott át. Gerőnek is, aki Rákosival együtt a Kommunista Párt részéről miniszter tagja volt a Gazdasági Főtanácsnak.

Szerintem az újonnan szervezett Népgazdasági Tanácsot mindenben azonosnak lehetett tekinteni az eddigi Gazdasági Főtanáccsal. Megszüntetése, úgy véltem, egyetlen célt szolgált: Gerő, aki a párt Államgazdasági Bizottsága révén már eddig is az ország gazdaságpolitikájának legfőbb irányítója volt, érje ezt el állami vonalon is. Változzék meg ezzel az a helyzet, hogy a Gazdasági Főtanács főtitkáraként 1945 végétől - bár lehetőleg szoros együttműködésben az 1946-ban alakult Állampolitikai Bizottsággal, tehát Gerővel - tőle függetlenül, úgyszólván csúcsminiszterként eléggé önállóan dolgoztam.

Tervhivatalbeli elnöki kinevezésemmel mindössze valamivel kerültem lejjebb az ország gazdasági vezetésében. Kevéssé zavart, hogy Gerőnek alárendelten működtem. A Tervhivatal ugyanis rövidesen szükségszerűen országos funkciót kapott. E szerepe növekedett azzal is, hogy átkerült ide a Gazdasági Főtanács eddigi tervezési és számos népgazdasági gyakorlati hatásköre. A Tervhivatal élén megmaradt ily módon, sőt növekedett az eddigi politikai és gazdasági szerepem. Szavam továbbra is érvényesült a hároméves terv befejezésében, és az ötéves terv kialakításában, ennek végrehajtásában 1952 végéig. Ekkor kerültem Gerő kezdeményezéséből Komlóra, az ottani Bányatröszt igazgatójának. Ekkortól Gerő úgyszólván korlátlan intézője Magyarország gazdasági életének. Megszűntem Gerő gazdaságpolitikai túlzásainak fékező ereje lenni.

Gerő szempontjából azonban ennél is fontosabb volt, hogy politikailag legyűrje Nagy Imrét, aki elméleti kérdésekben, de döntően a mezőgazdaság szövetkezetesítését illetően nálamnál sokkalta keményebben állt vele szemben. A Központi Vezetőség 1949. szeptemberi ülésén ezért Rákosi, Gerő és Révai összefogott, hogy Nagy Imrét önkritikára kényszerítsék.

Nagy Imre heves vita után kénytelen volt kijelenteni: A központi, döntő kérdés, amely körül hibáim csoportosulnak, és amely jobboldali opportunista elhajlásom lényegét képezi az, hogy milyen irányt vegyen, merre fejlődjék a magyar mezőgazdaság. Ebben az alapvető kérdésben hibák és helytelen nézetek során a párt vonalától eltérő, ezzel ellentétes álláspontra jutottam. Minden egyéb hibás álláspontom vagy nézetem lényegében erre az alapvető opportunista elméleti alapra vezethető vissza...

Önkritikája ellenére Nagy Imrét a Központi Vezetőség kizárta a Politikai Bizottságból. Eltávolították az Agrárpolitikai Bizottság éléről is. Kinevezték a Közgazdasági Egyetem agrárpolitikai tanszéke professzorának.

*

Önéletrajzomat, nem pedig korszakom gazdaságtörténetét írom. Mégis, hogy 1945 óta egyfolytában az ország gazdasági életének egyik vezetőjeként működtem, nem kerülöm el megemlékezni az 1950–54-es ötéves népgazdasági terv létrejöttéről és végrehajtásáról.

1952 végén távozni kényszerültem a politikai bizottsági tagságomból, és rövidesen a Tervhivatal éléről. Komlói számüzetésemből 1954 tavaszán Budapestre visszatérve ismét felelős vezetője lettem az ország gazdasági vezetésének, így hát beszámolok az ötéves terv 1954-es utolsó esztendeje végrehajtásáról is.

A magam részéről szeretném tisztázni a felemelt ötéves terv végrehajtása során elkövetett hibák és torzulások létrejöttének okát. A végrehajtás során mennyiben voltam ezekért felelős én, illetve mások? Döntően Rákosi, Gerő és Farkas?

A leghatározottabban kijelentem azonban, hogy az ötéves terv, minden hibájával, torzulásával is a magyar nép nagy történelmi alkotása. Máig is, hogy e sorokat 1980-ban írom, ez az alapja az ország gazdasági életének. Ezt senki sem tagadhatja vagy vitathatja. Még ha itt ugyancsak megállapítom: az ötéves terv minden dicséretes erényével és hibájával részben elvezet az 1956-os október-novemberi tragédia kialakulásához.

1949 júniusában, amikor Vajda Imrétől átvettem az Országos Tervhivatal elnöki tisztét, már eddig is készültek tanulmányok és számítások az ötéves tervhez. Kinevezésemtől azokkal a munkatársaimmal, akik nem kerültek át a Gerő által vezetett

Népgazdasági Tanácshoz és a Gazdasági Főtanácstól velem jöttek a Tervhivatalba, reánk hárult az ötéves terv elkészítése, a máris megindított előmunkálatok felhasználásával. Ennek kezdete azon az általunk gondosan tanulmányozott statisztikai előrejelzésen alapult, hogy megfelelő erőfeszítésekkel már 1949 végéig, tehát két év és hat hónap alatt sikerült befejezni a hároméves tervet.

Nemcsak az Országos Tervhivatalban kellett sokat dolgoznunk, de minden illetékes hatóságnak az ötéves terv előkészítésében. Akkoriban még egyszerű kézi és osztógépek alig álltak rendelkezésünkre. Meg kellett küzdeni a tervezési munkákban való járatlansággal, a népgazdasági tapasztalatok hiányával. A tervezés módszereinek kialakulatlanságával, az országos gazdasági irányítás rendszerének és intézményének kiépültlenségével. A hazai szocialista közgazdaságtan viszonylagos fejletlenségével. A szovjet tervezési tapasztalatok átvételének eddigi hiányával.

Igen szoros időpontok határozták meg a terv elkészítésének rendjét, hogy még időben jóváhagyja a pártvezetés, a kormány és a még az év vége előtt összeülő országgyűlés. Ez nem sikerült, mert főként Gerővel, egyes alapkérdésekben folytonos nézeteltérésem és vitám adódott. A nehézipar fejlesztése javára ő a tervezettnél lényegesen felemeltebb, gyorsabb ütemű gazdasági növekedést követelt. Nem ennek alapelvét elleneztem. Hogyan is tehettem volna, hiszen Sztálin példáját követtük, aki eszerint határozta meg a mindenkori szovjet ötéves tervek alapelveit. Én mindössze a sztálini elvnek Gerő által követelt, szerintem lehetetlenül gyors ütemű magyarországi alkalmazását tartottam megvalósíthatatlannak. Úgyszintén Farkasnak és katonai tanácsadóinak a népgazdaság erejét meghaladó katonai költségvetési és beruházási követeléseit.

A tervezés belső folyamatának egyik vezetőjeként erélyesen elleneztem, amit Gerő nyilvánosan kijelentett és ennek nyomán országos jelszóvá vált: Jelenleg iparunk és egész népgazdaságunk gyors fejlődésének legfőbb akadályozója, hogy nem termelünk elegendő vasat, acélt, hengerelt árut. Ezért ötéves tervünk alapkérdése a vas- és acéltermelés fejlesztése olyan ütemben, amelyre nincs példa a magyar ipar eddigi történetében...

Ezt végrehajthatatlannak tartottam.

Hiába érveltem azzal is, hogy a nehézipar és a hadiipar beru-

házásait csakis a Központi Vezetőség áprilisi határozatától eltérően, a dolgozók életszínvonal-emelésének lemaradásával lehet megvalósítani. Nem hitték el az Országos Tervhivatal számításait. Könnyebb volt ezeket elutasítva engem pesszimistának nyilvánítani.

A már megelőző időkben is számos ellentéteim főként Gerővel nagyon fontos gazdasági kérdésekben - merem állítani - részemről sohasem személyi jellegűek voltak. Igyekeztem vele mindig jóbarát maradni. Másként, a pártban elfoglalt különleges helyzete és rossz természete miatt, ha nyíltan szembekerültem volna vele, lehetetlenné válok a gazdasági államvezetésben. A politikai vezetésben ugyanis alig voltam érdekelt. Hiszen ez ekkor már évek óta Rákosi, Gerő, Farkas és részben Révai előjoga volt.

A gazdasági kérdésekben eme álláspontom Gerővel szemben megalkuvás volt részemről. Mégis ezt tettem, hogy az ország érdekében, így az ötéves tervezésben is érvényesíthessem az Országos Tervhivatal szerintem helyesebb gazdaságpolitikáját. Sok mindent mégis keresztül vittem. Nem véletlen, hogy e tekintetben az Országos Tervhivatal és nem a saját vezető szerepemet hangsúlyozom. Az ország előnyére vált az általam követett gazdaságpolitika, mert megelőző posztjaimon is gondosan figyelembe vettem a mellettem dolgozó kitűnő szakértő-gárda véleményét.

Gazdasági vezetői munkásságom kezdetétől az ő segítségükkel és a közben szerzett tapasztalataim és olvasmányaim révén megismertem a magyar népgazdaságot, sokágú fejlesztése irányait és a legmegfelelőbb lehetőségeket. Megvalósításukhoz igyekeztem magam köré toborozni a legkiválóbb szakembereket.

Továbbra is reggelente hét órakor már megjelentem hivatalomban. Késő estig mindig adódott időm, hogy munkatársaimmal akár naponta találkozzam. A szakértők, a fiatalok is, bőségesen élhettek a javaslatok és a kritika jogával. Akár velem szemben is. Tudták, hogy ezért még inkább becsülöm őket. Ezzel is biztonságban érezték magukat. Véleményüket érvényesíthették a minisztériumokban és bárhol az értekezleteken, ahol az Országos Tervhivatalt képviselték. Barátok voltunk. Megismertem nemcsak munkájuk értékét, de személyi s családi

körülményeiket. Igyekeztem kedvezően megoldani problémáikat. Senki nem maradt mellettem lakás nélkül.

A fiatalokkal és idősebbekkel, akik még élnek, hiszen negyedszázaddal ezelőttről írok, máig tartom a baráti kapcsolatokat. A lakásomon vagy másoknál is, olykor tucatnyian, sőt nagyobb társaságban összejövünk. A legtöbben azóta, hogy komlói száműzetésem idején, 1953-ban elkerültek mellőlem, magasra vitték. Hosszan sorolhatnám nevüket. Miniszterek, miniszterhelyettesek, államtitkárok, nagyvállalatok igazgatói és helyetteseik. Többen neves közgazdászok. Számosan ma már nyugdíjasok.

Az Állampolitikai Bizottságban a régi pártember jóbarátom vezetésével, akivel már a Rákosi-per után Vácott együtt raboskodtunk, a gazdaságtudós Friss Istvánnal kis létszámú munkatársi gárda működött. Főként az egyetemekről kikerült, tehetséges fiatal párttagok. A legtöbben az idők folyamán szintén magas posztokra kerültek. Friss István elméletileg kitűnően nevelte őket. Hallatlan nyugalmával, békés tudós természetével – bár világosan látta a helyes álláspontot mégis – csak ritkán szállt szembe Gerő túlzó gazdasági elképzeléseivel és türelmetlen, zsarnok természetével.

Friss Istvánnal és munkatársaival számtalanszor beszélgettem a Bizottság munkamódszerének hátrányairól. Utóbbi munkatársai gyakran megfordultak nálam. Őszinték voltak hozzám, panaszolták Gerő zsarnoki akaratát és Friss István túlságosan megfontolt, kiegyensúlyozott, de hátráltató módszerét. Amennyire tudtam, segítettem munkájukat. Merem állítani, részben nemcsak az ő, de az én tanítványaim is voltak.

Gerő inkább csak annyiban támaszkodott Friss Istvánék munkájára, vagy esetleg figyelembe vette véleményüket, amennyiben ez alapvetően egyezett az övével. Különben velük szemben is kellemetlen, erőszakos modorával, rossz természetével túltette magát javaslataikon, véleményükön. Hasonlóan bánt az állami posztokon mellette működő beosztottjaival. Többségük szintén tehetséges szakember. Feladatuk azonban Gerő mellett csak igen szűk körű lehetett.

Gerő fáradhatatlan munkával, kora reggeltől késő estig a hivatalában ült, folyamatosan javította, átszövegezte az Állampolitikai Bizottsághoz, illetve a Népgazdasági Tanácshoz jóváhagyásra előkészített határozati javaslatokat. Megküldte előze-

tesen az illetékes pártvezetőknek, miniszereknek, rendszerint rövid határidővel. Megszökött mellőle mindenki, aki csak tehette. Nehéz szívvel mentek hozzá azok, akiket meghívott magához tárgyalásra, értekezletre.

Lebecsülte az Állampolitikai Bizottságot is. Itt mégis igyekezett pártszerűen viselkedni, mert tagjai és az ülésekre téma szerint meghívottak rendszerint a párt tekintélyes vezetői voltak. Rákosi csak a nagyon fontos ülésekre jött el. Az ő távollétében Gerő túltette magát a Bizottság olyan rendkívül tehetséges tagja véleményén is, mint Antos István, a későbbi pénzügyminiszter. Én jó barátságban voltam vele. Rendszerint elfogadtam tanácsait. Sőt többször meg is kért, hogy a nálánál nagyobb tekintélyemmel helyette én érvényesítsem az ő álláspontját Gerővel szemben.

Sajnos, rendszerint az történt, hogy az Állampolitikai Bizottság ülésein az egyes, olykor nagyon vitatott kérdésekben – és itt most csak a magam szerepéről írok – Rákosi ritkán állt ki mellettem. Gerőt nálamnál jóval nagyobb gazdasági szakértőnek tekintette, miként szerintem is az volt. Többször hallgatott Gerőre, mint reám.

Már írtam Farkasról, hogy a gazdasági kérdésekhez mit sem értve, mily jelentősen befolyásolta mégis az ötéves tervezést. A már említett 1949-es évben, az eddigi hidegháború immár időnként forróvá váló nemzetközi légkörében, katonai tanácsadóitól támogatva nemcsak ellenemre tette ezt, de hangos és nem mindig megalapozott követeléseivel érvényesíteni tudta a túlzott hadseregfejlesztést még Rákosival és Gerővel szemben is. Emiatt Farkas minden követelését megadni kényszerültünk, az ötéves tervezés egyéb területeinek nagy hátrányára.

Az ország már az ötéves terv első évétől egyre mélyülő válságba került. Mégis Rákosi, Gerő és Farkas, önmaguk hatalmától teljesen elbizakodottan, úgy vélték, hogy hármuknak a párt- és államvezetésben elfoglalt különleges helyzete lehetővé teszi, hogy erélyes határozatokkal, intézkedésekkel keresztül vigyék a szerintük általam pesszimistán tervezett ötéves tervet.

Sohasem voltam pesszimista. Világéletemben optimista volt a természetem. Különben viszontagságos kommunista életsorsomban el nem érhettem volna a nemrég betöltött 79. életévemet.

Előnyömre szolgált velük szemben, hogy emberi természe-

tem révén mindig benne voltam a zajló életben. Szerettem a társaságot. Bárhova mentem, gyárba, üzembe, vidékre, mindig szívesen elfogadtam a vezetők csakis szűk körű, nem protokolláris ebéd- és vacsorameghívását. Sohasem voltam italozó, de a kedvükért mindig koccintottam velük. Ez is hozzásegített, hogy megismerjem a való helyzetet. Nem mint a világtól mindig elszakadt Gerő. Az ő legnagyobb hibája az volt, hogy régi kommunistaként és széles ismerete, olvasottsága révén, elhivatottnak érezte magát az ország diktatúrás gazdasági vezetésére. Farkas is önmagára büszkén, zsarnok elhivatottként vezette a hadsereget.

Én, velük ellentétben, ha kellett, olykor akár súlyosan káromkodva, megmondtam a véleményemet azoknak, akiket illetett. A személyi kultusz rendszerével visszaélve soha senkit nem küldtem börtönbe, és nem fenyegetőztem ezzel. Legfeljebb rendet, állampolgári becsületet követelve egyes intézkedéseim rendőrségi eljárást vontak maguk után.

Nem öltöttem díszruhaként magamra a tekintélyemet sem, mint Farkas az egyenruhájában. A tekintély mindig alulról, magától adódik. Nevetséges, aki ilyesmit követel magának.

Mindig megmaradtam jókedvű, optimista pesti srácnak. 1918-ban belépve a pártba rengeteg fegyházi és frontviszontagság után, 1944 őszétől, a felszabadulástól, a moszkvai emigrációból hazatérve a véletlenek kényszerű sorozata vitt előre egyre nagyobb hazai politikai és gazdasági feladatok önálló elvégzésére. Azt hiszem, a népszerűségem növekedéséért sohasem tettem semmit. Szerettem az embereket, meleg viszonzásként máig számos barátom, tisztelőm van.

*

Az Országos Tervhivatal a gyakori nehézségek ellenére több hónapos munkával, az előterjesztéseket állandóan egyeztetve az Állampolitikai Bizottsággal, valamint a Népgazdasági Tanácscsal és a minisztériumokkal, készítette elő a Központi Vezetőség 1949. áprilisi határozatának megfelelő ötéves népgazdasági tervet. Elkészítettük már a Minisztertanács, majd az Országgyűlés elé kerülő ötéves tervtörvény szövegét, amikor szinte az utolsó percben, a nemzetközi politikai helyzet váratlan megváltozása miatt, az előterjesztés időpontját csaknem megváltoztani kényszerültünk.

E napokban, 1949. november végén Budapesten a jugoszláv párt távollétében összeült a Tájékoztató Iroda ülése. A többi párt küldöttei részt vettek ezen. Egyhangú határozattal, a Rajk és társai összeesküvési per tapasztalataként és erre hivatkozással megállapították, hogy Tito fasiszta típusú kommunistaellenes rendőrállammá tette Jugoszláviát. A tanácskozás ilyen alapon fogadta el határozatát. Arra kötelezte a népi demokratikus pártok vezetőit - akik egyben az olaszokat és franciákat kivéve országaik államvezetői -, hogy szólítsák fel Jugoszlávia polgárait, kényszerítsék Titóékat a Szovjetunió iránti engedelmességre. Ha ezt nem tennék meg, a jugoszláv nép kergesse el Titóékat. Alakítsanak szovjetbarát kormányt. A Tájékoztató Iroda olyan nemzetközi politikai helyzetben hozott erről határozatot, amikor Európában és világszerte szinte a kirobbanásig forróvá vált a világháború lehetősége. Magyarország részéről azonnal ellensúlyozni kellett a NATO-t és ebben Jugoszlávia esetleges részvételét.

A Tervhivatal elnökeként nekem is máris közre kellett működnöm az ország háborús gazdasági mozgósításában. A Tájékoztató Iroda budapesti ülését követően Farkas és katonai tanácsadói azt javasolták a Honvédelmi Bizottságban - ez ekkor már létezett, bár hivatalosan csak 1950 végén alakult meg -, hogy a nehézipar és ezen belül a hadiipar javára az ötéves terv 1950-es, első évére előirányzott beruházási összeget egymilliárd kétszáz millió forinttal emeljük meg. Előzetes tervhivatali tanácskozásunkon emiatt Farkassal és katonai tanácsadóival ellentétem támadt. Nem általánosan, de új beruházási követelésüket, a nehézipar és ezen belül a hadiipar gyorsabb ütemű fejlesztése alapelvét elleneztem. Hogyan is merészelhettem volna fő elveiben ezt tenni? Hiszen e téren a Honvédelmi Bizottság (és természetesen én is) Sztálin példáját követtük. Mindössze az eme sztálini elvek alapján Farkas által követelt, szerintem lehetetlenül gyors ütemű magyarországi nehézipari fejlesztést tartottam megvalósíthatatlannak.

A Tájékoztató Iroda 1949. novemberi ülése után e határozat hadi vonatkozásai hosszabb előkészítést igényeltek volna. Máris át kellett volna alakítani az ötéves tervet. A Központi Vezetőség azonban mindenképp, még az 1949-es év vége előtt az Országgyűlés elé kívánta terjeszteni az ötéves tervtörvényt. Emiatt a Honvédelmi Bizottság a honvédelem fejlesztésével

kapcsolatos új beruházási szükségletek megvitatását az én kérésemre is elhalasztotta az ötéves terv első éve kezdetére, 1950-re.

*

Az Állampolitikai Bizottságban amellett voltam, hogy csakis a legalább 50 főt foglalkoztató vállalatokat államosítsuk. E tekintetben azzal érveltem, hogy a közellátás, de a már államosított nagyipar bedolgozói és a 10 főt foglalkoztató vállalatok államosítása miatt súlyos helyzetbe kerülnénk. Az Állampolitikai Bizottságban rendszerint Gerőék álláspontja érvényesült, most is így történt.

A nagyfokú türelmetlenség az államosítás végrehajtásában sajnos a vártnál is súlyosabb bajokat okozott számos területen. Az államosított kis- és középüzemek többségét nagyobb vállalatokhoz csatolták. Másutt a gépeket széthurcolták. A volt tulajdonosok elbocsátásával elherdálták részben azt a szellemi tőkét is, amivel ezek a vállalatok rendelkeztek. Belügyi központi intézkedésre állambiztonsági okokból azonnali hatállyal országosan felszámoltak 600-nál több nyomdát, nehogy ezekben illegális röplapok készülhessenek. A nyomdaipar ezzel országosan olyan helyzetbe jutott, hogy magánosok hosszú évekig nem tudtak névjegyet, ünnepi meghívót rendelni.

Megszüntették az ekkor még nagy számban létező penziókat is. Ennek hatását máig érezni, különösen Budapesten és a Balatonnál. Megoldhatatlan feladatnak bizonyult a hat szobánál nagyobb bérházak állami tulajdonba vétele. Nem volt többé, aki a házakat gondosan rendben tartsa. Költségük a befolyó házbérek sokszorosára emelkedett.

Igyekeztem megvédeni a megmaradt, néhány fővel dolgozó ipari üzemeket és az egy-két alkalmazottal dolgozó kiskereskedőket. Némi sikert elértem e tekintetben. Mégis egyre kisebbedett a létszámuk. A helyi hatóságok arra hivatkoztak: a munkásosztály egyelőre még szűkös viszonyok között él, s a kisiparosok gazdagodnak. Eljártak ellenük amiatt is, mert akkoriban a pártsajtó a kisiparban „a harácsolás" szimbólumát látta. Pedig szerintem a kisiparosoknak korlátozott munkáslétszámmal való fennmaradása helyes politikai elhatározás és progresszív adóztatás kérdése. Minden téren helyes volt és máig is az, támogatni a kisipari szövetkezeteket, de nem ezek monopolisztikus helyze-

tét. Pedig a kisipar teljes felszámolása éppen e monopolisztikus célokat szolgálta. Ennek következménye volt a magas rezsiköltségek felszámolása, amely olykor elérte a 200%-ot. Ha nem lenne ma is e monopolisztikus helyzetük, a köz javára szerintem örvendetesen felszámolódna számos helyi állami és szövetkezeti szolgáltató vállalat. Megszűnésükkel is szocialista maradna a termelés országos rendje. Azzal viszont, hogy a monopóliumok védelmében nem engednek kisipari jogosítványokat kiadni, kialakult a magánkisipar rendszere. Ez vezetett a meglévő kisiparosok monopóliumára. S ugyanez történt a kiskereskedelemben is.

Az ötéves terv első esztendejének tervét az ország dolgozó népe évnegyedről évnegyedre egyre fokozódó sikerrel teljesítette. De a nehézipar ennél egyre többet igényelt. Ez a viszonylagos elmaradás hátrányosan befolyásolta a tervév arányos fejlődését. A könnyűipar is állandó jelleggel túlteljesítette termelési tervét - az év végére elérte a két és félszeres teljesítményt -, de még ez is kevésnek bizonyult. Emiatt a máris felfutó szén, energia és egyes nehézipari alapanyagok termelése mellett kialakult a népgazdaság további válsága az árurúellátás terén.

Az Országos Tervhivatal, amint ezt észlelte, megkísérelte helyreállítani a népgazdaság egyensúlyát. Az ezekhez szükséges beruházások előteremtését megakadályozta a Tájékoztató Iroda 1949. novemberi budapesti ülése nyomán felmerült, 1950-re áthúzódó vita a néphadsereg újabb beruházásairól. Nem szükséges magyaráznom, e kérdésben a vita nem a Központi Vezetőség, de nem is a Politikai Bizottság ülésein dőlt el. A Honvédelmi Bizottságban Farkas és katonai tanácsadói, mint említettem, az eredetileg 1950-re előirányzott összegen felül további 1 milliárd 200 millió forintot kívántak a néphadsereg újabb beruházásaira fordítani. Igényüket a Tájékoztató Iroda 1949. novemberi budapesti határozatára alapozták. Fel kell készülni a Jugoszlávia felőli esetleges háborús provokációra, amely része a NATO egyre éleződő háborús törekvéseinek.

Farkas e kívánságai tekintetében annyira túlzó volt, hogy szovjet példára a néphadsereg számára is önálló színházat létesített. Ebben őt szívesen segítettem. Jóbarátom, Várkonyi Zoltán, a kiváló színész és színházigazgató közreműködésével így alakult meg Budapest főútvonalát, a Szent István körutat az

ostrom óta elcsúfító, akkor még romokban lévő épület helyreállításával a mai Vígszínház.

A Honvédelmi Bizottság és vele én is a Farkastól és katonai tanácsadóitól igényelt hatalmas újabb összeg megadását egyelőre amiatt is elleneztük, mert a hadikiadásokat már 1950-re, a nemzeti jövedelmek mintegy 20 %-ában szabtuk meg. Már ez is annyira terheli az 1950. évi tervet - írta Gerő egyik levelében a Honvédelmi Bizottsághoz, amelyet én is megkaptam -, hogy a Farkas által követelt további összeg megadása - így vélte Rákosi is - kibillentené az ország 1950-es gazdasági és pénzügyi egyensúlyát.

Egyetértettem velük, hiszen már a hároméves terv két és fél évre tervezett befejezését is pénzügyileg oly módon tudtuk elérni, hogy 1949 októberében a máris mutatkozó infláció megállítása érdekében a kormány új, jelentős állami, pénzügyi bevételi forrást nyitott meg, a 750 milliós, a lakosság által „önként" jegyzett ötéves tervkölcsönt. Beállított az 1950-es tervidőszakra is egymilliárd forintnyi békekölcsönt. Mindkét kölcsön a különböző kategóriájú munkavállalók keresetének, de az élet minden egyéb ágazatánál, a parasztságnál és a magánszektorban is, két héttől egy hónapig való jövedelemelvonást és egyben minden réteg életszínvonal-emelkedésének visszafogását jelentette.

A kölcsönök propagandáját és a kölcsönjegyzést Rákosi felhívására az áldozatvállalás általános kötelezettségére hivatkozva a helyi pártszervezetek végezték. A kölcsönöket a lakosság jelentősen túljegyezte. Az ötéves tervkölcsönt eléggé általános lelkesedéssel, de a békekölcsönt már csak az „önkéntesség" látszatával.

Közben a néphadsereg fejlesztése kérdésében a Honvédelmi Bizottságot Farkas és katonai tanácsadóinak követelése, illetve az inflációtól való félelem is óvatossá tette. Figyelembe vette a Tervhivatal megállapítását, hogy a néphadsereg újabb beruházásainak jelentős növelése meghaladná az országos ipari és technikai kivitelezés lehetőségeit. Külkereskedelmünk sem vállalhatja az újabb beruházásokhoz szükséges, csakis külföldön beszerezhető nehézipari alapanyagok behozatalát. Megsínylené a lakosság ellátása is. A Honvédelmi Bizottság mégis, Farkasék 1 milliárd 200 millió forintos igénye előlegeként 1950 márciusában 15%-kal megemelte a honvédelmi beruházásokat az egyéb területek hátrányára.

1950 júniusában új világháborús góc alakult a kettészakadt

Koreában. Észak-Korea és Dél-Korea fegyveres összeütközésében az Egyesült Nemzetek Szövetsége támadónak nyilvánította Észak-Koreát. A nyugati hatalmak élén az Egyesült Államok közel egymilliós hadseréget küldött Dél-Korea támogatására. A Szovjetunió és Kína sok százezres hadserege Észak-Koreát támogatta. Megmaradt több más világháborús góc is. Mindenekelőtt a kétfelé osztott Németország határán; továbbá a Magyarországot is súlyosan érintő Titóék „áruló" Jugoszláviájával. Nem lehetett ezután megtagadni Farkasék igényeinek legalább részbeni teljesítését a néphadsereg fejlesztéséhez, de azt legalább sikerült elérnem, hogy a már előlegként juttatott összeggel együtt igényüket a Honvédelmi Bizottság lecsökkentette 900 millió forintra. A népgazdaság szempontjából megtakarítás volt ez annyiban is, hogy kevesebb katonailag kiképzett munkaerőt hívtak be szolgálatra. Ezek az emberek nagyon is szükségesek voltak a már sikeresen fél esztendeje előrehaladó ötéves terv folytonosan növekvő munkaigényének kielégítéséhez.

Természetesnek tartottam, hogy a Tervhivatal a Farkaséknak kiutalt összeg erejéig csökkentse az 1950-es terv más területein a beruházásokat, amelyhez azonban a Honvédelmi Bizottság nem járult hozzá. A Honvédelmi Bizottság a Tervhivatalt és engem, mint ennek elnökét tett felelőssé, mondván, hogy a honvédelmi beruházási igények teljesítése tekintetében alábecsüljük a népgazdaság erejét. Rákosi, Gerő és Farkas e tekintetben a máris nagyon kedvező, 1950-es féléves tervteljesítés statisztikai közléseire hivatkozott. Kijelentették: a 900 millió forint beruházást teljesíteni lehet az ötéves terv 1950-es tervszámainak módosítása nélkül. Ehhez mindössze az szükséges, vetették fel ismételten a régi vádat ellenem, hogy meg kell változtatni a Tervhivatal pesszimista szemléletét.

A Tervhivatal számos tekintetben valóban alábecsülte a hazai tervgazdálkodás lehetőségeit. Hiszen menet közben tanultuk a tervgazdálkodást. Mérlegeltük az ország iparának, mezőgazdaságának erejét, teljesítőképességét. Semmikép azonban nem becsültük annyira pesszimistán és különösen nem úgy, ahogyan ezt a Honvédelmi Bizottság részéről főként Gerő eltúlozta. Abban pedig végleg nem volt igaza, hogy utólag a honvédelem, de számos más kérdésben is igyekezett elhatárolni magát az 1949 végén a párt, a kormány és az országgyűlés által jóváhagyott

1950-es tervektől. Hiszen ezeket az ő vezető részvételével hagyták jóvá. De ez volt Gerő. Az ilyenfajta következetlenségeit dialektikus fejlődésnek nevezte. Olykor ezt gazdasági kérdésekben, rendszerint Gerő uszályában, Rákosi is hangoztatta.

Merem állítani, mégha dicsekvésnek is tűnne, hogy a tervgazdálkodás terén akkoriban a pártban vagy a kormányban sem akadt senki, aki nálamnál jobban ismerte volna Magyarország népgazdaságát, a tervszerű előrehaladás szükségleteit. Köszönetem ezért máig is a válogatottan kitűnő munkatársaimnak.

Számos emberi sors és ügy került elém. Tekintélyes vezető, népszerű ember voltam. Bíztak kommunista humanizmusomban. Levelekben kérték segítségemet. Közülük számosan az 1944-es történelmi fordulat, események részben szükségszerű áldozatai voltak. Fokozottabban azonban a most már egyre inkább kialakuló személyi önkény megbántottjai. Olykor az ilyen ügyektől már magam is megriadtam, mégis ha tudtam, igyekeztem mindenkin segíteni.

Nem volt nagyobb beruházás Budapesten, az országban, ahol személyesen ne jártam volna. Gyakran többször is. Az ötéves tervidőszak folyamán mintegy 75 országos jelentőségű ipari üzem létesítését kezdeményeztük. Bábáskodtam a mai Dunaújvárosi Vas- és Acélmű, az Inotai November 7. Erőmű, a Szolnoki Vegyiművek építésénél. Ott voltam Kazincbarcikán a Vegyiművek, Debrecenben a Hajdúsági Gyógyszergyár, és ugyanitt a Golyóscsapágygyár megalapításánál, Tatabánya és Dorog fejlesztésénél. Diósgyőrött a kohászat nagyarányú rekonstrukciójánál, a Ganz-gyárak nagyszabású átszervezésénél. Számos textilgyár és bőrgyár épült. Elkészült a budapesti Népstadion. Elkezdődött a földalatti vasút építése. Megnyílt a Ferihegyi új repülőtér. Személyes emlékem, hogy ünnepélyes felavatásánál Rákosi gigantomániásnak nevezte a tervezőket. Akkor oly nagynak és pompásnak tűnt a Ferihegyi repülőtér. Pedig rövidesen szűknek bizonyult.

Egy másik emlékem, hogy a Tájékoztató Iroda 1949. novemberi budapesti határozatát követően annyira biztosnak tűnt a háború a NATO-val és következőleg Jugoszláviával, hogy Farkas Mihály háborús jellegű indokolása alapján a Honvédelmi Bizottság abbahagyatta a jugoszláv határhoz közeli Mohácson a már eddig mintegy több száz millió forinttal elkezdett új kohókombinát építését. Áthelyeztük Dunapentelére, a későbbi

Sztálinvárosba, mai nevén Dunaújvárosba. Más sürgős intézkedést is kellett hozni. Csakis katonai szempontból a budapesti Metrót oly nagy mélységben atombiztossá kellett tervezni, hogy a normális költségvetésnél elviselhetetlenül többe került. Utóbb emiatt az építkezést átmenetileg le kellett állítani, illetve konzerválni. Elmaradt a lakásépítés is, hogy helyette tucatjával épüljenek laktanyák, katonai intézmények, repülőterek. Lemaradtak az ötéves terv ipari beruházásai, mert a cementgyártás jelentős részét át kellett adni a jugoszláv és a nyugati határon épülő erődrendszernek, amely végeredményben hadászatilag mit sem ért. Nem kevésnyi összegbe került a lebontásuk is, amikor Tito ezt 1956-tól megkövetelte, és még később a nyugati határ felé is Ausztriával való megegyezésünk alapján.

*

Akkoriban még csak elkezdte működését a KGST, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. Nem létezett a tervek egyeztető rendszere sem a Szovjetunióval, sem a népi demokráciákkal. Külkereskedelmünkkel kapcsolódtunk a szovjet népgazdasághoz. Tehát nem valamiféle szovjet nyomás, hanem döntően a szovjet tervgazdálkodásra és szempontjaik átvételére való önkéntes törekvésünk vitte a magyar pártvezetést, köztük engem is az ötéves tervezés sztálini elvi irányú kialakításához.

A Tervhivatalban működött mellettem egy kitűnően képzett szovjet tervgazdasági szakértő. Csakis a magyarországi tervezési rendszer kialakításával foglalkozott. 1949 decemberében küldöttséget vezettem ennek tanulmányozására Moszkvába. A szovjet Tervhivatal vezetői előadásokat tartottak nekünk.

Moszkvában ez alkalommal a hivatalában kétszer is hosszan találkoztam a szovjet Tervhivatal akkori vezetőjével, Szaburovval. Nem ismerte a magyar gazdasági, én pedig hasonlóan a szovjet viszonyokat. A szovjet ötéves tervezés sztálini elvi alapjai tekintetében tanácsokat adott. Visszaemlékszem arra, hogy ottlétemkor önkéntelenül is hallottam az irodájában folytatott telefonbeszélgetéseit. Több milliárd rubel értékű nagy beruházásokról történtek intézkedések.

Úgyszólván teljesen gépiesen átvettük az ekkor már közel két évtizedes szovjet tervezési rendszert. Sajnos, ezzel le a munkapadokig olyan tervbürokráciát teremtettünk, amivel alig boldogultunk. Országosan számos volt emiatt a panasz.

A Politikai Bizottság határozatot hozott az Országos Tervhivatal működésének és tervezési módszereinek megjavításáról. A pártban szokásos módon, tetszett vagy nem, megérdemeltem a bírálatot vagy sem, önkritikát kellett gyakorolnom. Hasznomra vált. Vezető munkatársaimmal együtt arra kényszerültünk, hogy elméletileg és gyakorlatilag áttekintsük a Tervhivatal működését. Országos érvénnyel számos intézkedést hoztunk munkánk megjavítására. Önbírálatom lényegét, a Tervhivatal akkori intézkedéseit közreadtam a Szikra Könyvkiadó által 1951 elején kiadott *Az 5 éves terv második évének feladatai című* füzetemben. Az akkori tervezés számos alapelve máig érvényes. Nagyon is egyetértek azonban azzal, hogy utóbb nálunk, Magyarországon az új gazdasági mechanizmus dicséretes, korszerű alkalmazásával számos tekintetben mellőztük az évek folyamán megkövesedett, és a tervezést akadályozó régi formákat.

Megszünt az a stílus is, ahogyan a korszakot nagyon jellemzően Sztálint és Rákosit agyondicsőítve adtam közre önkritikámat. Mint ma már kuriózumot, szó szerint idézem:

„Ötéves népgazdasági tervünk, a szocializmus építése és megvédése dicsőséges útján a magyar nép előtt nincs nehézség, ami előtt megtorpanna. Nincs olyan, a pártunk által kitűzött feladat, amit a szocializmus nagy és bölcs zászlóvivője, Sztálin elvtársnak a szellemében meg ne valósítana. Harcos akarattal így válik népgazdasági tervünk pártunk és Rákosi elvtárs vezetésével szocializmust építő népünk új, nagy és hatalmas győzelmévé..." Valóban azzá vált. Számos tekintetben azonban igen nehéz politikai áron. Sajnos akkoriban mi vezető kommunisták országépítő törekvéseinkben részben eszmeileg megvakultunk. A párt Központi Bizottsága 1950. január 20-án határozatot hozott a munkaversenyek feltételeiről és fejlesztéséről, a nagy munkateljesítményeket elérő szovjet élenjáró munkások, a sztahanovisták magyarországi követéséről. A határozat alapja az volt, hogy minden lehető ünnepi vagy egyéb alkalommal, a szovjet sztahanovisták példájára rendezett munkaversenyek alkalmából a magyar dolgozók jelentős termelési felajánlásokat tettek.

A Sztahanov-mozgalom fejlesztésére irányuló törekvéseket egészében a személyi kultusz szelleme hatotta át. A normájukat, tervüket sokszorosan túlteljesítő sztahanovisták agyonreklámozott, hivalkodó középpontba állítása inkább taszított, mint

vonzott. A munkatársak az ünnepeltekben nem a követésre méltó példát látták. Bántotta igazságérzetüket, hogy a verejtékes erőfeszítéseket együtt végezték, de a dicsőség már csak néhány kiválasztottnak jutott osztályrészül. Homályba veszett a munkaverseny legnagyobb varázsa, az 500–1000%-os tervteljesítések alapja, a közösségek önfeláldozó munkája, a munkáskollektívák összetartozása. A párt és a kormány vezetői bár szavakkal elismerték az anyagi ösztönzés jelentőségét, gyakorlatilag egyoldalúan a dolgozók öntudatára alapozták a versenyeket, és a nagy tömegek anyagi érdekeit mellőzték.

A versenymozgalom folyamatossága megteremtette a „permanens" normarendezés feltételeit is. A kiugróan magas teljesítményeket szinte teljesen függetlenül a tárgyi és személyi feltételektől, azonnal normásították. Az 1950. júliusi normarendezéskor az áprilisi teljesítményt kellett volna alapul venni, de ténylegesen az 1949. decemberi, a Sztálin születésnapja alkalmából tett munkafelajánlások magas termelési százalékaiból indultak ki. Később már a normarendezés során központilag írták elő, hogy az új normák megállapítása az üzem legkedvezőbb termelési lehetőségeinek megfelelően, a lehetőségek szerinti legkorszerűbb technológiának, valamint az élenjáró munkások tapasztalatainak felhasználásával történjék.

A teljesítmények fokozására felhasználták a legkülönfélébb politikai és morális eszközöket. Így szinte kizárólag a tervteljesítés százalékával mérték, hogy valaki jó kommunista-e, vagy sem. A pártonkívüliek alkalmassága a pártba való felvételre ugyancsak a termelésben elért eredményekben dőlt el. Ha nehézségek támadtak a termelésben, a munkaversenyben, ezt is politikai szempontból minősítették, és súlyos politikai értékítéletet mondtak az érintettekről.

Általánosan elterjedt az adminisztratív eszközök alkalmazása is. Sőt olykor a hiányzókat bírósági úton vonták felelősségre. De nem voltak egyedi esetek a bírósági tárgyalást nélkülöző internálások sem. Az elharapódzó törvénysértésekre jellemző volt a túlóráztatás és a dolgozók gyakori berendelése vasárnapi munkára. Ez együtt járt a parancsolgatás eluralkodásával, egyfajta katonás szellem meghonosodásával az üzemekben. Mindez azonban kevésnek bizonyult a tervteljesítéshez, a nyers- és alapanyaggyártásban,. mindenekelőtt a szénbányászatban, ahol a

legkiélezettebben jelentkeztek a megalapozatlan tervezésből fakadó feszültségek.

A felsorolt hiányosságok okainak feltárása helyett a pártvezetés kijelentette: a terveiket nem teljesítő vállalatok és a munkások is az ellenség káros befolyása alá kerültek. Esetenként mint ellenséget, leplezték le őket.

A letartóztatások egyre jobban kiterjedtek a volt szociáldemokraták jelentős körére. Jobboldali és volt baloldali szociáldemokratákat nyilvánítottak imperialista ügynöknek. Koholt perek indultak a két párt egyesülésével legmagasabb központi pártvezetőségi tisztségekbe beválasztott volt szociáldemokraták ellen. 1950 áprilisában letartóztatták Szakasits Árpádot, a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának tagját, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnökét. Tisztségét az ugyancsak volt szociáldemokrata, de már régóta titkos kommunista párttag Rónai Sándorral töltötték be. Szakasitsot követően letartóztatták az egykori Szociáldemokrata Párt számos olyan vezetőjét, akik nem léptek át az egyesített pártba. Az országosan népszerű Kéthly Annát is, akit fiatal illegális kommunista koromtól mindig tiszteltem. Letartóztatták és a nyomozás során agyonverték a közmegbecsült Ries István ügyvédet, a koalíciós kormány volt igazságügy-miniszterét.

Ekkor már egyáltalán nem értettem, miért cselekszi mindezt a párt hármas legfelsőbb vezetése. Hiszen a letartóztatottak legnagyobb része már a politikától teljes visszavonultságra kényszerült.

Ugyanilyen értetlenséggel kellett tudomásul vennünk a valamennyi egyház ellen újból megnyilvánuló üldözést. Mindszenty letartóztatásával fokozatosan kialakulóban volt a római katolikus papság alkalmazkodása a népi demokrácia rendszeréhez. Mégis letartóztatták Grősz József katolikus érseket titoistacionista szervezkedés vádjával, amit természetesen senki sem hitt el. Pedig Mindszenty elítélését követően közreműködött az állam és az egyház közötti átmeneti megállapodás létrejöttében. Több társával együtt súlyosan elítélték. Értelmetlen bírósági meghurcoltatásuk elmérgesítette az állam és az egyház között amúgy sem békés viszonyt. Ezen nem változtatott az sem, hogy 1951 júliusában a katolikus püspöki kar a Grősz József-per elrettentő hatására letette az esküt a Magyar Népköztársaság új alkotmányára. Letartóztatták az evangélikus egyház püspökét, Or-

dass Lajost. Visszavonulásra, szinte háziőrizetbe kényszerítették a legtekintélyesebb református püspököt, Ravasz Lászlót.

Helyükbe a párt politikáját kiszolgáló, úgynevezett „békepapok" kerültek. Nyomást gyakorolt a párt az alsó papságra is. Akik nem vállalták, számosakat különböző ürügyekkel bebörtönöztek, internáltak, főként a volt szerzetes papságot, apácákat.

A vallásos tömegek az emiatti elkeseredésüket pártellenes indulatokba fojtották. Eljött hozzám egy magas állami beosztású neves tudós. Máig egyetemi tanár. Hithű katolikusként a tanácsomat kérte. A vallásért lemondana tisztségéről. Könnyezett. Barátian megöleltem. Biztattam, igyekeztem megvédeni.

Megvédtem több vallásos tervhivatali munkatársamat is. Csak éppen egyiküknek javasoltam, ne hordjon keresztet a nyakában. Rejtse az inge alá, még ha édesanyja emlékét őrzi is. Két vallásos gépírónő is megmaradhatott a Tervhivatalban. Az egyik valaha Auguszta főhercegnő titkárságán dolgozott. A másik gróf Teleki lány. Már említettem, hogy munkatársamként dolgozott Bornemissza horthysta iparügyi miniszter, valamint Tomcsányi igazságügy-miniszter fia.

Amiatt tettem mindezt, mert mint írtam, kommunista, de mindig humanista voltam. A két fogalom szerintem szorosan összefügg.

*

1950. június 31-én ülésezett a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége. Az aktuális gazdasági és politikai kérdésekről tanácskozott. Gondoskodott a számos kommunista és szociáldemokrata vezető letartóztatása miatt üresen maradt helyek betöltéséről.

Révai nagyot lépett előre. Felmentették a Szabad Nép főszerkesztői tisztségéből és a párt egyik főtitkárhelyettese lett. A Politikai Bizottság új tagjai közül Zöld Sándort említem, a leendő belügyminisztert, póttagként. A beválasztott Piros László később ugyancsak belügyminiszter volt. Általános meglepetésre a Központi Vezetőség titkárává választották a még csak 31 esztendős tehetséges fiatalembert, Hegedüs Andrást. A Politikai Bizottság megbízásából akkoriban én foglalkoztam az ifjúság szervezkedésének politikai felügyeletével. Emlékszem, egy alkalommal Györffy György és Kende István jelenlétében tár-

gyaltam Hegedüssel. Meglepett a tehetsége. Elősegítettem tüneményes pályafutását, ami egészen a minisztertanács elnöke posztig vitte. Részt vettem 1956-ban a megbuktatásában is. Gerő első számú szövetségese volt.

A Központi Vezetőség alighogy betöltötte a legfelsőbb párt- és kormányvezetésben a letartóztatások miatt megüresedett helyeket, máris újabb letartóztatások és koholt perek következtek.

1950 augusztusában letartóztatták a párt eddigi főtitkárhelyettesét, Marosán Györgyöt, és vele számos volt neves baloldali szociáldemokrata vezetőt. Mindannyian eddig az egyesített párt magas posztjain működtek. Marosán eltávolítását a posztjáról írásbeli röpszavazás útján hagytuk jóvá. Sajnos, akkoriban ez így ment nálunk. Letartóztatásáról a közvélemény a Szabad Nép hivatalos közléséből értesült: „A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának javaslatára a Nagybudapesti Pártbizottság Marosán Györgyöt felmentette titkári tisztéből. A tisztség betöltésével megbízta Kovács Istvánt..." Róla már említettem, hogy a Rákosi, Gerő, Farkas által kialakított személyi kultusz nagybefolyású tagja volt.

A kevésbé neves letartóztatottak helyére úgyszólván ismeretlen, a pártvezetést mindenben kiszolgáló volt szociáldemokraták, vagy a két párt egyesítése előtti kommunisták kerültek.

Egyre gyötrőbben vetődött fel bennem a kérdés: mi történik itt? Mindinkább elutasítottam Sztálin ama tézisét: Egyre éleződik az osztályharc magában a pártban is... Bensőleg a párttagság nagy része ugyancsak elítélte ezt az elméletét. Nyilvánosan azonban a lenini tanításoknak Sztálin által való bölcs továbbfejlesztését hirdettük. A letartóztatottak ellen a vád, az indokolás az volt: amiatt fogadták el a két párt egyesítését, hogy ily módon elérjék a Magyar Dolgozók Pártja szétbomlasztását, a népi demokratikus államrend megbuktatását.

*

Az 1950. évi kedvező mezőgazdasági össztermelés ellenére az év őszén súlyos nehézség adódott a lakosság élelmiszer-ellátásában, mert országosan megnőtt a vásárlóerő. Az elmúlt év óta negyedmillióval nőtt a munkások és alkalmazottak száma. A bérek és fizetések egy esztendő alatt 17%-kal emelkedtek.

Megnőtt a parasztság fogyasztása is. Az élelmiszerhiány azonban döntően amiatt keletkezett, mert az egyre forrósodó nemzetközi politikai helyzetben a lakosság háborútól tartott, s a második világháború tapasztalataiból okulva igyekezett élelmiszer-tartalékokkal rendelkezni. Infláció fenyegetett.

Felújult Gerővel a régi vitám, hogy a lakosság élelmiszer-ellátása tekintetében mennyiben tartsuk fenn a szabadpiaci rendszert. Mindent elkövettem ennek fennmaradására, hiszen 1945 óta jelentősen segített gazdasági életünk talpra állításában. Gerő viszont, mint eddig is, arra törekedett: a parasztságra kirótt legkülönbözőbb természetbeni beszolgáltatási kötelezettséggel jusson az állam kezébe jelentős mennyiségű mezőgazdasági termék. Kötött áron szükséges szabályozni a lakosság ellátását. Kötelező természetbeni beszolgáltatással megszerzett készletekkel kell biztosítani a külkereskedelem számára az ipari fejlesztés érdekében múlhatatlanul szükséges ipari anyagok behozatalát.

Egy mázsa búza hivatalos beszolgáltatási ára ekkor 60 forint volt. A feketepiacon ennek kétszerese. Sőt végül négy-ötszöröse. Hasonlóan alakult az egyéb kötelező beszolgáltatási termékek ára.

Minden igyekezetem ellenére a pártvezetés ellenem döntött. Sajnos, hogy így történt. Az elkövetkező években a kötelező áron alapuló termékbegyűjtési rendszer az ország egyik legnagyobb átkává vált. A parasztság az erőltetett mezőgazdasági szövetkezési és beszolgáltatási rendszer miatt is a párt ellen fordult.

Kialakult a feketepiac, melynek leküzdésére megkezdődtek a legszigorúbb hivatalos és rendőri adminisztrációs intézkedések. Egyrészt, hogy a parasztság teljesítse az egyre súlyosabban kirótt beszolgáltatási kötelezettségét, másrészt, hogy megszűnjék a feketepiac. Húsüzérkedők ellen még halálos ítéleteket is hoztak.

Rákosi bejelentette: Az ellenség ezer és ezer esetben terjesztette a forint leértékeléséről az álhíreket és szervezte az áruvásárlási pánikot. Pártszervezeteink és tagságunk csak akkor vette észre, hogy az ellenség munkájával áll szemben, amikor pártvezetőségünk erre irányította a figyelmét...

Sorra következtek a hatósági és rendőri intézkedések. Elkobzás terhe alatt megszabták, mennyi liszt és élelmiszer lehet az új aratásig egy-egy falusi háztartás tulajdonában. Mindössze

néhány kiló élelmiszer lehetett a városi lakosság háztartásaiban. A többletkészletek felderítésére házkutatásokkal zaklatták a falusi és városi lakosságot. Elrettentő ítéleteket hoztak az úgynevezett élelmiszer-halmozók ellen.

A pártvezetés áremelésekkel, a munkások bérének normarendezésével, a parasztság vásárlóerejének megszorításával kívánta lefölözni a vásárlóerőt. Világosan láttam e politika helytelenségét. Ellenünk fordult az is, hogy a könnyűipar termelését nem segítettük elő beruházásokkal, mert minden energiánkat a nehéziparra fordítottuk.

Az üzletek és pékségek előtt órákon át hosszú sorok várták a kenyeret, illetőleg a lisztet és cukrot, ami legtöbbször csak a sor elején állóknak jutott.

A párt, hogy az egyre fokozódó élelmezési nehézségek terén rendet teremtsen, e nagyon nehéz feladatot a nemrég a Politikai Bizottságból menesztett Nagy Imrére bízta. Kinevezték élelmezési miniszternek. Rákosiék ezt szerintem a letartóztatások óta meg nem szűnő nagyfokú káderhiány miatt, de megfontolt cinizmusból is tették. Le akarták járatni, mert Moszkva részéről felvetődött: nem lenne-e már ideje vezető pártkáderként ismét előrehozni.

Nagy Imre élelmezési miniszterségéből nem lett több kenyér, sem több élelmiszer. Hiszen inkább volt elméletileg képzett politikai vezető, mint gyakorlott szervező. Nehéz feladatát az akkori begyűjtési rendszer miatt szinte lehetetlen is volt ellátni. Még kevésbé azt követően, hogy egy év múltán kinevezték begyűjtési miniszternek. Népszerűsége mindkét tevékenységével jelentősen csökkent, különösen a parasztság körében.

Válságosra fordult közben a széntermelés is. A pártvezetés ezen a tervszámok teljesíthetetlen felemelésével és a bányászoknak juttatott lényeges béremeléssel kívánt segíteni. Adminisztratív intézkedéseket is hoztak. A bányászatban ekkor még, de az iparban is jelentős a kétlaki munkások száma. Minden lehető eszközzel igyekeztek őket a munkahelyhez kötni, pénzbeli megváltás ellenében földjük feladására kényszeríteni. A kétlakiak azonban ragaszkodtak földjükhöz. Megművelésével oldották meg családjuk élelmiszergondjait. Kiegészítette ez a keresetüket is. Elmaradt emiatt földfelajánlásuk az állami gazdaságoknak, illetve szövetkezeteknek. Az erőszakoskodások tovább fokozták ellenállásukat.

A párttanácskozásokon felvetettem e kérdéseket, javaslatokat terjesztettem elő. A Tervhivatal szakértőinek gondos számításaira alapozva kidolgoztunk olyan tervet, amely szerényebben, de biztosítaná a megkövetelt fejlesztést. Rákosi és Gerő éles vitákban pesszimizmussal vádolt. Ez mélységesen elkeserített, és visszafogta aktivitásomat. Alkalmazták velem szemben a bolsevik párt alapelvét: bármilyen legyen a párthatározat ellenzőjének a különvéleménye, ha már döntött a legfelsőbb pártvezetés, többé ezt nem hangoztathatja.

Hallgatnom kellett.

A Magyar Dolgozók Pártja 1951. májusi kongresszusát követően még inkább érvényesült Rákosi, Gerő, Farkas és ideológiai téren Révai vezetése. A Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság szerepe ekkor már látszólagos. Teljességgel feledésbe merült a párt kollektív vezetésének lenini elve.

Hasonlóan történt ez a megyei, járási, városi, községi, üzemi és egyéb választott párt és állami területek tekintetében az első titkárok szűk körű bizalmasai révén. Megszűnt az állami választott testületek, még a Minisztertanács önálló működése is. Megbénult a szakszervezetek független tevékenysége.

Tervhivatali elnöki munkámban nekem is tudomásul kellett vennem a párt- és államvezetés átalakulásának hátrányait. Önállóságom lehetősége annyiban is csökkent, hogy a háromtagú Honvédelmi Bizottság, Rákosi, Gerő és Farkas által hozott titkos határozatok, főként a nehézipart érintő katonai célkitűzések egyre inkább félrevitték az ötéves terv előirányzatait.

A Tervhivatal működésének hátrányára kezdtek felülkerekedni a pártközpontban egyre szaporodó osztályok és bizottságok. Megküldték hozzám végrehajtásra az általuk hozott határozatokat. Beszámoltatásra magukhoz hívatták beosztottjaimat. Nem győztem egyes ilyen határozataikat mint nem megfelelőeket, személyes aláírásommal visszaküldeni.

Harcolnom kellett a pártközpont káderosztályával az eddig mellettem kitűnően bevált, de most már osztályidegennek minősített munkatársaim megtartásáért. Helyükbe igyekeztek rám erőszakolni részben sikerrel olyan munkatársakat, akiket nem kívántam magam mellett. Lehetőleg megvédtem munkatársaimat, mert mindig azt vallottam: az értelmiség jelentős többsége alkotni akar. 1948 végéig, az úgynevezett „fordulat évéig" még azok az értelmiségiek is, akiknek nem tetszett Magyarországon

az 1944-es felszabadulástól kialakuló új társadalmi rend, felajánlották szolgálataikat. Munkájukért megbecsülésben részesültek, s tisztességesen dolgoztak. Ez megfelelt a párt akkori értelmiségi politikájának. Később mindez megváltozott. Életem munkája tanúsítja, minden posztomon, még a legnehezebb időkben is megbecsültem, megvédtem az értelmiséget. Kiálltam mellettük azzal a meggyőződésemmel, hogy aki valóban szereti munkáját, szabotázsra csakis az osztályharc különleges, nagyon kényszerítő helyzetében és a legritkább esetben szánja el magát. Ilyennel alig-alig találkoztam. Amennyire csak tudtam, felléptem Gerőnek mindenben „szabotázst látó" politikája ellen.

Zöld Sándor után 1951 áprilisától a belügyminiszteri posztra az egykori illegális elvtárs, a Központi Bizottság tagja, Pest megye eddigi tanácselnöke, a szerény képességű Házi Árpád került. Szinte szolgaian végrehajtotta a hármas pártvezetés utasításait. Valósággal megszállottan irányította a minden várost, falut felölelő tanácsi szervezetet és a rendőrséget. Zöld Sándor halálát követően a Politikai Bizottság tisztogatást rendelt el a Belügyminisztérium valamennyi ágazatában. Felülről lefelé mindenütt, a tisztogatási eljárás során a tanácsi szervezetekből és a rendőrségtől eltávolították az úgymond gyanússá vált Rajk, Kádár, Zöld által kinevezett egykori illegális kommunista kádereket.

Elkezdődött az értelmiség eléggé általános üldözése. Ez a társadalmi réteg valósággal pánikban élt. De más tízezrek is, mert az államvédelem 1950-től jogot szerzett arra, hogy bírósági ítélet nélkül, egyszerű adminisztratív határozattal bárkit internálótáborba, sőt rabságba juttathat.

Ebben a máris elvadult belpolitikai helyzetben Gerő keresztülvitte a volt burzsoázia 1951. június 17-én kezdődő, Budapestről való kitelepítését. Annyira titokban, hogy erről előzetesen én sem tudtam. Megkezdése napján akkor vált előttem ismeretessé, amikor neves értelmiségiek valósággal megrohamoztak a hivatalomban. Kétségbeesetten közölték: kitelepítik szüleiket, közvetlen rokonaikat, mentsem meg őket sorsuktól.

A kitelepítés annyiban érintette súlyosan a magyar értelmiséget, hogy 1945 előtt a burzsoázia gyermekeinek monopóliuma volt az egyetemi tanulás lehetősége. Közülük kerültek ki a mérnökök, orvosok, ügyvédek, egyetemi tanárok és mindennemű szellemi foglalkozásúak jelentős része.

Telefonon hívtam fel Házit. Érdeklődtem a kitelepítésről. Titkársági határozatot hajt végre – válaszolta.

Felhívtam Gerőt. Kérdésemre kitűnt, hogy még csak nem is a Titkárság hozta a kitelepítési határozatot. Közölte, hogy Rákosinak mint főtitkárnak „diszkrecionális joga" ennek elhatározása. Mert ezt csakis bizalmasan lehetett előkészíteni.

Nem részletezem elkeserítő vitámat az ügyben Rákosival, Gerővel. Mégsem erőltethettem a vitát velük, mert általuk is igyekeztem menteni, ami és aki menthető volt.

Az államvédelem szervezte a kitelepítést. Ki kerüljön e sorsra, alapként döntően a budapesti telefonkönyvek szolgáltak. Akinek a neve mellett a foglalkozása bankigazgató, gyárigazgató, nagykereskedő, tőzsdebizományos, birtokos és hasonlók voltak, felkerültek a kitelepítendők listájára, Rákosi és Gerő személyesen nézték át a listát. Tudtukkal kitelepítésre kerültek olyanok is, akik Horthyék és a nyilasok idején közismerten liberálisok, sőt ellenállók voltak. Kitelepítettek olyan zsidó származásúakat, akik megjárva a német internálótáborokat, életben maradtak.

Sajnos, mindössze annyiban lehettem a segítségükre, hogy több tucatnyi családot elkésetten bár, de visszahozattam a kitelepítésből. Otthonaikba mégsem térhettek vissza, mert ekkor már államvédelmiek, katonatisztek, pártalkalmazottak és a proletárhatalom jelképeként proletárcsaládok költöztek oda be.

A kitelepítés mérhetetlen politikai kárt okozott a pártnak. A tömegek nem értettek egyet az intézkedéssel. Friss volt még a közelmúlt emléke is, amikor Horthyék, Szálasiék a zsidókkal tették azt, amit most a kommunista párt a volt burzsoáziával. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az általános rettegés eme korszakában tovább romlott a párt és a tömegek kapcsolata.

Sajnos bekövetkezett, amit megjósoltam: a szabadpiac megszűntével, a kötött áron történő begyűjtéssel a feketepiaci árak egyre emelkedtek. Annyira válságossá vált az élelmiszer-ellátás, hogy a párt nagy szégyenére 1951 áprilisában Budapesten és a nagyobb ipari centrumokban be kellett vezetni a kenyér- és húsjegyrendszert.

A munkanélküliség már a hároméves terv folyamán felszámolódott. 1951-ben a terv szerint 200 ezer fő új munkaerőt kellett munkába állítani. Jelentős részük a falvakból jött az üzemekbe, illetve az új nagyberuházások építkezéséhez. A nehéz

megélhetési viszonyok miatt nagy számban nők is kényszerültek munkavállalásra. Az árak és a bérek egymástól elszakadtak. Halaszthatatlanná vált ennek rendezése. A feladattal a Politikai Bizottság az Országos Tervhivatalt bízta meg.

E megbízatásomról éppen három év múlva, a párt Központi Vezetősége 1954. októberi ülésén részben önkritikámként, de vádlóan Rákosival és Gerővel szemben is, akikkel e kérdésben nagyon sok ellentétem támadt, elmondottam: Az 1951-es bér- és árrendezés amiatt vált szükségessé, mert a felemelt ötéves terv megvalósítása érdekében egész árrendszerünket a túlzott iparosítás szolgálatába állítottuk. A nehézipari termékek árát az adó nélküli önköltség színvonalára helyeztük, a fogyasztási cikkek árát viszont egyre magasabbra emeltük...

Amikor bérpolitikai okokból bizonyos béremeléseket nem lehetett elkerülni, újabb áremeléssel és minőségrontással vettük el a béremelés életszínvonal-emelő hatását. Ennek a folyamatnak a betetőzése volt az 1951. december 1-jei rendszabály, amikor a bérek 20%-os emelése mellett a fogyasztási cikkek árát 50–100%-kal megemeltük...

Ezt az 1951 telén előkészített és végrehajtott ár- és bérrendezést az ország súlyos gazdasági helyzetében kellett megvalósítani. Sajnos, a Tervhivatalnak lett abban igaza, hogy más segítség nincs, mint az általam 1945-től képviselt lenini NEP (Új Gazdasági Politika) jegyében visszaállítani a mezőgazdasági szabadpiacot. Egyidejűleg meg kell szüntetni az élelmezésijegyrendszert. Mindezt azonban csakis azzal a megalkuvással lehetett megvalósítani – nem tehettünk mást, benne voltunk a szorítóban –, ha továbbra is fenntartjuk az országosan gyűlölt begyűjtési rendszert és az államilag szabályozott kötött árakat.

Az Országos Tervhivatal javaslatára mindezt az Állampolitikai Bizottság és a Politikai Bizottság jóváhagyásával úgy kellett volna végrehajtani, hogy 7%-kal emelkedjék a dolgozók életszínvonala.

A javaslatot a hollóházi pártüdülőben, a legnagyobb titokban, a külvilágtól is teljesen elkülönítetten, három hétig készítette elő mintegy ötven válogatott szakember és velük a technikai személyzet. Csakis én járhattam le hozzájuk. Még az ott tartózkodók hazaírt leveleit is cenzúráztam, nehogy főként az árak tervezett 40%-os emelésének és egyidejűleg a bérek 20%-os növelésének híre megelőzze az egész országban egyszerre ki-

adandó ár- és bérrendeleteket, az ugyanaznap végrehajtandó gyári, üzemi, kereskedelmi leltározást. Az államnak csakis így sikerülhetett lefölözni az áremelések nagy összegű értékkülönbözeti hasznát.

Legalább három napot töltöttem a hétvégeken az üdülőben. Rengeteg munkával előkészítettük a javaslatokat, intézkedéseket. Ezeket az Állampolitikai Bizottság, amelynek ülésén Rákosi is részt vett, csak részben fogadta el. Módosításokat javasoltak. A hollóházi szakemberek azonban kiszámították: a módosítások csak részben helyesek, lehetetlenné tenné az életszínvonal 7%-os emelését, legfeljebb 1,5% lenne. A Politikai Bizottság ülésén dokumentumokkal, élőszóval igyekeztem álláspontom helyességét bizonyítani. Gerő mégis kitartott a módosítás mellett. Már nem ragaszkodott az életszínvonal 7%-os emeléséhez. A Politikai Bizottságban Rákosi is Gerőt támogatta, s a döntés rám nézve kötelező volt.

Mindenképp úgy véltem azonban, még ha el is marad a 7%-os életszínvonal-emelés, mindennél fontosabb az ár- és bérrendezés várható nagy eredménye, amely új alapokra helyezi az ország gazdasági életét. Elkerüljük az inflációt. Megvalósul legfőbb törekvésem, országosan újból kialakul a szabadpiaci rendszer. Nagy sikernek tartottam az élelmiszerjegy-rendszer megszüntetését. Bár a dolgozók életszínvonala jóformán semmit sem emelkedett, a pénzükért legalább hozzájuthattak a szükséges élelmiszerekhez.

A napilapok 7%-os életszínvonal-emelésről tudósítottak. Rövidesen azonban az 1,5%-os emelés is semmivé vált. Az ország teljesítőképességét továbbra sem figyelembe vevő ötéves terv túlzott beruházási előirányzata következtében az életszínvonal stagnált.

Az 1951. év végi ár- és bérrendezést követően is a mezőgazdaság szövetkezetesítése és a kötött áron történő begyűjtési rendszer helyes mértékének kialakítására törekedtem. Megvádoltak emiatt kulákmentéssel. Pedig a mai történetírás a kulákgazdaságok gyors visszaszorításáról, illetőleg felszámolásáról megállapítja: mindez elhamarkodottnak bizonyult. Sokkal korábban történt, mint ahogyan az a mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából indokolt és kedvező lett volna, meglehetősen hátrányosan érintette az ország áruellátását.

Azt a kitűzött célt sem sikerült elérnünk, hogy az osztályharc

állandó szítása révén a kulákséggal szembeforduljon a parasztság dolgozó része, mert az indokolatlan erőszak és megfélemlítés ellenérzést, velük való szolidaritást váltott ki. A magántermelők kezdtek menekülni a földtől. Rövidesen több mint hárommillió hold vált gazdátlanná. Ebből kétmillió a megműveletlen föld. A kormány évről évre emelte a begyűjtési kötelezettséget. Végrehajtására minden faluban elszámoltató bizottságok alakultak. A parasztság ellenségesen fogadta ezeket, bezárta a kapukat előttük.

Előfordult, hogy a bizottságok tagjait kizavarták a faluból. A tanácselnökök és a helyi párttitkárok jobban féltek az elszámoltatástól, mint maguk a hátralékosok. A végrehajtók rendőri kísérettel járták a portákat. Amikor ipari munkásokat hívtak be az elszámoltatási bizottságok megerősítésére, gyakran azok sem értettek egyet az erőszakos terménybegyűjtéssel. A felsőbb párt- és állami szervek a „lazsálás felszámolása" érdekében példákat statuáltak. A „begyűjtést hátráltató" tanácselnökök és helyi párttitkárok ellen fegyelmit indítottak. Leváltották, illetőleg kizárták őket a pártból. Nem egyet közülük bíróság elé állítottak vagy internáltak.

Nem és nem tartottam ezt helyesnek. Megsínylette mindezt az ország. Szerettem volna ezen változtatni. Sajnos, nemcsak rajtam múlott. Akkor már valósággal fanatikus megszállottjai voltunk a saját magunk által megtervezett, de rövidesen nyilvánosan is irreálisnak bizonyuló felemelt ötéves tervünknek.

Önéletírásomban kendőzetlenül írok minderről. Nem szépítem a múltat. Sem a pártvezetés, de önmagam szerepét sem az ötéves terv 1950–54-es felemelésében. Ahogyan ez megvalósult, a legnagyobb hibákkal és torzulásokkal történt. Emiatt a párt és a dolgozó nép időnként valósággal szembefordult egymással.

A Dobi-kormány közben folytonos miniszteri változásokkal fennmaradt 1952 augusztusáig. Akkortól Rákosi a párt főtitkáraként Sztálin példájára egyben a minisztertanács elnöke lett. Mellette államminiszter Gerő, honvédelmi miniszter Farkas Mihály, népművelési miniszter Révai József, begyűjtési miniszter Nagy Imre.

A kormány ilyen jellegű átalakításával teljességgel összefonódott a párt és a kormány vezetése. A Politikai Bizottság nagy többsége miniszterként is működött. Egyetlen volt szociálde-

mokrata nincsen már a kormányban. Létezik ellenben a volt kisgazdapárti Bognár József belkereskedelmi, és a volt nemzeti parasztpárti Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter. A kormányból kibuktatott kisgazdapárti közoktatásügyi miniszter, Ortutay Gyula helyére a volt nemzeti parasztpárti Darvas József került.

De hol volt ekkor már az egykori Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt? Mindössze történelmi múlt, hogy léteztek. Többen, egykori párt vezetői, börtönök és internálótáborok lakói. Számosan külföldre menekültek.

Gerőnek személyi kultusz jelleggel ekkor már olyannyira nagy hatalma volt az ország gazdaságpolitikájának irányításában, hogy megszüntette a Népgazdasági Tanácsot, amelyet 1949 júniusában a Gazdasági Főtanács erőszakolt megszüntetésével ellenemre hozott létre. Megnövekedett hatalmának most már végleg az útjába kerültem. A Tervhivatal elnökeként a magam módján igyekeztem figyelembe venni a realitásokat, volt önálló véleményem. Gerő természetével ellentétben mindig emberközeli kommunista igyekeztem lenni.

1952 végén lemondani kényszerültem politikai bizottsági tagságomról, Országos Tervhivatal elnöke tisztemről. Komlóra kerültem, az ottani bánya igazgatójának.

De ennek történetét már megírtam a *Viszontagságos életem* című önéletírásom már megjelent első kötetében.

*

Kiszeljov, a Szovjetunió budapesti nagykövete sokszor kitüntetett megkülönböztető barátságával. Most is, hogy maximális önkritikával távoznom kellett a Politikai Bizottságból és a Tervhivatal éléről – az erről szóló újságközlések nyomán –, felhívott telefonon. Megdöbbentette a rólam szóló hír. Megkérdezte: miért történt ez velem? Amikor elmondottam, eléggé csodálkozóan válaszolta: Nem értem, Vas elvtárs! Nem és nem értem! Sajnálom! – majd jó egészséget kívánt.

Azt, hogy valóban sajnálta, életem elkövetkező sorsfordulata is mutatja. Kiszeljovnak jelentős szerepe lesz az 1953. júniusi központi vezetőségi ülés történelmi fordulatában. Ennek fejleményeként kerülök majd vissza 1954 áprilisától a legfelsőbb politikai és gazdasági vezetésbe.

Kiszeljov már azután érkezett szovjet nagykövetként Magyar-

országra, miután 1947-ben a Szövetséges Nagyhatalmakkal történt békekötéssel megszűnt a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság. Ennek elnöke, Vorosilov marsall még ez évben távozott hazánkból. Mellette addig az itteni szovjet nagykövetnek, Puskinnak alárendelt szerepe volt csak.

A marsall, mint már említettem, amennyire lehetett, igyekezett támogatni, ha nem is mindig sikerrel a jogos magyar érdekeket Moszkvában. Puskin nagykövetről ugyanezt, amit Vorosilovról, már nem tudom elmondani. Száraz, rideg, halk szavú, végtelenül udvarias ember volt. Évekig élt Budapesten, lényegileg mégis távol Magyarország gondjaitól. Ittléte idején általában feszülten alakult vele a párt és a kormány viszonya. Én is örültem, amikor távozott.

Kiszeljov nagykövettel mindjárt az ideérkezésekor megbarátkoztam. Ismeretségünk pedig azzal kezdődött, hogy mélységesen megsértettem. Jelentős hivatalom miatt tisztelgő nagyköveti látogatásra kívánt eljönni hozzám. Időpontjában a nagykövetség titkára megegyezett titkárommal, a későbbi miniszterhelyettes Horváth Gyulával. Hogyan, mint történt, Kiszeljov nem talált a hivatalomban!

Amikor ezt megtudtam - hiszen az elképesztő legnagyobb botrányt vonhatta volna maga után -, valósággal kétségbeestem. A miniszteri különleges telefonhálózaton, az „M" vonalon, amivel a nagykövetségek közül egyedül a szovjetek rendelkeztek, azonnal felhívtam a nagykövetet. Bocsánatot kérve tőle, megmagyaráztam vétlenségemet. Nagy örömömre, igazán megértő barátsággal, úgyszólván nem engedett szóhoz jutni. Mintha mi sem történt volna, felajánlotta: másnap ismét eljön hozzám.

Szovjet nagykövetként Kiszeljov a Szovjetunió politikai érdekeit képviselte Magyarországon, akárcsak Puskin. De nem mint az elődje. Ő mindig igyekezett mérlegelni, figyelembe venni a magyar szempontokat. Olykor felkeresett a hivatalomban, mert időnként részletes beszámolót küldött Moszkvába Magyarország politikai és gazdasági helyzetéről. A véleményemet kérte egyes fontos kérdésekben. Örültem, ha ezeket őszintén megvitattuk. Tapasztaltam, hogy segítsége Moszkva helyes tájékoztatásával hasznunkra vált.

III. RÉSZ

Nagy Imre első miniszter-elnöksége

1953. március 30-án, komlói száműzetésem idején, esetleges koholt peremre várakozva „ünnepeltem" ötvenedik születésnapomat. A családomon kívül összesen ha levélben, táviratban 10-15-en üdvözöltek. Sokan, volt barátok, megfeledkeztek rólam. Vagy legalábbis úgy kellett tenniök. Szomorú voltam, gyötrődtem, mint mindig, amióta Komlóra kerültem, hogy mit hoz számomra a várható koncepciós perem. Edit sem jöhetett hozzám, hogy megváltozzék a hangulatom.

Már másnap szinte csodának tűnt, amit az újságokból tudtam meg: Sztálin halála után, 1953. március 27-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége széles körű amnesztiát rendelt el. Rehabilitálták az orvosok egy csoportját, akiket 1953 elején alaptalanul ítéltek el... Az amnesztiarendelet megjelenéséig nem sejtettem, hogy Sztálin halálával menekülök meg az engem fenyegető, moszkvaihoz hasonló magyarországi cionista koholt orvosper fenyegető veszélyétől. Óriási megkönnyebbüléssel fogadtam a moszkvai döntést. Nem lehetett előttem kétséges: megszűnik a Rákosiék által előkészített cionista orvosper is. Nemcsak a saját sorsom eme nagy fordulata miatt lelkesedtem a szovjet pártban történt nagy változásokon. Ismét bizakodni kezdtem a szocializmus építésének eddiginél szebb és jobb jövőjében.

Lejárt közben az 1949. május elején megválasztott Országgyűlés időszaka, amelynek ekkor még tagja voltam. Az új Országgyűlés összehívásának előkészületeként 1953. március 28-ára tanácskozásra ült össze a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsa. Az ülésen Rákosi tartott beszámolót. Javaslatára 17-ére kiírták a választásokat. Engem Komlón jelöltek képviselőnek. Ezt, akárcsak a szovjet amnesztiát, komlói gyötrelmeim megszűnése nagyon kedvező előjelének tartottam. Mégsem tudtam véglegesen szabadulni a gondolattól: a négy évvel ezelőtti, 1949. májusi választáson Rajkot képviselővé választották, de néhány nap múlva letartóztatták.

Rákosi, Gerő, Farkas személyikultusz-hatalma ekkor még nagyobb volt, mint bármikor. Sőt úgy tűnt, Sztálin halálával Rákosi messze előrelépett a népi demokráciák vezetőinek rangsorában. Holott Magyarországon mindenki személyes tapasztalatból tudta: az 1953-as esztendő politikailag és gazdaságilag az ötéves terv legválságosabb időszaka. Tovább romlott az életszínvonal.

Ma már közismert, hogy Kiszeljov, a Szovjetunió magyarországi nagykövete jelentést küldött Moszkvába a súlyosra forduló helyzetről. Előkészítésében segítője volt Jurij Andropov, a nagykövetség tanácsosa, később Kiszeljov utóda. Magyarországi tartózkodása idején olvasott, művelt embernek ismertem meg. Adódott, hogy hosszan beszélgettünk. Kiszeljov jelentése nagy figyelmet keltett Moszkvában. Ellenőrzésére Budapestre érkezett a pártközpont több ismert nevű munkatársa. Meghallgatták a magyar politikai élet számos vezetőjének a véleményét.

Kiszeljov tanácsára a szovjet nagykövetség egyik beosztottja kíséretében a szovjet szakértők engem is felkerestek Komlón. Tudták, hogyan és miért kerültem oda. Elfogulatlanul igyekeztem vázolni a helyzetet. Hosszabb beszélgetés után nem titkolták előttem aggodalmaikat.

Találkozásunk mellékes epizódjaként említem: a szakértők szóba hozták az ekkor már Pécsett felfedezett nagy értékű uránérc szovjet segítséggel való fejlesztésének kérdését. Segítségemet kérték, hogy szovjet geológusok Komlón is végezhessenek uránérckutatást. Ehhez a Komlói Bányatröszt akkori igazgatójaként, részemről a legtermészetesebben hozzájárultam. Nem találtak Komlón uránércet. Azt azonban ekkor még senki sem sejtette, hogy a pécsi uránérctermelés eredményes megalapozása mily nagy kérdése lesz az elkövetkező 1956. október–novemberi forradalmi eseményeknek.

1953. május 10-én az Országház előtti téren, mintha az ország gazdasági és politikai helyzete erre a legkedvezőbb lenne, Rákosi nagygyűlésen ismertette a Magyar Függetlenségi Népfront választási programját. Beszámolt a párt dicső jelenéről és még dicsőbb jövőjéről. Új és új feladatokra buzdította a tömeget. A nagy Sztálin halálával még jobban tömörüljön az ország népe a választási program megvalósítására.

Másnap Komlón olvastam a Szabad Nép beszámolóját a nagygyűlésről: „A hatalmas, ünnepien feldíszített Kossuth teret zsúfolásig megtöltötte Budapest dolgozó népe. Az énekszóval, zászlók alatt felvonuló sok százezres tömeg nem fér el a téren. Az emberáradat megtölti a környező utcákat. Az Országház lépcsőjén felállított díszemelvényen Lenin, Sztálin, alatta Rákosi elvtárs arcképe. Az emelvénytől balra az Országház homlokzatán Malenkov, Berija, Molotov és Vorosilov, a jobb oldalon Dobi István, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József arc-

képeit helyezték el. Szűnni nem akaró az éljenzés és a tapsvihar. Amikor Rákosi elvtárs előre jott a szónoki emelvényre, a zászlók magasba emelkedtek. Lengetik őket a zászlótartó kezek..."

Ehhez ma már két megjegyzést fűzok. Az egyik az, hogy hat hét még és megszűnik Rákosi ilyen jellegű dicsőítő magasztalása. A másik: a lap nem is említi Hruscsov arcképét azok kozott, amelyek az Országgyűlés palotájának falát díszítik. Néhány hónap még, és mindenutt feltűnik Hruscsov arcképe. Rovidesen sorrendben megelőzi Malenkovét. Kozben nálunk egyre inkább eltunedezik Rákosi arcképe.

Malenkov a szovjet pártelnokség élén, hivatalosan a legteljesebb tisztelettel Sztálin iránt, új kul- és belpolitikát kezdett. Nagyon óvatosan egyes kérdésekben bírálta politikai vonalát.

A kulpolitikában felvetette: az atomkorban a harmadik világháború elkerulésére meg kell teremteni a kapitalista és a szocialista társadalom békés egymás mellett élésének politikáját. Ennek gyakorlati első lépéseként előkészítette az eddig dúló sztálini politikai harc megszuntetését Titóval. A Szovjetunió és Jugoszlávia kolcsonosen felvették a még 1948-ban megszakított diplomáciai kapcsolatokat. A Szovjetunió példáját valamennyi népi demokratikus állam követte. A magyar is.

A békés egyuttélés további nagy jelentőségű politikai kezdeményezéseként Malenkov mindent elkovetett az ekkor már három éve tartó koreai háború befejezésére. Az érdekelt hatalmak, koztuk a Szovjetunió, az Egyesult Államok, Kína, valamint Dél- és Észak-Korea 1953. július 27-én aláírták a fegyverszuneti megállapodást. Véget ért ezzel a világháború veszélyét eddig folytonosan magában rejtő koreai háború.

Malenkov hazai politikájában jelentősen novelni igyekezett a könnyűipari és élelmiszer-ipari beruházásokat. Emelni kívánta az eddig rendkívul sok nélkulozést szenvedett szovjet nép életszínvonalát. Ennek érdekében megváltoztatni készult azt a sztálini népgazdasági tervezési alapelvet, hogy a nehézipar és ezzel a hadsereg fejlesztése előzzon meg minden más kovetelményt.

A szovjet pártelnokség egyetértésével Malenkov erősíteni kívánta a torvényességet. Korlátozni igyekezett Berijának az államvédelmi szerveken alapuló, eddig szinte korlátlan uralmát. Sztálin halálát kovetően ugyanis koztudottá vált, ami ma már történelem: meg akarta akadályozni, hogy a szovjet pártelnok-

ség élén Malenkov és Hruscsov végrehajthassa az államgépezetnek a szovjet alaptörvényeket szigorúan tisztelő átalakítását.

A szovjet pártelnökség azt tanácsolta a népi demokratikus országok kommunista pártjainak, köztük a magyar pártvezetőknek: kezdjék meg országaikban a helytelenül kialakult sztálini személyi kultusz önkritikus felülvizsgálatát. Magyarország tekintetében Berija ezt nem tartotta elegendőnek, ezért kezdeményezte, hogy Kiszeljov és a szovjet szakértők jelentésének megvitatására hívják meg Rákosit Moszkvába. Berija antiszemitaként megvetette a zsidó származású Rákosit. Ahogyan annak idején Csehszlovákiában koholt perben halálra ítéltette a zsidó származású Szlánszky miniszterelnököt és vele a párt több zsidó származású vezetőjét, ha Sztálin helyére kerül, ugyanezt szándékozta tenni Rákosival és a magyar párt több zsidó származású kiemelkedő vezetőjével.

A szovjet pártelnökség Rákosi eltávolítása kérdésében egyelőre úgy vélte: elegendő, ha igen kemény bírálattal önkritikára kényszerítik. Meghívták Moszkvába. Tárgyalt a legfőbb pártvezetőkkel a szakértők által tanácsolt politikai és gazdasági változtatásokról. Döntés történt, hogy a jövőben ne egy személyben töltse be a párt első titkára és a minisztertanács elnöke tisztet. A Központi Vezetőség válasszon más elvtársat a minisztertanács elnökének. Javasolták új káderekkel felfrissíteni a párt legfelsőbb szerveit, a Központi Vezetőséget, a Politikai Bizottságot, a Titkárságot. Ajánlották új káderekként e posztokra a moszkvai pártfőiskolát végző fiatal elvtársakat.

Rákosi hazatértével a Politikai Bizottság ülésén felvetődött, kit jelöljön a minisztertanács új elnökének. Erre, az akkori belső pártviszonyok között a párt eddigi második embere, Gerő lett volna illetékes. Rákosi őt féltékenysége miatt nem akarta. Attól tartott, Gerő eme előrelépése elhomályosítaná az ő eddigi vezető szerepét. Emiatt Hegedüs Andrást jelölte volna. Ezt Gerő, mivel igényt tartott a posztra, megopponálta. Rákosi emiatt elhúzta a döntést. Holott a szovjet elvtársak sürgették a választ: ha nem Gerő vagy Hegedüs András, ki lehetne más tekintélyes elvtárs a minisztertanács új elnöke? De ekkor már Berija azt is felvetette: a jelölt ne legyen zsidó származású. Azaz ne Gerő legyen a minisztertanács elnöke.

Közben Sztálin halálával a Sztálin-Berija gyilkos gépezet mindenütt a népi demokráciákban kezdett kifulladni. 1953. jú-

nius elseje országos zavargásokhoz vezetett Csehszlovákiában, ahol a lakosságot súlyosan terhelő pénzügyi reformot vezettek be. Pilsenben a munkások megrohamozták a városházát, kitűzték a régi nemzeti és amerikai zászlókat. Karhatalmi alakulatokat vetettek be a zavargások letörésére. 1953. június 17-én a Német Demokratikus Köztársaság berlini részében sztrájkba léptek az építőmunkások. Felvonultak Nyugat-Berlin határára. Számosan csatlakoztak hozzájuk más szakmák dolgozói. Az országban másutt is zendülések kezdődtek. Berlinben a már-már felkelésbe átcsapó tüntetést a szovjet hadsereg Kelet-Németországban állomásozó egységeinek segítségével fojtották el.

Számos jel mutatott arra, hogy a csehszlovák és kelet-németországi események hatására a magyar nép is megmozdul, a Rákosi–Gerő–Farkas uralom ellen. Vad sztrájkok kezdődtek Csepelen és a magyar munkásosztály két másik fellegvárában: Diósgyőrben és Ózdon. Paraszti zavargásokra került sor a Viharsarokban, ahol pedig mindig nagy volt a Kommunista Párt befolyása. Berija ekkor ismét kezdeményezte, hogy a szovjet pártelnökség hívjon meg Moszkvába magyar küldöttséget. Tagjait név szerint jelölték ki: Rákosi, Gerő, Nagy Imre, Dobi István, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, továbbá a pártvezetésben alig ismert Szalai Béla és Földvári Rudolf.

A Moszkvába meghívott párt- és kormányküldöttség 1953. júniusi útja Magyarország akkori korszakának nagy történelmi fordulata. Életemnek is jelentős változása.

Ismertetésére a legfőbb anyagként Nagy Imrének a párt Központi Vezetőségéhez megküldött, történelmi jelentőségű, tanulmánynak is beillő beadványait használom. Ezeket 1955 nyarától 1956 augusztusáig írta. Az 1956. október 23-i viharos napok előtt kaptam meg tőle személyesen. Főként innen ismerem a magyar párt- és kormányküldöttség moszkvai útjának részleteit. A tanácskozáson a szovjet pártelnökség, Hruscsov, Malenkov, Berija és más szovjet vezetők, valamint Rákosi, Gerő, Nagy Imre hozzászólásait ismerteti. Tárgyalja a szovjet pártelnökség magyarországi, akkori irányító befolyásának jellegét, a nemzetközi helyzet alakulását Magyarország tekintetében. E beadványok hiteles írások, amelyeknek egy példányát Andropov szovjet nagykövethez is eljuttatott. Már első olvasásukkor nagy hatással voltak rám. Máig tanulság számomra, hogy

Nagy Imre nálam jóval felkészültebben, és bevallom, sokkal bátrabban harcolt a személyi kultusz uralmával szemben.

A magyar párt- és kormányküldöttség moszkvai útján valamennyien találgatták a küldöttség különleges, név szerinti összeállításának okát. Megértették, hogy a politikailag eddig Rákosi és Gerő által háttérbe szorított Nagy Imrét a szovjet pártelnökség nyilvánvalóan azért hívta meg, hogy újból jelentős szerephez juttassa a magyar párt- és kormányvezetésben, amibe Rákosi és Gerő kénytelen volt beletörődni. Nyilvánvaló volt előttük, hogy e tekintetben nem szállhatnak szembe Moszkvával. Remélték, hogy mint eddig is a múltban, most is sikerül Nagy Imrét belekényszeríteni az ő politikájukba. Nem értették, miért nem hívták meg Moszkvába Révait és Farkast?! Miért volt a delegáció tagja a magyar közvéleményben ekkor már politikai súllyal nem rendelkező, volt kisgazdapárti Dobi István? Mondották akkoriban, hogy Berija az általa tervezett nagy jelentőségű, még Rákosit és Gerőt is súlyosan érintő politikai és személyi változásoknak Dobi jelenlétével akart „népfront" jelleget adni. Szalai Béla és Földvári Rudolf meghívásában mindenki Berija kezét sejtette, aki nyilvánvalóan szerephez kívánta őket juttatni a magyar párt legfőbb vezetésében.

Szalai Bélát a felszabadulástól az ifjúsági mozgalom egyik vezetőjeként ismertem meg. Közgazdász, jó képességű fiatalember, Gerő beosztottja az Állampolitikai Bizottságban. Földvári Rudolf fiatal korától Kispesten részt vett az ifjúsági mozgalomban. 1956 elejétől a Központi Vezetőség pártszervezési osztályának a vezetője.

Amikor a magyar pártküldöttség a moszkvai szállásáról Rákosival az élen megérkezett a Kremlbe, a szovjet pártelnökség üléstermébe, a folyosón Berijával találkozott. Amikor meglátta Rákosit anélkül, hogy a küldöttség többi tagjára figyelmet fordított volna, rendkívül sértő módon Rákosira rontott, aki meglepett szótlanul hallgatta:

– Mi az Rákosi? Maga még létezik? Még mindig a minisztertanács elnöke Magyarországon?

Berija viselkedésének okát Rákosi és a magyar küldöttség az ott folytatott tárgyalásokon tudta meg. Belépve a terembe, ahol a szovjet pártelnökség tartotta üléseit, Hruscsov hellyel kínálta és köszöntötte őket. Malenkov röviden összefoglalta, miért kérették őket. Elmondta, rendkívül súlyosnak tartja Magyaror-

ság politikai és gazdasági helyzetét; a túlfeszített ötéves tervet; a mezőgazdaság kollektivizálásának helytelenül erőltetett ütemét és ennek következményeit. Az előtte fekvő jelentésekből idézte Kiszeljov és a szovjet szakértők adatait. Felrótta a „magyar négyesfogatnak" - így nevezte Rákosit, Gerőt és a távollevő Farkast és Révait -, hogy ők a felelősek, amiért politikailag és gazdaságilag a katasztrófa szélére sodorták az országot. Alapjaiban rendítették meg a népi demokratikus rendszert. Súlyos hibákat követtek el a szocialista törvényesség terén is - fejtette ki Malenkov. Nem részletezte a magyar koncepciós perekben elítéltek ügyében megteendő intézkedéseket, amiatt talán, mert ekkor még a Szovjetunióban nem dőlt el az itteni koncepciós perekben elítéltek rehabilitációjának mikéntje.

Malenkov szóvá tette a Rákosiék által az alsóbb szinten elkövetett súlyos törvénytelenségeket is. A helyi tanácsok, az igazságügyi, rendőrségi és államvédelmi szervek a lakossággal, különösen a falusiakkal a törvénytelenségek sorozatát követték el. Meg nem alapozottan súlyos és tömeges ítéleteket hoztak, ártatlan embereket vetettek börtönbe. A magyar párt belső életében, irányelveiben és gyakorlati tevékenységében letért a marxizmus-leninizmus alapjairól. A tényleges irányítás nem a párt választott szerveinek kezében volt. Rákosi, Gerő, Farkas, Révai ragadták magukhoz.

Ha gyökeres és azonnali intézkedésekkel sürgősen nem változtatnak az ország helyzetén - fordult Hruscsov a magyar küldöttséghez -, a magyar nép vasvillával hányja ki magukat a posztjaikról...

A magyar ötéves tervben megmutatkozik bizonyos kalandorság. Példa erre a vaskohászat túlzott fejlesztése. Magyarországnak nincs saját vasérce, sem saját koksza. Külföldről kell behozni. Senki sem számította még ki, mennyibe kerül Magyarországon egy tonna nyersvas és acél. Magyarországon olyan nagyolvasztókat építenek, amelyekhez az ércet senki sem ígérte meg. Nagyok a túlzások egyes nagyberuházások terén is - célzott a sztálinvárosi, a budapesti földalatti és több más beruházásra. Az ipari termelés belső arányaiban súlyos hibák történtek. Az életszínvonal az ígért 50%-os emelés helyett alacsonyabb szinten van, mint az ötéves terv kezdetén. Mindez nem egyéb, mint a tömegek, a nép becsapása. Olcsó demagógia! - állapította meg az elnökség.

Molotov a mezőgazdaság túlhajtott szövetkezetesítésével kapcsolatban megjegyezte: A parasztok a durva és drasztikus intézkedések következtében menekülnek földjeiktől. Emiatt katasztrofális az ország ellátása kenyérrel és hússal...

A továbbiakban Malenkov nagyon tárgyilagosan – nem mint Berija, aki antiszemita zsidózással tette – kifogásolta a magyar pártvezetés személyi összetételét. Felvetette: Magyarországon, ahol még a Horthy időkből származóan mélyek az antiszemitizmus gyökerei, nem tartja helyesnek, hogy a pártvezetés négy első embere zsidó származású. Név szerint sorolta Rákosit, Gerőt, Farkast, Révait.

Azon is változtatni szükséges, hogy a magyar párt politikai vezetői egyben az állam vezetői. Nem helyes, hogy Rákosi a maga személyében egyesíti az országos párt- és állami hatalmat. Sőt közvetlen irányítása alá vonta az Államvédelmi Hatóságot. E három funkciójában súlyos hibákat követett el, amely nagy veszélyt rejt magában. A magar kormány valójában árnyékkormány, amely csakis a már meghozott párthatározatokat hagyja jóvá. Erősen korlátozza a minisztériumok hatáskörét és felelősségét.

Hruscsov közben részben önkritikusan vetette fel: Sztálin halála előtt ez náluk is így volt. Az ilyen jellegű hatalmat azonban máris megszüntették, s hatását igyekeznek kiküszöbölni...

Malenkov azzal folytatta: A szovjet pártelnökség két hónappal ezelőtt, 1953. május utolsó napjaiban tárgyalt már erről Moszkvában Rákosival. Akkor megkérdezte tőle, hogy főtitkársága, illetve első titkári tisztének megtartása mellett kit ajánlana a minisztertanács elnökének. Senkit sem tudott megnevezni. Akárki jött szóba, kifogása volt ellene. Mindenki ellen felhozott valamit. Mindenki gyanús volt, csak egyedül ő nem. Ez nagyon megdöbbentett akkor bennünket – közölte Malenkov.

Molotov is kijelentette: Rákosi akkor azt mondta, ő nem akar miniszterelnök lenni. De olyan miniszterelnököt akar, akinek nem lenne szava a kérdések eldöntésében...

Már akkor arról volt szó – mondta Hruscsov –, a párt és az állam vezetése ne összpontosuljon egy, vagy egynéhány ember kezében. Ezt a magyar elvtársaknak meg kell érteniök...

Ezzel kapcsolatban Berija igen durva, antiszemita módon zsidózta, bírálta Rákosit. Dühösen kiáltotta felé: El kell csapni a zsidó pártvezetést! Figyeljen ide Rákosi! Mi már hallottuk, hogy

Magyarországon uralkodott török szultán, Habsburg császár, tatár kán és lengyel fejedelem. De azt még nem, hogy zsidó király lett volna. Maga úgy látszik, az akar lenni! Vegye tudomásul, ezt sohasem fogjuk megengedni magának...

Rákosi megpróbált védekezni. Kommunista kötelességének tartja a szovjet tapasztalatok átvételét. Ezen az alapon készült a magyarországi ötéves terv... - Nem sikerült a magyarázkodása. Hruscsov, bár közben ismételten türelemre intette Beriját, valósággal ledorongolta Rákosit. Beléfojtotta a szót.

Meghallgatta az elnökség Gerő önkritikus mentegetőzését is. Majd Nagy Imre fejtette ki a véleményét. A többiek - Dobi, Szalai, Földvári - szóhoz sem jutottak. Berija ezt követően, a szovjet pártelnökséggel egyezően Nagy Imrét javasolta a magyar minisztertanács elnökének. Ezt azzal is indokolta: az 1944 végén Moszkvából hazatért legfőbb emigráns vezetők - Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Vas Zoltán - mellett Nagy Imre az egyetlen keresztény származású.

Szükségesnek tartották a magyar pártvezetés további megváltoztatását is. Gerő azzal a feltétellel maradjon a Politikai Bizottság tagja, ha a továbbiakban nem ő irányítja az ország gazdasági életét. Mert elsősorban ő a felelős a kialakult súlyos gazdasági helyzetért, az ötéves terv eltorzulásaiért. Nélküle kell a hibákat sürgősen kiküszöbölni. Távozzék a Politikai Bizottságból Farkas és Révai. Farkas végezze el Moszkvában a Hadiakadémiát. Révai személyét illetően elhalasztották a döntést, mert Rákosi kijelentette: lehetetlen Révaival együtt dolgozni.

Rákosira és Nagy Imrére bízták a Moszkvában pártfőiskolát végzetteknek vezető posztokon való elhelyezését. Nevüket nem sorolom. Rövidesen jelentős szerepük lesz a magyar párt felső vezetésében. Középkáderként kerültek a pártfőiskolára, s ezen a szinten leragadtak. Nem feleltek meg magas posztokon.

Nagy Imrétől tudom, a személyi kérdések tárgyalásakor Hruscsov arról érdeklődött Rákositól: mi van „tovaris Vas Zoltánnal"? Nyilván amiatt kérdezte, mert 1943-44-ben Kijevben gyakran találkoztam vele. Amikor az ő közvetlen felügyelete alatt az ukrán partizán vezérkarban a Kommunista Internacionálé megbízottjaként a nemzetközi partizánmozgalmat, és ennek részeként én a magyart szerveztem. Hruscsov kérdésére - Nagy Imre szerint - Rákosi eléggé zavartan válaszolta: - Tovaris Vas Zoltán fél éve már, 1952 decemberében, az elkövetett súlyos

politikai hibáiért lemondott a politikai bizottsági tagságáról. Jelenleg az egyik nagyon fontos magyar szénbányászati beruházást vezeti Komlón. – Hruscsov némi arcfintorral: Tak! Tak! (Nocsak! Nocsak!) – tudomásul vette a választ.

Moszkvából a küldöttség valamennyi tagja – még Nagy Imre is, pedig ő óriásit lépett előre – nyomott hangulatban tért vissza Budapestre. Rákosi köztudottan rettegett Berijától. Azóta, hogy a moszkvai tanácskozáson lehordta, még inkább, mint eddig, féltette tőle az életét. Sérelme miatti eme mélységesen keserű hangulatában máris igyekezett egyezkedni Nagy Imrével az elkövetkező együttes munkájukról. Pedig ez kettejük között sohasem ment simán. Nagy Imre politikailag, jellembelileg mindig kemény dió volt Rákosi számára.

Megbeszélték a Központi Vezetőség ülésének a hazaérkezésüket követő azonnali összehívását. Ennek legfőbb kérdése Rákosi, Gerő, Farkas és Révai nyilvános önkritikája. A Moszkvában tanácsolt személyi változások ügyében Rákosi felvetette: mindig első számú vetélytársa, Gerő – bár a Politikai Bizottság tagja marad –, miként kerüljön a politikai vezetés hátterébe. Nagy Imre kételkedett, tud-e egyáltalán együtt dolgozni bármilyen poszton Gerővel, mégis úgy vélte: nevezzék ki belügyminiszternek.

A moszkvai tanácskozáson Gerő eleinte el sem hitte a szovjet pártelnökség reá vonatkozó „tanácsát", hogy csökkenjen szerepe a pártvezetésben. „Bolsevik módon" azonban máris fogadkozott: belügyminiszterként igyekszik megnyugtatni az országnak a törvénytelenségek által is annyira megbántott lakosságát.

A Politikai Bizottságból távozó Révait Nagy Imre a politikai jelentőséggel egyáltalán nem bíró Elnöki Tanács elnöksége tagjának jelölte. Kapjon autót, fizetést, hogy anyagi gond nélkül tudományos munkával foglalkozhassék. Nagy Imre ezt annak ellenére javasolta, hogy az ő infarktus betegsége idején Révai megtagadta tőle, hogy a továbbiakban a Tudományos Akadémián dolgozhassék.

Farkas Budapesten Rákositól tudta meg a reá vonatkozó döntéseket. Távozzék a Politikai Bizottságból és a honvédelmi miniszteri tisztségéből. Még aznap arra kérte Nagy Imrét: szeretné, ha önkritikus, mély megbánással jóvá tehetné a számos hibát, amit az általános politikában és a hadseregnél, de Nagy

Imrével szemben is személyesen elkövetett. Szívesebben maradna itthon, mintha Moszkvában elvégezné a Hadiakadémiát. Kérését Nagy Imre elutasította.

A Központi Vezetőség 1953. június 7-i, szombati napra kitűzött ülése életemben is jelentős változást hozott. A Rákosi-titkárság telefonértesítésére péntek este feljöttem Komlóról Budapestre. Itthon a felső vezetésben történtekről, a moszkvai fordulatról a mindig jól értesült Vadas Sári informált. De mint már említettem, ezt Nagy Imre beadványai nyomán is ismertettem. Abból, amit Vadas Sáritól megtudtam, bizonyosra vettem, hogy a szovjet pártelnökség által Sztálin halála után végrehajtott jelentős politikai és személyi változások végre nálunk is éreztetik hatásukat a személyi uralom megváltozásában. Örvendtem ennek. Ettől saját komlói sorsom megváltozását is vártam.

Szándékosan korán, még megnyitása előtt érkeztem az ülésterembe, esetleg megtudok valami újat a moszkvai útról és a várható változásokról. Amióta egykori illegális harcos társaim, barátaim bűnös elhatározásából fél évvel ezelőtt Komlóra kerültem, mindössze hivatalos volt velük az elkerülhetetlen kapcsolatom. Most, az ülésterem előtti folyosón szinte beleütköztem Farkasba. Felfigyeltem, hogy nincsen hadsereg-tábornoki egyenruhájában. Ritkán váltotta fel pedig polgári ruhával. Kissé dadogva, ami szokása volt, minden átmenet nélkül önmagára fordította a szót. Bajba jutott Moszkva miatt. Önkritikát kell gyakorolnia a Központi Vezetőség mai ülésén. Távoznia kell minden párt- és állami funkciójából, Moszkvába küldik a Hadiakadémia elvégzésére, s hogy csak „kegyelemből" maradhat a pártvezetés élén.

Meglepetéssel hallgattam közlését. Nem éreztem káröröm öt, de felszabadultnak tudtam magam.

Megjött közben Révai, és Farkas hozzá sietett. Én Horváth Mártonhoz léptem, meleg barátsággal üdvözöltük egymást. Lerítt arcáról a keserűsége, miközben elmondta: a moszkvai személyi javaslatok alapján ő is távozik a Politikai Bizottságból. Ezt a tegnapi ülésen tudta meg. Utána bement Rákosihoz az irodájába, de alig tudott beszélni vele. Nem lehetett ráismerni, szinte összeroppant - mondotta róla.

Ismerve Horváthnak a magaméhoz hasonló érzelmeit, sajnáltam. Mondottam, kár, hogy nem segítheti közvetlenül Nagy Imre politikáját.

Megláttam közben Nagy Imrét. Régi barátként, de már annak tudatában, hogy ő lesz a minisztertanács elnöke, szívemből üdvözöltem. Sok sikert kívántam eljövendő munkájához. Válaszként nagyon melegen megszorította az üdvözlésre felé nyújtott kezemet. Megértettem érzelmét, örömét. Annyi keserű esztendő igazságtalansága és személyi félreállítása után íme, Moszkvának köszönhetően megérhette élete e nagy jelentőségű fordulatát. Politikai győzelmét a „négyesfogat" felett. – Veled is változásnak kell történnie! – mondotta. Szeretném, ha együtt dolgoznánk. Jó volna, ha mielőbb feljönnél Komlóról mellém, Budapestre...

Rákosi, mint azt Horváth említette, a beszámolóját tartva valóban összeroppantnak tűnt. Azelőtt abban a tudatban élt, hogy ő a párt általánosan elismert vezére, sőt ő a párt! Minden mondata, érvelése utasítás volt az országos tennivalókról. Most, hogy „Moszkva tanácsára" önkritikusan elítélte a saját uralmát, olyan benyomást keltett, mint aki önmaga foszlatja szét a „Sztálin legfőbb magyar tamítványa" büszkén magára öltött nimbuszát.

E nagy változást jelképezte az is, hogy a Központi Vezetőség üléstermében az elnöki asztal mögötti falon eddig Marx, Engels, Lenin és Rákosi arcképe lógott. Most látható volt Rákosi eltávolított arcképének a nyoma. Rákosi elismerte: ő a felelős a magyarországi személyi kultuszért. Ő és vele Gerő, Farkas, Révai kezükbe ragadták a hatalmat. Ők voltak a párt, a kormány.

Miközben Rákosit hallgattam – és ugyanígy voltam Gerő, Révai, Farkas önkritikájával – mindenekfelett az tűnt fel, hogy ők, akik tegnap még minden voltak a pártban és az országban, a moszkvai tanácskozás hatására mily gyáván gyakorolnak önkritikát. Úgy hivatkoznak moszkvai kanosszajárásukra, az ott folytatott tanácskozásokra s az abból adódó új feladatokra – hogy bibliai hasonlattal éljek –, mint akik önnön fejükre szórják gyászuk hamuját. Valósággal törpékké töpörödtek, miközben a saját kezükkel döntötték le a saját maguk által emelt bálványképeiket.

Elmondották: öntelt és beképzelt, kommunistákhoz nem méltó vezetők voltak. Felelősek a klikkszerűvé vált pártvezetésükért. Megszédültek a sikerektől. Bűnösök, amiért maguk alá gyűrték és bábjukká alakították a Központi Vezetőséget. Lebecsülték a munkásosztályt, a pártot. Nem tűrték el az alulról jövő

kritikát. Akár fizikai erővel is elhallgattatták bírálóikat. Csak éppen mellékesen említették a koholt pereket, ítéleteket. Hallgattak Rajkról és a többi ártatlan kivégzett, illetve még letartóztatásban levő elvtársukról, így Kádárról is.

Számosan hozzászóltak. Mindenekelőtt Nagy Imre bírálta élesen a törvénytelenségeket. Követelte a sztálini pártvezetés eddigi módszereinek felszámolását. Sürgősen kiadott politikai enyhítő intézkedésekkel, új gazdaságpolitika kezdeményezésével megbékélést kell létrehozni a személyi kultusz által megbántott nemzettel.

Minden hozzászóló egyetértett abban, hogy az ország súlyossá vált gazdasági helyzetéért döntően Gerő a felelős. Erőszakosságával ő vitte keresztül az eredeti ötéves terv politikailag és gazdaságilag rendkívül károsnak bizonyult, túlzó felemelését. A támadások hatására Gerő, a féktelenül makacs és hiú ember elismerni kényszerült teljes felelősségét, amiért kisajátította magának az ország gazdaságpolitikai irányítását. Az ötéves terv túlzott felemelésekor nem számolt az ország meglévő politikai és gazdasági adottságaival. Az ötéves terv magában hordta emiatt a kalandorpolitika elemeit. Elhanyagolta a dolgozó nép érdekeit, mindenekelőtt a munkásosztályét. Az életszínvonal nem emelkedett, hanem az ötéves terv ígéreteinek ellenére, ténylegesen csökkent. Számolnia kellett volna Nagy Imre politikájával, aki idő előttinek tartotta a termelőszövetkezetek létrehozásának gyors ütemét.

Ijedten, gyáván, főként a törvénytelenségekért önkritikát gyakorolt Farkas is. Fogadkozott: a párt bármely posztján igyekszik jóvá tenni működésének súlyos hibáit. Csak éppen hallgatott a volt illegális párttagok, a partizán- és a Bajcsy-Zsilinszky ellenállási mozgalomban részt vett katonai vezetők színe-javának a kivégzéséről.

Révai tudta már, hogy a moszkvai tanácskozás nyomán kimarad a Politikai Bizottságból. Halálos sértődötten gyakorolt önkritikát. Elhatárolta magát a koncepciós perektől. Kijelentette: szükség van az Államvédelmi Hatóságra, de más dolog a legfelsőbb pártvezetés bűne, és a senkinek nem felelős önkény. Őszintén felelősnek vallotta magát a párt politikájának ideológiai téren való súlyos elnyomorodásáért. Elismerte: a pártvezetés szinte albérletbe adta neki az ideológiai munkát. Éveken át

ezt monopolhelyzetben, szinte egyedül irányította. Olykor szektás módon.

Hozzászóltam Rákosi beszámolójához. Az általa, de Nagy Imrétől is jóváhagyott, a Központi Vezetőség elé terjesztett határozati javaslathoz. Mellőzöm, hogy írjak erről. Felszólalásom szövege nincs is meg. Ez számomra is titkos irattári anyag.

Nagy Imre egyik későbbi beadványában arról írt: Az 1953. júniusi határozat esetében nem érvényesült az az elv, hogy a pártnak nincs titkolni valója a nép előtt. A júniusi határozat mind a mai napig titok a párt tagsága előtt. A pártvezetés feladata lenne, hogy a párttagság közkincsévé tegye...

E máig „titkos" határozatról megírom, amire már más vonatkozásban hivatkoztam: a pártdokumentumok előkészítése Gerő mindenkori előjoga volt. Most is ő írta. Megelőzően mindig Sztálin dicsőítésével és az ő fényében hármójuk felmagasztalása fényében fogalmazta. Most, a moszkvai tanácskozás nyomán a határozati javaslat a Berijától megkövetelt, Hruscsovtól nem ellenzett antiszemita szellemet tükrözte, amelyben önmaga származását is elvtelenül gyalázta.

A határozati javaslat bűnbánó önkritikával szólt a gazdaságpolitikai feladatokról, az iparosítás lassúbb üteméről, az ötéves terv túlzott beruházásainak részbeni átcsoportosításáról a nehéziparból a könnyűiparba, a mezőgazdaságba. A lakosság életszínvonala emeléséről. A parasztságra kedvezőbb beszolgáltatási rendszer bevezetéséről, a termelőszövetkezetekbe való belépés önkéntességi elvéről.

Az új Politikai Bizottság összetételét és az állami vonalon megteendő intézkedéseket tárgyaltuk, amikor a Központi Vezetőség ülésének utolsó, befejező perceiben szinte hihetetlen fordulat történt. Rákosi személyi titkára bejött az ülésterembe. Rákosi füléhez hajolt, valamit súgott. Rákosi felállt. Mentegetőzött: Moszkva, Hruscsov elvtárs kéri a telefonhoz.

Az irodájában lévő különleges Moszkva-Budapest „forródrót"-telefonhoz sietett. Ma már tudjuk, Hruscsov izgalommal, egyelőre titoktartást kérve közölte: letartóztatták Beriját, az imperialisták ügynökét és kémét. Hivatalos közlést adnak majd ki erről... Ezután a Központi Vezetőség üléséről érdeklődött: Rádi bogu! (Az isten szerelmére!) - figyelmeztette Rákosit -, hagyják ki a pártküldöttséggel Moszkvában, Berija jelenlétében megbeszélt határozat zsidózó részét. Berija elvtelen módon,

zsidó származásuk alapján bírálta Rákosiék személyi kultuszát. A szovjet pártelnökség nem ért egyet Berija antiszemitizmusával. Rákosiék származásuktól függetlenül a részesei a végzetes sztálini politika túlzó végrehajtásának.

A hosszabb telefonbeszélgetés után, amikor Rákosi visszajött a terembe, valamiféle nagy változás volt látható rajta. Összesúgott Nagy Imrével. A Központi Vezetőség tagjaival nem tudatta Hruscsov bizalmas közlését, mindössze a tanácsát közölte a határozat szövegének megváltoztatásáról.

Rákosinak ezt nem kellett indokolnia. A jelenlévők maguktól is lelkes örömmel rájöttek: Malenkov és Hruscsov javára dőlt el a harc a személyi kultusz uralmát fenntartani kívánó Berijával szemben. A külföldi lapok és rádiók még napokon keresztül közölték a híreket a szovjet pártvezetésben Berija törekvései miatt kialakult pártválságról.

A Központi Vezetőség ülésén minden egyszeriben másként fordult. Félretették a máris megszavazott, antiszemita jellegű, zsidózó határozatot. Megbízták a Politikai Bizottságot, hogy az ülésen elhangzott önbírálatok és a bírálatok szellemében szövegezzék újjá. Ugyanabban a teremben és ugyanazok jelenlétében történt mindez, ahol tegnap a Központi Vezetőség ülésén Rákosi összeroppant, megtörten vallott önkritikát. Most, a Hruscsovval folytatott telefonbeszélgetése után szinte feledve a tegnapot, igyekezett tompítani önkritikájuk jelentőségét. Mindez már nem változtatott a lényegen, a határozat szellemén. Azon sem, hogy a Központi Bizottság új tagokkal kiegészítse önmagát, átalakuljon a Politikai Bizottság.

Nem sorolom az újonnan választottak nevét. Többségük akkor végezte a moszkvai pártfőiskolát. Ismeretlenek a magyar nép és a néptömegek előtt. Megválasztásukban benne volt a közben letartóztatott Berija keze. Esetleg ügynökeinek szánta őket. Ennek megfelelő a „tekintélyük". Az ülés izgalmas befejeztével alig akartunk távozni a teremből. Rákosi és Nagy Imre köré csoportosultunk. Vitattuk és értékeltük a szovjet pártelnökség Berija nélküli politikájának esetleges új magyar vonatkozásait.

A kitűnő politikai taktikus Rákosi némi ravaszkodással elérte: a módosított határozatnak ne a teljes szövegét hozzák nyilvánosságra. „Szigorúan titkos" jelzésű „Tájékoztatót" küldjenek a Központi Vezetőség tagjainak, a megyei, városi, járási

pártbizottságoknak. A Tájékoztatót az Államvédelmi Hatóság futárszolgálata hétfőn kora délelőtt kézbesítette számomra Komlón, ahova Budapestről vasárnap autón visszatértem. Nem volt nehéz megértenem a határozat szövege Tájékoztatóvá alakításának célját. Kevésbé kompromittálta Rákosit. Azt mégsem merte azonban megtenni, hogy megváltoztassa az eredeti határozat leglényegesebb mondatát: Rákosi azzal a feltétellel maradjon a párt első titkára, hogy alkalma legyen kijavítani az általa vezetett klikkuralom súlyos bűneit...

A személyi változásokról közleményt fogalmaztak. Rákosi lemond a Minisztertanács elnöke tisztéről. Nagy Imre az utóda. Gerő Ernő belügyminiszter. A Politikai Bizottságból kimaradt Révai és Farkas.

Hétfőn reggel szokásosan nem jelentek meg a napilapok. Amikor a rádió kiadta a szűk szavú közleményt, az irodámban reggeltől valósággal megrohamoztak a Tröszt vezetői, a bánya és a város alapszervezeti titkárai. Pécsről átjött a Baranya megyei pártbizottság több vezetője. Közülük ketten is részt vettek a Központi Vezetőség ülésén. Megvitattuk, miként értékeljük a történteket? Miként ismertessük a párttagsággal? Valamennyien nagy idők új kezdetének tekintettük.

Baráti, felém irányuló érzéssel tudakolták azt is: a Rákosi-rendszer bukásával, nyilvánvalóan nagy örömömre, véget ér komlói bányaigazgatói száműzetésem. Örültek a számomra kedvező változásnak, mégis arra kértek, ne hagyjam el sietve Komlót. Hat hónapja dolgoztam itt. Túljutottam komlói száműzetésem kezdeti keserűségén. Lelkesített az itteni feladatom, a hatalmas város- és bányafejlesztés. Életemnek új tartalmat adott a gyakorlati alkotómunka. Együtt éltem a dolgozókkal, mérnökökkel. Felmértük közös törekvésünk immár jelentős eredményét. Munkánknak még csak az elején tartottunk. Kérdésükre, maradok-e Komlón, nem haboztam kijelenteni: Nagy Imre a Központi Vezetőség ülésén említette, jöjjek mielőbb mellé dolgozni. Minthogy Komló építése csak most kezd egyenesbe jutni, egyelőre nem érdekel a bármilyen magas budapesti munkakör lehetősége, az év végéig nem hagyom el Komlót. Mi, komlóiak, tartsunk össze. Alapozzuk továbbra is együtt a várost, a bányákat.

Komló országgyűlési képviselőjeként, 1953. június 2-án, késő délután a komlóiak szerencsekívánataitól kísérve indultam

Budapestre, az Országgyűlés másnap délelőttre összehívott ülésére. A folyosón felhangzó éles csengetésre a képviselők a hatalmas képviselőház pompás üléstermébe vonultak. A második sorban, közel a párt vezetőihez, a régi helyemen ültem. Amikor Rákosi és Nagy Imre belépett a terembe, ez olyan szokatlan és meglepő látvány volt, hogy a képviselők, részben az új helyzet miatti zavarukban, alig köszöntötték tapssal őket.

Rákosi a régi helyén, az első sorban, mellette Nagy Imre ült. Elkerült innen valamivel hátrább Gerő. Hasonlóan Révai és mögötte Farkas, aki most sem egyenruhában, hanem civilben jött.

Első napirendi pontként a képviselőház Rákosi lemondásával megbízta Nagy Imrét a kormányalakítással.

Nagy Imre bemutatkozó beszédét kezdettől hatalmas érdeklődéssel fogadták a képviselők, újságírók, fényképészek. Zsúfolásig megteltek a páholyok diplomatákkal, közönséggel. Megfigyeltem a közepes termetű, kissé köpcös, szép magyar arcú, kissé őszülő hajú és bajuszú, szemüveges, kellemes megjelenésű Nagy Imrét. Hallgattam dunántúlias, ízes magyar beszédét.

Kitért az ötéves terv felülvizsgálatára, a termelőszövetkezeti mozgalom lassítására, a törvényesség megszilárdítására. A kormány megszünteti az internálás intézményét, az internálótáborokat feloszlatja. A közkegyelemben részesülők és internáltak visszatérhetnek otthonukba, családjukhoz, a társadalomba. Rendezni kívánja a kormány a kitelepítettek helyzetét, hogy mindenki szabadon választhassa meg letelepedési helyét. Nagyobb türelmet kell tanúsítani a vallási kérdésekben, megengedhetetlen az adminisztratív eszközök alkalmazása.

A mostani Országgyűléssel fejlődésünknek új szakasza veszi kezdetét – mondotta –, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutnia a nép szuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában. A felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában. Az Országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában...

Nagy Imre beszédét fellélegző örömmel fogadta az Országgyűlés. Az ország népe is, amely rádión hallgatta, illetve az újságokban olvasta. Politikája kezdeti sikerét biztatóan elősegítette, hogy a Szovjetunióban folytatódott a Sztálin–Berija személyi kultusz korszak felszámolása. Letartóztatták Abakumov államvédelmi minisztert és Berija több közvetlen munkatársát,

köztük Bjelkin altábornagyot, aki a magyarországi perekben, kivégzésekben Berija megbízottjaként tevékenykedett.

1953. december végén hivatalos közlemény jelent meg Berija és társai perének tárgyalásáról. Halálra ítélték, kivégezték több társával együtt.

Nagy Imre a „politika új szakaszának" nevezte az 1953. júniusban elkezdődött történelmi változást. E meghatározás közhasználatúvá vált. Átvette a történetírás. Én is tartottam előadásokat és cikket írtam eme új szakaszról a politikában.

E kényszerhelyzetben Rákosinak és Nagy Imrének kölcsönösen meg kellett alkudniok egymással. 1953. július 11-én az Építőmunkások Szakszervezete üléstermében tartott budapesti kommunista nagyaktíván együttes szereplésük az új pártvezetés egységét volt hivatva bizonyítani. Ez azonban nem sikerült. Rákosi megerősítette ugyan a júniusi határozatok helyességét, de eme állítását máris visszavonta azzal, hogy felsorolta végrehajtásának számos, úgymond alapvető buktatóját. Kialakult a pártban és az országban az a vélemény, hogy Rákosi és Nagy Imre ellentétesen vélekedik a határozatokról.

Nagy Imre egy két évvel későbbi, 1955-ben a Központi Vezetőséghez intézett beadványában azt írta: Rákosi és mások már júliusban nem értettek egyet a határozatokkal. Kezdettől két vasat tartottak a tűzben. Szavakban a határozatok mellett foglaltak állást, de minden eszközzel mérsékelni igyekeztek a hibák kijavítására vonatkozó rendszabályokat. Nagy Imre e megállapítását kiegészítem azzal, e kétkulacsosság ellenére, és ha vontatottan is, de megindult a júniusi határozatok végrehajtása. Megtörtént az ötéves terv tervszámainak átalakítása. Árleszállítást hajtottak végre. Mérsékelték a lakosságra kényszerített államkölcsön összegét. A kormány elengedte a parasztság adóhátralékának egy részét. Leszállították a beszolgáltatási kötelezettséget. Megszüntették a kuláklistát. Hozzáfogtak a tömegek sérelmeinek orvoslásához. Módosították a munka törvénykönyvét, a munkavállalás helyének szabad megválasztását engedélyezték. Elrendelték az internálótáborok feloszlatását. A kormány széles körű amnesztiát hirdetett.

Az ország az intézkedések nyomán máris fellélegzett, bár ennél jóval többet várt. A közvetlen politikai jövő tekintetében nem szűnt meg az aggodalom. Nem volt bizalom a legfelsőbb párt- és kormányvezetés iránt. Nagy Imre köztudottan csak szűk

körű intézkedéseket kezdeményezhetett. Rákosi a párt első titkáraként minden téren igyekezett menteni régi hatalmát és hozzá hű embereit. Nem engedte keresztülvinni a személyi változásokat a pártban, a kormányban. A közvélemény ezt részben Nagy Imre gyengeségének tulajdonította. Kiváló embernek, nagyon tisztességes kommunista politikusnak tartották, ugyanakkor nem elég erőskezűnek. Mindenekelőtt nem Rákosival szemben, aki a hatalom gyakorlása tekintetében messze tapasztaltabb volt nála. Politikailag ugyan meggyengült Rákosi hatalma, de máris helyzete újbóli megerősítésén dolgozott. Országosan a nagy létszámú és mindenütt jelen lévő pártapparátust használta fel erre, amelynek lényegében továbbra is az ura maradt.

Köztudott volt, hogy a pártapparátus sohasem kedvelte Nagy Imrét. Még kevésbé most, hogy elérni kívánta a párt minden vonalán a kollektív vezetést, megszüntetni a pártapparátus eddigi kiskirályoskodó uralmát, lényegesen csökkenteni létszámát és hatáskörét.

Érezhető volt, hogy az országos közvélemény Nagy Imrét hibáztatta gyengeségéért Rákosival szemben. Igen elégedetlenül szóvá tették - ami ugyancsak sokat ártott Nagy Imre tekintélyének -, miként fogadhatta el Gerőt belügyminiszternek. A törvénytelenségek felszámolását éppen arra a Gerőre bízta, aki Rákosival és Farkassal együtt százezreket sértett meg állampolgári jogaikban. Nagy Imre hibát követett el annyiban is, hogy nem fogadta meg a szovjet pártelnökség 1953. májusi tanácsát: Gerő vonuljon vissza az ország gazdaságpolitikájának irányításából. Ténylegesen továbbra is ő vezette az Állampolitikai Bizottságot. Malenkov erről fél év múlva, 1953 decemberében megjegyezte: Gerőben nincsen önkritika és felelősség elkövetett súlyos hibáiért. Legfeljebb azt hajlandó elismerni: Nagy Imrének igaza van - őt, Gerőt visszahúzza régi gazdaságpolitikája.

Azt azonban őszintén megírom róla: belügyminiszterként a közvélemény legnagyobb meglepetésére részben komolyan vette a párt 1953. június végi határozatait. Új posztján a nem politikai perekben intézkedésével legalább tízezren szabadultak, visszavonták az eljárást velük szemben. A koholt pereket illetően azonban tíz esztendő múltán, az ekkor már Kádárral az élen működő Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizott-

sága megállapította: 1953 júniusában Gerő belügyminiszterként nagymértékben felelős, hogy az ártatlanul börtönbe zárt emberek kiengedése és rehabilitálása nem történt meg. A koholt vádak alapján létrejött törvénysértő perekért a legnagyobb mérvű politikai felelősség Rákosi Mátyást és Gerő Ernőt terheli. Ezért őket a Központi Bizottság - Farkas ekkor már letartóztatásban volt - kizárja a párt tagjainak sorából...

1953 júliusában, amikor Gerő átvette a belügyminiszterséget, még nem volt köztudomású, hogy a koholt perekben csakis annyiban intézkedett, nehogy kiderüljön a saját bűne. Mindent megtett, hogy a felelősséget áthárítsa Rákosira, Farkasra, Péter Gáborra. Gerő elsődleges szerepét e koholt bűnökben és különösen a Rajk-perben Nagy Imre akkor még nem ismerte. Együttműködött így vele az ártatlanul elítéltek kiszabadításában, rehabilitálásában. Cserébe ezért a „párt érdeke" jelszóval Gerő megbocsátási politikát kezdeményezett Nagy Imrénél azok számára, akik részt vettek a törvénytelenségek végrehajtásában. Ez a „megbocsátási politika", természetesen így értette - önmagára vonatkozzék. Azzal a mindigi hátsó szándékkal, hogy Rákosinak - amit Gerő minden módon elősegített - előbb-utóbb távoznia kellene a párt első titkári posztjáról, és ő legyen az utóda. Ezzel régi vágya teljesült volna. Ez esetben el tudott volna bánni Nagy Imrével, vagy legalábbis megegyezni vele, akit pedig soha sem bírt elviselni. A bizalmatlanság azonban kölcsönös volt.

Nagy Imre közben szinte vakon, másként nem is lehet őt jellemezni, kárhoztatható módon gyengének bizonyult Farkas Mihály tekintetében is. Végleg letűnt, általánosan gyűlölt volt nagyságnak tekintette mindenki. Mégis, nagyon jellemzően az akkori magyar legfelsőbb pártvezetési viszonyokra, és ennek a szovjet pártvezetéssel való kapcsolatára, Farkas rövidesen a közvélemény általános felháborodására visszakerült a Politikai Bizottságba. „Hivatalosan" ez azzal történt: sikeresen „meggyőzte" Kiszeljov szovjet nagykövetet, mennyire őszinte, önkritikus megbánással helyteleníti sztálinista múltját. Igyekezne ezt jóvá tenni, sőt a júniusi új szakasz feltétlen híveként ennek végrehajtásában segítségére lehetne Nagy Imrének. Kiszeljov nagykövet „ezen az alapon" ajánlotta Nagy Imrének Farkas visszavételét a Politikai Bizottságba.

Én azonban biztosra veszem, és nem kételkedem, Nagy Imre

is így vélte: Kiszeljovot a moszkvai államvédelmi vezetés kérte fel Farkas visszajuttatására. Mert amióta innen eltávolították, elmaradtak a titkos jelentések Moszkvába, a legfelsőbb magyar pártvezetés működéséről.

A Magyarország ügyeit Moszkva előtt mindig segítő Kiszeljovot Nagy Imre emberileg és politikailag nagyra becsülte. Érthetően, hiszen 1951-ben Kiszeljov támogatásával került vissza a Politikai Bizottságba, ahonnan 1948 őszén Rákosiék kizárták. Az ő nagyköveti jelentéseinek is volt köszönhető, hogy 1953. május végén létrejött a magyarországi pártvezetés és a szovjet pártelnökség moszkvai tanácskozása. Nagy Imre emiatt nem tagadhatta meg Kiszeljov javaslatát. A Központi Vezetőség röpszavazással visszavette Farkast, majd megválasztotta a Központi Bizottság titkárának.

Rákosi és Gerő örömmel hozzájárult Farkas eme új szerepéhez. Összefűzte őket hármukat együttes törekvésük: minden módon megakadályozni a koholt perekben elítéltek rehabilitációját. Minden más kérdésben Farkas, a Központi Vezetőség új titkáraként, karrieristaként helyezkedett Nagy Imre és az új politika mellett. Elősegítette, hogy Rákosi és Gerő 1954 végétől politikailag felülkerekedett Nagy Imrével szemben.

De hiába! Bár Farkas sietve igyekezett átállni ekkor ismét az ő oldalukra, nem bocsátották meg neki, hogy az új politika támogatásával becsapta őket. De ez későbbi történet. Rákosi és Gerő 1955 tavaszán, Nagy Imrével egy időben Farkast is kizáratja majd a Politikai Bizottságból.

Nagy Imre új kormányába igazságügy-miniszterként bekerült Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkára. E posztján, pedig általában nem állt erélyes vezető hírében, Nagy Imrével teljes egyetértésben, eredményesen működött. Sorra jelentek meg rendelkezései a törvényes rend helyreállítására. A koholt perek felülvizsgálatának kérdésében azonban megtorpant. Bírósági eljárást ezekben az ügyekben csak úgy kezdeményezhetett volna, ha ez együtt jár Rákosi, Gerő és Farkas felelősségre vonásával. Ennek kockázatát ekkor senki sem vállalta, Nagy Imre sem.

Igazságügy-miniszterségét megelőzően Erdei éveken át volt földművelésügyi miniszter. Személyében kétségtelenül részben felelős a mezőgazdasági szövetkezetesítési politika súlyos eltorzításáért és ennek káros következményeiért. Történelmileg

azonban köztudomású, amit minden akkori posztomat illetően magamról is máig vallok: a személyi kultusz akkori körülményei között, földművelésügyi miniszteri posztjáról önként csakis a letartóztatását vállalva távozhatott volna. Emiatt igenis érdemének tartom, hogy mint földművelésügyi miniszter minden lehető módon a magyar parasztság érdekeit képviselte.

Legfőbb érdemének azonban azt tartom, hogy az akkori politikai viszonyok között is megmaradt embernek, s ami ennél is több, humanistának. Ez megnyilvánult széles érdeklődésű közírói és tudományos munkásságában. A mezőgazdaság, szociológia, az ország közigazgatási átszervezése és más közérdekű kérdésben írt számos cikket, könyvet. Több munkáját meleg ajánlással nekem is megküldte.

Tervei megvalósításához ismételten bizalommal fordult hozzám támogatásért. Ha csak tehettem, mindenben segítettem. Erdei erről nyilvánosan is megemlékezett. Régi barátságunk együttes felejthetetlen emléke volt 1956. november 3-a. Aznap kora délutántól késő éjjelig tartott az akkor történelmi jellegű tanácskozás a Munkástanács több száz főnyi képviselőjével az általános sztrájk megszüntetéséről. A Nagy Imre-kormány megbízásából Erdei és én együtt vívtunk velük csatát. A többség mellettünk döntött. Másnap, vasárnap, november 4-én reggel – ennek közvetlen szemtanúja voltam, s még ennek is megírom majd a történetét – megindult Budapesten a városi közlekedés. Hétfő reggel elkezdődött volna a munka.

De a történelem hatalmas erővel november 4-én más irányba fordult.

Mindig szerettem, tiszteltem Erdeit. 1971-ben bekövetkezett halálát őszintén, barátian gyászoltam.

Rákosi minden ellenkező nyilvános fogadkozása ellenére, hogy egyetért az új szakasz politikájával, gáncsolta Nagy Imrét. Megmutatkozott ez a Központi Vezetőség 1953 októberében, majd decemberében megtartott ülésen. Hivatalosan és látszólag teljes volt az egyetértésük. Ténylegesen azonban mindkét ülést ellentétük és erőviszonyaik felmérése jellemezte. Mindkét alkalommal a Központi Vezetőség az új politika mellett foglalt állást. Nem említve ugyan Rákosi és társai nevét, megbélyegezte azokat, akik csak formailag értenek egyet a júniusi határozatokkal. Mindaz a magatartás, amely a baloldali szektások részéről ezzel szemben megnyilvánul, rendkívül veszélyes és mérhetet-

lenül káros. Felidézi annak veszélyét, hogy a párt elszigetelődik a dolgozó néptől, a munkásságtól, a parasztságtól, az értelmiségtől. Az októberi ülés eme határozat szellemében hívta össze 1954 áprilisára a Magyar Dolgozók Pártja kongresszusát.

Közben 1953 szeptemberében a szovjet párt Központi Bizottsága is ülést tartott, Hruscsovot választotta a párt első titkárává. Tárgyalta a durva törvénysértések megkezdett feltárásának tapasztalatait. Elvetette Sztálin ama hibás tételét, hogy az osztályharc a szocializmus építése idején is állandóan és szükségszerűen éleződik. A magyar párt is lelkesen üdvözölte a történelmi határozatokat.

Rákosiék nem követték e szovjet rehabilitációs politikát. Azt állították: a magyarországi koholt perek nem koholtak. Nálunk emiatt nincs szükség a perekben elítéltek rehabilitálására. Rákosi, Gerő, Farkas és Révai féltek szembenézni a felelősségükkel. A koholt perek felülvizsgálatának elodázására törekedtek. Felemás intézkedésekkel és különféle manőverekkel tértek ki a teljes rehabilitáció elől. Az életben maradt elítélteket továbbra is fogva tartották. Nagy Imre – ezt látva – a Politikai Bizottságban felvetette Rajk és társai, valamint a többi elítélt rehabilitálását. Helyezzék szabadlábra a még életben lévő bebörtönzötteket. A többség az ülésen elfogadta Rákosiék álláspontját a rehabilitáció elutasításáról.

Nagy Imre ebbe most beletörődött. Ez idő tájt úgyszólván minden más kormányzati feladatot magától elhárítva, a szerinte legnagyobb jelentőséggel bíró feladaton dolgozott: A magyar mezőgazdaság jövője, hároméves terven.

Vezetésével és az általa kidolgozott irányelvek alapján a tervezet megvalósítására az ország legkiválóbb mezőgazdasági szaktekintélyeiből bizottságot hozott létre. A Központi Vezetőség 1953. decemberi ülése elismerte a bizottság kiváló munkáját. Elfogadta a tervet. A Minisztertanács döntést hozott azonnali végrehajtására.

1954 első napjaiban Nagy Imre Moszkvába utazott Rákosival és Gerővel. Hivatalos céljuk: tanácskozzanak a szovjet pártelnökséggel az 1953. júniusi határozatok végrehajtásáról és az aktuális további teendőkről. E tárgyalásokra Nagy Imre két év múlva, a Központi Vezetőséghez küldött 1955–56. évi beadványában emlékezett vissza. Később tőle magától hallottam: a szovjet elvtársak már maguk felfigyeltek Rákosiék ellenállására

az 1953. júniusi központi vezetőségi ülésen hozott határozatok tekintetében. Rákosit hibáztatták emiatt súlyosan.

Hruscsov kijelentette: A szovjet pártelnökség 1953. május végén helyesen bírálta a magyar pártvezetést. Ez azóta is helytálló. Rákosinak nem elleneznie, hanem támogatnia kellene a határozatok végrehajtását...

Malenkov is megjegyezte: A magyar elvtársak nagyon lassan javítják ki a hibákat, mert Rákosi nem állt a hibák kijavítása élére...

Hruscsov azt mondotta Gerőről: Nincs benne önkritika és felelősségérzet a magyarországi gazdaságpolitika súlyos hibáiért...

Nagy Imre felvetette a koholt perekben elítéltek rehabilitálásának szükségességét. Rákosi igyekezett a saját felelősségét Berijára áthárítani.

Nem lehet - mondotta Hruscsov -, ahogyan Rákosi próbálja, Berijával takarózni. Mi is ott voltunk, nemcsak Berija, amikor a magyarországi személyi kultusz hibáit tavaly májusban megállapítottuk. A rehabilitálások meg nem történte Rákosi hibája.

Rákosi mentegetőzött, arra hivatkozott: rosszak az idegei. Az idegek nem számítanak! - válaszolta Hruscsov. Rákosi elvesztette önbizalmát az intézkedések megtételében. Ezt neki kell mégis megtennie!...

Találkozása a szovjet pártelnökséggel felbátorította Nagy Imrét. 1954. január 23-án az Országgyűlésben a minisztertanács elnökeként beszámolt a kormány elmúlt félévi működéséről, s az elkövetkező 1954-es esztendő kormányzati feladatairól. Rákosi és Gerő nevét nem említve bírálta az új politika ellenfeleit. Farkast nem értette közéjük. Kivéve a rehabilitáció kérdését, Farkas lett a „politika új szakasza" végrehajtásának egyik leghangosabb hirdetője. Beszédében Nagy Imre a hangsúlyt a túlzottan felemelt ötéves terv további átalakítására helyezte, a könnyűipari és mezőgazdasági beruházások javára.

Az ülésre Komló képviselőjeként én is feljöttem Budapestre. Az egyik szünetben kerestem a találkozást Nagy Imrével. Kölcsönösen visszatértünk az általa már tavaly júniusban, majd decemberben a Központi Vezetőség ülése alkalmából tett javaslatára. Szeretné, ha mielőbb mellé jönnék dolgozni. Arra kért, ennek megbeszélésére, ha legközelebb feljövök Komlóról, keressem fel hivatalában.

Megtettem. Sürgősen szüksége van rám – hivatkozott legutóbbi moszkvai útjára. Elmondta: a szovjet elvtársak segítségével megerősödött politikailag a minisztertanács elnöki posztján. A Rákosiék által továbbra is eléje gördített számos akadályt le kell küzdenie. Őszinte barátsággal emiatt szeretné, ha az államvezetésben mint a gazdasági kérdések gyakorlott irányítója, segítségére lennék. Említette, moszkvai útjukon ő ezt már felvetette Rákosinál, aki nem ellenezte, hogy Komlóról visszajöjjek Budapestre.

A feladatok végrehajtására – magyarázta – a legszívesebben a Tervhivatal elnöki posztjára hívna vissza. Elégedetlen a fiatal és tapasztalatlan Szalai Béla működésével. Mindenben Rákosira és Gerőre hallgat. De most nem lehet szó arról, hogy újból a Tervhivatal elnöke legyek. A fél éve megalakult kormányban sem tehetne most miattam változtatást, nem tud így nekem miniszteri posztot ajánlani. Megteszi, amint erre lehetőség adódik...

A cím, a rang engem sohasem érdekelt, könnyítettem meg Nagy Imre helyzetét. Bármilyen posztra feljövök mellé. Többféle lehetőségről beszélgettünk. Nem döntöttünk, mert országos vezetői működésemhez a Politikai Bizottság határozatára volt szükség. Megbeszéli Rákosival...

Néhány nap múlva Komlón felhívott telefonon. Örömmel közölte nem is az ő, hanem Rákosi javaslatát új beosztásomra. A magyar népgazdaság jelenlegi leggyengébb pontja az anyag- és áruellátás. Ezt kellene Vasnak rendbehoznia. Ennek érdekében Vas vezetésével valamiféle külön hivatalt kellene szervezni...

Kinevezésemet megelőzően Rákosi magához kéretett. Üdvözölt, mintha semmi köze nem lett volna komlói számúzetésemhez. Ígérte, mindenben messzemenően támogatja működésemet. Nem tett célzást erre, de úgy éreztem, Rákosi szeretné, hogyha komlói számúzetésemet feledve elkötelezettjévé lennék Nagy Imre új politikájával szemben. Én azonban az elmúlt év júniusa óta megjavult országos politikai hangulatban teljes erőmmel igyekeztem Nagy Imrével együttműködni.

Megegyeztem Nagy Imrével: az új hivatal, ahogyan máris elneveztük az Anyag- és Termékgazdálkodási Titkárság, közvetlenül a Minisztertanácsnak, tehát személyileg neki lenne alárendelve. Ilyen alapon készítsem elő a minisztertanácsi előter-

jesztést. Arra kértem Nagy Imrét, beszélné meg Hidas Istvánnal, a Politikai Bizottság tagjával, nehézipari miniszterrel, hogy új hivatalom megszervezését átmenetileg a Komlói Tröszt igazgatójaként végezzem. Nagy Imre ezt telefonon elintézte. Amiatt volt ez hasznos, mert egyelőre Komlón is maradhattam. Csak éppen ritkábban tartózkodtam ott. Munkám megszervezéséhez igénybe vehettem a tröszt budapesti, a Bajcsy-Zsilinszky úton levő kirendeltségének embereit, helyiségeit.

Ekkor még minisztertanácsi határozat nélkül alapoztam meg az Anyag- és Termékgazdálkodási Titkárságot. Máris készültünk beköltözni az Országház épületébe. Nagy Imre és Rákosi segítségével magam mellé gyűjthettem több régi vezető munkatársamat, akikkel a Gazdasági Főtanácsnál és a Tervhivatalban együtt dolgoztam. Nagy Imre nevében és megbízásából máris részt vettem a Minisztertanács elé kerülő jelentősebb gazdasági kérdéseket előkészítő tanácskozásokon.

Senki sem csodálkozott azon, hogy Komlóról közvetlenül Nagy Imre mellé kerültem. Merem állítani, akikkel ismét együtt dolgoztam, miniszterek, helyetteseik, főosztályvezetők, nagy gyárak igazgatói, örültek annak, hogy ismét együttműködhetünk. Sőt némi dicsekvéssel írom: a régi tekintélyemmel, tapasztalatommal időbelileg ott folytattam munkámat, ahol 1953 januárjában, Komlóra száműzetésemkor abbahagyni kényszerültem. Most mindenesetre azzal a nagy különbséggel, hogy a „politika új szakasza" megvalósításán dolgoztam Nagy Imre mellett.

1954. február 22-én hivatalosan megalakult az Anyag- és Termékgazdálkodási Titkárság. Serényen beindított munkánkat kezdettől hátráltatta az ekkor még belügyminiszterként működő Gerő, aki változatlan gazdasági szemléletével ténylegesen továbbra is irányította a párt Állampolitikai Bizottságát. Holott e munkájától a magyar pártküldöttség moszkvai útja idején a szovjet elvtársak eltanácsolták.

Komlóra száműzetésem előtt tagja voltam az Állampolitikai Bizottságnak. Új, jelentős állami beosztásom ellenére sem kerültem ide vissza. Ezt nem presztízspanaszként említem. Olyan tényként, ami hátráltatta munkámat.

Az elviselhetetlenül magas összegű beruházási tervet mintegy 5 milliárd forinttal csökkentették. Ez különösen érintette a kohászatot, vegyipart, gépipart, bányászatot, az építőanyag-ipar

termelését. Súlyosan érintette az ország anyag- és áruellátását is. Leállítottak számos nagy összegű, új nehézipari beruházást. A mai dunaújvárosi vasmű- és városépítést, a Csepeli Autógyárat, a debreceni Gördülőcsapágy üzemét, Diósgyőr és több más nagyüzem rekonstrukcióját. Egyelőre nem lehetett számolni ezek termelésével. Leállították egyben a budapesti földalatti gyorsvasút építését.

Mindeme intézkedéseket a kormány részben már azelőtt hozta, hogy munkatársként Nagy Imre mellé kerültem.

Új hivatalomban reám is várt az ország népgazdaságának egyensúlyba hozása. Ennek érdekében több fontos anyaggazdálkodási rendeletet készítettünk. Sikerült ezeket Nagy Imre előterjesztéseként soron kívül keresztülvinni a pártfórumokon. Közöttük a rendeletet a lenini új gazdaságpolitika, a NEP széles körű magyarországi alkalmazásáról a kisiparban, a kiskereskedelemben és a mezőgazdaságban. Ezzel a lakosság javára ugrásszerű szabadpiaci áruellátási eredményeket értünk el Gerő kötött gazdasági rendszerével szemben.

Sikeres kezdeti, együttes munkánk nyomán Nagy Imre felajánlotta, jöjjek még közvetlenebbül dolgozni mellé. 1954. április 27-én a Minisztertanács elnökeként eddigi feladatköröm megtartása mellett kinevezett a Minisztertanács Titkársága vezetőjévé.

Kettős hivatalom által életem ekkortól vált szorosan párhuzamossá Nagy Imréjével. Az Országház épületében, ahol munkatársaimmal már eddig is megtelepedtem, a Minisztertanács Titkársága eddig adminisztratív jellegű hivatalként működött. Személyemmel alakult át az államhatalom egyik jelentős tényezőjévé. Nem hinném, hogy szerénytelenség részemről megírni: ténylegesen Nagy Imre helyetteseként működtem.

Közvetlenül tapasztalhattam közben Nagy Imre szilárd politikai meggyőződését. A marxista politikai és államgazdasági elmélet elvi kérdéseiben Nagy Imre képzettebb volt nálam, hiszen e tudományt hosszú évek óta művelte egyetemi szinten Moszkvában, majd itthon is tanította. Ugyane kérdések gyakorlatában én járatosabb voltam nála.

Megelőző köteteimben már említettem: Nagy Imrének miért volt hátrányára a munkamódszere, kényelmessége és gyakorlati szervezőkészségének meglehetős hiánya. Mindezt most együttes munkánkban nekem is tapasztalnom kellett, amely Nagy

Imre kiváló emberi és politikai eredményei dacára közös munkánk hátrányára alakult.

Nagy elfoglaltsága miatt állandóan lemaradt a leghalaszthatatlanabb hivatali teendők elvégzésével. Napokig nem jutottak be hozzá miniszterelnök-helyettesek, miniszterek. Eleinte én is így voltam vele.

Igyekeztem helyette, amit lehetett, mindent elvégezni. Egyre növekedett az elintézetlen fontos minisztertanácsi döntések száma. Ezt az illetékes miniszterek és mások nálam panaszolták. Kénytelenségből emiatt, de mert gyorsan, határozottan szerettem intézkedni, egyre inkább önállóan cselekedtem helyette. Együttes munkánkban rövidesen az eddigiméi is közelebb jutottunk egymáshoz. Naponta, kétnaponként találkoztunk. Megbeszéltük a tennivalókat. Megbízott bennem a gazdaságpolitika kérdéseinek intézésében. Csaknem szabad kezet adott az ügyek vitelében. Felhatalmazása nyomán ezután már úgy jöttek hozzám, a Minisztertanács Titkársága vezetőjéhez a miniszterek és más magas beosztású vezetők, mint egykor a Gazdasági Főtanács főtitkárához, és utóbb a Tervhivatal elnökéhez. Segítségemet, döntésemet kérték.

Egy-két nappal a Minisztertanács ülése előtt bemutattam Nagy Imrének az általam előkészített, éppen csak aláírásra váró, napirendre kerülő előterjesztéseket. Nagyon ritkán kért változtatást. A Minisztertanács elé nem kerülő ügyiratokra a megkérdezése nélkül odagépeltethettem a nevét: Nagy Imre s. k. (saját kezűleg). Szívesen vette ezt tőlem. Örült, ha nélküle megoldódnak a kevésbé fontos ügyek. Nyugodtan rám bízta ezek intézését. Tudta, hogy minden módon igyekszem megőrizni az ő tekintélyét, s nem élek vissza a bizalmával.

Meghallgatta véleményemet a politikai kérdésekben is. Ideadta elolvasni valamennyi beszéde tervezetét. Hosszan, alaposan dolgozott ezeken. Olykor megkért, készítsem elő beszédének aktuális gazdasági részét. Megmaradt valahogy nálam az egyik ilyen írásom. Címe: *Megjegyzések Nagy Imre előadás-tervezetéhez.*

*

A szovjet pártelnökségben elvi vita kezdődött a sztálini személyi kultusz bűneinek további felszámolásáról. Hruscsov és társai ennek óvatos és fokozatos továbbvitelét kívánták, Molo-

tov és Malenkov elegendőnek tartották az eddig hozott határozatok végrehajtását.

Ekkor még a Szovjetunióban és a népi demokráciákban a hatalom legfőbb jelképe továbbra is Sztálin. Hruscsov irodájában is ott függött az arcképe. Szobrai a közterekет, a hivatalok bejáratait díszítették. Érvényesültek Sztálinnak a személyi kultusz idejében kinyilvánított tanításai, amelyek Hruscsov szerint összeegyeztethetetlenek a lenini tanításokkal. Halálával eszméit számos kérdésben túlhaladta az idő. Mégis a néptömegek százezrei zarándokoltak bebalzsamozott tetemához, a nemrég átalakított, most már Lenin–Sztálin mauzóleumba. A Szovjetunióba érkező párt- és népi küldöttségeknek, a diplomáciai testületeknek kötelességük volt itt tisztelegni.

Hruscsov fokozatos változtatásokat követelve szembe került Malenkovval és Molotovval, Sztálin két legközvetlenebb munkatársával, akik maguk is felelősek voltak az elkövetett bűnökért. Hruscsov és Molotov meg Malenkov még csak lappangó ellentéte véglegesen csak 1956 márciusában, a szovjet párt XX. kongresszusán robbant ki. De ez későbbi történet.

Ez az időszak még lehetővé teszi Rákosi, Gerő és Farkas számára, hogy átmenetileg elhúzzák a koholt perek és bűnök felszámolását. Nagy Imre a Politikai Bizottságban csaknem magára maradt e kérdésekben hármukkal szemben. Határozottan e tekintetben egyedül a fiatalon bekerült Ács Lajos támogatta. Ők hárman, hogy legalább valamelyest teljesítsék Hruscsov és Nagy Imre követelését, katonai felső bíróság elé állították a már 1953 elején letartóztatott Péter Gábort és társait. Eredetileg a magyarországi cionista orvosperben való részvétellel vádolták őket. Most, egyenlőségi jelet téve Berija és Péter Gábor között, megkísérelték reá áthárítani a felelősséget. Péter Gábor perében az ügyész a kivégzett Berija példájára hivatkozással halálos ítélet kiszabását javasolta. Péter Gábort életfogytiglani, Décsi Gyula volt igazságügy-minisztert 9 évi, Timár István volt rendőr ezredest 11 évi fegyházra ítélték.

Rákosiék előre megtervezetten mentették meg Péter Gábort a kivégzéstől: nehogy a Hruscsov vezette szovjet irányzat, valamint a magyarországi új politika teljes győzelmével esetleg elkövetkezzék az ő jogos bírósági felelősségre vonásuk. S ha netán ez mégis megtörténne, nehogy mint Berija esetében a Szovjetunióban, nálunk hármuk elkövetkező sorsára Péter Gábor ki-

végzése legyen a példa. A rehabilitációs folyamat felgyorsításához Nagy Imre a legfelsőbb magyar pártvezetésben még a szovjet támogatással sem érezte magát elég erősnek. Tudom és állítom, többször bizalmasan beszélgettem vele erről, mennyire szívügyének tekintette az ártatlanul elítéltek mielőbbi kiszabadítását. Ezt legkésőbb a párt III. kongresszusán szándékozta felvetni. Addig is mindent megtett, hogy a hatóságok megkönnyítsék a börtönben ártatlanul szenvedő elítéltek rabsorsát. Levelezhessenek, kapcsolatot tartsanak hozzátartozóikkal. Nagy Imrére is emlékezve írom meg, az ő biztatására is tehettem, hogy az elítéltek hozzátartozóit, akik időnként engem is felkerestek, megnyugtattam övéik remélhetően közeli szabadulása hírével. Nagy Imre rendelkezései alapjából anyagilag is segíthettem az erre leginkább rászorulókat.

1954-ben Rákosi és Nagy Imre ismét Moszkvába készült utazni, tanácskozásra a szovjet pártelnökséggel a III. kongresszus irányelveiről. Nagy Imre közben megbetegedett, időnként szívzavarok léptek fel nála. Rákosinak ez kapóra jött, egyedül akart utazni. A szovjet pártelnökség azonban ragaszkodott a Nagy Imrével együttes jöveteléhez.

Nagy Imre a Központi Vezetőséghez megküldött, 1956-ban készült beadványában - utóbb megjelent *A magyar nép védelmében* címmel - azt írta erről az útról:

A szovjet pártelnökségi elvtársak elégedetlenül nyilatkoztak arról, hogy a magyar pártvezetésben a tavalyi, 1953. júniusi határozatok óta nem alakult ki egységes magatartású pártvezetés... Hruscsov emiatt Rákosit okolta: Rákosi nem tud kollektíven dolgozni. Elvesztette önbizalmát a hibák kijavításához és megtörténhet, hogy Rákosi feje felett valósul meg a helyes vezetés, ami katasztrófa egy vezetőre nézve. Bolsevik módon bátran és férfiasan számoljon le egyszer s mindenkorra a múlt hibáival. Nem kell se Berijára, se a nemzetközi helyzetre, se másra hárítani a felelősséget. Rákosi elvtársra szüksége van a párt vezetésének, de neki is tudnia kell és el kell ismernie, hogy be kell illeszkednie a kollektív vezetésbe, mert csak így tudja feladatát ellátni.

Majd Nagy Imréhez fordult: A rehabilitációkat úgy kell végrehajtani, hogy ne tegyék tönkre Rákosi tekintélyét. Addig védjük Rákosi tekintélyét, amíg ez nem megy a párt tekintélyének a rovására... Persze Rákosinak nehéz, mert ő adta az utasí-

tást a letartóztatásokra. Ennek ellenére meg kell mondani, mi történt. Nem a hallgatás, nem az elkenés emeli a párt tekintélyét, hanem az őszinte beszéd...

Nagy Imre megértette Moszkvában: megadnak neki minden támogatást, de a párt vezére továbbra is Rákosi. Együtt kell működnie vele a III. kongresszus előkészítésében.

Visszatértük után Rákosi azt ajánlotta Nagy Imrének: ha a kongresszuson nem veti fel nyilvánosan Rajk László és társai rehabilitációjának kérdését, ez esetben ő, Gerő és Farkas hozzájárulnak az egyéb koholt perekben letartóztatottak csendes és feltűnés nélküli szabadon engedéséhez. Nagy Imre hozzájárult ehhez, mint jelentős részeredményhez. Ugyanakkor Rákosi megígérte, kijelenti a kongresszuson, hogy a koholt perekért nyilvánosan felelősségre vonták és súlyosan elítélték Péter Gáborékat. Az elkövetett súlyos hibák kijavítását máris folyamatba tették.

Nagy Imre e megállapodással elérte, hogy a kongresszust követően, 1954. július 21-én megkezdődött a koncepciós perekben ártatlanul elítélt kommunisták egy részének szabadon engedése. Olyan kommunisták szabadultak, mint Donáth Ferenc, Haraszti Sándor, Kállai Gyula, Losonczy Géza, Újhelyi Szilárd, Szirmai István, Aczél György és hosszan sorolhatnám a többiek nevét.

De ez csak a kezdet volt. Nagy Imre rehabilitációs harcának folytatásaként még ugyanebben az évben többen szabadulnak. 1956 áprilisában a volt szociáldemokraták: Szakasits Árpád, Marosán György, Vajda Imre.

Rákosiék az igaztalan vádakból valamit mégis fenntartanak a szabadultakkal szemben. Ahelyett, hogy megfelelő segítséget nyújtanának morális sebeik orvoslásához, új sebeket ütnek rajtuk.

•

Amióta a Kommunisták Magyarországi Pártja 1925-ben megtartotta első illegális kongresszusát, kivéve a párt ugyancsak illegálisan 1930-ban, a Moszkva melletti Aprilovkában megtartott II. kongresszusát – ekkor Vácott voltam rabságban – részt vettem a párt valamennyi elkövetkező öt kongresszusán.

A következő, 1954. május 23–30-án megtartott III. kongresszuson csak mint a párt Központi Bizottságának tagja és vá-

lasztott pártküldöttként vettem részt. Szerepem volt a kongresszus előkészítésében is. Megvitattam Nagy Imrével a kongresszuson elmondandó, *Az államigazgatás és a tanácsok feladatai* című beszámolójának téziseit, majd teljes szövegét.

Nagy Imre beszámolóját a kongresszus elfogadta. Hat hónap múlva azonban Rákosi, Gerő és Farkas összefognak Nagy Imre ellen. Megtagadják a kongresszuson jóváhagyott új politikát, és eltávolítják Nagy Imrét a Minisztertanács elnöke tisztéből.

A kongresszuson megválasztott 70 fős Központi Vezetőségnek én is tagja lettem.

1954 kora őszétől jelentősen megnehezült az ország gazdasági helyzete. Leküzdésének módjáról elmélyültek az eddig elleplezett viták, a III. kongresszus májusban még „teljes egységről" szólt.

Gerő a nehézségeket az új politikának rótta fel. Nagy Imre azt vallotta: csakis az új politika teljes érvényesítésével lehet leküzdeni a bajt. E küzdelemben, hogy erősítse a Minisztertanács Titkárságát, megkívánta a miniszterektől, de a miniszterelnökhelyettesektől is, hogy az én előzetes beleegyezésem nélkül nem kerülhet előterjesztésük a Minisztertanács ülése elé.

Ezt megkívánta Gerőtől is, miután 1954 júniusa első napjaitól belügyminiszteri posztját átadta az Államvédelmi Hatóság eddigi vezetőjének, Piros Lászlónak. Rákosi keresztül vitte, hogy Gerő gyakorlatilag is visszakerült a Minisztertanács elnöke első helyettese posztra. Azzal a céllal tette, hogy Gerő ellenlábasa legyen a kormányban Nagy Imrének.

Gerő, átvéve a minisztertanács elnökhelyettese posztját, egyben a párt Állampolitikai Bizottsága vezetőjeként, azokkal együtt, akik nem bíztak az új politika sikerében, eltúlozták a kora ősztől kialakult átmeneti nehézségeket. Legfőbb okát ennek abban látták, hogy a kormány megfelelő termelési alap nélkül túl magasra emelte a nép életszínvonalát. Csökkentését nem merték nyíltan felvetni, ellenben tervet dolgoztak ki a munkásosztály életszínvonalát érintő költségvetési takarékosságra. Továbbá egymilliárd forint összegű adóemelésre a parasztság terhére. E takarékossági intézkedéseket azzal is indokolták, hogy az ország lakossága nagyobb lábon él, mint szabadna.

A vita a Központi Vezetőség 1954. október 1-3-ai ülése elé került. Ezen Szalai Béla, a Tervhivatal elnöke - *Népgazdasá-*

gunk helyzete és feladatai címmel – ismertette beszámolóját. Lényegében Gerőék álláspontját képviselte.

Már a vita elején hozzászóltam. Részben oly módon, hogy Nagy Imrével előre megbeszéltem, mintegy tizenegy nyomtatott oldalon adatokkal előkészítsem az ő későbbi, döntő jellegű hozzászólását. A felszólalók többsége helyeselte és elfogadta az ő nézeteit. Az egyik kivétel volt Gerő képviselője, Friss István, az Állampolitikai Bizottság titkára. Friss ellenállása mögött Gerő állt, aki, hogy elkerülje a várhatóan ellene irányuló súlyos bírálatot, ami meg is történt, Moszkvába utazott szabadságra.

Visszatérve szemrebbenés nélkül eltűrte, hogy Szalai Béla belebukott a Központi Vezetőség ülésén tartott előadásába. Könnyűipari miniszternek nevezték ki. Utóda a Tervhivatal élén Berei Andor lett, aki az ülésen bírálta Friss Istvánt és közvetve Gerőt. Frisst kinevezték az újonnan alapított Közgazdasági Intézet vezetőjévé. Helytelen parasztpolitikájáért Hegedüs Andrást, a Minisztertanács elnökhelyettesét és egyben földművelésügyi minisztert felmentették tiszte alól. Utóda az egykori parasztpárti Erdei Ferenc lett.

A Szabad Nép 1954. október 20-án cikket közölt Nagy Imrétől, amelynek tartalma lényegében azonos volt a Központi Vezetőség ülésén elmondottakkal. Elítélte azokat, akik azzal, hogy nem hajtják végre a határozatokat, súlyosbították az ország gazdasági helyzetét. Gyorsítani akarta a perekben elítéltek szabadlábra helyezését. Rákosi, Gerő, Farkas ellenére kijelentette: Most kiengedjük a börtönökből az ártatlanul bezárt elvtársainkat. Visszaadjuk őket a pártnak, a munkának, az életnek...

Cikkének rendkívüli, sőt megrendítő volt a hatása. Népszerűségében a legmagasabbra emelkedett. Írását az alsóbb pártszervezetek rendkívüli üléseken tárgyalták. Jelentős mozgalom indult a Dolgozó Ifjúság Szövetségében is, vezetői támogatásukról biztosították Nagy Imrét.

A Központi Vezetőség titkáraként Farkas eddig támogatta az új politikát. Most, hogy meneküljön a bűneiért való esetleges felelősségre vonás elől, elvárva cserébe Rákosi és Gerő segítségét, átállt az ő oldalukra. Hiszen eddig is ők hárman akadályozták meg a valóságos, mindenre kiterjedő rehabilitációt. A további meghiúsítása érdekében immár nyílt harcot kezdtek Nagy Imre és „jobboldali elhajló politikája" ellen. Azzal is vádolták: a

Szabad Népben úgy írt a rehabilitációról a nyilvánosság előtt, hogy ártott a vezetés tekintélyének és egységének.

Az immár nyílt harc engem is arra késztetett, hogy Nagy Imrével teljes egyetértésben cikket írjak a Szabad Nép számára. Címe: *Az új szakasz gazdaságpolitikája.* Közléséhez Horváth Mártonnak, a lap szerkesztőjének engedélyt kellett kérnie Rákositól vagy a Központi Bizottság titkárától, Farkastól. Közben azonban a szerkesztőség is nyíltan csatlakozott Nagy Imre politikájához, így telefonon arra kértem Horváthot, cikkem megjelenéséhez ne kérje engedélyüket. Úgysem járulnának hozzá. Teljesítette kérésemet, mert nemcsak egyetértett a központi vezetőségi felszólalásommal, de az ülésen ő maga is e politika mellett szólt.

Nagy Imre, aki természetesen előzetesen olvasta, telefonon hívott és arra kért, jöjjek át hozzá. Italt vett elő. A sikerünkre emelte felém poharát.

Aznap gyakran csengett nálam a telefon. Gratuláltak. Elismerő leveleket, hozzászólásokat kaptam. A nagyszerű Kellér Dezső a Vidám Színpadon arról konferált: Hol szorít a cipő? Vas került bele... Az a tréfa is járta: Nem a vas és acél, hanem Gerő és Vas országa vagyunk...

*

A Központi Vezetőség ülésén az én javaslatomra elfogadott határozat alapján megalakult az a bizottság, amelynek feladata volt kidolgozni a megvalósítandó távlati gazdasági feladatok irányelveit. E munka irányítását a Politikai Bizottság Nagy Imrére bízta, s én is közreműködtem benne. Az volt a véleményem, hogy a népgazdaság további gyors fejlesztése és mechanizmusa megjavításához új utakat kell törni.

Megbeszéltem Nagy Imrével: helyes lenne kidolgoznunk, ahogyan ezt a mai nyelvezettel neveznénk: „az új gazdasági mechanizmust". Elveit, gyakorlatát néhány kiváló gazdasági szakember, főként volt tervhivataliak készítették elő. Címe: *Tézisek a gazdaságpolitikai munkaprogram kialakításához.* Ötven sokszorosított példányban, „titkos" minősítéssel, 1954. november 25-i dátummal, 142 oldalon jelent meg. Máig úgy vélem, ezek az akkori tézisek számos tekintetben tartalmazták a 70-es évek gazdasági politikájának egyes legfőbb elveit.

Nagy Imre vezetésével elkészült a bizottság a munkával, amit

a Politikai Bizottság elé lehetett volna terjeszteni. Megvitatását azonban a többség, Rákosi és Gerőék elhúzták. Hogy a munka ismertté váljék, Nagy Imre megküldte a Központi Vezetőség és a Minisztertanács minden tagjának.

1954 júniusától ismét feszültté vált a nemzetközi helyzet. E politikai fordulat a Szovjetunióban egybeesett Malenkov és Hruscsov küzdelmével. A magyar Központi Vezetőség 1954. októberi ülését követően Rákosi Moszkvába utazott betegszabadságra. Ideérkeztével megismerkedett a szovjet pártvezetésben bekövetkezett jelentős politikai változással. Azonnal csatlakozott Hruscsov és Molotov politikájához Malenkov ellen. Hiszen úgy vélte, Moszkvából hazatérve e változást az otthon ekkor már Malenkov politikáját folytató Nagy Imre ellen felhasználhatja.

A Rákosiékhoz átállt Farkas Mihály és Gerő, miután jó előre értesültek a moszkvai politikai változásról, hogy ennek hangot adjanak, olyan nyilvános, tüntető ünnepélyességgel fogadták a november 29-én szabadságáról hazaérkezett Rákosit, amilyen évek óta nem fordult elő. A Politikai Bizottság legközelebbi ülésén Rákosi Mátyás támadóan lépett fel Nagy Imre eddigi politikája ellen. Élesen elítélte a Nagy Imrével együttműködő pártvezetőket is. Pártfegyelmi büntetésekkel sújtották az ő vonalát követő Szabad Nép szerkesztőit. Megkövetelték tőlük, hogy önkritikus cikkben ítéljék el Nagy Imre új politikáját. Írjanak arról, hogy Moszkva példájára a könnyűipar és a mezőgazdasági beruházások visszaszorításával Magyarországon is fokozni szükséges a nehézipar fejlesztését. Ezzel az ország védelmi készültségét. Vissza kell térni a termelőszövetkezetek erőteljes támogatására.

Nagy Imre ellenezte Rákosi mindeme támadását, ám hiába, úgyszólván magára maradt a Politikai Bizottságban. Nem tudta megakadályozni az új politika több vezetőjének posztjáról való eltávolítását.

Rákosi talán a hazaérkeztét követő két nap múlva engem is magához kéretett. Közölte velem a Politikai Bizottság határozatát: eltávolításomat a Minisztertanács Titkársága éléről. Fájdalmasan érintett a határozat, hiszen e posztomon, mint mindig, az ország javára igyekeztem fáradozni.

Emiatt nevetségesnek tartottam és dühített, hogy eltávolításomat úgy adta tudtomra, mint aki sajnálja ezt. Hivatkozni mert

régi barátságunkra, hogy az ő támogatásával és akaratából a helyzetem még megváltozhat. Képmutatónak is tartottam, ahogyan most „barátilag" szememre vetette szoros együttműködésemet Nagy Imrével. Mintha nemrég még ő is nem ezt tette volna... A Szabad Népben megjelent cikkemet is említette. Amikor ezt Moszkvában olvasta, el nem képzelte volna, hogy ilyesmit írok az ő politikája ellen. Egyben nyomatékkal hangsúlyozta, az ő politikája mindig egyezett a Szovjetunió pártjáéval. Cikkem miatt - folytatta - sokat kellett nyelnie Hruscsovtól, aki orosz fordításban olvasta. Nem ezt várta tőlem, a Szovjetunióba kétszer kicserélt régi bolseviktól. Üzeni, hogy elvárja önkritikámat. Közben kénytelen voltam arra gondolni: nyilván engem rágalmazóan adta át a cikkemet Hruscsovnak.

Személyeskedően beszélt Nagy Imre politikájáról és mellette az én káros szerepemről. Felhozta, hogy Gerő sem érdemelte meg, ahogy a Szabad Nép-cikkemben sértő módon írtam róla. Helytelenítette, hogy Nagy Imrével együtt semmibe vettük Gerő első miniszterelnök-helyettesi hatáskörét.

Már abból is, ahogyan Rákosi védte, biztosra vettem Gerő jelentős szerepét eltávolításomban. Dühösen kitörtem Gerő ellen. Még csodálkoztam is, hogy végighallgatott, amikor kijelentettem: nagyon helyesen tettem, hogy vádlóan és sértően írtam róla. Valóban igyekeztem megakadályozni miniszterelnök-helyettesi munkáját. Azok teszik a legnagyobb szolgálatot az országnak, akik azon fáradoznak, hogy Gerőt mielőbb eltávolítsák a pártból és a közéletből. Jó lenne - mondottam Rákosinak -, ha maga is tudomásul venné, hogy Gerő az ország és a párt legnagyobb átka. Sohasem volt olyan nagyhatalom a pártban, mint most. Sőt, mint mindig is tette, most is a párt első titkára poszt megszerzésére törekszik.

Rákosi döbbenten hallgatott. Nem válaszolt. Amikor végül mégis megszólalt, szépíteni igyekezett leváltásomat. Elmondotta: az ő javaslatára a Politikai Bizottság úgy határozott, külkereskedelmi miniszterhelyettesnek neveznek ki, nagy feladatkörrel. Eladósodtunk külföld felé. Fokozott exportszállításokkal segítsem rendbehozni az ország külkereskedelmi mérlegét. Sikeres munkám érdekében gyűjtsem magam köré a legkiválóbb szakembereket. Ehhez ő is megad minden segítséget. E munkám előfeltétele azonban - hangoztatta - őszinte önkritikám.

Régóta gyűlöltem Rákosit. Most még inkább így voltam vele. Leváltásommal most emberileg és politikailag is megalázott. Mégis – ahogyan mondotta –, Hruscsov azt üzeni, hogy elvárja önkritikámat... Tanácsosnak tartottam ezt megígérni.

Távozásommal a Minisztertanács Titkársága éléről megszűnt e hivatal eddigi különleges, miniszteri jelleggel a személyemhez kötött, jelentős állami szerepe.

Életem és munkásságom e szakaszát azzal összegezem: 1954 elejétől szorosan, párhuzamosan haladt Nagy Imrével. Azt még is elkeseredéssel írom, hogy az elkövetkező, 1955. március 2-i központi vezetőségi ülésen a hozzá való őszinte baráti és politikai érzelmeim dacára kénytelen-kelletlen önkritikára kényszerültem ellene. Nagy Imre némi keserűséggel bár, de megértett. Hiszen ilyesmi vele is megtörtént már.

Szégyelltem-e eme „önkritikus" magatartásomat? Sajnos, a sztálinizmus hatására messzire kényszerítve Lenin tanításától, a mindenkori pártvezetők, akárcsak én is már régen „többszörösen elvtelenül önkritikus kommunistákká" nevelődtünk. Folytonosan alkalmazkodnunk kellett a mindig „egyedül helyes, számos fordulatú" sztálini politikához. E tekintetben a vezetők „önkritikája" közismert buddhista jellegű politikai imamalommá változott. Sajnos, így maradt ez a továbbiakban is.

*

1955. január 7-én a szovjet pártelnökség tanácskozásra kérette Rákosit, Gerőt, Nagy Imrét Moszkvába. Nyilván Rákosi és Gerő kezdeményezéséből Nagy Imre súlyos helyzetbe került. A szovjet pártelnökség őt most már mint jobboldali elhajlót bírálta. Mégis megmaradhat a Minisztertanács elnöke posztján – tanácsolták –, ha önkritikát gyakorolt az ekkor már Hruscsov és Molotov által egyaránt támogatott Rákosi–Gerő féle politika javára. Nagy Imre, bár visszautasította a szovjetek kemény bírálatát, némely, valóban elkövetett hibájával kapcsolatban önkritikusan vállalta: együttműködve Rákosiékkal igyekszik kijavítani e hibáit.

Moszkvából hazatérve Rákosiék egyre inkább lehetetlen körülmények közé igyekeztek szorítani Nagy Imrét. A Politikai Bizottság ülésein határozatok elfogadására akarták kényszeríteni, amelyeket nem vállalt. Nyilván számos összetűzésben és az ezzel járó izgalmak következtében, január végén infarktusban

megbetegedett. A lapok orvosi jelentést közöltek: Nagy Imre elvtárs egészségi állapotára tekintettel egy ideig nem tudja ellátni a Minisztertanács elnöke teendőket... Eme, a megkérdezése nélkül kiadott orvosi megállapítást túlzottnak tartotta. Gyors felgyógyulását remélve, szerinte Rákosi szándékosan fogalmazta úgy a közleményt, hogy hosszabb időre megfossza őt a politikai és hivatali tevékenysége lehetőségétől.

Országosan a közvélemény nagy sajnálattal értesült Nagy Imre betegségéről. Özönlöttek hozzá a táviratok, határozatok. Jó egészséget kívántak neki, együttérzésükről biztosították.

Betegsége egybeesett azzal, hogy a magyar közvélemény általános aggodalmára Moszkvában 1955. február 7-én a szovjet párt Központi Vezetősége ülésén Malenkov önkritikát gyakorolt, úgymond: jobboldali elhajló politikájáért. Gyakorlatilag azért a politikájáért, amivel Rákosiék itthon Nagy Imrét is vádolták.

Malenkov lemondott a Minisztertanács elnöke tisztségéről, de megmaradt a szovjet pártelnökség tagja. Utódjává Nyikolaj Bulganyint nevezték ki. Malenkov lemondásával sajnos bevált a magyar közvélemény aggodalma. Rákosiék részéről nálunk is eldőlt Nagy Imre politikai sorsa. Felszólították: betegsége indokán mondjon le a miniszterelnökségről. Visszautasította azzal, hogy a meghallgatásával döntsenek elkövetkező politikai sorsáról.

Válaszként Rákosiék semmibe vették Nagy Imrét. Anélkül hogy erről bármit közöltek volna vele, előkészítették a párt 1955. március 2-i központi bizottsági ülését, amelyen megbélyegezni kívánták őt és az új politikát. Nagy Imre tiltakozott ez ellen. Levélben fordult Rákosihoz:

Nyilvánvaló, hogy tovább tartó betegsége miatt a párt- és állami munkából bizonyos időre ki kell kapcsolódnia. Ezzel számol. Nem ért egyet azonban azzal, hogy betegsége ürügyén elszigetelik és belé akarják fojtani a szót. Pedig a III. kongresszuson megválasztott új Központi Vezetőség őt teljes jogú tagként küldte be a Politikai Bizottságba. Miután azonban úgy látja, Rákosiék nem tekintik őt eme testület tényleges és egyenjogú tagjának, tiltakozik ez ellen. Ügyében emiatt közvetlenül fordul a Központi Vezetőséghez. Kéri, hogy a vele szemben fokozatosan megnyilvánuló pártszerűtlen eljárásra való tekintettel a

Központi Vezetőség hasson oda, hogy a vita, a kérdések tisztázása elvi és pártszerű keretek között folyjon...

Levelét megküldte Rákosinak és a Politikai Bizottság tagjainak. Egyben a Központi Vezetőség több tagjának. Utóbbiakat arra kérte, levelét ismertessék a Központi Vezetőség március 2-i ülésén, amelyen betegsége miatt nem vehet részt.

Levelét Nagy Imre nekem is megküldte. De már itt megírom, senki azok közül, akik megkapták, nem ismertették az ülésen. Rákosi és Gerő, mint az elmúlt évtizedben annyiszor, most is előre elrendezték, hogy hallgatásra, egyben önkritikára kényszerítsék az esetleg más véleményű tagokat. Jelen esetben Nagy Imre híveit, köztük engem.

Az ülésre a szovjet pártelnökség részéről megérkezett Mihail Szuszlov, a szovjet párt titkára. Tárgyalt az ülés előkészítéséről Rákosiékkal. Meglátogatta Nagy Imrét is, akit igyekezett rábeszélni, hogy Malenkov példájára vállaljon önkritikát. Ez esetben a Politikai Bizottság tagja maradhatna. Nagy Imre erre csak részben volt hajlandó. Ezt is azzal, hogy orvosai szerint az egészsége rövides helyreálltával részt vehet a Központi Vezetőség ülésén. Két héttel halasszák el tehát ennek máris kitűzött dátumát. Tárják az ő álláspontját megfelelő módon a párt és az ország közvéleménye elé. Ez esetben elfogadja és magára nézve kötelezőnek tartja a Központi Vezetőség határozatát.

Szuszlov és Rákosiék nem fogadták el Nagy Imre javaslatát. A jelenléte nélkül tartották meg a Központi Vezetőség 1955. március 2-i ülését. Nem ismertetem ennek részletes lefolyását. Rákosi első titkári beszámolójában önkritikusan elismerte, hogy az 1953. júniusi határozatok elvileg helyesek voltak. Végrehajtásuk során azonban Nagy Imre és társai jobboldali elhajló hibákat követtek el. Mindenekelőtt elhanyagolták a nehézipar fejlesztését. Pedig, ha nézetük győzedelmeskedne, hazánk végső soron az elmaradott országok sorába taszítódna... Elfeledkeztek arról is, hogy a munkás-paraszt szövetség célja a szocializmus építése... Tagadják a mezőgazdaság szocialista átszervezésének parancsoló szükségességét... – és mindaz a vád, amit Nagy Imre ellen hangoztatott, ahány állítás, annyi valótlanság volt.

Ahogyan megígértem Rákosinak, önkritikát gyakoroltam. Szót kértem a beszámolójához. Megköszöntem neki, amiért Moszkvából hazatértekor nagy türelemmel megmagyarázta

nekem az új politikában Nagy Imre mellett elkövetett politikai hibáimat, egyikeként a Szabad Népben megjelent cikkemet. Elismertem, hogy e cikkemben méltatlanul lebecsültem a magyar dolgozó nép elmúlt tíz esztendei munkáját, a harcot az iparosításért... Elősegítettem, hogy az ellenség zászlóként használhassa Nagy Imrè és az én nevemet a párttal és az országgal szemben...

De szégyellem folytatni önkritikám súlyos gyalázatának idézését. Szívesen hagyom porosodni múltam e foltját is a jegyzőkönyvben.

Többen, mások is kényszerű önkritikát gyakoroltak.

És íme most, a III. kongresszus után nem egészen egy esztendővel, újból napraforgóként fordulva a győztes Rákosi felé, a Központi Vezetőség elfogadta a határozatot Nagy Imre antimarxista és frakciós nézeteiről. A Központi Vezetőségnek döntenie kellett ezek után Nagy Imrének a pártban és a kormányban elfoglalt tisztségei megszűnéséről. Kizárásáról a Politikai Bizottságból és a Központi Vezetőségből. Rákosi ezt azzal halasztotta el, hogy rossz hatást keltene a párttagság és a nyilvánosság felé, ha a beteg Nagy Imre távollétében és meghallgatása nélkül hoznának elítélő határozatot.

Közben, 1955. április 4-én ünnepeltük Magyarország felszabadításának 10. évfordulóját. Az egész világból nagy számban érkeztek küldöttek és küldöttségek. A főváros tereit, utcáit zászlókkal és vezetők arcképeivel díszítették. A Városligetben Sztálin hatalmas szobra tövében a dísztribünt ugyancsak zászlók és Rákosi, valamint Nagy Imre arcképe díszítette. A felvonuló tömegben is vitték magasra emelt arcképüket.

Mivel Nagy Imre betegsége nem javult, meghallgatása nélkül tartották meg az 1955. április 17-ére összehívott Központi Vezetőség ülését. Egy napig tartott. Megerősítette az egy hónappal ezelőtti határozatát Nagy Imre antimarxista és frakciós nézeteiről. A Központi Vezetőség - szólt a határozat - kizárja Nagy Imre elvtársat a Politikai Bizottságból, a Központi Vezetőségből, visszahívja minden funkciójából, amelyet a párt bizalmából visel...

Ugyanezen az ülésen elbukott Farkas Mihály is. Emlékezetes, hogy Kiszeljov nagykövet nyomatékos tanácsára került vissza Nagy Imre révén a Politikai Bizottságba. Csatlakozott akkor az ő új politikájához. Utóbb, 1954 végén ismét átállt a vezetésben

megerősödött Rákosi és Gerő oldalára. A mostani ülésen oly nagy volt ellene a felháborodás, hogy most már különleges szovjet bizalmi kapcsolata és még Rákosi sem tudta megmenteni. A Központi Vezetőség határozatilag kimondta: tekintettel arra, hogy Farkas Mihály hosszú ideig támogatta Nagy Imre helytelen nézeteit, Farkast visszahívja a Politikai Bizottságból és a Titkárságból. Más pártmunkával bízza meg... Azaz meghagyták központi vezetőségi tagságát. Rákosi számolt azzal, hogy szüksége lehet még Farkasra Gerővel szemben.

Kiszeljov nagykövet ez idő tájt távozott Magyarországról. Rákosiék Molotov és Szuszlov útján bosszúból intézték el. Megfizettek neki, amiért 1953 tavaszán ő tanácsolta Moszkvának, lépjen fel Rákosi, Gerő, Farkas személyi kultusza ellen. Ő javasolta 1953 júniusában Nagy Imre kinevezését is a Minisztertanács elnökévé. Az új nagykövet Jurij Andropov. Segítette annak idején Kiszeljovot a Moszkvába küldött jelentések előkészítésében.

Rákosiék példátlan hangú közleményt adtak ki Nagy Imre eltávolításáról: Nagy Imre elvtársat, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét, mivel nem látta el megfelelően tisztét, megbízása alól felmentették. Utódjává az Országgyűlés Hegedüs András elvtársat választotta meg... Hegedüs kezdettől mindenben alárendelte magát Rákosi és Gerő akaratának. Ezzel teljessé vált kettejük országos párt- és kormányhatalma.

A beteg Nagy Imrét felkereste a párt gazdasági osztályának vezetője. Közölte vele: lakása ugyan a párt tulajdona, de tovább használhatja. Emlékszem, szerény volt a berendezése, a többi vezetőé ehhez képest luxusvilla. Az enyém is.

Nagy Imre minden pártvezetői kedvezményét megszüntették. Le kellett mondania a Tudományos Akadémiai tagságáról és a tiszteletdíjról, amit pedig tudományos munkásságával ért el. Kétezer forintból kellett megélnie, ami szűkösen sem volt elégséges.

A legfájóbban azonban nem az anyagiak érintették. Levélben fordult a Központi Vezetőséghez. Közölte: egyetért az igazságosan és pártszerűen megbírált hibái miatt ellene foganatosított rendszabályokkal, bár ezek rendkívül szigorúak. Betegségéből való felgyógyulása utánra ígéri hibáinak részletes elvi elemzését. Addig is teljes erejével támogatja a pártot a bárhonnan jövő olyan széndék vagy törekvés felszámolásában, amely fel akarná

használni az ő antimarxista, antileninista hibáit a párt elvi és szervezeti egységének, valamint fegyelmének lazítására vagy megbontására.

Mit érezhetett, amikor e levéllel fordult a Központi Vezetőséghez, nagyon is megértettem. Az én politikai szerepem lényegileg nem változott. A párt egyik ismert nevű, de félreállított vezetője maradtam. Nagy Imre viszont, bár Rékosiék megfosztották minden rangjától, betegen is az Orsó utcai villa magányában, eszmeileg és személyileg magasabbra emelkedett, mint volt a Központi Vezetőség ülése előtt. Sőt Rákosiék vele szembeni kíméletlen bánásmódja következtében és amiatt is, ahogyan őt minden módon politikailag hazugul igyekeztek megbélyegezni, személye a nemzeti ellenállás szimbóluma lett az újból megnövekvő Rákosi–Gerő-féle személyi uralommal szemben. Kialakult Nagy Imre körül az a főként értelmiségi politikai ellenzéki áramlat, amely az ő eszméit képviselte.

IV. RÉSZ

Rákosi bukása

Az1955. áprilisi Központi Vezetőség ülését követően két világjelentőségű esemény befolyásolta Magyarország történelmét. 1955. május 14-én aláírták a varsói barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt; a másik világpolitikai jelentőségű esemény a szovjet-jugoszláv kibékülés.

1955. május 26-án szovjet küldöttség élén Hruscsov Belgrádba repült. Titóval tárgyalva kijelentette: több fontos elvi kérdésben továbbra is fennáll a szovjet, valamint a jugoszláv párt nézeteltérése, Jugoszlávia azonban szocialista úton halad jövője felé. Alaptalannak minősítette ezzel a sztálini idők Tájékoztató Irodájának 1949-es tanácskozásain felhozott súlyosan elítélő politikai vádakat Tito és a jugoszláv pártvezetők ellen. Hruscsov arra kérte a Sztálin által nemrég még az „imperialisták elvetemült ügynökének, láncos kutyának" nevezett Titót, hasonlóan a jugoszláv népet, felejtse el az elszenvedett gyalázatot és szenvedést. Tito elfogadta a szovjet békejobbot. Kész volt arra is, hogy a jugoszláv párt rendezze viszonyát a Tájékoztató Iroda volt pártjaival, a magyarral is.

Magyarország tekintetében Jugoszlávia az együttműködést mindenekelőtt a két ország közötti gazdasági problémák rendezéséhez kötötte. Ennek lényege az volt, hogy a Kommunista Tájékoztató Iroda 1949-es határozatát követően Magyarország nem teljesítette a jóvátételi és egyéb szerződéseket, amelyeket Bán Antal akkori iparügyi minsizterrel még én készítettem elő az 1948-as belgrádi utunkon. E szerződések előlegeként jelentős összegű dollármilliókat vettünk fel tőlük. A jóvátételi fizetési elmaradásunk is több tízmilliós nagyságrendű volt. A jugoszláv követelések teljesen jogosak voltak, mégis Rákosi miatt az erről folytatott tárgyalások eredménytelenül végződtek.

Rákosinak vissza kellett volna vonnia azokat a súlyos és alaptalan vádakat, amelyekkel Rajk és társai koholt perében a magyar párt minden fóruma Jugoszlávia vezetőit és politikáját illette. Ennek visszavonásához meg kellett volna történnie a személyi kultusz koholt pereiben törvénytelenül elítéltek, mindenekelőtt Rajk László és társai rehabilitálásának. Ezzel bizonyították volna, hogy ténylegesen szakítani kívánnak az elmúlt idők súlyos bűneivel.

Megnehezítette a megegyezést az is, hogy Tito a maga személyében nem volt hajlandó tárgyalni azzal a Rákosival, aki a

népi demokráciák részéről személyileg a legfőbb szorgalmazója volt a nemzetközi rágalomhadjáratnak Jugoszlávia ellen.

Tito ellenvetését Rákosi kizárólag azzal enyhíthette volna, ha valamilyen formában máris koholtnak nyilvánítja az általa, valamint Gerő és Farkas által kezdeményezett, „Tito-ügynöknek" nevezett Rajk László perét. Nem tette meg.

Az 1955. június 5-én megtartott központi vezetőségi ülésen elferdítetten számolt be a Jugoszláviával való megegyezés lehetőségéről. Szerinte Rajk mégis bűnös volt, még akkor is, ha a per egyes vádjai tekintetében „talán" félreértések történtek.

Országosan a pártalapszervezetek a Központi Vezetőség eme ülését követően kaptak először tájékoztatást a Rajk-per újbóli felvetéséről. De még ekkor is Rákosi értelmezése szerint. Régi és új kijelentéseinek ellentéte megrendítette a szavahihetőségébe vetett hitet.

Másfél esztendeje volt ekkor már, hogy 1954 decemberében kényszerrel távoztam a Minisztertanács Titkársága éléről. Új beosztásomban, külkereskedelmi miniszterhelyettesként igyekeztem jól elvégezni a kinevezésemkor rám bízott „tűzoltó munkát". 1955-ben a Magyarország által eddig felvett külföldi adósságaink feltétlen csökkentése érdekében a kivitelt növelni kellett. A kivitel nagyarányú fokozásával javult a külkereskedelmi mérleg. Ellenben a behozatal csökkenése súlyos terhet rótt az iparra.

Rákosi javaslatára a Politikai Bizottság ismét új területre küldött. A kötelező állami begyűjtés jelentősen elmaradt a tervezettől. Romlott a lakosság ellátása. E helyzet megváltoztatására 1956 júniusában a Szövetkezetek Országos Végrehajtó Bizottsága, a Szövosz elnökévé választottak. Rákosi ezt még a megválasztásom előtt azzal közölte velem: mindent meg kell tennem a kötelező begyűjtés elmaradásának behozására.

Nem volt kedvemre eme új, „büntető beosztásom" a Szövoszban. Már külkereskedelmi miniszterhelyettességem idején is a legszívesebben elmentem volna - amivel tizenhat évi fegyházbüntetésem letöltése után a Szovjetunióban is foglalkoztam - újságírónak, írónak. De ezt még kérnem is lehetetlen volt Rákositól. Külkereskedelmi miniszterhelyettesi hivatalomban elég sok szabadidővel rendelkeztem. Itt és esténként otthon Marx és Engels műveit tanulmányoztam, hogy szépirodalmi jelleggel: *Cserébe a világot* címmel megírjam életrajzukat. Előtanul-

mányként jelent meg 1956 januárjában a *Két igaz férfi* című könyvem.

Kevéssé teljesíthettük elgondolásainkat. A túlfeszített ötéves terv miatt évek óta egyre nehezült az ellátás a városokban és még inkább falun. A hivatal feladata volt kényszerítéssel, nagyon kedvezőtlen, államilag maximált áron felvásárolni a falu mezőgazdasági termékeit. Legsúlyosabb feladatunk azonban az volt, hogy a begyűjtési minisztériummal együttesen végrehajtsuk a parasztság által általánosan gyűlölt kötelező mezőgazdasági termékbeszolgáltatást.

A Politikai Bizottság annak ellenére bízott meg a Szövosz elnöke új tisztemmel, hogy köztudottan, évek óta a Gazdasági Főtanács, majd a Tervhivatal elnökeként a kötelező begyűjtés mielőbbi megszüntetésének és a mezőgazdasági termékek szabad piaci forgalmának bevezetését szorgalmaztam. Mégis ennek ellenkezőjét kellett tennem. A Szövosz minden falura kiterjedő hálózata révén segítenem kellett a begyűjtés végrehajtását. Ugyancsak részt kellett vennem a mezőgazdaság erőszakolt szocialista szövetkezetesítésében is.

A Központi Vezetőség kimondta ugyan, hogy a szocialista termelőszövetkezetekbe való belépés önkéntessége tekintetében nem szabad megismételni a régi hibákat, mégis felújult a sztálini tétel: a mezőgazdaság szocialista átszervezése éles és egyre éleződő osztályharcban megy végbe. Aki nem lép be, vagy ellene fordul, törvényszerűen osztályellenség.

A Szövosz elnökeként a pártközpont illetékes bizottságaiban sürgettem a parasztságot érintő egyre égetőbb kérdések kedvező rendezését. Javasoltam: a párt hagyjon fel a mezőgazdasági szövetkezetek erőszakolt fejlesztésével. Kértem a kötelező beszolgáltatási rendszerről az áttérést a szabad piaci gazdálkodásra. A parasztságot nagymértékben sújtó pénzügyi terhek enyhítését.

Rákosi némileg változtatott eddigi felfogásán: részben támogatta javaslataimat. Gerő is kényszerült belátni törekvéseim helyességét. Azt azonban mindenképp ellenezte, amikor a Szövosz-politikám alapjaként mertem nyilvánosan javasolni: A párt, amely évek óta haragban áll az egyéni parasztsággal, kössön vele békét!...

*

Hruscsov politikájától bátorítva, 1955. október 18-án a magyar értelmiség legkiválóbbjai követelték a magyar pártvezetés lenini szellemű megújhodását. Ötvenkilencen, a magyar kulturális élet legkiemelkedőbb egyéniségei, többségükben Kossuth-díjasok, érdemes és kiváló művészek - méltatlannak tartanám bárkit is közülük a többiek hátrányára említeni, kiemelni - Memorandumot szerkesztettek. Megküldték a párt Központi Vezetőségének. Szóvá tették, hogy a magyar társadalmi élet minden területén, különösen a kulturális életben újból teret nyertek az előző határozatokban többszörösen elítélt, károsan ható irodalmi és művészeti irányítási módszerek. Rámutattak az utóbbi időben történt lapelkobzásokra. Leváltottak irodalmi posztjaikról a nézetükért számos szerkesztőt, írót, újságírót. Betiltottak egyes színdarabokat, mindenekelőtt Madách: *Az ember tragédiája* és Bartók: *Csodálatos mandarin* előadását.

A Memorandum aláírói szándékosan mellőzték a politikai állásfoglalást, nehogy Rákosiék támadásnak tekintsék a párt politikájával szemben. Azt azonban mindenki tudta: eszmeileg megfelel Nagy Imre politikájának.

Rákosiék nem intézkedtek a sérelmek megszüntetéséről. Fenyegetően nyilatkoztak a Memorandumról és az aláírókról. Tiltakozásként a Magyar Írószövetség kommunistái összehívták pártszervezetük taggyűlését.

Sajnos, negatív értelemben lett közöm a Memorandumhoz. A Központi Vezetőség titkársága több ismert nevű pártvezetőt, köztük engem is megbízott, vegyünk részt az Írószövetség kommunista pártszervezete taggyűlésén. Érjük el a Memorandum visszavonását. A taggyűlésen nem nyilatkoztam arról, hogy egyetértek-e a Memorandummal és aláíróival. A pártfegyelem arra kötelezett: felszólalásomban a párt álláspontját képviseljem. Tettem ezt amiatt, mert féltettem a visszavonást élesen ellenző felszólalókat.

A kommunista írók mégis a Memorandum visszavonása ellen tiltakoztak. Felszólalásomról azt írta Aczél Tamás-Méray Tibor a Londonban megjelent *Tisztító vihar* című könyvükben: Vas Zoltán, a Központi Vezetőség tagja, az öreg moszkovita, aki Rákosival együtt 16 évet töltött Horthy börtönében, s aki szíve mélyén a négyszemközti beszélgetésekben leplezetlenül vonzódott Nagy Imréhez, a szavazás után ijedten és kétségbeesetten ugrott fel: Ez lehetetlen elvtársak! Tegyék fel újból szavazásra a

javaslatot... – A tagság azonban – írja a két író – tudta, mit csinál. Egyszer már szavaztunk! – válaszolták Vas Zoltánnak. Amikor az Írószövetség párttagsága mégsem állt el a Memorandumtól, Rákosiék nép- és pártellenesnek bélyegezték. Felelősségre vonták a párttag aláírókat. Súlyos pártfegyelmikkel sújtották őket. Többségükben elbocsájtották állásukból.

*

A szovjet párt Központi Bizottsága 1956 márciusában összehívta a párt XX. kongresszusát. A magyar pártot Rákosi vezetésével delegáció képviselte. Sztálin halála óta ez volt az első szovjet pártkongresszus. Új, kedvező korszakot remélt ettől a szocialista világ. A maga módján számolt ezzel a kapitalista közvélemény is. A sztálini idők Szovjetuniójában, de Magyarországon is, eddig a kongresszusok a megcsömörlésig Sztálint dicsőítve „nagy történelmi jelentőségűek" voltak. Tovább tartott közben a személyi kultusz. Most azonban milliók és milliók remélték, hogy a XX. kongresszus a szocializmus javára szolgál.

Ez így is történt.

Rákosiék nem segítették elő a remények valóra váltását. Nyilatkoztak a kollektív vezetés szükségességéről, azzal, hogy ez nálunk a Központi Vezetőségben nem érvényesül eléggé. Elhallgatták, hogy éppen ők állnak a megvalósítás útjába. A Központi Vezetőség 1956. március 12-i ülésén Rákosi számolt be a XX. kongresszusról. Kijelentette: ennek munkája és határozatai alapján megállapíthatjuk, pártunk fő irányvonala minden téren helyes. Pártunk erős és egészséges. A magyar párt már tulajdonképpen 1955 júniusától, tehát háromnegyed éve a XX. kongresszuson elfogadott politikát követte. Az elkövetett hibákat kijavítottuk... Arra is hivatkozott: helyesen történt Nagy Imre 1955 végi kizárása a pártból. Azok, akik helytelenítik a párt e politikáját, jobboldaliak.

Többen támadták az általa előterjesztett határozati javaslatot. Szóvá tették, hogy a pártvezetőség takargatja a bajokat. Kádár élesen felvetette a törvénysértésekkel kapcsolatban a felelősség kérdését. Révai is felszólalt. Számos tekintetben megtagadva korábbi szektás felfogását, kijelentette: Rákosi beszámolója nem felel meg a szovjet párt XX. kongresszusa irányvonalának, a pártvezetés elmulasztotta az ott hozott határozatok magyar viszonyokra való alkalmazását. Hivatkozott a szovjet és a len-

gyel párt gyakorlatára, hogy hozzájuk képest nálunk teljesen elmaradtak a tövényesség betartásának biztosítását célzó rendszabályok.

A felszólalások nyomán megváltoztatták a már előkészített határozati javaslatot. Ez most kimondta: A Magyar dolgozók Pártja következetesen megvívja a harcot a személyi kultusz minden maradványának felszámolásáért, a kollektív vezetés biztosításáért, a pártdemokrácia megvalósításáért.

A párttagság és az országos közvélemény még mindig kevésbé tartotta felelősnek Gerőt, mint Rákosit. S hogy döntő szerepének elleplezése továbbra is sikerüljön, magára hagyta Rákosit, védekezzék egyedül, ahogy tud.

Rákosi lépésről lépésre kényszerült visszavonulni. Csak most, a Központi Vezetőség ülése után jutott arra az elhatározására, hogy a rehabilitáció kérdésében legalább részben feladja visszautasító álláspontját.

1956. március 27-én a Heves megyei pártaktíván bejelentette: Pártunk vezetésének kezdeményezésére a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálta a Rajk-pert. Megállapítást nyert, hogy a per provokáción alapult. A párt Központi Vezetősége határozattal rehabilitálta Rajk Lászlót és más elvtársakat...

A közvélemény megnyugvással vette tudomásul a rehabilitációt. De Rákosi maga a történtekért továbbra sem vállalta a felelősséget és nem nyilatkozott a koholt perek más irányítójáról sem. A taggyűléseken feltették többen a kérdést: hogyan merte Rákosi elvtársaknak nevezni Rajkot és társait? Gyávának és sunyinak tartották vele Gerőt is, mert csak csendben, minden feltűnés nélkül engedték ki a börtönökből az ártatlanokat.

Nem rehabilitációval szabadult Grősz József kalocsai érsek sem. „Volt összeesküvőként" foglalta el érseki, és egyben a Magyar Püspöki Kar elnöki tisztét. Ugyanez történt más, köztük magas rangú egyházi személyekkel is.

Úgy tűnt, Rákosi mindezt elkésetten tette. A közvélemény az első titkári posztjáról való távozásával számolt.

Bombaként hatott, amikor 1955. április 4-én, Magyarország felszabadításának évfordulója alkalmából az ilyenkor szokásos államfői protokoll üdvözlet helyett a szovjet párt nevében Hruscsov, a Minisztertanács nevében Bulganyin a „munkásmozgalom veteránjaként" üdvözölték Rákosit. Kinyilvánították

ezzel: nem engedik távozni posztjáról, az első titkárságból. Ragaszkodnak személyéhez.

Rákosi e nagy politikai fordulatot döntően Molotov támogatásának köszönhette. Ekkor már a „munkásmozgalom veteránja" címmel és Hruscsovval maga mögött megkísérelte végleg lezárni a rehabilitáció most már rendkívül kínossá vált ügyét. 1955. május 18-ára összehívta a budapesti pártaktívaértekezletet. Beszámolt a párt előtt álló feladatokról, majd kijelentette: Eddig mi a nagy nyilvánosság előtt legtöbbször általánosságokban beszéltünk a nálunk eluralkodott személyi kultuszról. Ez nem elég. A valóság az, hogy ezt a személyi kultuszt én magam is eltűrtem, sőt nemegyszer támogattam. Ezt azért is kereken ki kell mondani, mert különben az elvtársakban az az érzés keletkezhetne, hogy kerülgetjük a dolgot, mint macska a forró kását. Hasonló a helyzet a személyi kultusszal összefüggő törvénytelenségek kérdésében is. Itt is tovább kell lépnünk. Meg kell mondani nyíltan és őszintén, abban, hogy nálunk ilyen súlyos törvénytelenségek előfordulhattak, hibás vagyok én magam is, aki a párt legfontosabb posztján állottam, de hibás bizonyos fokig pártunk akkori vezetése. S legyenek meggyőződve az elvtársak, hogy mélyen fájlaljuk és sajnáljuk, és különösen én sajnálom és fájlalom, hogy nálunk a szocialista törvényesség megsértésének ilyen súlyos esetei fordulhattak elő...

Közvetlenül Rákosi beszámolóját követően Kovács István, a budapesti pártbizottság első titkára, aki nemrég még Nagy Imre hangos híve volt, puccsszerűen előterjesztett határozatot fogadtatott el, amit azzal indokolt: A jelenlevő aktivisták között, beleértve magamat is, nagyon sokan voltunk olyanok, akiket Nagy Imre elvtárs egyik-másik beszéde és magatartása megtévesztett. Nem vettük mindjárt észre, hogy miről van szó...

Ott ültem a Sportcsarnokban a pártaktíva értekezlet részvevőinek első sorában. Küzdöttem önmagammal, tiltakozzam-e, szót emeljek-e a puccsszerűen előterjesztett határozati javaslat elfogadása ellen? Ha elsőként előttem bárki felszólal, én is segítettem volna. Így azonban megbénult-némán hallgattam. A másfél ezer fős kommunista tömeg hallgatott. Holott nagy többségükben ők is gyalázatnak tartották a határozatot.

A megrendülés jelei azonban már kezdtek mutatkozni, nyilvánosan is felszólaltak több helyen Rákosi ellen. E napokban beszámolót tartott az angyalföldi pártaktíván. A vitában szót

kért a ma már neves történetíró, máig kedves barátom, Litván György középiskolai tanár. Szemébe mondta Rákosinak: Nem bízik többé benne a párt. Sem az ország. Távozzék a közéletből... Minderről nem jelent meg közlemény, országszerte mégis tárgyalták a nagy eseményt, Litván bátorságát. Végre valaki meg merte mondani Rákosinak.

Robbanásig feszült ekkor már az ország hangulata. Rákosi ugyan látszatra szilárdan a kezében tartotta a párt vezetését, én mégis politikai katasztrófától tartottam. A párt eme súlyos belső válságából keresve valamiféle kibontakozást, mint a legrégibb párttagok egyike, kötelességemnek véltem megegyezést kezdeményezni Rákosi és Nagy Imre között.

Jó barátságban voltam Nagy Imrével, de nem tartoztam a közvetlen társaságához. Rákosi emiatt politikailag igyekezett semlegesnek mutatkozni velem szemben. Ezen az alapon lehetőnek tartottam, hogy a párt érdekében megegyezést közvetítsek Rákosi és Nagy Imre között.

Szovjet hadseregbeli antifasiszta katonatársam, a volt református lelkész, Jánosi Ferenc, Nagy Imre veje 1956. június 6-ára meghívott apósa születésnapjának megünneplésére. Nem szándékoztam elmenni. A születésnapi ünneplést megelőzően Rákosi felhívott telefonon. Tudomásomra hozta: hozzájutott a meghívottak névsorához. Fenyegető hangsúllyal közölte velem: reméli, nem megyek el. Ő ezt a maga részéről, ahogyan jómagam is előre láttam, politikai frakciózásnak tekinti a Központi Vezetőséggel szemben.

Arra gondoltam, ha már Rákosi felhívott, itt az esetleges alkalom, hogy nála kezdeményezzem a párt válságának enyhítését. Kértem, szeretnék személyesen beszélni vele Nagy Imréről és ügyéről, a pártban kialakult politikai helyzetről. Nincs válságos helyzet a pártban, válaszolta éles elítélően. Azt mégis megtette: másnap kora reggelre magához kért.

Felvetettem tervemet előtte: a párt és az ország javára meg kellene békülnie Nagy Imrével. Lehetne közös alapot találni, mondottam. A XX. kongresszus szellemében, az elkövetett hibák tekintetében mindketten, akár a legenyhébb formában is, de tanúsítsanak önkritikus megegyező magatartást. Ez esetben nemcsak én, a párt régi gárdájának tagja, de bizalmas felhívásomra számos ismert nevű régi pártvezető is igyekeznék elfelejteni mindazt, ahogyan az új politika képviselőivel, Nagy Imré-

vel, velem és másokkal elbánt. Ha Rákosi ezt cselekedné a párt érdekében, magyaráztam, hiszem, ezt tenné Nagy Imre is. Örömmel összehoznám kettejüket bizalmas megbeszélésre a lakásomon.

Magamban még csodálkoztam is: Rákosi szinte ellenvetés nélkül, türelmesen végighallgatta javaslatomat. A sikeremben reménykedtem. Ám komoran azt válaszolta: Nincs szüksége a régi gárdának a javaslatom szerinti támogatásra. Megvédi magát nélkülünk is...

Békítő szándékú eme találkozásukat három hét múlva részletesen még egyszer megemlítettem Rákosinak az 1956. június 30-án összeült Központi Vezetőség ülésén.

1956. június 7-én a szovjet pártelnökség tagja, Mihail Szuszlov „magyarországi üdülésre" érkezett. Rákosi kíséretében gyárakat, termelőszövetkezeteket látogatott. Mindenütt elismerően nyilatkozott a „munkásmozgalom veteránjáról". Mindenki értett ebből: Szuszlovnak, a Molotov-csoport tagjának magyarországi tartózkodása Rákosi politikai helyzetének megszilárdítását szolgálja. Rákosi vendégeként Szuszlov a hét végét Balatonaligán, az ottani pártüdülőben töltötte. Több, itt üdülő pártvezetővel találkozott. Gerő Ernőre, Horváth Mártonra, Kádár Jánosra, Kovács Istvánra, Révai Józsefre emlékszem. Külön-külön a véleményüket kérte a hazai politikai helyzetről. Rákosi első titkárságáról, Nagy Imrének a Minisztertanács elnöki posztjáról való eltávolításával kialakult politikai helyzetről, a várható következményekről.

Engem is magához kéretett. Tőlem is ezt kérdezte. Kertelés nélkül megmondtam: Rákosi károsan járt el Nagy Imrével szemben. De az általános politikája miatt sem lehet megmenteni a bukástól. Gerő esetleges utódlását is elleneztem. Akárki jobb nála a Politikai Bizottságból. Kádárt ajánlottam.

Szuszlov kifejtette: a szovjet pártelnökség jelenleg helytelenítené Rákosi eltávolítását. Arra kért, támogassam Rákosi vonalát. Ezt pedig, amint később kiderült, nem Hruscsov erőltette, hanem Molotov és Szuszlov.

Találkoztam aznap a Szuszlov kíséretében ugyancsak Balatonaligán tartózkodó Andropovval, a Szovjetunió budapesti nagykövetével. Kérdésére azt magyaráztam, hogy a párt egyre súlyosabb válságából nincs más kiút, mint Rákosi eltávolítása a párt éléről és Nagy Imre ügyének kedvező rendezése. Andropov

diplomatikusan elhallgatta köztudott véleményét Rákosi eltávolításáról. Nagy Imre ügyét ellenben szimpátiával iránta, szükségesnek tartotta rendezni.

Szuszlov kívánsága engem semmire sem kötelezett. Beszélgettem erről a velem azonos véleményen levő Horváth Mártonnal. Ő is egyetlen lehetőséget tanácsolt az állandósult válságból való kibontakozásként: Rákosi helyett megfelelőbb elvtársat kell első titkárrá választani, de nem Gerőt. Horváth ezt a véleményét megemlítette Kádárnak. Képtelen lenne e munkát ellátni, válaszolta. Kérte Horváthot, ne erőltesse e jvaslatát. Ebből kellemetlenség adódhatna Rákosival, Gerővel.

A pártellenzéki mozgalomban egyre súlyosabb szerep jutott az 1956 márciusában megalakult Petőfi Körnek. Ezt a vezető értelmiségi fiatalság nyilvános vitafórumaként a párt ifjúsági szervezete, a Dolgozó Ifjúsági Szövetség hozta létre. A Petőfi Kört kezdettől Nagy Imre hívei irányították. Köztük kedves emberem és fiatal barátom, Tánczos Gábor.

A kör már az indulásától túlnőtt azon, hogy a fiatalság vitafóruma legyen. A pártellenzék szellemében Rákosi-ellenes éllel hetente rendezte meg összejöveteleit. Ilyen volt a régi párttagok és a fiatalok tanácskozása. Majd külön-külön a történészek, közgazdászok, filozófusok, a tájékoztatás és a sajtó szerepe, a mezőgazdasági vita stb.

A zsúfolásig megtelt nagy előadói termekben a viták egyre inkább jelentős politikai és társadalmi eseményeknek számítottak. Kialakították és népszerűsítették a Nagy Imre-féle pártellenzék most induló programját. Az erről szóló viták valósággal forradalmasították az ország politikai közvéleményét.

Meghívottként részt vettem a régi párttagok és a fiatalok vitaestjén. Döbbenetes itteni emlékem a koholt per rabságából nemrég szabadult Rajk Júlia hozzászólása. Közreadom, mert mindennél összefogóbban jellemzi e korszak történelmét.

„Elvtársak, megrendülten állok ellőttetek, ötévnyi börtön és megaláztatás után. Hadd mondjam meg nektek, ami a börtönt illeti, Horthy börtöneiben jobbak voltak a viszonyok, még a kommunisták számára is, mint Rákosi börtöneiben. Nekem nemcsak a férjemet ölték meg, de apró gyermekemet is elrabolták tőlem. Éveken át egyetlen levelet sem kaphattam. Egyetlen hír sem jutott el hozzám. Még arról sem, mi van a kisfiammal. Ezek a bűnözők nemcsak Rajk Lászlót gyilkolták meg, hanem

minden érzést és becsületet megtiportak ebben az országban. Gyilkosokat nem lehet megbírálni, gyilkosokat meg kell büntetni. Én nem nyugszom meg addig, amíg azok, akik tönkretették az országot, a pártot, az emberek ezreit pusztították el és millióit boldogtalanságba taszították, el nem nyerik büntetésüket. Elvtársak, segítsetek engem ebben a harcomban..."

1956. július 27-én a Petőfi Körben a tájékoztatás és a sajtó problémáiról rendezett vitán vettem részt. A Néphadsereg Váci utcai Központi Házának nagytermében rendezték meg. Négyszázan ha befértek ide, de több ezren jöttek el. Sebtében a folyosókon, a kisebb termekben és az utca felé hangszórókat helyeztek el.

Mindössze három felszólalást emelek ki: Déry Tiborét, Losonczy Gézáét és a magamét.

Déry helytelenítette, hogy a bírálók csak „felületi jelenségeket", kórtüneteket, tehát a hibákat támadják. A lényegre, a kórokozóra, magára a rendszerre kell a támadás élét irányítani. Magyarázta: ne csak személyeket támadjanak, hanem gondolatokat is, amelyeket képviselnek.

Ha egy tisztességes ember ma a szavát hallatja, akkor tisztességtelen eszközökkel nem lehet többé elhallgattatni. (Óriási ováció.) Optimista vagyok abban is, akik a szocialista demokrácia fő kerékkötői, igen rövid időn belül el fognak távozni a színpadról. Nem vagyok optimista abban, hogy a mögöttük soron következő kisebb kerékkötőktől is megszabadulunk rövid időn belül... Vizsgáljuk meg, nincsenek-e eszméink rendszerében is bizonyos tévedések. Mert addig csak azt az eredményt érhetjük el, hogy a rosszat egy kisebb rosszal cseréljük fel, és az ország szekerét sánta lovak helyett sánta szamarak fogják húzni... Arra kérem a fiatalokat, a magyar ifjúságot, ne feledkezzék meg elődjéről, a márciusi ifjúságról, akiket 48-as ifjúságnak szoktunk nevezni. Azt szeretném, elvtársak, ha volna egy 56-os ifjúságunk is, amely a nemzetnek segítségére lenne a jövő meghódításában...

Megrendítő volt Losonczy Géza felszólalása. Felvetette, miként lehet egyáltalán vitát indítani Magyarországon sajtószabadságról, amikor Nagy Imrét úgy zárták ki a pártból, hogy a sajtó még annak puszta tényét sem közölhette. Lehetetlen szólásszabadságról beszélni, amikor Nagy Imrének még azt a jogát is megtagadják, hogy védekezni tudjon az ellene felhozott vá-

dakkal szemben. Amikor Losonczy Nagy Imre nevét említette, a teremben, a folyosókon és az utcán, ahol a mikrofonok a beszédét közvetítették, ezrek visszhangozták, éljenezték Nagy Imrét. Ütemesen követelték: Vissza a pártba Nagy Imrét! Vissza a pártba!

A sajtótanácskozás valóságos Nagy Imre-párti forradalmi konventté alakult. Ha a részt vevő több ezres tömeg elindul végig a Kossuth Lajos utcán, talán még aznap kitör a forradalom.

A Központi Vezetőség Titkárságának megbízásából az ülésen hármunknak: Nógrádinak, Horváth Mártonnak és nekem kellett megvédenünk a párt politikáját. Felszólaltam. „Pártszerűen" kellett volna teljesítenem pártmegbízatásomat, Rákosi politikájának védelmét. De szívemet, eszemet elragadta a Petőfi Kör aznap esti Nagy Imre-párti lelkes hangulata.

Két évtized múltán jutottam hozzá a Petőfi Kör akkori ülésének magánjellegű, javítatlan jegyzetéhez. Stilizáltam, rövidítettem. Egyes részeit itt közlöm:

„Itt vagyunk párttagok és pártonkívüliek. Élesen csattognak a szellem fegyverei. Tragikus bár, de fel kell vetni a kérdést: pártunk miért és hogyan jutott abba a helyzetbe, amelyben ma van. Meg kell mondanom, a győzelem éveiben pártunk és sajtónk harcos eszmei fegyver volt. Csatában edződött meg. Mindannyian szívesen olvastuk. Erőt, útmutatást kaptunk tőle, és harcra sorakoztunk a szocializmus győzelméért.

Most a mai ülésen felvetették: Új márciusra van szükség! Nyilván ez a forradalom gondolata. Meg kell mondanom: a legnagyobb fordulathoz, amely felér egy márciussal, máris elérkeztünk. A szovjet párt XX. kongresszusa adott lehetőséget, hogy visszatérve az 1953. júniusi új politikára, sok tekintetben újból kommunisták legyünk. Az, hogy a Petőfi Körben most itt vitázhatunk, már az is jelentős eredmény. De igazi előrehaladást csak akkor érünk el, ha minden elítélt szabadul. Megszűnik az államvédelemtől való félelem... – Kifejtettem, ami utóbb szólás mondás lett: Olyan szocializmust akarok Magyarországon, ha hajnalban bárkinél csengetnek az ajtón, senkinek ne kelljen rettegnie, hogy az államvédelmiek jöttek érte és elhurcolják. Mindenki bizonyos legyen abban: a tejes csenget. Meghozta a tejet. Letette a küszöbre..."

Rákosi másnap kora reggel felhívott telefonon. Dühösen felelősségre vont. Szerinte a Petőfi Körben nem a kellő hangot

ütöttem meg a párt védelmében. Tulajdonképpen lázító beszédet tartottam. Erről őt az elvtársak értesítették.

Magyarázkodtam...

Voltak pártszervezetek, ahol nyíltan megmondták: Rákosi Mátyás elvesztette a tömegek bizalmát.

Rákosi mindent elkövetett, hogy hatalmon maradhasson, Poznań után ez a törekvése politikailag teljesen elvakította. Kapkodott. Akárcsak a lengyel párt vezetői, kész volt lövetni bármilyen megmozdulás elfojtására. Sőt, hogy ezt megelőzze, Poznańra hivatkozással rendőrileg akarta felszámolni a pártellenzéket. Legmegbízhatóbb államvédelmi híveivel összeállította a Nagy Imre-féle pártellenzék neves részvevőinek 400 fős listáját. Letartóztatásukkal, egyetlen hatalmas csapással akarta felszámolni mozgalmukat, a saját uralmát megerősíteni.

Mielőtt e terve a Politikai Bizottság elé került volna, Gerő tudomást szerzett róla. Hideg számítással hátba támadta Rákosit. Anélkül, hogy előzetesen szólt volna neki vagy itthon bárkinek, forródróton Hruscsov közvetlen segítségét kérte Rákosi szándékának megakadályozására.

Hruscsov azonnal intézkedett. Felhívta telefonon Rákosit.

A letartóztatások elmaradtak. Tág tere nyílt ezzel a találgatásoknak, hogy Nagy Imrével együtt ki mindenki szerepelt a listán. Állítólag én is. Országossá vált a fellháborodás Rákosi ellen. A párttagság és a magyar nép többségének gyűlölete még inkább, mint eddig elmélyült ellene. Eltávolítását követelték a párt első titkári tisztéből.

Gerőről viszont, bár a tömegek egyáltalán nem voltak róla jó véleménnyel, kialakult az a nézet, amelynek terjesztését maga is elősegítette: Magyarországon ezután már nem Rákosi, hanem ő képviseli a XX. kongresszus és Hruscsov vonalát. Következetes megvalósítására a magyar pártvezetésből egyedül ő alkalmas Rákosi utódaként.

Rákosi leváltását a Központi Vezetőség csakis a szovjet pártelnökség által jóváhagyottan hajthatta volna végre. Rákosi azonban maga mögött érezte Molotov és Szuszlov támogatását. Kiálltak a „régi veterán kommunista" mellett.

Kényszermegoldásként – Andropov budapesti szovjet nagykövet sem értett egyet Rákosi visszatartásával – Hruscsov elfogadta: Rákosit a személyi kultusz miatt bírálattal kell illetni. Mégis maradjon meg a párt első titkára. Mikoján utazzék Buda-

pestre. Közölje a szovjet pártelnökség véleményét Rákosival, a magyar párt Politikai Bizottságával, a Központi Vezetőséggel.

Hruscsov felkérte Mikojánt arra is, hogy budapesti látogatása után utazzék Belgrádba. Magyarázza meg Titónak a szovjet pártelnökség magyarországi politikáját.

A Petőfi köri sajtóvita másnapján, 1956. június 28-án a már amúgy is szinte forradalmi hangulatú Budapestre érkezett a rendkívüli hír: a lengyelországi Poznańban a munkásság tüntetést, majd felkelést kezdett jogaiért és életszínvonala emeléséért. Varsóban a lengyel párt akkori Központi Bizottsága a Poznańban történteket az imperialista ügynökök és provokátorok művének, a csőcselék ellenforradalmának nyilvánította. Lövetett a tüntetőkre. Számos volt a halálos áldozat. A hatóságok leverték a felkelést. Vezetőit és számos munkást bebörtönöztek.

Rákosi a poznańi felkelést olyan ellenforradalomnak minősítette, amely az akkori Budapesten uralkodó politikai légkörben alkalmat nyújt a pártellenzéknek a bujtogatásra. Szerinte a Petőfi Kör egyetemistái azzal járják az üzemeket, hogy a lengyel népi forradalom követendő példa a magyar munkásosztály számára. Holott – jelentette ki Rákosi – a poznańi és a budapesti ellenzéki mozgalom egyaránt az imperialisták szervezkedése a népi demokráciák megdöntésére. E mozgalmak támogatói az imperialisták ügynökei...

Az akkoriban Rákosi Mátyás Műveknek nevezett csepeli üzemekben és más nagy gyárakban is Lengyelországgal együtt-érző szolidaritási és gazdasági sztrájkok kezdődtek. Nálunk is a súlyos élelmezési és ellátási zavarok leküzdését követelték, az üzemi munka jobb megszervezését, megfelelő anyagellátást. Szüntessék meg a szénhiány miatt a közlekedésben bevezetett súlyos korlátozásokat.

Közel fél évtizede nem fordult elő sztrájk Magyarországon. Rákosiék a Központi Vezetőség tagjait küldték tüzet oltani az üzemekbe. Mindenütt ott volt már az Államvédelmi Hatóság. Ígéretekkel, fenyegetéssel leszerelték a sztrájkolókat.

Az események hatására, Rákosi kezdeményezésére a Politikai Bizottság 1956. június 30-ára összehívta a Központi Vezetőség ülését. Első titkári beszámolójában Rákosi súlyosan elítélte a Petőfi Kör működését. Az itteni, a párt politikája ellen irányuló támadásokat. Része ez, mondotta a Nagy Imre körül alakuló, általános szervezkedésnek a párt és a népi demokrácia ellen...

Az ülésen én is felszólaltam. Beszédemnek azt a részét emelem ki, amelyben megemlítettem a Nagy Imre születésnapjával kapcsolatos nemrégi beszélgetésemet Rákosival.

„A közelmúltban elmentem Rákosi elvtárshoz, akivel valaha együtt álltunk akasztófa alatt és szenvedtünk rabságot, szerettem, tiszteltem. Kérve kértem, álljon a lenini szellemű harc élére. Segítse ezzel a pártot a súlyos krízisből kikerülni. Gyűjtse maga köré a régi gárdát és vele az újat, amelyet mi, régi kommunisták neveltünk. Meglátja, úrrá leszünk a nehézségeken. Sajnos, ez nem következett be...

Legutóbb, amikor Rákosi elvtársnál jártam, ismét felvetettem, nem lenne-e helyes, ha valaki elmenne Nagy Imréhez, és hivatkozva régi pártmúltjára, megkérdezné tőle: Azt akarod-e, hogy a párt ilyen súlyos helyzetben maradjon, ahogyan van? Meg kellett volna magyarázni neki, hogy helytelen úton jár. Igenis, Rákosinak találkozni kellett volna vele. Hiszen mégiscsak léteznek érdemei a munkásosztály mozgalmában... A kérdést itt a Központi Vezetőség ülésén amiatt vetem fel – mondottam –, mivel nem egy esetben régi elvtársainkkal, de a fiatalokkal is olyan a párt magatartása, hogy ha hibát követnek el, azonnal messzemenően izolálják őket. Olyan légkört teremtünk köröttük, amellyel elszakítjuk őket a párttól, ahelyett, hogy visszafelé húznánk. Sajnos, Rákosi elvtárs elutasította a régi gárda nevében tett esetleges közvetítő szerepemet Nagy Imre felé..."

Rákosi hívei az ülésen leintettek. Helyeselték, hogy nem vette figyelembe javaslatomat.

Határozati javaslatot terjesztettek elő arról, hogy a párt és a népi demokrácia elleni fellépéseket a Nagy Imre körül kialakult csoport szervezi. A belügyminiszter tiltsa be a Petőfi Kör működését. A Központi Ellenőrző Bizottság indítson pártfegyelmi eljárást az ellenzéki mozgalomban részt vevő írók, újságírók és mások ellen.

Másnap, hogy a Szabad Nép közzétette a határozatot, Nagy Imre levéllel fordult a Központi Vezetőséghez. Visszautasította a határozat reá vonatkozó részét. Kijelentette: ő nem pártellenes. Célja a marxizmus eszméit megtisztítani a sztálinista ideológia politikai és rendszerbeli torzításaitól. Szóban és írásban lenini eszközökkel kíván harcolni nézetei szabad kifejtéséért, a vita nyilvánosságáért. Eme elvektől nem tér el. Nem hagyja magát a politikai és társadalmi életből kiközösíteni...

1956 júniusában eme válságosra fordult belpolitikai helyzetben eddig soha nem tapasztalt méretű és intenzitású vita bontakozott ki a párt alapszervezeteiben. A taggyűléseket a sok felszólaló miatt nem lehetett a szokott néhány óra alatt befejezni. Sok taggyűlés két-három napig tartott. E taggyűléseken a kommunisták – a helyi visszásságok mellett – részletesen kifejtették véleményüket az országos problémákról is.

A Politikai Bizottság 1956. július 18-ára összehívta a Központi Vezetőséget. Tárgya: az 1957. január elsejével elkezdődő második ötéves terv jóváhagyása.

Mikoján még ezt megelőzően megérkezett Budapestre. Rákosival találkozott. Közölte a szovjet pártelnökség határozatát, hogy milyen feltételekkel maradhat meg a párt első titkári posztján.

Rákosi döbbenten, de megnyugvással fogadta a közlést. Tudta, az ország közhangulata milyen ellenségessé vált vele szemben. A pártvezetés többsége is azt követeli: távozzék a párt első titkári posztjáról. Megígérte Mikojánnak, hogy a szovjet pártelnökség bírálata szellemében – ilyesmit Rákosi nem először tett életében – önkritikát gyakorol a pártfórumok előtt. Vállalja, hogy politikai és nem adminisztratív úton szükséges leküzdeni Nagy Imre és társai pártellenzéki mozgalmát. Ezt annál is inkább hangoztatta, mivel Mikoján nem titkolta, amit Hruscsov kívánt: Nagy Imrét vissza kell venni a pártba. Ily módon szükséges lecsendesíteni kettejük és követőik súlyos politikai ellentétét.

Minderről Mikoján elsősorban Gerővel tárgyalt. Mint élete folyamán mindig tette, most is azonnal és a legtermészetesebben elfogadta a szovjet pártelnökség határozatát. Mélységes keserűséggel tette azonban, hiszen magát máris Rákosi utódjának vélte. Élesen bírálta Mikoján előtt Rákosit és politikáját, hogy ez nem felel meg sem a XX. szovjet pártkongresszus, sem a magyar párt Központi Vezetősége határozatainak.

Mikoján mindezt maga is tudta, és ezért mélyen elítélte Rákosit. Mégis most – nem szívesen ugyan –, Rákosi posztjának megerősítésére érkezett Budapestre. Találkozott a Központi Vezetőség több tagjával is. Meglepetésére a meghallgatottak többsége valósággal fellázadt a szovjet pártelnökség tanácsa ellen. Nem akarták Rákosit többé a párt élén. Így vélekedett Révai is, aki 1953 óta nem volt a Politikai Bizottság tagja. Kádár is úgy

nyilatkozott, hogy személyileg őt a halottak és bebörtönzöttek egész sora választja el Rákositól.

Mikoján engem is magához kéretett. Régi ismerősként, barátian érdeklődött hogylétemről, a helyzetemről a pártban. Elmondottam 1949 végétől tartó súlyos politikai ellentétemet Rákosival, Gerővel. Azóta sorsomat, Komlót és ami ezzel járt. Megértéssel meghallgatott. Érdeklődött, mi a véleményem Rákosinak az első titkári poszton való maradásáról. Ugyanazt válaszoltam, mint amit már nyáron Balatonaligán mondottam Szuszlovnak, Andropovnak: Rákosi helyzete tarthatatlan. Nyíltan feltártam: ellenzem Gerő első titkárrá választását is. Ő a legtehetségesebb jelölt, mégis a jelleme, kíméletlen emberi magatartása és a sztálini személyi kultuszhoz való még mindig túlzott elkötelezettsége miatt bárki a Politikai Bizottságból alkalmasabb a posztra. S akárcsak Horváth Márton és én Balatonaligán, most is Kádár Jánost ajánlottam a párt első titkárának.

Mikoján elgondolkoztatta a többségében sikertelen találkozása, de ennek ellenére kitartott a Rákosit támogató megbízatása mellett.

Mikoján Nagy Imrét a lakásán kereste fel. Arra kérte: Hruscsov tanácsára is önkritikusan segítse elő visszavételét a pártba. Működjék együtt Rákosival, hogy a vitatott kérdések tisztázásával politikai nyugalom teremtődjék a pártban. Nagy Imre kitartott Rákosi eltávolítása mellett a párt éléről. Ha ez megtörténik, felajánlotta, tudomásul veszi Gerő megválasztását. Neki ugyan számos személyi kifogása van ellene, mindig Rákosi rossz szellemének tartotta, de a pártegység megteremtése kedvéért most mégis hajlandó együttműködni vele. Egyikük se vájkáljon azonban a múltban, ami végül az ő pártból való kizárásához vezetett. Ha feltételek nélkül visszaveszik a pártba, akkor kölcsönös önkritikával tisztázni lehet a kérdéseket.

Nem ismertem Mikoján további tanácskozásait, de azt igen, hogy Andropov szovjet nagykövet Rákosi azonnali leváltását javasolta. Mikoján a hallottak hatására forródróton érintkezésbe lépett Hruscsovval. Közölte vele budapesti tapasztalatait. Rákosi feltétlen leváltását javasolta.

Amit Molotov és Szuszlov miatt Hruscsov eddig nem tett meg, most a pártelnökség sürgősen összehívott ülésén keresztülvitte: Rákosi leváltását az első titkári posztról. Helyébe Gerő megválasztását. Tito ezt a döntést helytelenítette, mert szerinte

Gerő semmiben sem különbözik Rákositól. Moszkva a döntést mégis keresztülvitte.

Rákosit meglepte, elhinni sem akarta Mikoján közlését a leváltásáról. Mikoján jelenlétében telefonon felhívta Hruscsovot. Hosszan magyarázkodott. Hruscsov azonban nem engedett. Rákosi nem tehetett mást: beletörődött megmásíthatatlan sorsába. Különösen, hogy Hruscsov, de Mikoján is megnyugtatta: a magyar párt Központi Vezetősége döntően nem az elkövetett politikai hibái miatt, hanem megromlott egészségi állapotára, egyben nagy érdemeire hivatkozással hoz majd határozatot az első titkári posztjáról való távozásról. Sőt Gerő kijelentette: Rákosi továbbra is tagja marad a Központi Vezetőségnek, az Elnöki Tanácsnak, és országgyűlési képviselő. Ez magától értetődik!

A Központi Vezetőség 1956. július 18–21-ére összehívott ülésén Mikoján elmondta: Moszkva mindig bizalmas emberének tekintette Gerőt. Alkalmas arra, hogy Rákosi eltávolításával politikailag és gazdaságilag egységet teremtsen a pártban. Országosan megerősítse a szovjet párt- és állami kapcsolatokat. Elősegítse a gazdasági kérdések kölcsönös tisztázását...

A tömegek ugyanis követelték: a Szovjetunió ne zsákmányolja ki a magyar népgazdaságot. Ez a kérdés különösen a Magyarországon két esztendeje megnyitott uránbánya révén éleződött ki. A követelés azon az akkori közhiten alapult, hogy a Pécsett kitermelt uránérc dollárban százmilliókat ér. Ugyancsak a tömegek támadták a tavaly megkötött varsói katonai együttműködési szerződést, mert emiatt Magyarország háborúba kerülhet a Nyugattal. A hadseregfejlesztés magas költségei ellen is tiltakoztak.

Mikoján közölte: a Szovjetunió kész a gazdasági kapcsolatok felülvizsgálatára. Nem a Varsói Szerződés tekintetében, amely a Szovjetunió és az európai népi demokratikus államok védelmének alapja. E tekintetben semmiféle engedményt nem tehetnek.

A Mikojánnal folytatott előzetes tárgyalásain Gerő a párt leendő első titkáraként vállalta e kérdések rendezését. A Központi Vezetőség ülése előtt többen tanácskoztunk vele a fél év múlva, 1957 január elsején kezdődő második ötéves terv vitatott kérdéseiről, amelyek a Szovjetunióval való együttműködést igényelték. A Szövosz elnökeként tagja voltam a második ötéves

tervet előkészítő bizottságnak. Közülük a legjobban tudtam oroszul, már emiatt is részt vettem a megbeszéléseken.

Sajnos, az ötéves terv megint úgy készült, hogy Gerő részben máris elfeledte az első ötéves terv túlzott arányú fejlesztésének súlyos hátrányait. Többen ismét túlzottnak tartottuk a nehézipar fejlesztéséhez szükséges beruházásokat. Különösen, hogy ennek teljesítése már 1957-ben jelentős szovjet nyersanyag- és nehézgépipari behozatalt igényelt. Nem hittünk a terv megvalósításának lehetőségében, mert rossznak ígérkezett a termés.

Mikoján a szovjet pártelnökség utólagos jóváhagyásától függően elfogadta a szovjet szakértők által is tanácsolt, csökkent mértékű magyar importkívánságok teljesítését.

*

Rákosi távozását mindenekelőtt a betegségével indokolta: Két év óta hipertóniában szenvedek - mondotta a Központi Vezetőség ülésén. Ez kezdett munkájára is kihatni. Ilyen fontos munkakörben ez csak károkat okozhat a pártnak... Amikor megtörtént Rákosi bukása, az arcát figyeltem. Magába roskadt. Mégis igyekezett tartani magát. Mintha semmi különös nem történt volna vele. Mint a Központi Vezetőség „egyszerű tagja" távozott az asztaltól. Az ülésterem hátulsó részében foglalt helyet.

Miután „betegség" indokolással megtörtént Rákosi bukása, elkövetkezett volna Gerő első titkárrá választása. Mikoján az elnöki asztalnál ült. Én vele szemközt, az első padsorban. Nem volt kétségem, hogy a szovjet pártelnökség pártoltját, Gerőt a Központi Vezetőség „egyhangúan" megválasztja. Mégis a Mikojánnal való megelőző beszélgetésemre utalással a máig birtokomban levő cédulát írtam orosz nyelven. Kézből kézbe nyújtottam át Mikojánnak: Higgye el, tragikus napja ez pártunknak! Gerő nem megoldás! Mindenben támogatni fogjuk, de hat hónapon belül ismét felmerül Gerő ügye. A tömegek tisztelik, de nem szeretik... Mikoján válaszként azt írta: Ez maguktól függ!...

Sajnos, Gerő első titkárrá választása sokba kerül majd a magyar népnek 1956 októbere-novembere tragikus napjaiban. Addig is Gerő politikai munkájának ellenőrzésére, a személyi uralom felszámolásának végrehajtására a Központi Vezetőség új tagokkal egészítette ki önmagát. A Politikai Bizottságba visz-

szakerült Kádár, Marosán, Révai. A Központi Vezetőség egyik új titkára Kádár.

Arra, hogy bekerüljek a Politikai Bizottságba, nem gondolhattam. A Nagy Imrével való kapcsolatom miatt Gerő ehhez nem járult volna hozzá. A politikai tekintélyem azonban a Központi Vezetőségben az új tagok beválasztásával növekedett.

Történelmi pontosításként írom itt meg, hogy a mai történetírás úgy fogalmaz, mintha már akkor, Rákosi leváltása után Kádár személye körül zajlottak volna a magyarországi események. Az ilyen történetírás elveszti szavahihetőségét. A mai Kádárnak nem hinném, hogy szüksége lenne e félrevezető megállapításra. A hamis szembeállításra az 1956 előtti Nagy Imrével.

V. RÉSZ

1956. október 23.

Köztudottan szűk körű volt Nagy Imre baráti köre. Többségük meghurcolt régi elvtárs, értelmiségi: Fazekas György, Gimes Miklós, Haraszti Sándor, Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklós újságírók. Aczél Tamás, Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán írók, Donáth Ferenc, Újhelyi Szilárd volt miniszterhelyettesek. A párt szellemét megújítani akaró politikai mozgalomban jelentős a szerepe Jánosi Ferencnek, Nagy Imre vejének. Apósa leváltása óta a Petőfi Múzeum igazgatója volt. A felsoroltak mindegyikéhez régi baráti szálak fűztek. Mindmáig is azokhoz, akik még élnek.

Politikailag Nagy Imre legnagyobb ereje, hogy szinte egységesen mögötte sorakoztak a legnevesebb magyar írók, újságírók, művészek, neves értelmiségiek, az egyetemi ifjúság.

A párt Politikai Bizottságának és személy szerint Gerőnek napról napra csökkent a tekintélye. Képtelen volt a párt politikai vonalát érvényesíteni. A napilapok, hetilapok lényegében arról írtak, amiről akartak. Mindinkább Nagy Imre szellemében. Vonatkozik ez a párt központi lapjára, a Szabad Népre is. A legnépszerűbb hetilap az Irodalmi Újság volt. A lap példányonkénti vásárlói, hogy hozzájuthassanak, 1 forint helyett a többszörösét is kifizették. Mostanában, hogy újra olvasom a lap akkori cikkeit, felfedezem, néhány címe máig közhasználatú: *Miért nem szeretem Kucserát?; A tenger vize sós; Egy mondat a zsarnokságról...* - és mások.

1956. október eleji emlékem az akkori politikai helyzetről és ebben az értelmiségi ifjúság szerepéről a Művelt Nép *Tisztító szenvedély* című cikke. Tánczos Gábor írta, a DISZ Petőfi Körének titkára.

Tánczos Gábor cikke 1956. október 15-én jelent meg. 23-án az egyetemi ifjúság képviselői e cikk ismeretében fogalmazták meg a magyar ifjúság 16 pontos követelését. Nyitánya volt ez a magyar nép 1956. október 23-án elkezdődött felkelésének.

Gerőnek leendő belgrádi találkozása egyik feltételeként rehabilitálnia kellett az 1949-es magyarországi „Tito-perben" ártatlanul kivégzett Rajk Lászlót és társait. Gerő képmutató, bűnbánó kiengesztelése volt ez Tito felé.

A Moszkvából telefonon közölt javaslatra határozta el a Politikai Bizottság Rajk László és társainak 1956. október 6-i dísztemetését a Kerepesi úti temetőben

A magyar történelem egyik gyásznapja 1849. október 6-a. Az

osztrák császár hóhérai aznap végezték ki az 1848-49-es magyar szabadságharc hős tábornokait. 1956. október 6-án a temetőben a Kossuth-mauzóleum közelében, százezrek néma részvételével, „a párt és a kormány", de valójában a magyar nép halottaiként temették el az ártatlanul kivégzett Rajk Lászlót és három társát: Pálffy Györgyöt, Szőnyi Tibort, Szalai Andrást. Dísztemetésük dátuma azt is jelképezte, miként az 1848-49-es tábornokok, Rajk és társai is a nemzet mártírjai.

Karomon fekete és nemzetiszínű szalaggal én is baráti őrséget álltam a ravatalnál.

A tömegek némasága félelmetes tüntetés volt a személyi kultusz ellen. A pártvezetés attól tartott: a temetés kiváltja a forradalmat. Készenlétben állt a rendőrség, katonaság.

A párt, a kormány nevében Apró Antal és Münnich Ferenc beszélt. Szász Béla író a börtöntársak és a barátok nevében vett búcsút a nemzet mártírjaitól. A Művelt Nép hetilap legközelebbi száma közölte az elhantoltak fényképét. Egy másik fényképen Rajk Júlia és néhány éves fia, László. Döbbenetes hatású. Ugyanezen az oldalon Nagy Imre látható a gyászolók között. További kép: a kormány vezetői a temetésen. Sorban egymás mellett állt: Dobi István, Hegedüs András, Marosán György, Kovács István, Gáspár Sándor, Bata István. Vajon közülük ki érzi magát bűnösnek Rajk és társai kivégzésében? A lap e fényképek keretében megemlékezik a temetésről. Címe: *Különös gyász...*

Gerő szovjet utazása miatt nem volt jelen a Kerepesi úti díztemetésen. Kádár a temetés előtti napokban pártküldöttség élén Kínába utazott. Megállt Moszkvában. Itt találkozott a még aznap, október 6-án este repülőgépen Budapestre távozó Gerővel.

Közben Mikoján és Szuszlov tanácskozott velük a magyarországi helyzetről. Sürgették: a Politikai Bizottság hozzon kedvező döntést Nagy Imrének a pártba való visszavételére. Gerő ezt amiatt is megígérte, mert Hruscsov, de mindenekelőtt Tito a magyar párttal való megegyezés egyik előfeltételének tartotta Nagy Imre pártügyének rendezését.

Ezt Nagy Imre maga is, Andropov szovjet nagykövet által Moszkvából küldött tanácsra elősegítette.

Örültem Nagy Imre remélhetően közeli visszavételének a pártba. Politikailag ellensúlyozza Gerő vezetését, akit továbbra

is alkalmatlannak tartottam az első titkári posztra. Hogy milyenek az akkori érzelmeim iránta, 1956. október 7-én hozzá írt levelem tanúsítja. Döntően gyakorlati okok késztettek arra, hogy megírjam. A párt első titkáraként ő intézte a párt és az ország ügyeit. A Szövetkezetek Országos Szövetsége elnökeként sikeresen csakis úgy végezhettem munkámat, ha tetszik, ha nem, együtt dolgozom vele.

„Messze elkerüllek, hogy ne kelljen Veled kezet fognom. Így alakult! Lehet, hogy Te is így vagy velem... A dolgok logikájánál fogva és egy sor hibából, benne a Te hibád is, és persze valószínűleg alapvetően a magaméból, lassan-lassan ellenzéki zászlót csináltok belőlem. Ostobaság ez! Káros ez! Mire való ez? Nem azért vagyok pártunk egyik legrégibb tagja!... Nem kötelező a találkozásunk. Ha más a véleményed, ám legyen. Mégis úgy tartom, ha kettőnk közül valamelyikünknek kötelessége a két régi kommunista között fennálló, egyáltalán nem helyes viszony felszámolását kezdeményezni, én jó szívvel e lépést megteszem. Nem magamért, hanem az ügyért, amelynek még ha ilyen is a viszony közöttünk, egyformán a katonái vagyunk..."

Még aznap, hogy levelemet elküldtem, titkára telefonhívására felkerestem Gerőt a pártközpontban. Kimért hidegen, szinte gyűlölködéssel a szemében üdvözölt. Máris megbántam, hogy kezdeményeztem találkozásunkat. Emiatt főként a Szövosz-ügyekről beszéltem vele. Ezek milyen új párthatározatokat igényelnek.

Felvetettem azt is, bár tudott erről, hogy a Jugoszláv Szövetkezetek Szövetsége meghívott, vezessek szövetkezeti küldöttséget Jugoszláviába. Amiatt szóltam erről Gerőnek, mert tudtam, hogy Belgrádban majd találkozom a jugoszláv párt több vezetőjével, köztük régi moszkvai barátaimmal. Megkérdeztem ezért tőle, ha már találkozom velük, mennyiben készítsem elő az általa vezetett magyar párt- és kormányküldöttség 1956. október 15-ére tervezett belgrádi útját. Segítő ajánlkozásomra néhány általános frázissal válaszolt. Sietett elköszönni tőlem.

Szégyelltem magam. Szerintem mit sem tanult a közelmúltból. Sőt, hogy végre, ennyi év törekvése után elérte a párt első titkára tisztet, öntelt hiúsága nagyobb volt, mint eddig bármikor. Emiatt és igazán nem személyi okokból megerősödött bennem a már eddig is kialakult véleményem: az akkori válságos politikai helyzetben Gerő vezetése katasztrófába viszi az országot.

Sajnos, ez történt.

Másnap utaztam Jugoszláviába. Nem akarnám eltúlozni itthoni, de jugoszláviai politikai jelentőségét sem annak, hogy a magyar pártvezetők közül engem hívtak meg elsőnek Jugoszláviába. Kifejeződött ebben, amiben nagyon örültem, hogy régi jugoszláv barátaim a meghívással kívánták kinyilvánítani irántam változatlan érzelmeiket. Tudták rólam: a sztálini időkben is megmaradtam, ha nem is nyíltan, Jugoszlávia barátjának. A jugoszláv elvtársak kitüntető szívélyességgel fogadták küldöttségünket. Kíséretükben bejártuk az elmúlt sztálinista években légmentesen elzárt Jugoszlávia magyar és horvát lakta területének jelentős részét. Eljutottunk Zomborba, Újvidékre, Eszékre, Zágrábba, Belgrádba.

Hazatérésem után az Újságírók Szövetségében nyilvános sajtóértekezleten méltattam a küldöttség által Jugoszláviában megismert politikai és gazdasági életet. Vezetési módszereiket. Elért eredményeiket, nehézségeiket.

Sajtóértekezletem anyagát a Kossuth Kiadó külön füzetben készült kiadni. Az 1956. október-novemberi események miatt azonban nem jelent meg.

1956. október 13-án Budán, a farkasréti temetőben megismétlődtek az egy héttel ezelőtti dísztemetés eseményei. Hatalmas tömeg jelenlétében katonai gyászpompával, díszsortűzzel temették a törvénytelenül halálraítélt és kivégzett, de most már párthatározattal ugyancsak rehabilitált katonákat: Sólyom László, Illy Gusztáv altábornagyot, Beleznay István, Porffy György, Révai Kálmán vezérőrnagyot, dr. Merényi Scholtz orvostábornokot, Lőrincz Sándor vezérkari ezredest - 1945-től mindannyian közeli barátaim, illetve még ezt megelőzően partizán bajtársaim.

Nem vehettem részt a temetésükön, Jugoszláviában tartózkodtam.

A tábornokok temetése napján, mártírsorsuk szinte ünnepélyes kiengesztelésére közölte a Politikai Bizottság: A dolgozó nép általános követelésére Farkas Mihályt, a törvénysértő eljárások és perek egyik legfőbb irányítóját letartóztatták. A főügyészség a szocialista törvényesség megsértéséért vádat emelt ellene. Letartóztatták Farkas Vladimír ezredest is és három magas rangú államvédelmi vezetőt...

Nem dőlt el azonban az akkor legfontosabb politikai kérdés:

Nagy Imre teljes politikai rehabilitálása. Pedig ezt Gerő a krími látogatásakor megígérte Hruscsovnak és Titónak, majd Moszkvában Mikojánnak és Szuszlovnak. A Politikai Bizottságban ezt Révaival együtt igyekeztek elhúzni. A Politikai Bizottság a párttagsághoz intézett bizalmas körlevélben közölte: lehetővé kívánja tenni Nagy Imre újbóli párttagságát, de ennek feltételeként jelentse ki, kész küzdeni ama párthatározat megvalósításáért, amely a pártellenzéket elítéli. Közben a helyzet még inkább kiéleződött, Gerőék azzal is vádolták, hogy ő és hívei, elfordulva a Szovjetuniótól, a jugoszláv párt politikáját ajánlják magyarországi követendő példának. Nagy Imre és társai e frakciózását segíti a jugoszláv sajtó és a Budapesten működő jugoszláv újságírók és diplomaták.

A magyar párt- és kormányküldöttségnek azonban indulnia kellett Belgrádba. Nem lehetett tovább halogatni Nagy Imre visszavételét. Gerő ekkor olyan határozatot fogalmazott, amelyben a történtekért, Nagy Imrének a pártból való kizárásáért Rákosira hárította a felelősséget.

1956. október 14-én a Politikai Bizottság ilyen alapon és körülmények között hatálytalanította az egy évvel ezelőtti határozatát Nagy Imre kizárásáról: Követett el politikai hibákat, de ezek nem tették indokolttá a pártból való kizárását. Hogy ez mégis megtörtént, abban jelentős szerepet játszott Rákosi Mátyás elvtárs személyi elfogultsága. Mindezeket figyelembe véve a Politikai Bizottság Nagy Imre elvtársat visszahelyezi párttagsági jogaiba...

Gerő, bármiként is fogalmazta a határozatot, Nagy Imre visszavételével politikai vereséget szenvedett. A közvélemény szemében a legmélyebbre süllyedt a tekintélye.

Országosan a nép és vele együtt a magyar sajtó győzelmeként fogta fel Nagy Imre visszavételét a pártba.

1956. október 17-én a Petőfi Kör vitát indított a hazai mezőgazdaság fejlesztéséről, amelyet Donáth Ferenc, a kérdés egyik legkiválóbb szakértője vezetett. Megkért: a Szövosz elnökeként, mint aki módosítani kívánom a párt túlzó kollektivizálási politikáját, szólaljak fel. Ismertessem erről a nézetemet.

A napilapok, a Szabad Nép, a Népszava, a Magyar Nemzet és emlékezésem alapján foglalom össze hozzászólásomat.

„Elkövetkezett az ideje, hogy felülvizsgáljuk a párt III. kongresszusa mezőgazdasági határozatát. Azt, hogy az ötéves terv

befejező évéig, 1960-ig döntő fordulatot kell elérni a mezőgazdaság szocialista átszervezésében. Nem tartom reálisnak a célkitűzést - mondottam. A parasztság most még elutasítja a gyors ütemű szövetkezetesítést. Magyarország mezőgazdaságának felvirágzását másként, mint a mezőgazdaság szövetkezetesítésével, nem lehet ugyan elérni, de addig is, amíg eljön megvalósításának a lehetősége, békében kell hagyni az egyéni parasztságot..."

Mint akkor minden beszédemben, a nyilvánosság felé felvetettem: a párt kössön békét a parasztsággal. Ne röstelkedjünk tanulni a kapitalizmusban kialakult szövetkezési formáktól. Dánia példájára hivatkoztam, a szakemberek megbecsüléséről is szóltam. Jugoszláviában a termelőszövetkezeti agronómusoknak döntő a szava, nálunk a hatóságok és az elnökök a kiskirályok. Céloztam arra: - Ne csak szovjet példára cselekedjünk...

A Petőfi Körben a mezőgazdasági vita résztvevői kedvezően fogadták felszólalásomat. Helyeslően értékelték a napilapok és a közvélemény is. Gerő azonban a magasabb pártszinteken bírálta Szövosz-működésemet és elveimet.

*

Jól ismertem a lengyel párt és kormány vezetőit a moszkvai emigrációból, majd az 1944-45-ös felszabadulás utáni Lengyelországból. Utóbb Varsóban barátilag összehozott velük egy 1948-as nagyon mulatságos „diplomáciai közös élményünk" is.

Párt- és kormánydelegációt vezettem Varsóba. Tárgyalni kívántunk a lengyel vezetőkkel a máris kedvezően alakuló magyar-lengyel gazdasági kapcsolatok lényeges elmélyítéséről. 1948-ban, amikor a magyar pártküldöttség átutazott Lengyelországon, majd Varsó elővárosain, mindenütt tapasztaltuk, hogy a német fasiszták által a második világháborúban lerombolt ország, főként Varsó, sokkal inkább romokban hever, mint az ekkor már viszonylag gyorsan újjáépülő Budapest. Ma már nem emlékszem, miként történt, a MÁV-termesvagont, amelyen küldöttségünk utazott, valahogy elkerülve Varsó főpályaudvarát, elirányították egy messzi, városszéli rendező őrházhoz. Az itteni vasutas hiába próbált telefonkapcsoláshoz jutni a főpályaudvarral. Pedig protokollfogadásunkra itt várakozott a lengyel párt- és államvezetés számos tagja. A magyar nagykövet is, régi öreg barátom, Szántó Béla.

A vendégvárók rájöttek, hogy nem érkeztünk meg a varsói főpályaudvarra. Hol tűntek el? – erre nem kaptak választ. Botrányossá alakult a helyzet.

Mi viszont, hogy senki sem várt minket az őrháznál, még taxi sem járt erre, csomagjainkat a MÁV-termeskocsiban hátra hagyva, gyalog elindultunk a magyar nagykövetségre. Vendégváróink rövidesen a főpályaudvarról autókaravánnal robogtak az őrházhoz. Közben mi taxihoz jutottunk, megérkeztünk a magyar nagykövetségre.

Jóval utóbb érkeztek ide vendégváróink. Lengyel barátaink ezernyi módon mentegetőztek, én azonban a legbarátibb szívélyességgel oszlattam el nagyon bosszús hangulatukat. S most már együtt örültünk, hogy elmaradtak a főpályaudvari beszédek és mindaz, ami ilyen fogadásokkal együtt jár. Ehelyett a magyar nagykövetségen minden formaság nélkül egymás egészségére és közös munkánk sikerére ürítettük tokajival töltött poharainkat.

Meghívott magához ez alkalommal a Lengyel Népköztársaság elnöke, Boleszlav Bierut, a párt egyik legismertebb vezetője. Akkori és későbbi párt- és államvezetői szerepét Rákosiéhoz hasonlítom. Bierut 1950 elején koholt perben elítéltette Vladiszlav Gomulkát, a lengyel párt régi, neves harcosát, a Központi Vezetőség első titkárát és több társát. Gomulkáék 1954-ben, Sztálin halála után szabadultak.

Bierut halálát követően a párt élére került Eduard Ochab és Joseph Czyrankievicz miniszterelnök támogatták Gomulkáékat. 1956. júliusában rehabilitálták őket. Vezető szerephez juttatták a pártban és a kormányban. További intézkedésként a Politikai Bizottság 1956. október 19-ére összehívta a Központi Bizottságot, ahol előterjesztették: Gomulkát annyi elmúlt esztendő szenvedése után újból válasszák meg a párt első titkárának. Több ellenfele a Központi Bizottságban, hogy megakadályozzák megválasztását, azzal riasztották Hruscsovékat Moszkvában, hogy Gomulkáék függetlenségi puccsot készítenek elő. Megakadályozására Hruscsovék a Lengyelországban állomásozó szovjet katonai erőket Varsó irányába összpontosították.

Válaszként erre (Gomulkával egyetértésben) a lengyel párt első titkára, Ochab és Czyrankievicz miniszterelnök utasítására, Mariann Spychalsky nemzetvédelmi miniszter intézkedéseket tett. Elragadta a hadsereg vezetését a második világháború után, 1949-ben Sztálin által Lengyelországra erőltetett és ott a Szov-

jetunió érdekeit képviselő lengyel származású Konsztantin Rokosovszkytól, a Szovjetunió marsalljától.

Nehogy bármiféle provokáció elősegítse a Szovjetunió katonai beavatkozását, a dolgozók és a diákság - bár felfegyverkeztek - önkéntes hazafias zászlóaljakat alakítottak, de nem mentek ki az utcára. Az üzemekben és az egyetemi épületekben mindenre felkészült elhatározással várták a fejleményeket.

A Központi Bizottság már ülésezett, amikor a lengyel pártvezetéshez megérkezett Moszkvából az értesítés: Hruscsov, Molotov, Mikoján, Kaganovics és velük számos katonai tanácsadó repülőgépen elindult Varsóba. Hosszan kellett körözniök a repülőtér felett, amíg fogadásukra megérkezett a párt küldötte. Hruscsovéknak a szállásukon várakozniok kellett. Közben ugyanis a Központi Bizottságnak páncélos és más katonai egységektől körülvett székházában a Központi Bizottság többsége megválasztotta Gomulkát első titkárnak. Megbízták őt, Ochabot és három társukat, tárgyaljanak Hruscsovval.

A tárgyaláson Gomulkáék kijelentették: Hruscsovék vagy tudomásul veszik és tiszteletben tartják a szocialista Lengyelország függetlenségét, vagy erőszakkal kell legázolniok - ahogyan a néptömegek elnevezték - az 1956-os lengyel októbert, a győzelmes tömegmozgalmat. A hosszan tartó vitában Gomulka biztosította Hruscsovékat: semmifél puccsot nem terveznek. Meg akarják őrizni a lengyel-szovjet barátságot. Ez azonban ne alapuljon szovjet parancsszón, hanem őszinte barátságon. Felkérte a szovjet pártküldöttséget, érvényesítsék Lengyelország tekintetében ugyanazt az elvet, amelynek alapján Hruscsov nemrég megbékült Titóval. Hruscsov eme alapelv szellemében adjon azonnal paranesot a szovjet csapatok bármely irányú előrehaladásának megállítására. Rokosovszky marsallt hívják vissza a Szovjetunióba.

Hruscsovék végül engedtek. Mindez a lengyel nép nagy győzelme volt.

Magyarország e napokban valósággal Lengyelország iránti együttérző lázban égett. Gomulkát a maga hősének tekintette, aki a lengyel párt élén megteremtette a Lengyel Kommunista Párt és nép történelmi egységét. Elszánt akarattal megvédték Lengyelország függetlenségét.

*

1956. október 19-én, pénteken délelőtt a Váci utcában összeakadtam Nagy Imrével. Igaz szívélyességgel üdvözöltük egymást. Hosszan sétáltunk. A párt politikai válságáról és megoldása lehetőségéről beszélgettünk. Mérlegeltük az ekkor már kifejlődőben lévő lengyelországi történelmi jellegűnek mutatkozó eseményeket, azok magyarországi kihatását.

A Magyar Írók Szövetségének Titkársága e napokban Nagy Imre-párti levélben fordult a Központi Vezetőséghez. Kérte a pártkongresszus mielőbbi összehívását. Addig is a Központi Vezetőség hozzon jelentős változásokat a legfelsőbb pártvezetésben. Határozza el Nagy Imrével az élen nemzeti egységkormány alakítását. Kövessen független nemzeti politikát a szocializmus alapján. Kezdeményezzen nyílt vitát az ország helyzetéről. Munkásigazgatást az üzemekben. Új parasztpolitikát. A népfrontpolitika felélénkítését. Szocialista demokrácián alapuló választási rendszert.

A tömegek Nagy Imrében látták a magyar Gomulkát. Sajnos nem vált azzá, mégpedig a kettejük közötti lényeges emberi és politikai magatartásbeli különbség miatt.

Nagy Imre népszerű ember volt. Az utcán, a színházban, vagy bárhol, ha meglátták, mindenki tiszteletteljesen üdvözölte. Emlékezetes számomra az egyik Kodály-koncert. Amikor a mester személyes meghívására ott megjelent, a hallgatóság egy emberként állt fel tiszteletére. Hosszan, tapssal üdvözölték.

Népszerűsége ellenére sem lehetett belőle a magyar Gomulka. Mindketten más politikai taktikával harcoltak. Gomulka ahol lehetett, felszólalt, harcolt a lengyelországi sztálinizmus felszámolásáért. Nagy Imre csendben élt otthonában. Lényegében e „tétlen népszerűségével" biztosra vette, hogy a magyarországi Rákosi személyi kultusz korszak jelenlegi folytatói, Gerő Ernőék a magyar néptömegek követelésére hamarosan visszahívni kényszerülnek őt a legfelsőbb pártvezetésbe. Visszahívják akkor is, ha a magyar Politikai Bizottságban nincsenek Gomulkák, Ochabok, Czyrankieviczek.

A lengyel pártvezetők mögött, helyes politikájukat követve ott állt a párttagság és az ország népe. Nálunk Nagy Imre hivatalosan mindössze egyszerű párttag volt. Úgy vélte, ha a pártválság politikai megoldására Gerő a párt első titkáraként felajánlaná neki a Nemzeti Egységkormány megalakítását, miniszterelnökként elfogadná javaslatát. Célomnak én is a párt

politikai válságának mielőbbi megoldását tekintettem. Most azonban, hogy minderről Nagy Imrével a Váci utcában beszélgettünk, megmondottam neki: szerintem nem szabadna Gerővel együttműködnie. Igazi népi demokratikus változás a pártban és az országban csakis Gerő eltávolításával jöhet létre. Emiatt Nagy Imrének nem miniszterelnöknek kellene lennie. Gerő eltávolításával Gomulkához hasonlóan a Központi Vezetőség első titkára tisztet kellene vállalnia.

Erre válaszolta Nagy Imre azt az akkoriban közismert véleményét: az ő életeleme a néppel való közvetlen kapcsolat. Többet tehet a népért, ha nem a párt első titkáraként, hanem a minisztertanács elnökeként végez gyakorlati kormányzati reformmunkát. Reá a közvélemény is mint az 1953–54-es új politika miniszterelnökére emlékezik vissza. Majd azzal folytatta: nem változtatta meg eddigi nagyon kedvezőtlen véleményét Gerőről. Mégis úgy véli: most együtt kell vele dolgoznia. Mert Gerő kapcsolatai az utolsó hetekben annyira megerősödtek Hruscsovval és most már Titóval is, hogy nem lehet őt eltávolítani az első titkári posztról. A pártválság megoldását illetően emiatt tartja elkerülhetetlennek a Gerővel való kompromisszumot.

Igyekeztem meggyőzni Nagy Imrét, ne tegye ezt. Ragaszkodjék Gerő feltétlen leváltásához a párt első titkári posztról. Hruscsovék ugyanúgy elejtenék Gerőt, mint Mikoján útján néhány hete ezt tették Rákosival. Feltételezésként megkérdeztem Nagy Imrét: elvállalná-e a Minisztertanács elnöke tisztet azzal a közvéleményben ekkor már kialakuló politikai lehetőséggel, ha Kádár lenne a párt első titkára?

Nem tartotta megvalósíthatónak. Nem amiatt, mert Kádár az elmúlt hetekben egyes kérdésekben Gerőnél is élesebben lépett fel az ő és társai úgymond megalkuvó politikája ellen. Mindenki tudta, hogy Gerő ha csak tehette, a legkülönbözőbb titkársági határozatokkal Kádárt tolta előtérbe Nagy Imrével szemben. Gerő ezt mindig azzal a mögöttes gondolattal tette, hogy ne ő kerüljön a végleges szakítás kényszerhelyzetébe Nagy Imrével. Nehogy Magyarországon Hruscsovék esetleg Kádárral hozzák létre a kompromisszumot.

Kádár azóta, hogy közel fél éve, 1956 júniusában Rákosi bukásával a Központi Vezetőség titkárává választották, tekintélyes politikussá vált. Az ország népe előtt azonban a közvetlen jövő tekintetében ekkor még tulajdonképpen ismeretlen történelmi

lap volt. Mégis, hogy Gerő eltávolítását sürgették a párt éléről, szívesen vették volna Kádár és Nagy Imre együttműködését. Kedvelték őket jellembeli hasonlatosságukért, szerény és nem dicsekvő természetükért. Nem hajszolták a népszerűséget. Közismert volt kettejük egyszerű életmódja. Ezt a nép minden vezetőben megbecsüli.

Amiről 1956. október 19-én a Váci utcában beszélgettünk Nagy Imre és én, kommunista elkötelezettségű célkitűzésünk volt. Nem ellenforradalom, ahogyan majd 1956 novembere után, ekkor már a Kádár-kormány idején vádat emeltek ellenünk. A párt válságának kommunista értelmű megoldásáról tanakodtunk. Mindketten 1918 óta a pártért sokat szenvedő, régi kommunista vezetőkként szolgáltuk az eszmét.

Nagy Imre nem szerette, ha bírálták, de óvatos szemrehányással megjegyeztem: Neki már eddig is cikkekben, előadásokban nyilatkoznia kellett volna a bizonyára rövidesen megalakuló új kormány programjáról. Ekkor még inkább csak ennek gazdasági szempontjait hangsúlyoztam. Tudtam, Nagy Imre engem a kérdések egyik országosan elismert vezető szakértőjének tekint és elfogadja véleményemet. A politikai kérdéseket óvatosan vetettem fel, mert ezekben, mint már írtam, szeretett egymaga fontolgatni, nem elhamarkodva dönteni. Legszűkebb baráti körétől tudtam: többen közülük máris felkérték aktív politikai cselekvésre. Javaslataikat azonban a már említett politikai-taktikai kivárása szellemében, hogy Gerőék emiatt nehogy frakciósnak vagy illegálisnak nyilvánítsák, elutasította.

Most, hogy a Váci utcában találkoztunk, meg akartam őt győzni, minthogy Gerőék semmiképp nem kerülhetik el, hogy Nagy Imrével az élen rövidesen új kormány alakuljon, legalább a Minisztertanács elnöke programjának elkészítésére vállalkozzék. Egy ilyen program, ha közvetlenül megküldené a Központi Vezetőségnek, nem lenne frakciózás, sem illegális cselekvés, hanem a politikai harc fegyvere. Felajánlottam, örömmel segíteném e munkában.

A most elkészítendő kormányprogram irányt adna a Gerő javaslatára felemelt ötéves tervvel eltorzított magyar népgazdasági tervezés arányainak helyes helyreállítására – javasoltam. Egy ilyen gazdasági program előkészítése valóban az én feladatom lenne – biztatott Nagy Imre. Megegyeztünk ebben. A dokumentum elvi alapjának az általa a párt Központi Vezetőségé-

hez intézett kormányprogram beadványait tekintené, amelyeket 1956 nyarán és őszén készített. Minthogy ezeket én eddig kevéssé, inkább csak hallomásból ismertem, kérésemre felajánlotta, ideadja másolatát. Küldjem el érte lakására a sofőrömet.

Terjedelmes írását még aznap, egyre fokozódó érdeklődéssel olvastam. Nagy hatást tett rám. A Leninre támaszkodó elméleti, a magyarországi politikai helyzet szempontjából gyakorlati útmutatásszerű munkáját aktuális programnak tekintettem. Nagy Imrének eme 1955 nyarától írt beadványait Kovács Imre 1957-ben kiadta. Címe: *A magyar nép védelmében.* Most, hogy évtizedek múltán, 1982-ben újból olvasom írását, visszaemlékezve a Rákosi-korszakra, úgy érzem, e könyv az én akkori politikai törekvéseimről is szólt. Tanulságos annyiban is számomra, hogy Nagy Imre nálamnál elméletileg jóval felkészültebben, bátrabban és kevesebb megalkuvással harcolt, mint én.

Váci utcai találkozásunk másnapján felhívtam Nagy Imrét telefonon. Programtervezetével kapcsolatban, amit kiválónak tartottam, több kérdést felvetettem. Amikor ő beadványait írta, részben Titót és a jugoszláv példát vette figyelembe, jelenleg a lengyelországi eseményekhez, Gomulkához kellene igazodni.

Nagy Imre egyetértett ezzel. Azzal a javaslatommal is, hogy a tervezet gazdasági része elkészítéséhez felhasználom a Minisztertanács Titkárságán, a vezetésemmel 1954. november végén készült *Tézisek a gazdaságpolitikai munkaprogram kialakításához* című munkát. Emlékezett arra, hogy akkori miniszterelnöksége idején neki kellett volna a Politikai Bizottság elé terjeszteni, de ez elmaradt.

Átgondoltam a Nagy Imrével megbeszélt – ahogyan később elneveztük – Nemzeti Kormány-programtervezet alapelveit. Hétfő reggel hat órára meghívtam a Szövoszba hozzám több vezető elvtársat, és régi bizalmas munkatársaimat: legyenek a segítségemre a tervezet megvitatásában. Nagy Imre ismerte őket. Politikai véleményük egyezett az enyémmel, tehát Nagy Imrével is. Ketten közülük, Horváth Márton és Kossa István a Központi Vezetőség tagjai voltak, Antos István a pártközpont állampolitikai osztályának a vezetője. Karczag Imre évekig dolgozott Gerő mellett, utóbb közeli munkatársam, a Tervhivatal elnökhelyettese. Gimes Miklós a Szabad Nép főmunkatársa.

Nagy Imre örömmel helyeselte bevonásukat programkészítő közös munkánkba. Arra kért, hívjam meg az értekezletre két

régi közös barátunkat, Donáth Ferencet, a mezőgazdasági kérdések szakértőjét és Losonczy Gézát, a népfront és a politikai kérdések kiváló ismerőjét. Azonnal felhívja őket telefonon s megbeszéli, hogy legyenek ott az értekezleten – mondotta. Kedd délelőtt majd felhív telefonon, hogy megérdeklődje, mit végeztünk. Előbb nem teheti, barátai meghívására szüretre utazik Badacsonyba.

Ahogy Nagy Imrével megbeszéltem, 1956. október 21-én vasárnap pihenés helyett a lakásomon jegyzeteket készítettem a bizonyára rövidesen megalakuló Nemzeti Kormány programjának alapelveiről. Másnap, mint mindig is, a reám várakozó hivatali autón reggel fél hétkor a Szövoszba érkeztem. Átlapoztam a postát. Elolvastam a Magyar Távirati Iroda piros sávval áthúzott napi tájékoztatóját. Ismertette Gomulka beszédét a lengyel párt központi vezetőségi ülésén. Leadta a magyar rádió. Másnap közölte a Szabad Nép.

Hat hónappal ezelőtt – mondta – a poznaňi munkásság a népi demokratikus Lengyelország követelésének megvalósításáért kiment az utcára. Tiltakozott a szocializmusnak, az ő eszméjük alapvető elveinek eltorzítása ellen. Politikailag igen naiv volt az ügyetlen kísérlet, hogy bárki is a fájdalmas poznaňi tragédiát úgy tüntesse fel, mint imperialista ügynökök és provokátorok művét...

Nyilatkozott ezután a Hruscsovval folytatott tanácskozásról is.

A szocialista tábor pártjai és államai között minden országnak teljes függetlenséget és önállóságot kell élveznie. A népeknek független országuk szuverén igazgatásához való jogát tiszteletben kell tartani... Ahhoz, hogy megváltoztassuk életünknek minden negatív vonását, hogy felemeljük gazdaságunkat abból az állapotból, amelyben most van, nem elég csak leváltani néhány személyt. Igen sok változást kell végrehajtanunk a népi hatalom egész rendszerén...

A szovjet párt Központi Bizottságának kezéből a szocializmushoz vezető orosz út meghatározása fokozatosan átment mind korlátozottabb számú személy kezébe, minden Sztálin monopóliuma lett. Ez a monopólium kiterjedt a tudományos szocializmus elméletére is. A személyi kultusz ellentétben áll a szocialista humanizmussal, az emberi szabadság szocialista tudatával, a törvényesség szocialista gondolatával. A személyi

kultuszt nem lehet csak Sztálin személyére korlátozni. Ez egy bizonyos rendszer, amely a Szovjetunióban elhatalmasodott és amely tovább terjedt minden kommunista pártban, valamint a szocialista tábor több országában, köztük Lengyelországban is...

A XX. kongresszus nagy segítséget nyújtott e rendszer felszámolásához. Bár ez a Szovjetunióban született meg, ez nem jelenti azt, hogy mindazért a rosszért, ami Lengyelországban történt, a Szovjetuniót kell felelőssé tennünk. Nekünk is megvoltak a magunk Berijái...

Az egyenlőség és önállóság elvén alapuló lengyel-szovjet viszony oly mély baráti érzelmeket kelt a lengyel népben, hogy körében nem talál talajra semmiféle olyan kísérlet, amely bizalmatlanságot akar kelteni a Szovjetunióval szemben. E viszony fölött elsősorban pártunk őrködik és vele együtt az egész nép...

1956. október 21-én reggel, amikor a Szövoszban elolvastam Gomulka beszédét, felbuzdultam a Szovjetunió által Lengyelországnak tett hatalmas engedményektől. „Lengyelesítettem" az előző este elkészített kormányprogram-tervezetet. Legépeltettem, sokszorosíttattam. Megvitattam a délelőttre a Szövoszba kért régi munkatársaimmal. Hasznos eredményként az eddig mintegy hétoldalnyi anyag tizenegyre nőtt. Sokszorosíttattam. Megküldtem az ugyanaznap hat órára összehívott értekezlet résztvevőinek. Ezen a régi munkatársaimmal és Donáth, Losonczy, Antos, Gimes, Karczag, Kossa - tizenegyen vettünk részt.

Összefoglaltam a Nagy Imrével megbeszélt tervezetet, megvitattuk és elvileg elfogadtuk a szöveget. Megállapodtunk, hogy a mostani megbeszélés eredményét is magában foglalóan másnap délelőtt a régi munkatársaimmal újból átszövegezzük és megint szétküldjük. Ezután már ki-ki a ma esti önkéntes vállalása szerint véglegesítse. Losonczy a politikai részt vállalta, ideértve a Hazafias Népfront új szerepét. Ennek Magyarország demokratikus fejlődése tekintetében Nagy Imre rendkívüli fontosságot tulajdonított. Gimes a külpolitika, Donáth a mezőgazdaság, Kossa a szakszervezetek, Horváth Márton a kulturális, Antos, Karczag, Kossa és én együtt a gazdasági részt vállaltuk. Négy nap múlva, 24-én pénteken, Losonczy lakásán találkozunk. Utána a dokumentumot ismét egyeztetjük Nagy Imrével.

Ez történt 1956. október 21-én. Nem érdemes ismertetnem

itt e kormányprogram-tervezetet. Anyaga nem áll rendelkezésemre. Elfekszik valamely, számomra hozzáférhetetlen archívumban, azért, mert éppen ez volt az egyik súlyos vádpont a későbbiekben a Nagy Imre és társai perben. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala által kiadott Fehér könyv közli az ítéletet. Címe: *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése.*

Máig elutasítom a Fehér könyv sorozatosan valótlan állítását, hogy mi, a nemzeti egységkormány-programtervezet készítői titkos összeesküvők voltunk, akik kárt akartunk okozni a magyar népnek.

*

Visszatérek itt arra, hogy a magyar rádió hallgatóságą és a Szabad Nép több százezres olvasótábora olybá vette Gomulka 1956. október 22-i első titkári beszédét, mintha nemcsak Lengyelország, hanem Magyarország aktuális politikai helyzetéről nyilatkozott volna. Beszámolt a Hruscsovékkal folytatott tanácskozásról, ennek nyomán a lengyelországi hatalmas politikai fordulatról, a Szovjetunió által feléjük tett számos jelentős engedményről. Kiemelte Lengyelország szabad szocialista jövőjének, gazdasági és politikai helyzetének biztos javulását.

A beszéd akkori magyarországi közvetlen hatásaként mindenekelőtt Budapesten, majd országosan robbanásszerű történelmi fordulat következett: 1956. október 23-a.

Kiindulópontja az volt, hogy a Budapesti Építőipari Műszaki Egyetem hallgatóinak gyűlése október 22-én kidolgozta a magyar ifjúság 16 pontban foglalt követelését: mit kíván a párt legfelsőbb vezetésétől. E pontok ismertetése nélkül nem lehetne megérteni az elkövetkező történelmi fordulat jelentőségét.

1. Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján.

2. Az MDP-ben alulról felfelé titkos alapon új, alap-, közép- és központi vezetők választását követeljük. Ezek legrövidebb időn belül hívják össze a pártkongresszust és válasszanak új központi vezetőséget.

3. A kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével, a sztálinista, rákosista korszak minden bűnös vezetőjét váltsák le.

4. Nyilvános tárgyalást követelünk Farkas Mihály és társai ügyében, Rákosi Mátyást, aki első fokon felelős a közelmúlt

minden bűnéért és az ország tönkretevéséért, hozzák haza és állítsák a nép ítélőszéke elé.

5. Általános, egyenlő és titkos választásokat követelünk az országban, több párt részvételével, új nemzetgyűlés megválasztása céljából. Követeljük a munkásság sztrájkjogának biztosítását.

6. Követeljük a magyar–szovjet és magyar–jugoszláv gazdasági és szellemi kapcsolatok felülvizsgálását és új rendezését a politikai és gazdasági teljes egyenjogúság és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján.

7. Követeljük az egész magyar gazdasági élet átszervezését, szakembereink bevonásával. Vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló egész gazdasági rendszerünket, a hazai adottságoknak és magyar népünk létérdekeinek szem előtt tartásával.

8. Hozzák nyilvánosságra külkereskedelmi szerződéseinket, a soha ki nem fizethető jóvátételek tényleges adatait. Nyílt és őszinte tájékoztatást követelünk az ország uránérc-készletéről, kiaknázásáról, az orosz koncesszióról. Követeljük, hogy az uránércet világpiaci áron nemes valutáért Magyarország szabadon értékesíthesse.

9. Követeljük az iparban alkalmazott normák teljes revízióját, munkások és értelmiségiek bérkövetéleseinek sürgős és alapvető rendezését. Kérjük a munkások létminimumának megállapítását.

10. Követeljük a beszolgáltatási rendszer új alapokra való fektetését és a termények korszerű felhasználását. Követeljük az egyénileg dolgozó parasztok egyenrangú támogatását.

11. Követeljük az összes politikai és gazdasági pereknek független bíróságon való felülvizsgálását, az ártatlanul elítéltek szabadon bocsátását és rehabilitálását. Követeljük a Szovjetunióba kihurcolt hadifoglyok és polgári személyek azonnali hazaszállítását, beleértve a határon kívül elítélt foglyokat is.

12. Teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadságot, szabad rádiót követelünk és a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége szervezet számára nagy példányszámú új napilapot. Követeljük a meglévő káderanyag nyilvánosságra hozatalát és megsemmisítését.

13. Követeljük a sztálini zsarnokság és a politikai elnyomás jelképét, a Sztálin-szobrot a leggyorsabban bontsák le és helyére

az 1848–49-es szabadságharc hőseinek és mártírjainak méltó emlékművet emeljenek.

14. A meglévő, a magyar néptől teljesen idegen címer helyett kívánjuk a régi magyar Kossuth-címer visszaállítását. A magyar honvédségnek nemzeti hagyományainkhoz méltó új egyenruhát követelünk. Követeljük, hogy március 15-e nemzeti ünnep, munkaszüneti nap legyen, október 6-a pedig nemzeti gyászünnep és iskolai szünnap legyen.

15. A Budapesti Műszaki Egyetem ifjúsága egyhangú lelkesedéssel nyilvánította ki teljes szolidaritását a lengyel és a varsói munkásság és fiatalság mellett a lengyel függetlenségi mozgalommal kapcsolatban.

16. Elhatározta folyó hó 27-ére, szombatra Budapesten egy ifjúsági parlament összehívását, amelyen küldöttségekkel vesz részt az ország egész ifjúsága.

Otthon tartózkodtam. Mit sem tudtam az ifjúság október 22-én meghozott, 16 pontba foglalt határozatáról.

Másnap, 23-án kedden kora reggel, hogy a Szövosz-irodámba érkeztem, meglepetéssel olvastam a Szabad Nép reggeli számában a három hasábon, nagy betűkkel szedett *Új Tavaszi Seregszemle* vezércikket. Sok sikert kívánt a fiatalság tegnap esti eredményes tanácskozásaihoz, amelyeken a szocializmus híveiként az egyetemi hallgatóság hatalmas többsége vett részt. A Szabad Nép egyetértett az ifjúság követeléseivel, azzal, hogy a párt és az ország vezetésében ott a helye a munkásmozgalom régi harcosainak is (értsd: Nagy Imrét és társait), akik régebben is felemelték szavukat a sztálini hibák ellen. A vezércikk közölte, Gerő nevét ugyancsak nem említve: Nincs helye a legfőbb vezetésben azoknak, akik nem tudnak vagy nem akarnak következetesen haladni a XX. kongresszus és a tömegek által követett úton...

A lap nyilatkozott a párt és az ország politikai válságából való kibontakozásról. Lehetetlen volt ebben fel nem ismernem a Szövoszban Horváth Mártonnal együttesen kidolgozott nemzeti egységkormány-programot. Szinte Gomulka szavait idézte: Teljes egyenjogúság alapján kell elmélyíteni a magyar és a szovjet nép barátságát. Egyaránt ezt követeli a marxista–leninista meggyőződésünk és magyar hazafiságunk... A fiatalok, mint eddig, ezután is vigyázzanak arra, hogy gyűléseiken ne kapjon teret ellenforradalmi megnyilatkozás. Pillanatra se felejtsék el,

hogy küzdelmük a szocialista demokratizmus előretörésééért folyik...

Október 23-a délelőttjének politikailag fontos eseménye, hogy a Hruscsov támogatásával Titóhoz Belgrádba utazott Gerő, Kádár, Hegedüs magyar párt- és kormányküldöttség visszaérkezett Budapestre. A pályaudvarról, az őket fogadó politikai bizottsági tagok javaslatára, egyenest az Akadémia utcába, a pártközpontba autóztak. Máris összeült a Politikai Bizottság. A Gerőék távolléte idején Budapesten kialakult rendkívül súlyos politikai helyzetről tanácskozott. Sürgős intézkedéseket kellett hoznia annyiban is, hogy közben a párt ifjúsági szervezete, a DISZ csatlakozott az egyetemi ifjúság tegnap este kibocsátott 16 pontos követeléséhez. Egyetértett a tervezett tüntető felvonulással is. Teljes lett ezzel az ifjúság egysége.

Belgrádból Gerő magabiztos tudatban érkezett meg Budapestre. Remélte, hogy Titóval megbékülve, Hruscsov politikáját támogatva, Magyarországot megóvja attól, ami közben Legyelországban Gomulka hatására történt. A Politikai Bizottság ülésén Gerő e törekvésének szellemében fennhéjázó gúnyosan kijelentette: Megengedhetetlen és nevetséges a magyar ifjúság 16 pontos követelése. A tüntető felvonulást be kell tiltani... A Politikai Bizottság utasította az ülésen jelen lévő Piros László belügyminisztert, hajtsa végre a határozatot, tiltsa be és akadályozza meg a tüntetést.

1956. október 23-án délután egy órakor a rádió közreadta Piros László utasítását: A közrend zavartalan biztosítása érdekében további intézkedésig a belügyminiszter nem engedélyez nyilvános utcai tüntetéseket, felvonulásokat.

A Politikai Bizottság ugyaneme ülése elítélte a Szabad Nép *Új Tavaszi Seregszemle* vezércikkét. Megrótta Horváth Mártont, a lap főszerkesztőjét, amiért kiállt az ifjúság 16 pontos követelése teljesítéséért és a tüntető felvonulás megtartásáért. Megbízta Révait a Szabad Nép politikai ellenőrzésével, nehogy a lapban a mostanihoz hasonló vezércikk megjelenhessék. Egyidejűleg a Politikai Bizottság több tagját tárgyalni küldték az egyetemek vezetőivel. Érjék el náluk: vonják vissza felhívásukat az ifjúság délutáni felvonulására.

Nagy Imre, mint Balatonra utazása előtt megbeszéltük, 23-án déltájt felhívott telefonon. Elmondotta, találkozott Losonczyval. Tőle értesült a Szövoszban tartott eredményes tervezetér-

tekezletről. Nagyon örült ennek. Kérte, küldjem meg neki mielőbb a tervezetet.

Szóba hozta közben az ifjúság 16 pontos követelését is. Túlzottnak tartotta. Mégis arra kért, amit lehet, vegyünk figyelembe a tervezet további kimunkálásában. Hozzátette: nagyon aggasztja az ifjúság délutáni tüntető felvonulása. Attól tart, ha a belügyminiszter tilalma ellenére az ifjúság nem áll el e szándékától, Gerőék ezt mindenre képesen megakadályozzák. Szétveretik az államvédelmi karhatalommal és a rendőrséggel. Súlyosan visszavetnék ezzel a pártellenzék mozgalmát. Nagy Imre, mint mondotta, már kérte Losonczyt, figyelmeztesse az ifjúság vezetőit, ha a Politikai Bizottságnál nem érnék el a felvonulás engedélyezését, inkább mellőzzék a megrendezését.

Jól tudtam, ha ezt Nagy Imre most nekem különösebben nem is magyarázta, megint csak várni szeretne. Mindig összehasonlíthatatlanul optimistább voltam nála. Nem hittem, hogy Gerőék mernének erőszakot alkalmazni az ifjúság szétkergetésére. Politikai öngyilkosságnak tartottam, ha ezt megtennék a lengyelországi poznani véres események és Gomulkáéknak az elmúlt napokban történt eredményes fellépése nyomán.

Telefonon nem akartam erről hosszan vitatkozni Nagy Imrével. Megmondtam neki, még ha Gerőék erőszakkal fel is oszlatnák a tüntetést, akkor is helyeslem megtartását. Meg kell végre ismerniök a tömegek erejét és kiállását a Nagy Imre-pártellenzék mellett.

Losonczy nézete ugyanaz volt, mint az enyém, ez okból nem teljesítette Nagy Imre kérését. Ezt tette Nagy Imre egyik hűséges híve, Szilágyi József, a felszabadulás után Debrecen kommunista rendőrfőnöke. Mint kiváló szónok, az előző esti műegyetemi gyűlésen Gerőéket hevesen támadó beszédben pártolta az ifjúság 16 pontos követelését és a tüntetés megrendezését.

Ugyanezen órákban, hogy Kádárék az egyetemi tárgyalásukról visszatértek a pártközpontba, a Szabad Nép pártszervezete gyűlést tartott. Gerőék politikájának több híve a lapnál, mindenekelőtt Bethlen Oszkár főszerkesztő és több társa, helytelenítette a Szabad Nép *Új Tavaszi Seregszemle* vezércikkét. Tiltakozásként lemondtak tisztségükről. A pártszervezet azonban abban egységes volt: tragikus következménye lehet, ha az ifjúság tüntető felvonulását a belügyminiszter betiltja, még inkább ha az esetleges fegyveres erővel szétoszlatja. Elhatározták

emiatt: Horváth Márton vezetésével küldöttség kérje a Politikai Bizottságot, radikálisan változtasson eddigi politikáján. Betiltás helyett a párt álljon az ifjúság mozgalmának élére. Ígérje meg, hogy figyelembe veszi 16 pontos követelésüket. Engedélyezi a meghirdetett tüntető felvonulást. Nem lesz ebből semmi baj! A párt politikájának eme fordulatát a Szabad Nép rendkívüli kiadásban jelentse.

Horváth Mártontól tudom, de egyébként is köztudott: a Szabad Nép küldöttségét Gerő, Révai, Marosán fogadta. Nem hogy figyelembe vették volna javaslatukat, Gerő durván kárhoztatta őket a cikkért és mostani közbenjárásukért. Révai valósággal ordítozott a küldöttséggel, főként Horváth Mártonnal. Marosán nyomdafestéket nem tűrő szavakkal kijelentette: Nem védeni, hanem szét kell pofozni a taknyosokat!

Horváth a legerélyesebben visszautasította ezt a hangnemet. Ismételten figyelmeztette Gerőéket helytelen politikájuk veszélyére. Ne vigyék katasztrófába az országot a tüntetés betiltásával, és esetleges fegyveres megakadályozásával.

Alig távozott a küldöttség a tárgyalásról, amikor a budapesti pártbizottság nevében Mező Imre közölte a Politikai Bizottsággal: a Gerőékkel Belgrádban járt Kovács István első titkár tiltakozása ellenére úgy döntöttek, felkérik a Politikai Bizottságot, engedélyezze az ifjúság tüntető felvonulását. Bejelentették, ők máris mozgósították a párttagságot, vegyen részt a felvonuláson. Az ifjúság soraiban velük együtt követeljék a párt politikájának helyes irányú megváltoztatását. Ezáltal is akadályozzák meg, nehogy a Mező Imre bejelentése szerinti jó szándékú és irányú tüntetés elfajulhasson.

Mező Imre két évvel volt fiatalabb nálam. 1936–39-ben Spanyolországban harcolt a köztársaságiak mellett. 1943-ban a németellenes francia ellenállási mozgalomban a külföldi kommunistákat egyesítő csoport vezetője. 1950-től a budapesti pártbizottság másodtitkára, majd 1953-ban, a sztálini személyi kultusz idején szokásosan, spanyolországi és belgiumi szereplése miatt „gyanús elemként" leváltották párttisztségéből. 1953 végétől azonban, ekkor már a Nagy Imre-féle új politika idején és híveként ismét a budapesti pártbizottság titkárává választották. 1956 júniusában, Rákosi eltávolítása után a párt éléről, Mező Imrét beválasztották a Központi Vezetőségbe. Ellentétbe került az ekkor első titkárrá választott Gerővel. Az ok: olyan politikát

követelt, amely ténylegesen szakít az elmúlt idők sztálinista rendszerével. A párt éljen a néppel és a népért. A Központi Vezetőség hirdessen meg ennek megfelelő párt- és kormánypolitikát. Gerőék emiatt Mező Imrét a Nagy Imre pártellenzék tagjának tekintették.

Mező Imre mindeme törekvéséhez politikailag, de barátilag is közel állt Kádár. Most is, miután tárgyaltak az ifjúság vezetőivel és tőlük új taktikai állásfoglalással tértek vissza, pártolták Mező Imre javaslatát: a párt álljon az ifjúság tüntetésének élére. Ígérjék meg: amennyire csak lehet, teljesítik követeléseiket.

Gerő, Révai, Marosán, Kovács súlyos megalkuvásnak ítélte Mező Imre és az őt pártolók nézetét. A Politikai Bizottság utasította Piros László belügyminisztert, akadályozza meg a felvonulást, és Bata honvédelmi miniszter adjon ehhez katonai segítséget.

A budapesti pártbizottság után a DISZ Központi Vezetősége is kérte a Politikai Bizottságtól a tüntetés engedélyezését. Ez ekkor már elkerülhetetlennek látszott, hiszen a belügyminiszteri tilalom ellenére az egyetemek, középiskolák, katonai főiskolák és a gyárak ifjúsága sok ezrével elindult a tüntetés gyülekezőhelyére, a Petőfi-szoborhoz.

Közben az Írószövetség is elhatározta: csatlakozik az ifjúság 16 pontos követeléséhez és a tüntetéshez. Egyidejűleg meghirdették az Irodalmi Újság rendkívüli, október 23-i számában az ország akkori történelme egyik alapokmányát.

A MAGYAR ÍRÓK KIÁLTVÁNYA

Történelmi sorsfordulóhoz érkeztünk. Ebben a forradalmi helyzetben csak akkor tudunk helytállni, ha az egész dolgozó nép fegyelmezetten egy táborba tömörül.

A párt és az állam vezetői mindeddig nem adtak életképes programot. Ezért azok a felelősek, akik a szocialista demokrácia kibontakozása helyett konokul a Sztálin- és Rákosi-féle terrorrendszer visszaállítására szervezkedtek és szervezkednek.

Mi, magyar írók a következő hét pontban fogalmaztuk meg, mit kíván a magyar nemzet:

1. Önálló nemzeti politikát a szocializmus eszméje alapján. A lenini elvek szerint rendezni kell a viszonyunkat valamennyi

országgal, mindenekelőtt a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. Felül kell vizsgálni az államközi egyezményeket és a gazdasági szerződéseket, a nemzetek egyenjogúsága jegyében.

2. Véget kell vetni a népek barátságát zavaró nemzetiségi politikának. Azt akarjuk, hogy barátságunk szövetségeseinkkel, a Szovjetunióval, a népi demokratikus országokkal őszinte és igaz legyen. Ez csakis a lenini elvek megvalósításával lehetséges.

3. Nyíltan fel kell tárni az ország gazdasági helyzetét. A válságból csak akkor tudunk kijutni, ha a munkásság, a parasztság és az értelmiség végre az őt megillető szerephez jut az ország politikai, társadalmi és gazdasági életének irányításában.

4. Az üzemeket a munkások és a szakemberek vezessék. Újjá kell formálni a jelenlegi bér- és normarendszert, a megalázó társadalombiztosítást stb. A szakszervezetek legyenek a magyar munkásosztály valóságos érdekképviseleti szervezetei.

5. Új alapokra kell helyezni parasztpolitikánkat. Mind a termelőszövetkezetekben, mind az egyéni gazdaságokban biztosítani kell a parasztság önrendelkezési jogát. Meg kell teremteni a szövetkezés önkéntességének politikai és gazdasági feltételeit. Fokozatosan át kell térni a mostani begyűjtési és adózási rendszerről a szabad, szocialista termelést és árucserét biztosító rendszerre.

6. Mindennek a feltétele az, hogy a párt és az állam vezetésében alapvető szervezeti és személyi változások történjenek. El kell távolítani közéletünkből a restaurációra törekvő Rákosi-klikket. Méltó helyére kell állítani Nagy Imrét, a tiszta és bátor kommunistát, akiben a magyar nép megbízik. Továbbá mindazokat, akik az elmúlt években következetesen harcoltak a szocialista demokráciáért. Ugyanakkor határozottan fel kell lépni minden ellenforradalmi szándék és kísérlet ellen.

7. A kibontakozás megköveteli, hogy a Hazafias Népfront a magyar társadalom dolgozó rétegeinek politikai képviselete legyen. Választási rendszerünket olyanná kell formálni, hogy az megfeleljen a szocialista demokrácia követelményeinek. Az országgyűlésbe, a tanácsokba, és minden önkormányzati szervbe a nép szabadon, titkosan válassza meg képviselőit.

Hisszük, hogy szavunkban a nemzet lelkiismerete szólalt meg.

Budapest, 1956. október 23.

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE

Szövosz-irodámban 23-án ebéd utántól bekapcsolva tartottam a rádiót. Két óra tájt a riporterek arról tudósítottak, hogy a Petőfi tér és környéke feketéllik az odaérkezett tüntetőktől. Piros-fehér-zöld színű nemzeti zászlók lengtek. A magasba emelt tábláikon meghirdették az ifjúság 16 pontjának és az Írók Szövetsége kiáltványának követeléseit.

Közben a Politikai Bizottság ülésezett. Gerő, Révai, Marosán és Kovács István ekkor már, a különböző szervezetek követelései folytán számukra tragikussá vált helyzetben, szinte pánikszerűen feladták korábbi álláspontjukat, hogy az államvédelmi karhatalom, a rendőrség, katonaság harminc perc alatt erőhatalommal felszámolja az ifjúság tüntetését. A Politikai Bizottság az egy órakor még a rádió útján betiltott ifjúsági felvonulást fél háromkor engedélyezte.

Miközben a rádióriporterek ismertették a felvonulás menetét, hangulatát, színességét, a riportot időnként megszakítva a rádió bemondta: este 8 órakor Gerő Ernő, a párt első titkára mond beszédet, amelyet a rádió közvetít. A Politikai Bizottság úgy vélte, ez majd kedvezően hat a tömegfelvonulásban részt vevőkre, s az ország népe megnyugszik.

A Politikai Bizottság e magabiztosságával a legsúlyosabb hibát követte el. Már Gerő beszédét megelőzően döntenie kellett volna és a rádió útján országosan meghirdetni a politikai válságból kivezető egyetlen lehetséges utat. Az ifjúság, az Írószövetség, az ország népe és a párttagság nagy többsége követeléseinek ésszerű teljesítését. Mindenekelőtt Nagy Imre visszavételét a Központi Vezetőségbe, a Politikai Bizottságba. Megválasztását a Minisztertanács elnökévé. A Politikai Bizottság mindezt elmulasztotta megtenni. Pedig tizenkét órán belül, október 23-a estéjén, a tömegek forradalmi követelésére kényszerül megtenni.

A Bem-szobornál ismét az ifjúság, majd Veres Péter, az Írószövetség képviselője szólt a tömeghez. Más küldöttek is elhelyezték koszorúikat.

A hangulat közben egyre radikalizálódott. A résztvevők követelései túlmentek az ifjúság 16 pontján. Nagy Imrével akartak találkozni. Miniszterelnökségét az Országháznál kikiáltani. A tömeg ennek érdekében a Bem rakpartról a Margit hídon át visszaözönlött a pesti oldalra, a Kossuth Lajos térre, az Ország-

ház elé. Egyre többen csatlakoztak hozzájuk, a létszámot most már 200 ezerre becsülték.

Újból és újból szűnni nem akaróan felhangzott a jelszó: Éljen Nagy Imre! Halljuk Nagy Imrét! A megjelenését követelték.

Nagy Imre eközben Rózsadombi, Orsó utcai lakásán, több barátja jelenlétében a rádióközvetítést hallgatta. Barátai arra kérték, menjen velük a Kossuth Lajos térre, az események színhelyére. Szóljon a tömeghez. Álljon a tüntetők és követeléseik élére. Legyen a magyar Gomulka. Mutasson irányt a pártnak a válságból való kibontakozásra.

Hiába kérlelték, nem ment. Ezt azzal magyarázta: mindenki arról beszél, ő is attól tart, Gerő nagyszabású provokációra készül. Keresi az alkalmat, hogy lecsaphasson reá és a pártellenzékre. Nehogy okot adjon erre, ezért nem megy az Országházhoz. Ha a párt szükségesnek tartja a felszólalását, hívja őt Gerő.

A Szabadság téri Szövosz-székháztól pár percnyi járás a Kossuth Lajos tér. Hat óra lehetett, amikor odamentem. Derűsnek, vidámnak tűnt minden. A teret betöltő tömeg dalolt, jelszavakat kiáltott. Meg nem szűnően követelte: Jöjjön Nagy Imre!

Egyesek felálltak a padokra, mások felkapaszkodtak a lámpaoszlopokra. Magyarázták a 16 pontos követelés jelentőségét, ennek magyarországi megvalósítása fontosságát. Éljenezték Gomulkát.

Együttéreztem a tüntetőkkel, egyetértettem jelszavaikkal. Hallgattam szónokukat. Meg kell szüntetni a magyarországi sztálinista uralmat. A Magyar Dolgozók Pártja szeresse jobban a hazát, mint eddig. Magyarország népe lengyel példára független akar lenni. Miniszterelnöknek Nagy Imrét követelik.

Szerintem, ha Nagy Imre rövidesen megérkezett volna a Kossuth Lajos térre, és szól az egybegyűltekhez, a tömeg rendben szétoszlik. Ő azonban nem jött. Az egyre türelmetlenebbül várakozók az ifjúság követeléseinek egyik pontja megvalósításaként a piros-fehér-zöld színű zászlókból kezdték kivágni a párt jelképét, a vörös csillagot. Helyébe a Kossuth-címert követelték. A korán sötétedő késő októberi alkonyban, majd a villanyfényes estében tömegesen gyújtották meg és fáklyaként magasba emelték a Szabad Nép szétszórt külön kiadását: este 8 órakor mindenki hallgassa meg Gerő rádión közvetített beszédét.

Szóltak a tüntetőkhöz ekkor már olyanok is, akiknek a szavaiból kiérződött a gyűlölet a pártot vezető Gerő és társai ellen.

Nagyon rossz jelnek tekintettem azt is, hogy közben eloltották az Országház tetején levő hatalmas ötágú csillagot, amelyet – már ennek történetét megírtam – Rákosi külön kívánságára szereltettem fel.

A tüntetők döntő többségének általános hangulata – ezt magam hallottam – még mindig lelkes, hazafias volt. Ismét és ismét a Rákosi–Gerő–Farkas személyi kultusz megdöntését követelték. A független hazát éltették.

Nagy Imre még mindig nem érkezett meg a térre. A tömeg jelszavaiban egyre türelmetlenebbül, ütemesen követelte: – Gerőt a Dunába! Nagy Imrét a kormányba!

Az Országház első emeleti erkélyén megláttam Hidas és Mekis miniszterelnök-helyetteseket, Erdei Ferenc és más miniszereket. Átverekedtem magam a tömegen az Országház legközelebbi bejáratához. Igazoltatásom után felmentem, hogy megtudjam, mi a helyzet? Mekis megpróbált közvetlen „M" vonalon telefonálni Gerőnek, mondotta, de csak a titkára jelentkezett azzal, hogy Gerő nagyon elfoglalt, nem kapcsolhatja. Mekis ezután Hegedüs miniszterelnökhöz fordult. Aggódva mondotta el neki: a tömeg Nagy Imrét követeli. Küldjenek érte máris, mert sokan azt kiáltozzák: elindulnak a pártközponthoz. Idehozzák Nagy Imre helyett Gerőt.

Hegedüs ígérte, máris személyesen beszél Gerővel. Erdei vállalta, ha szükséges, amíg Nagy Imre megérkezik az Országházhoz, az erkélyről szóval tartja a tömeget.

Visszasiettem a Szövoszba. Hét órára kellett ott lennem a tegnap elhatározott kormányprogram-tervezet értekezletén. Karczag és Kossa külön-külön a Kossuth térről jött. Aggódtak a tömeg elkeseredett, forradalmi hangulata miatt. Már javában benne voltunk a munkában, amikor elhatároztuk: felhívom Mekist, mi újság a téren.

Nagy Imre még mindig nem jött meg – válaszolta. Attól tart, s elismételte, amit az Országházban már hallottam tőle: ha a tömeg elindul a pártközponthoz, abból katasztrófa lehet. Mekis valósággal kérlelt, mivel nekem nagyobb a tekintélyem Gerő előtt, mint neki, hívjam fel én telefonon. Jöjjön végre Nagy Imre.

Régóta tartó rossz viszonyunk miatt haboztam, hogy megtegyem-e? Mégis a nálam tartózkodó Antos, Karczag és Kossa sürgetésére felhívtam Gerőt, „M" vonalon. A titkára jelentkezett: halasztanám másnap délelőttre a hívásomat. Gerő a rádió-

ban többször bejelentett, a jugoszláviai útjáról szóló beszédére készül. Megmondtam a titkárnak, miről akarok Gerővel beszélni. Kértem, feltétlenül kapcsoljon be hozzá. Többen hívták már emiatt, válaszolta. Sürgetésemre mégis bekapcsolt.

Ott jártam a Kossuth Lajos téren – magyaráztam Gerőnek, és hivatkoztam a Mekis által mondottakra. Kértem, higgyen az aggodalmunknak. Intézkedjék, hogy Nagy Imre feltétlenül szóljon a téren egybegyűltekhez. Eléggé ridegen válaszolta: többeknek, telefonálóknak megmondta, nem helyesli Nagy Imre országházi szereplését. Mégis úgy látszik, hatott a figyelmeztetésem, megígérte: megbeszéli. Utóbb megtudtam: a mindig nyugodt Erdei Ferenc az Országházból telefonon ugyancsak felhívta Gerőt, akitől pedig nagyon tartott. Most szinte dührohamban azonnali intézkedését követelte. Gerő végül is Hegedüs András útján intézkedett. Egyik munkatársát állami autón Nagy Imréhez küldte azzal: kéri, siessen a Parlamenthez. Beszéljen a tömeghez. Gerő 8 órára meghirdetett rádióbeszéde után jöjjön át az Akadémia utcába, mert tárgyalni kíván vele.

Nem találták Nagy Imrét a lakásán. Megelőzően nála járt Déry Tibor, vele jött Losonczy is. Rábírták Nagy Imrét, Gerő hozzájárulása nélkül menjen velük. Szóljon a Kossuth Lajos téren egybegyűltekhez. Nagy Imrével ment a veje, Jánosi Ferenc is.

Amikor Nagy Imre az Országház erkélyén megjelent, a szinte beláthatatlan tömeg orkánló éljenzéssel fogadta. Ütemes kiáltással percekig követelték: Nagy Imrét a kormányba!

Töredékében maradt fenn Nagy Imre beszéde. Az odaérkezett rádiós kocsi technikai okokból nem tudta hangosítani, sem magnóra venni.

Nagy Imre már közvetlenül a beszéde után sikertelennek tartotta Kossuth Lajos téri találkozását a tömeggel. Kezdettől elkedvetlenítette, hogy a rádiós autó nem tudta beszédét hangosítani, sem magnóra felvenni. Az is megzavarta, amikor „elvtársaknak" szólította a hallgatóságot, többen odakiáltották: Nem vagyunk elvtársak! Magyarok vagyunk! Hazafiak! Enyhítette emiatti bosszúságát, hogy a tömeg a közbeszólókat lehurrogta. Őt viszont meg nem szűnő lelkesedéssel éltetve, ünnepelve, azonnali miniszterelnökségét követelte.

Megdöbbentette a tömeghangulat váratlan változása, amikor arról beszélt: Lehetséges a kibontakozás a párton belüli tárgya-

lás és tisztázás útján... Ezt Gerőre értette. A hallgatóság tiltakozásként ez ellen, kórusban kiáltotta a tüntetésnek a továbbiakban általánossá vált jelszavát: Gerőt a Dunába! Nagy Imrét a kormányba!

Sajnos, Nagy Imre ezután sem vonta le azt a következtetést, hogy a tömegek mérhetetlen gyűlöletét Gerőék ellen most már fel kellene használni eltávolításukra a párt és a kormány éléről.

A Szövoszban még este 8 óra előtt befejeztük a kormányprogram-tervezet megfogalmazását. Hátramaradt: majd pénteken az összprogramot egyeztetjük Losonczy lakásán Nagy Imrével.

Bekapcsoltam közben az irodámban a rádiót, hogy meghallgassuk Gerőnek napközben többször meghirdetett rádióbeszédét. Valamennyiünket mélységesen aggasztottak az általa mondottak. A magyar ifjúság és a magyar nép szempontjából is bántónak tartottuk,csaknem minden mondatát. Azt a kicsinyességét is, ahogyan bejelentett némi, „a jelenlegi válságos politikai helyzetet enyhítő intézkedést". Mindez messze volt az ifjúság 16 pontos követelésétől, de a még ennél jóval szerényebb, általunk fogalmazott kormányprogramtól is. Különösen, hogy nem adott semmiféle programot a tennivalókról, a tüntetés követeléseinek legalább részbeni teljesítésétől. Eszelősnek tűnt, ahogyan megsértette a tüntetőket.

Valódi szerencsétlenség volt, ahogyan Gerő kijelentette: Népünk ellenségeinek legfőbb törekvése az, hogy megkíséreljék megingatni a munkásosztály hatalmát, lazítani a munkás-paraszt szövetséget, aláásni a munkásosztály vezető szerepét országunkban, megrendíteni hitét a Magyar Dolgozók Pártjában... Rágalmakat szórnak a Szovjetunióra. Azt állítják, hogy a Szovjetunióval nem egyenrangú kereskedelmet folytatunk. Hogy a Szovjetunióhoz való viszonyunk állítólag nem az egyenlőség viszonya, és hogy függetlenségünket állítólag nem az imperialisták, hanem a Szovjetunióval szemben kell megvédeni.

Mindez szemenszedett valótlanság, ellenséges hírverés, amelyben nincs egy szemernyi igazság sem. Elítéljük azokat, akik ifjúságunk körében a sovinizmus mételyét igyekeznek terjeszteni és a demokratikus szabadságot, amelyet államunk dolgozó népünknek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használják fel...

Gerő e kihívó és egyben tűrhetetlenül fenyegetőző rádióbe-

szédével mérhetetlen politikai kárt okozott a pártnak, a szocializmus ügyének. Beszédével össze-vissza handabandázó törpének bizonyult.

Munkánk végeztével Kossa, Karczag és én a Szövoszból a reánk várakozó hivatali autónkon hazaindultunk. A Margit híd on át vettem utamat. A nemrég még tüntetőkkel zsúfolt Kossuth téren és további utamon a Rózsadomb felé, a Fillér utca végén levő akkori lakásomig semmilyen csoportosulással nem találkoztam. Ez azonban mindössze budai látszat volt.

A pesti oldalon a tömeg jelentős része Nagy Imre beszédét követően otthonába tért. Másik része piros-fehér-zöld színű, kivágott címerű zászlókat lobogtatva, hazafias régi dalokat énekelve ellepte a belső körutakat. Jelszavaik ekkor már jóval radikálisabbak, mint még a Kossuth Lajos téren. Magyar kormányt akarunk! Gerőt a Dunába, Nagy Imrét a kormányba! Éljen példaképünk, Gomulka és az örök lengyel-magyar barátság! Aki magyar, velünk tart!

Hangzottak a tömegben ellenséges jelszavak is. Hatására ellenforradalmi csoportok szerveződtek. Több helyen feldöntötték a villamosokat.

A tömeg közben általános gyűlölettel a sztálini rendszer iránt, a Városliget felé fordult. Az ifjúság 16 pontos követelésének 13. pontját kívánták végrehajtani: Bontsák le a sztálini zsarnokság és politikai elnyomás jelképét, a Sztálin-szobrot. Emeljenek helyére méltó emlékművet az 1848–49-es szabadságharc hőseinek és mártírjainak.

A Petőfi téri gyűlést követően a tüntetők közül sokan a Rádió Bródy Sándor utcai székházához indultak. Találomra küldöttséget választottak, amely tárgyalni indult Benke Valériával, a Rádió elnökével, a Központi Bizottság tagjával. Igazmondó rádióadást követeltek tőle. A Rádió legyen a népé, ne a hazafiatlan Gerőé. Az ország a rádió útján ismerje meg a követeléseket, az igazságot.

Benke vállalta: riportot készítenek a 16 pontról, amennyiben nem említik a szovjet hadsereg Magyarországról távozása követelését. Ezzel húzni akarta az időt. Közben segítséget kért a Rádiót őrző néhány főnyi államvédelmi őrség megerősítésére. 220 fős, jól felfegyverzett osztag érkezett.

Amikor a rádió este 8 órakor közvetítette Gerő beszédét, a Rádió épületével szemközti házak lakói; az ifjúságot éltetve az

ablakokba állították a készülékeket. A tüntetők, Gerőt meghallgatva, most már a rágalmakra is válaszolni akartak. Benke Valéria azonban a megerősítésre érkező államvédelmi őrség segítségének tudatában továbbra is elhúzta a tárgyalásokat.

Az ifjúság az egyetemek katonai kiképző helyiségeiben hozzájutott az ott őrzött lőszerhez és fegyverhez. Megrohamozták az akkori nagy hadiüzem, a Lampart Művek kevéssé őrzött fegyver- és lőszerraktárait. Utána a főváros belső kerületeiben fegyveresen tüntettek.

Alakultak alkalmi vezetőkre talált ellenforradalmi fegyveres csoportok is. Veszélyes jelszavakat hangoztattak. Nagy Imrét azonosnak tartották Gerővel. Jelszavuk: a magyar függetlenséget elnyomó szovjet hadsereg azonnal távozzék az országból. Szabad választásokon alapuló független, de nem népi demokratikus és nem szocialista Magyarországot akartak.

Fegyveres egyetemisták eljutottak közben a főváros szívében lévő Szabad Nép-székházhoz. Rövid úton lefegyverezték a mindössze néhány fős államvédelmi őrséget. Behatoltak Horváth Márton főszerkesztő szobájába. Itt találták Révait is. A Politikai Bizottság megbízottjaként ellenőrizte, nehogy Horváth és a szerkesztőség, mint aznap reggel tették, „pártellenzéki" szellemben jelentessék meg a lapot. Révai azt kívánta: a Szabad Nép szó szerint közölje Gerő este 8 órakor elhangzott beszédét. Hozzon erről helyeslő vezércikket. Horváthék kiszedették Gerő beszédét. Helyeslő vezércikk megírására azonban nem voltak hajlandók. Jelenjék meg a beszéd minden kommentár nélkül.

Horváth és Révai efeletti vitája közben a fegyveres egyetemisták benyomultak a főszerkesztői szobába. Határozott formában sorolták, mit kívánnak a Szabad Néptől. Horváth megegyezett volna velük, de Révai lehetetlenné tette ezt. Ellenforradalmároknak nevezte őket, amiért fegyveresen mernek szembeszegülni a párt politikájával.

Az egyetemisták lehurrogták Révait: hogyan meri őket ellenforradalmároknak nevezni? Az ifjúság 16 pontja megvalósításáért fogtak fegyvert. Nagy Imrét akarják a Minisztertanács elnökének. Révainak szemébe mondták: sztálinistaként sem neki, sem Gerőnek nincs helye a pártban, még kevésbé a vezetésben. Gerő máris kiszedett beszédét nem engedik a lapban kinyomatni. Erről máris intézkedtek.

Horváth csendesítette Révait, aki továbbra is kemény hangon szidalmazta az „ellenforradalmárokat". Végül a fiatalok fegyverrel megfenyegették. Nehogy baja essék, két újságíró és Révai polgári ruhás államvédelmi testőre valósággal kicsempészte őt a Szabad Nép épületéből.

A szerkesztőség előtt várakozó autó az Akadémia utcába vitte. Dühödten, szinte idegrohamban mondotta el Gerőnek és mindenkinek, bárkivel találkozott, az „ellenforradalmárok" fegyveres támadásának részleteit a Szabad Nép és őellene. Azt is, amit a szerkesztőségben hallott, hogy állítólag a Rádió épületénél ellenforradalmárok gyilkolják a kommunistákat. Szinte magánkívül kiáltozta: Nem szabad győznie az ellenforradalomnak! Lövetni kell őket!...

VI. RÉSZ

Nagy Imre második miniszter-elnöksége

Révainak eme „Lövetni!" hangulata uralta a telefonon közben összehívott Politikai Bizottság ülését. Az ő kirobbanó természetének is volt köszönhető, hogy Gerő és a Politikai Bizottság kezdettől a ténylegesnél sokkal vészesebben ítélte meg és ellenforradalomnak tekintette az 1956. október 23-i tüntetést követően a főváros utcáin történteket. Ekkor még legfeljebb kisebb felfegyverzett csoportokat lehetett volna ellenforradalomnak nyilvánítani. A Politikai Bizottság mégis megbízta Piros László belügyminisztert, Bata honvédelmi minisztert, valamint Kopácsi Sándort, Budapest főkapitányát, az „ellenforradalom" kíméletlen megsemmisítésével.

A Politikai Bizottság utasításának jóformán kezdettől nem volt foganatja. Aki ekkor nem élte át, el nem hinné, hogy másnaptól, 24-én reggeltől egyszeriben Gerőék ellen fordultak a párt- és államhatalom szervei. Átálltak a biztosan remélt új minisztertanács elnöke, Nagy Imre és hívei oldalára.

Gerőék csak most, az október 23-i hatalmas tüntetéstől megrémülten tették meg, amit aznap reggel még elképzelhetetlennek tartottak: hogy Nagy Imrét visszavegyék a Központi Vezetőségbe, a Politikai Bizottságba, és kinevezzék a Minisztertanács elnökévé. Remélték, az erről szóló határozat nyilvánosságra hozatalával, a Nagy Imre-politikának tett jelentős engedményekkel megnyerik a párttagság és az ország népe támogatását az „ellenforradalom" leveréséhez.

Nagy Imre eközben többedmagával, országos vezetőkkel, vejével, Jánosi Ferenccel és több barátjukkal az Országházban várakozott. Azzal, hogy a Politikai Bizottság ülését követően Hegedüs üzenete szerint Gerő tárgyalni kíván vele újbóli részvételéről a párt és a kormány vezetésében. Várakozás közben egyre érkeztek hozzá a hírek a főváros utcáin történtekről. Végzetesnek tartotta e közléseket. Bekövetkezett, amitől tartott – telefonon délelőtt nekem is aggodalommal említette: „elfajul" az ifjúság tüntetése.

Gerő titkáránal: értesítése után az Országházból Nagy Imre gyalog ment át az ekkor már harckocsikkal sűrűn körülvett közeli pártközpontba. Számos államvédelmi igazoltatás állta útját. Végül Gerő titkára várta a bejáratnál. Csupán Jánosit engedték be vele az épületbe, a barátait nem.

Négyszemközt tárgyalt Gerővel, aki szenvedélyes keserűséggel Nagy Imrét és pártellenzéki társait tette felelőssé a tünte-

tésért és ennek aznap esti következményeiért, az „ellenforradalomért". Nagy Imre visszautasította ezt az állítást. Hangsúlyozta, hogy Gerő helytelen politikája vezetett a történtekhez.

Az „ellenforradalomról" Nagy Imre úgy vélte, amit utóbb nyilvánosan is kifejtett: A békésen tüntető magyar ifjúsághoz csatlakozó ellenséges elemek félrevezettek számos jóhiszemű fiatalt. Fegyvert kell használni azok ellen, akik fegyverrel fordulnak a párt és a népköztársaság ellen, de a legfontosabb, helyes politikával visszaszerezni a tömegek bizalmát a párt iránt.

Gerő ezek után közölte Nagy Imrével a Politikai Bizottság imént hozott határozatait. Nagy Imre, bár formailag még nem tagja a máris összehívott, rövidesen elkezdődő Központi Vezetőségnek, az ülésen szabadon kifejtheti nézeteit. Kezdeményezheti a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság kiegészítését közvetlen híveivel és a megalakítandó új kormány személyi összetételét.

Gerő és Nagy Imre eme találkozásának egyetlen tanúja volt: az akkor még miniszterelnök Hegedüs András. Egyik visszaemlékezésében arról ír: - Különleges dokumentumok és saját közvetlen tapasztalata alapján úgy látta, Nagy Imre a népi, nemzeti megmozdulás akkori vezetője, október 23-án és az azt követő napokban politikája vitelében pártszerűen akart eljárni. Ez bármily apolitikusnak tűnjék is - írja Hegedüs - egyenesen következett Nagy Imre egész életútjából. Ezzel egyre inkább szembekerült néptribun szerepével, amelyet 1945-ben alapozott meg mint földosztó miniszter és továbbnövelt 1953-ban, mint az új kormányprogram miniszterelnöke. Ezekben az 1956. október 23-a utáni napokban a népi, nemzeti megmozdulás vezéri posztján teljesedett ki...

Október 23-án Gerő szobájának egyik karosszékében Nagy Imre fáradtan, magába roskadtan ült. Nem lehetett tudni, elmélkedett utóbb Hegedüs, ez a nap annak az ügynek, amelyhez Nagy Imre élete utóbbi éveiben hozzákötötte magát, a reformszocializmus győzelméhez vagy bukásához vezet-e? Győztes néptribun lesz-e, vagy bukott ellenzéki politikus.

Az első reakciója Gerő javaslataira rezignáltan toleráns volt. Minden kikötés nélkül elfogadta a miniszterelnöki posztot. Beleegyezett a szovjet csapatok segítségül hívásába...

De Hegedüs abban feltételenül *téved*, hogy Nagy Imre beleegyezett volna a szovjet csapatok segítségül hívásába. Ez amiatt

sem volt lehetséges, hiszen Nagy Imre az első óráktól kezdve a fegyveres felkelőkkel való megegyezésre, politikai megoldásra törekedett. Jóllehet, akkor még a túloldalon levőknek tekintette őket...

Hegedüs Andrással mindezt, amit fentebb írtam, személyes találkozásunkon egyeztettük. Megköszönte, tudomásul vette.

23-án este a Szövoszból hazatérve, vacsora közben a rádiót hallgattam. A Kossuth Lajos téri tüntetés általam észlelt hangulata és Gerő szerintem politikailag teljesen helytelen rádióbeszéde nyomán megerősödött az a véleményem: a Központi Vezetőségnek sürgősen határoznia kell Gerő eltávolításáról. Kádár legyen az első titkár, Nagy Imre a miniszterelnök.

Lefeküdtem, elaludtam. A különleges „M" telefonvonal csengetése ébresztett. Gerő titkársága közölte: a Központi Vezetőség még az éjjel rendkívüli ülést tart. Azonnal jöjjek az Akadémia utcába.

Sebtében öltözködtem. A rádió 10 óra 23 perckor is – megszakítva a zenei adást – bemondta: Rendkívüli hírt közlünk. A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága a helyzet értékelésére és a teendők megbeszélésére azonnalra összehívja a Központi Vezetőség ülését.

A Rózsadomb tetején laktam. A hivatalomtól telefonhívásra csak elkésetten jutottam volna autóhoz. Taxit hiába kértem. Elrohantam otthonról azzal, hogy az első, a Fillér utcán lefelé haladó autót megállítom. Már a Moszkva tér felé jártam, amikor végre megállítottam a felém közeledő személyautót. A sofőrtől tudtam meg a Sztálin-szobor ledöntését, a fegyveres harcot a Szabad Népnél és a Rádiónál. Közléséből megértettem a Központi Vezetőség ülésének rendkívüli összehívását.

Az Akadémia utca előtt kellett kiszállnom a kocsiból. Meglepetten láttam: harckocsik őrzik az épületet. Államvédelmiek igazoltattak. Feljutottam az első emeleti tanácsterem előtti folyosóra. Itt gyülekeztek a Központi Vezetőség tagjai. Megtudtam tőlük a Politikai Bizottság ülésén történteket. Megerősítették, amit a sofőrtől hallottam, a fegyveres küzdelmet a Szabad Nép székházában és a Rádiónál.

A Rádió ostroma politikai fordulópontot jelentett. A Rádiónál este 9 órakor valaki a tömegből agyonlőtte az államvédelmi őrség őrnagyát. Gerő utasítására Bata honvédelmi miniszter páncélos járőrt küldött a Rádió őrségének megerősítésére. Az

lőfegyverhasználat nélkül megtisztította a tömegtől a Rádió előtti utcát és környékét. A fővárosban rémhírként terjedt el: véres harc folyik a Rádiónál. Nagy számban siettek ide fegyveresek. A szűk Bródy Sándor utcában sűrű tömegben körülvették a páncélos járőrt, amely ily módon harcképtelennek bizonyult. A katonák ekkor azzal, hogy hazafiakként nem akarnak Gerőért harcolni, elvonultak. Ezt tette a rendőrség ideérkezett osztaga is.

Várható volt, hogy a Rádió előtti utcát újra elözönlő felfegyverzett tömeg behatol az épületbe. Tizenegy óra 30 percig ez nem következett be. Ekkor kezdődött el a harc a Rádió székházának elfoglalásáért. Benke Valéria kétségbeesetten kért újabb külső segítséget az ostromlók elzavarására. Gerő ahelyett, hogy ezt tette volna, a végzetesnek tűnő hírtől megriadtan, mint a párt első titkára, Hegedüsnek, a Minisztertanács elnökének jelenlétében forródróton felhívta Hruscsovot. Kérte, a szovjet pártelnökség utasítsa a Magyarországon tartózkodó szovjet hadsereg parancsnokát: adjon segítséget a fővárosban kitört ellenforradalom fegyveres letörésére.

Hruscsov időt kért a válaszadásra.

*

Gerő, miután megtette Magyarország történelmének e sorsfordulóan tragikus lépését, éjfél után megnyitotta a Központi Vezetőség ülését. Ennek jegyzőkönyvét máig nem adták ki. Negyedszázad múltán részben emlékezetből írok az akkor történtekről, Gerő beszámolójáról, a hozzászólásokról, az aznap éjjel és az azt követő napokon hozott központi vezetőségi és politikai bizottsági határozatokról.

Gerő első titkári beszámolója szinte visszhangozta Révai „Lőni! Lőni!" szellemét. Még az este 8 órai rádióbeszédénél is meggondolatlanabbul, mindenkit okolt a történtekért, csak önmagát nem. Megriadtan attól is, vajon e tekintetben mit hoz a jövő, ismertette a Politikai Bizottság megelőzően hozott határozatát Nagy Imrének a Minisztertanács elnökévé való kinevezéséről. A vele és társaival való politikai együttműködésről.

Utóbb, 1957-ben Révai elismerte: a Politikai Bizottságnak e határozattal eredetileg az volt a célja, hogy a Központi Vezetőség ülésén Nagy Imrét vitára kényszerítsék és elvi önkritikára szorítsák. Keserűen jegyezte meg: mindebből 1956. október

23-a éjjelén semmi sem lett. A Központi Vezetőség többsége nem bízott már az eddigi Politikai Bizottságban. Sürgette a Nagy Imre-kérdés feltétel nélküli rendezését, hogy ezzel lecsitítsák a már javában kibontakozó „ellenforradalmi felkelést".

Idéztem Révai 1957-es megállapítását, mert 1956. október 23-a éjjelén döntően Gerő és Révai értékelte a történteket „ellenforradalomnak". Merem állítani, másként alakult volna az elkövetkező napok történelme, ha a Központi Vezetőség ezt nem így ítéli meg. Hiszen az ország népe szinte egységesen követelte a személyi kultusz felszámolását, együttérzett a 16 pont megvalósításáért harcoló magyar ifjúsággal.

Miközben Gerő első titkári beszámolóját tartotta, személyi titkára bejött a terembe. Helyzetjelentéseket adott át neki: a még az ülés előtt eltávozott Bata honvédelmi miniszter, Piros László belügyminiszter, valamint Kopácsi Sándor, Budapest főkapitánya intézkedéseiről az „ellenforradalommal" szemben. Gerő e jelentések mindegyikére látható izgalommal utasítást, illetve jóváhagyást írt. Ezeket nekünk is felemlítve, folytatta beszámolóját.

Megkezdődött a vita. Közben rövidebb-hosszabb időre Gerő többször felfüggesztette az ülést. Távozott a teremből. Mindenki sejtette, telefonon hívja Moszkvát.

A még másnap is tartó központi vezetőségi ülés szüneteiben a tagok a folyosón fel-alá sétáltak, vagy a puszta földön aludtak. Kényelmükre a párt gazdasági osztálya matracokat hozatott.

A szovjet pártelnökség teljesítette Gerő kérését. Molotov és Szuszlov erőltették a beavatkozást, nehogy Magyarországon megismétlődjék Hruscsov és Mikojánék néhány nappal ezelőtti sikertelen politikája. Az, hogy Lengyelországnak részben sikerült függetlenítenie magát a Szovjetuniótól. A pártelnökség emiatt hozott határozatot Gerő politikájának támogatására, a magyarországi „ellenforradalom" leverésére.

Máig történelmi jellegű a kérdés: Gerő egyáltalán miért fordult Hruscsovhoz katonai beavatkozásért? Miért nem kísérelte meg az általa hirdetett „ellenforradalom" leküzdésére igénybe venni a magyar katonai és államvédelmi, valamint rendőri erőket. Amiatt tette – szerintem –, mert a Rádió ostromának vészes hírére pánikba esett. Gyáva volt a tűzparancs kiadására. Tudta, ha ő, a mindenki által gyűlölt legfőbb pártvezető adna utasítást a

barikádok felszámolására, még ha győzne is, elsodorja a nemzet felháborodása.

A Központi Vezetőség ülésén többen felvetették a segítségkérés esetleges szükségességét. A tagság nem hozott döntést. Hallgatólag kialakult az a biztosra vett nézetünk – Nagy Imre is úgy vélte: Gerő máris kérte a szovjet hadsereg beavatkozását. De nem szólt erről a Központi Vezetőség ülésén, mert attól tartott, ha a szovjet pártelnökség mégsem teljesítené kérését, ezzel lejáratná a tekintélyét. Első titkári bukásához vezetne.

A Gerő első titkári beszámolóját követő vitában Horváth Márton elkésettnek nyilvánította a Politikai Bizottság egységre felszólító határozatát. Ennek napokkal ezelőtt meg kellett volna történnie. Támadóan vetette fel 1956. október 23-ának történelmi értékelését: amíg Gerő a párt első titkára, addig nem történhet meg a szükséges politikai változás a párt és az ország életében.

Szólni kell Gerő súlyos felelősségéről, amiért a rádióban este 8 órakor elmondott beszédével kiváltotta, hogy az ifjúság békésnek induló tüntetése fegyveres harccá vált. A Központi Vezetőségnek ezt azzal kell jóvá tennie, hogy máris elcsapja Gerőt a párt első titkári posztjáról. Kádárt kell megválasztani első titkárrá, Nagy Imrét pedig a Minisztertanács elnökévé.

Gerő hívei, főként Hegedüs András, Kovács István, Marosán György folytonos közbeszólásaikkal zavarták Horváthot. Felszólaltak Gerő védelmében. Az „ellenforradalom szálláscsinálójának" mondották. Meg akartak félemlíteni mindenkit, aki a Központi Vezetőség tagjai közül Horváth mellett merné felszólalni. Horváth kitartott álláspontja mellett.

Szót kért a vitában Kádár is. Nem vállalta az első titkári megbízatást. Ő a posztra nem alkalmas, mondotta. Támadta Horváthot a párt egységét megbontó politikájáért. Javasolta: maradjon továbbra is Gerő a Központi Vezetőség első titkára. Egységre hívta fel ennek érdekében a Központi Vezetőséget az ő szerinte is „ellenforradalom" letörésére.

Nagy Imre is felszólalt. Messze nem vált Gomulkává, a kibontakozás urává, ahogyan azt a Központi Vezetőség jó része elvárta tőle. A tüntetők százezrei Gerő eltávolítását követelik, mondotta. Ő mégsem csatlakozik Horváth Márton felszólalásához, hogy Gerőt az első titkári posztról váltsák le.

Azzal, hogy Kádár nem vállalta az első titkári tisztet, a Köz-

ponti Vezetőség kényszerhelyzetbe került. Gerő maradt a posztján. Rákosi, Gerő, Farkas az elmúlt évek káderpolitikáját úgy intézték, hogy mellettük nem nőhetett fel senki új országos nevű káderré. A legtehetségesebb Rajkot kivégezték, Kádárt bebörtönözték. A Központi Vezetőség most emiatt fogadta el: Gerő első titkár – Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke kompromisszumot. Elakadt ezzel Magyarország új szellemű átalakítása. Gerő tulajdonképpen Nagy Imre hibájából megmenekült a bukástól.

Vállalnom kell az emiatti felelősséget nekem is. Egyetértettem a mindig is közeli jó barátom, Horváth Márton politikai nézeteivel, követeléseivel. Felszólalásomban kíméletlen szavakkal bíráltam Gerőt. De mit ért mindez, ha végül mégis megalkudtam és javasoltam a párt első titkára tisztségében való megerősítését. Különben nyilvánosan szakítanom kellett volna Nagy Imrével. A Központi Vezetőség többségével együtt ismét és megint csak a pártegységre hivatkozással megalkudtam, pedig a többség, ha Nagy Imre bátorítja őket, Gerő ellen fordult volna.

A Központi Vezetőség éppen csak kiegészítette önmagát. Új tagjai: Donáth Ferenc, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Münnich Ferenc. Nagyobb jelentőségű volt a változás a Politikai Bizottságban. Nagy Imre követelésére Gerő szívesen megszabadult ellenfelétől, Révaitól. Nem tudta megmenteni a szélsőséges sztálinista Kovács Istvánt, a Központi Vezetőség titkárát. Távoznia kellett Piros Lászlónak és a póttag Bata Istvánnak. Helyükbe került a Politikai Bizottságba Nagy Imre, Lukács György, Szántó Zoltán, Köböl József. Póttag Losonczy Géza.

Köböl a Központi Vezetőség szervezési osztályának a vezetője, mostantól a Budapesti Pártbizottság első titkára. Nagy Imre politikáját pártolta. Régtől jó barátságban voltam Köböllel, a nagyon szerény, művelt, régi illegális kommunistával.

A Politikai Bizottság tagjai így: Apró Antal, Gáspár Sándor, Gerő Ernő, Hegedüs András, Kádár János, Kállai Gyula, Kiss Károly, Köböl József, Marosán György, Nagy Imre, Szántó Zoltán. A Bizottság póttagjai: Losonczy Géza, Rónai Sándor. A Központi Vezetőség titkára: Donáth Ferenc, Kádár János, Kállai Gyula.

Bár Gerő a párt első titkára maradt, a személyi változások vereségét jelentették.

A Központi Vezetőség javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Nagy Imrét még az éjjel megválasztotta a Minisztertanács elnökévé.

A Központi Vezetőség szinte egységesen fogadta el Gerő fogalmazásában a „Magyar Dolgozók Pártja felhívását a magyar néphez". Ezzel az ellenforradalomról érkező rémhírek hatására Nagy Imre is egyetértett.

A Gerő által a Központi Vezetőség ülésén közölt Bata- és Piros-jelentésekről nem sokkal utóbb megtudtam: több volt ezekben a rémhír, mint az amúgy is nagyon keserű valóság. Mindezt a Központi Vezetőség ülésén megválasztott Katonai Pártbizottság tagjaként tapasztaltam. A bizottságot „az ellenforradalom fegyveres leverésének irányítására" teljhatalommal felruházva hozták létre, a kommunisták és a munkások felfegyverzésére, a honvédség, az államvédelem és a rendőrség erőinek mozgósítására. Vezetője Apró Antal, tagjai: Fehér Lajos, Münnich Ferenc – nevezi meg őket a párttörténet. Többedmagammal azonban, akiknek a nevére máig emlékszem: Földes László, Mező Imre s én is tagja voltam.

A Központi Vezetőség üléséről a részünkre odarendelt páncélos csapatszállító autón, fegyveres kísérettel siettünk a néhány percnyire lévő Honvédelmi Minisztériumba. A Kossuth Lajos téren áthaladva jelentős számban láttunk a pártközpont védelmére rendelt harckocsikat. Fél egy lehetett. Ami a Központi Vezetőség ülésén azután történt, nem személyes tapasztalatom.

A Honvédelmi Minisztériumban a Katonai Pártbizottság munkája kezdettől számos nehézségbe ütközött. Apró Antal, a bizottság elnöke hangsúlyozta a tanácskozásra kért Bata honvédelmi, Piros belügyminiszter, valamint a velük jött tábornokok előtt, hogy a Katonai Pártbizottságnak nem feladata átvenni akár a honvédelmi, akár a Belügyminisztériumtól a fegyveres küzdelem irányítását. Mégis a legfelsőbb védelmi tényező lett az ellenforradalom leverésére.

Senki nem vette komolyan a gyenge képességű Bata István honvédelmi minisztert. A kíséretében lévő négy tábornok, köztük vezérkariak vitték a szót. Mondották: napokkal ezelőtt tervet készítettek katonai erők bevetésére Budapesten, amennyiben a lázongó ifjúság összeütközésbe kerülne az államhatalommal. A terv végrehajthatatlanná vált. Gerő, illetve Bata utasítá-

sára a város számos helyére szórták szét a Budapesten állomásozó mintegy 6700 katonát és 50 harckocsit.

Felvetettük, máris helyreállt volna a rend, ha legalább a Kossuth Lajos téren látott páncélos katonai egységeket küldik szigorú tűzparanccsal a Rádió és a Szabad Nép épületének felszabadítására, és a Lampart Gyár őrizetére, a főváros különböző részein felállított barikádok szétverésére.

A Katonai Pártbizottság utasítására a tábornokok vállalták: megkezdik az összes rendelkezésre álló erők egyesítését, bevetését. Indulásra riasztják a fővároshoz közeli Piliscsabán állomásozó páncélos zászlóaljat. Máshonnan is hoznak katonákat vidékről.

Piros László arról számolt be: az államvédelem Budapesten állomásozó zászlóaljának másfél ezer fő a létszáma. Kétóránként váltással őrzik a Központi Vezetőség, a Budapesti Pártbizottság, az Országház, a Belügyminisztérium, a telefonközpontok és számos országos jellegű hivatal épületét. Tíz-tíz fős váltásban őrzik a pártvezetők személyi biztonságát és lakását. Tegnap este óta az őrséget megkettőzték. Nem tud emiatt nagyobb államvédelmi erőt kiküldeni az ellenforradalom leküzdésére. Rendelkezésre áll azonban a Budapestre felrendelt két határőr zászlóalj. Állománya java részét, 350 főt a Rádió védelmére küldte. További háromszázat a pártközponthoz. A rendőrséget szétszórtan helyezte el Budapest huszonkét kerületének rendőrkapitányságain. Egy helyen való lehetséges egyesítésükre utasította Kopácsi Sándor ezredest, Budapest főkapitányát.

A tárgyaláson jelen lévő tábornokok fiatal káderek voltak. Elkerülték emiatt a személyi kultusz idejének koholt pereit, a régi illegális kommunista tábornokok és számos kisebb rangú sorstársuk kivégzését, bebörtönzését. De maguk is megszenvedték Farkas honvédelmi miniszter gyűlöletes vezérkedését. Akárcsak Nagy Imre, ők is a felkelőkkel való békés megegyezésre törekedtek. Ennek szellemében ajánlották hadműveleti terveiket. A honvédegységek és parancsnokaik lehetőleg kerüljék el a fegyveres összeütközést a barikádok harcosaival. Szólítsák fel őket fegyverletételre, ha ezt megteszik, bántódás nélkül távozhatnak.

A Katonai Pártbizottság fontos céljának tekintette a munkásosztály felfegyverzését. Nem sikerült telefon-összeköttetést teremteni a Timót utcai fegyverraktárral. De egyébként sem tud-

ták volna megmondani, hová küldjenek fegyvereket. Másnap kitűnt, a gyárak munkássága, ahol fegyverhez jutott, nem a felkelők, hanem Gerő és társai ellen akart harcolni.

Magam is nehéz helyzetbe jutottam a bizottságban, amikor a tűzparancs kiadásáról kellett dönteni. Komlón átéltem a sztálini rendszer miatti halálos félelmet, és most védjem Gerőt, Gerőéket? A hamisan is hirdetett „ide-oda" pártegység és pártfegyelem hatására mégis szentebb maradt bennem az akkori szocializmus mindenáron való védelmének hite, semhogy elfogadjam a tábornokok békülékeny állásfoglalását. Évtizedek folyamán a párt nevelt ilyennek. Kiálltam a bizottságban a katonai intézkedések tűzparanccsal való végrehajtásáért. Miattam is vér folyt Budapest utcáin. Úgy véltem, hogy kevés áldozattal aznap, október 24-én csend lesz Budapesten.

Miközben mindezt tárgyaltuk, Gerő felhívta Aprót. Közölte a szovjet pártelnökség határozatát: a Magyarországon tartózkodó szovjet hadsereg segítséget nyújt a magyarországi ellenforradalom leverésére.

Meglepetten fogadtam a hírt. Számos megtett intézkedésünk után vajon miért vált szükségessé a szovjet hadsereg segítségnyújtása? Tudtam, hogy ebből súlyos politikai válság elmélyülése következhet. Még inkább, mint eddig, kiváltja a magyar nép és a fiatalság felháborodását Gerő pártvezetése és a Szovjetunió ellen. Hiszen az ifjúság éppen a 16 pontos követelése megvalósításáért fogott fegyvert, amelynek első pontja: - Az összes szovjet csapatok azonnali kivonása Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján...

24-én hajnali két óra tájt megérkezett a Honvédelmi Minisztériumba a „magyarországi ellenforradalom" leverésére és a magyar hadsereggel való összeköttetés fenntartására hivatott szovjet parancsnoki törzs. Útját Tökölről Budapestre egy harckocsizó zászlóalj biztosította. Előőrsei már éjfél után Budapest nagykörútjain végigszáguldva, felfelé irányított fegyvereikkel folyamatosan sortüzet adtak le. Szándékosan riasztották meg a főváros számos helyén a késő éjjeli órák ellenére gyülekező, részben már fegyveres, sőt barikádokat építő tömeget.

A szovjet parancsnoki törzs élén Malinyin tábornok tanácskozott a Katonai Pártbizottsággal. Én tolmácsoltam. Vállalták a legfontosabb budapesti fegyveres gócok felszámolását. A tervek végrehajtására mintegy 60-70 kilométer távolságból, Ceglédről,

Kecskemétről folyamatosan érkeztek szovjet harckocsizó egységek. A támadáshoz adjunk rendelkezésükre tolmácsokként Budapestet jól ismerő magyar tiszteket.

A harcok során már hajnaltájt felszabadították a Szabad Nép székházát. Megtörték az ellenállást a Vágóhíd környékén, a Róbert Károly körúton, az Üllői út és a Nagykörút sarkán, a Kilián laktanyánál, Budán a Széna téren, Újpesten és Csepelen.

A Rádiónál vívott harcban szovjet katonai erők nem vettek részt. Itt már hajnali fél négykor az ostromlók győzelmével eldőlt a harc. Védők és ostromlók kölcsönösen több halottat, sebesültet vesztettek. A győztesek elengedték a Rádió alkalmazottait, köztük Benke Valériát. Távozhattak a fegyvereiket az ostromlók előtt letevő államvédelmiek is.

A Rádió felszabádítására küldött piliscsabai harckocsizók már csak elkésetten, Benke Valéria távozása után érkeztek a helyszínre. Megadásra szólították fel az épületet megszállva tartó felkelőket. Azok nem voltak hajlandók. A piliscsabaiak kisebb egysége ekkor felsőbb parancsra körülvette őket.

A fővárosban közben a magyar és a szovjet hadsereg október 24-i, szerda hajnali fegyveres küzdelmének sikerével nagyjából megszűntnek tűnt a harc. Időnként felhangzott a mentőautók szirénázása, a sebesülteket szállították kórházba, a halottakat a ravatalozóba.

A Rádió győztes ostromlói nem érték el harci céljukat. Műszaki károk tették lehetetlenné, hogy az ország népéhez szóljanak. A további rádióadás úgy vált lehetővé, hogy a pártközpontban, illetve az Országházban rekedt két rádiós csoport teremtett összeköttetést a Csepelhez közeli helyi adóállomással. Mindkettő Gerőék közvetlen utasítása szerint működött. Közléseik tartalmilag túltettek a Központi Vezetőség „Lőni! Lőni" felhívásán. Gyalázták az ifjúság harcát.

A Rádió ekkor még nem adott híradást Nagy Imre kinevezéséről a Minisztertanács elnökévé. De ő hivatala nevében és védelmében máris tiltakozott Gerőnél a szerinte politikailag káros, a néptömegeket megbántó és ezzel őket a párttól elidegenítő, ostobán sértő minősítések használata ellen. „A fasiszta" megnevezés a továbbiakban elmaradt. Nem úgy a gyalázkodó jelzők. Ilyen volt a Belügyminisztérium felhívása is: megkezdődött a fosztogató csoportok felszámolása. Budapest lakossága reggel

9 óráig csakis feltétlenül halasztthatatlan ügyekben közlekedjék az utcán...

A rádió csak ezután, reggel 8 órakor közölte név szerinti felsorolásban a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság új tagokkal való kiegészítését, Nagy Imre kinevezését a Minisztertanács elnökévé. A rádió mellőzte, hogy országos eseményként méltassa Nagy Imre megbízatását. Pedig ezt az ország népe egységes lelkesedéssel a saját győzelmének tekintette. Remélték, megindul végre a nép által annyira gyűlölt Rákosi-Gerő-rendszer felszámolása. Az új szellemű Magyarország szocialista építése.

Gerő most sem vette figyelembe az általános hangulatot és követeléseket. Az általa irányított rádió hangja egyre provokálóbb lett:

Ellenforradalmi bandák galád fegyveres támadása az éj folyamán rendkívül súlyos helyzetet teremtett. A banditák üzemekbe, középületekbe hatoltak be. Számos polgári lakost, honvédet és államvédelmi harcost gyilkoltak meg. A kormányzati szervek nem számoltak a véres orvtámadásokkal, s ezért segítségért fordultak a Varsói Szerződés értelmében Magyarországon tartózkodó szovjet alakulatokhoz. A szovjet alakulatok a kormány kérését teljesítve részt vesznek a rend helyreállításában. A kormány felhívja a főváros lakosságát, hogy viselkedjék nyugodtan, ítélje el az ellenforradalmi bandák véres garázdálkodását és támogassa a rendet fenntartó magyar és szovjet csapatokat. Az ellenforradalmi bandák felszámolása minden becsületes magyar dolgozó, a nép, a haza legszentebb ügye. A jelen pillanatban erre összpontosítsuk minden erőnket...

A szovjet hadsereg fegyveres beavatkozása Magyarország belügyébe robbanásszerűen nemzeti függetlenségi forradalmivá változtatta Budapest és az ország népe hangulatát. Erősödött ezzel Gerő és Nagy Imre politikai ellentéte. A szovjet beavatkozással Gerő biztosítottnak vélte hatalmát. Remélte: a szovjet hadsereggel maga mögött eléri Nagy Imre és a pártellenzék háttérbe szorítását is. Pedig végzetesnek bizonyul, hogy a különleges forródrót-telefonhívásával megrémítette Hruscsovot és általa a szovjet pártelnökséget. Bekövetkezik, amit rövidesen megállapítanak: szükségtelen és káros volt a szovjet hadsereg beavatkozása Gerő és társai magyarországi uralmának megmentésére. Gerőék ezzel olyan magyar és nemzetközi bonyo-

dalomba taszították a Szovjetuniót, amely néhány nap múlva megrázza a világot. Súlyosan visszaveti a szocializmus ügyét.

Felvetődött az a kérdés is: hozzájárult-e Nagy Imre a szovjet hadsereg beavatkozásához? A válaszom egyértelműen az, hogy nem. Időbelileg nem tehette meg. A pártból való kizárása után, amikor ismét részt vett a Központi Vezetőség ülésén, ez 1956. október 24-e éjjelén volt. Gerő katonai segítségkérése pedig ekkor már megtörtént.

Másnap délelőtt Gerő kérte Nagy Imrét: a Minisztertanács elnökeként forduljon a Varsói Szerződés előírásainak megfelelő kormánynyilatkozatban a Szovjetunió kormányához. Kérjen fegyveres segítséget az ellenforradalom leveréséhez. Amikor átadta Nagy Imrének az erről szóló, előre elkészített okmányt, csak alá kellett volna írnia. Nagy Imre elutasította. Azzal indokolta: kérje a segítségnyújtást Gerő és Hegedüs. Ők hívták be az országba a szovjet hadsereget.

Ilyen okmányt magyar részről senki sem írt alá. Sepilov, a Szovjetunió akkori külügyminisztere az Egyesült Nemzetek Szövetsége ülésén 1956. november 19-én felolvasott egy táviratot, amelyet a Szovjetunió Minisztertanácsa 1956. október 24-én kapott a Magyar Népköztársaság miniszterelnökétől:

„A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa nevében felkérem a Szovjetunió kormányát, küldjön csapatokat Budapestre, hogy véget vessenek az ott támadt zavargásoknak. Állítsák hamarosan helyre a rendet és teremtsenek kedvező feltételeket a békés alkotómunkához... Aláírása a táviratnak nem volt. Sepilov ennek átnyújtásával kellemetlen helyzetbe került. Az Egyesült Nemzetek ülésén a nyugati hatalmak szóvá tették, hogy a katonai segítségkérést a Szovjetuniótól 1956. október 24-i dátummal a magyar rádió más indokolással közölte. Nagy Imre a statáriumot nem az ellenforradalom, hanem a kisebb fegyveres ellenforradalmi csoportok ellen hirdette meg. Ez is jelentős eltérés a Központi Vezetőségben Gerő és Révai „Lőni! Lőni" álláspontjától. A statáriumról szóló rendeletet azzal írta alá: mielőtt alkalmaznák, szólítsák fel fegyverletételre a barikádok harcosait. Csak azok ellen járjanak el, akik délután két óráig nem teszik le a fegyvert. Ily módon kívánta lehetővé tenni a megkezdődött fegyveres események békés rendezését.

Nagy Imre a politikai helyzetről, a feltétlenül szükséges, békés politikai kibontakozásról 12 óra 10 perckor megtartandó

beszédében, illetve ahogyan nevezik: rádiószózatában szándékozott szólni. A Központi Vezetőség épületének egyik első emeleti szobájában készítette elő beszédét. Kora délelőtt – ekkor már ismét a pártközpontban tartózkodtam – telefonon arra kért, mivel a Minisztertanács elnöke programjáról is készül nyilatkozni, államvédelmiek kíséretében, mert talán nem biztonságos az út, menjek át a közeli Szövosz-irodámba. Hozzam el onnan a kormányprogram-tervezetet.

Visszajövet a Szövoszból álmatlanságtól gyötörten találtam Nagy Imrét. Átadtam neki a kormánynyilatkozat anyagát. Lapozgatta, egyes helyeket aláhúzott, azzal, hogy rádiószózatában esetleg máris felhasználhatja. Majd szinte minden átmenet nélkül, mint aki előre megfontolta, arra kért barátian, hagyjam ott Szövosz-elnöki tisztemet. Mint annak idején, első miniszterelnökségekor, dolgozzam most is mellette a Minisztertanács Titkársága vezetőjeként. Örömmel beleegyeztem. Jól tudtam: a megalakuló kormányban Gerőék nem engedik meg, hogy a Tervhivatal elnöke legyek, hiszen az új Politikai Bizottságba sem engedtek beválasztani. A Minisztertanács Titkársága újbóli vezetését amiatt is a leginkább kedvemre valónak tartottam, mert miniszteri rangban azelőtt is részt vettem a Minisztertanács ülésein.

12 óra 10 perckor meghallgattam rádiószózatát. Még ezt megelőzően a felkelőkhöz fordult. Közölte: akik a további vérontás megszüntetése érdekében aznap 14 óráig leteszik a fegyvert, mentesek a statáriális eljárás alól.

Magyarok! Elvtársak! Barátaim!

Felelősségteljes percekben szólok hozzátok. Mint tudjátok, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége és az Elnöki Tanács bizalmából mint a Minisztertanács elnöke, átvettem a kormány vezetését.

Minden lehetősége megvan annak, hogy politikai programunkat a magyar népre támaszkodva a kommunisták vezetésével a kormány megvalósítja. Kijelentem: minden erőnkkel megvalósítjuk az 1953. júniusi kormányprogram élvi alapját úgy, ahogy azt annak idején a parlamentben kifejtettem. Országunk következetes demokratizálását a párt-, az állami, a politikai és a gazdasági élet minden területén... Célunk a dolgozó tömegek életkörülményeinek gyökeres megváltoztatása. Ahhoz azonban, hogy munkánkhoz közös erővel veletek együtt hozzá-

láthassunk, a legelső dolog a rend, a fegyelem, a nyugalom megteremtése. A békésen tüntető magyar ifjúsághoz csatlakozva ellenséges elemek félrevezettek sok jóhiszemű dolgozót, a népi demokrácia, a néphatalom ellen fordultak...

Közös erővel meg kell akadályoznunk a vérontást, nem szabad engednünk, hogy vér szennyezze be nemzeti programunkat...

Nem a bosszúállás, hanem a megbékélés politikáját akarjuk folytatni... Rend, nyugalom, fegyelem, ez most a jelszó, ez áll mindenekelőtt... Álljatok a kormány mögé! Álljatok a párt mögé! Bízzatok abban, hogy a múlt hibáin tanulva megtaláljuk a helyes utat hazánk felvirágoztatására...

A rádióban elhangzott a Himnusz.

E napokban mindennemű újság híján a rádió az egyetlen hírforrás. Mindenki hallgatta. Várták a híreket: mi történik az országban, a fővárosban, a nagyvilágban. Tömegesen meghallgatták a Szabad Európa Rádiót is, amely a magyar ellenforradalmi törekvéseket propagálta.

Szerte az országban száz- és százezrek, akik meghallgatták Nagy Imre rádiószózatát, nem tartották politikailag kielégítőnek. Elmaradt a tömegek várakozásától. Miként teheti Nagy Imre, hogy együttműködik Gerővel, akinek eltávolítását követeli az ország. Nem ítélte el a szovjet hadsereg beavatkozását sem Magyarország belügyeibe. Elítélte ellenben az ifjúság és a néptömegek 1956. október 23-ával elkezdődött megmozdulását. Mindezzel az ellenkezőjét tette annak, amit tőle elvártak. Még így is, az elégedetlen közvélemény nagy többsége önvigasztalóan azzal mentegette Nagy Imrét: október 23-a estéjétől a Központi Vezetőség székházában nem cselekedhetett szabadon. Kényszerítették az ott hozott határozatok elfogadására, rádiószózatának kinyilvánítására.

Legendát kell itt szétfoszlatnom. Nagy Imre szabadon szólt hozzá a kérdésekhez, döntésekhez. Elkülönített helyzetben csak annyiban volt, mint én is és a Központi Vezetőség bármely tagja, hogy Gerő felszólítására a rövidebb-hosszabb szünetekkel, „összetartásban" maradtunk. Nem ment közülünk senki haza. Nem is lett volna tanácsos a főváros számos helyén kialakult lövöldözés, majd harcok közepette.

Két közeli jó barátja, Donáth Ferenc és Losonczy Géza is meghallgatta Nagy Imre rádiószózatát. Előtte éjjel a Központi

Vezetőség mindkettejüket Nagy Imrével együtt a tagjává fogadta. Donáthot megválasztotta a Központi Vezetőség titkárává, Losonczyt a Politikai Bizottság póttagjává.

Mindketten elégedetlenek voltak Nagy Imre rádiószózatával: főként a Gerőnek adott engedménnyel. Nagy Imre messze eltért az október 23-án este elkezdődött, sodró hatású népmozgalomtól. Az ifjúság harcának követeléseitől. E követelések végrehajtására alkalmatlannak tartották az új személyi összetételű Központi Vezetőséget is, bár ennek immár ők is tagjai voltak. Elhatározták, amíg nem történik meg Gerő eltávolítása első titkári posztjáról, nem fogadják el megválasztásukat. Ha megtennék, ez az ő egyetértésüket jelentené a Központi Vezetőség határozatával, amely ellenforradalomnak minősítette az ifjúság és az ország népe többségének igazságos harcát. Ez nem ellenforradalom, aminek a Központi Vezetőség minősítette, hanem a magyar nép függetlenségi mozgalma, sőt forradalma. Találkozni akartak Nagy Imrével. Losonczy felhívta telefonon. Megmondották, meg akarják beszélni vele a rádiónyilatkozatát. Ha nem változtat politikáján, elszakad a néptől, önmaga múltjától.

Nagy Imre elutasította a bírálatot. Donáth és Losonczy félreértik az ő egyezkedő, helyes politikáját Gerővel. A telefonbeszélgetés azzal vett kedvezőtlen fordulatot, amikor Nagy Imrének az volt a véleménye, hogy Losonczy ki akarja őt oktatni. A bírálatot általában is nehezen tudta elviselni. Nem ér rá! – mondotta végül felhevülten Losonczynak. Hagyják őt békében!

Donáth és Losonczy október 24-én délután megfogalmazták saját álláspontjukat, amely az eseményeket nemzeti demokratikus forradalomként értelmezte. Másnap, október 25-én délelőtt szándékoztak eljuttatni Nagy Imréhez, másolatát pedig a Politikai Bizottsághoz, a Központi Vezetőséghez.

Egyik neves költő barátja is bírálta Nagy Imrét rádiószózatáért: kiben bízzék a nép, ha Nagy Imre is áruló?! Számosan más barátai is úgy vélték: lejáratta magát. Odaveszett az az erkölcsi tőke, amelyet az elmúlt években gerinces magatartásával szerzett Rákosiékkal szemben. A közvéleményben ugyancsak nagyot zuhant a népszerűsége. Október 28-ától emelkedik majd csak népszerűsége legmagasabb pontjára, amikor megváltoztatva eddigi álláspontját, vállalta Donáth és Losonczy forradalomértelmezését.

A Gerőék utasítása szerint működő rádió is elutasította Nagy

Imre szózatát. Gyalázta ennek alapkövetelményét: a párt ne bosszúálló, hanem megbékélő politikára törekedjék.

Nagy Imrét Gerőék rádiója gúnyosan azzal is rágalmazta: Nemzeti függetlenség, önállóság, barátság a szovjetekkel a kölcsönös megbecsülés és teljes egyenjogúság alapján - ezekkel a helyes gondolatokkal kezdett tüntetni az egyetemi ifjúság. Helyes, igen helyes, okos jelszavak. S most a rádió támadóan kérdezte: Egy éjszaka alatt mi lett belőlük?! Mi lett a szép hazafias gondolatokból? Megtévesztett fiatalok és a soraik között meghúzódó ellenforradalmi banditák mivé változtatták a szép, hazafias gondolatokat? Ezek nem hazafiak. Ezek sötét gazemberek vagy megtévesztett kamaszok. A lefegyverzésükre kivonuló honvédek és munkások - ezek a hazafiak. Köszöntjük őket és a segítségükre siető szovjet harcosokat! Segítse mindenütt őket fővárosunk lakossága!...

Gerőék rádiója ugyanakkor magyarázkodni kényszerült: a szovjet hadsereg miért avatkozott be Magyarország belügyébe.

A Magyar Rádió több hallgatója azzal a kéréssel fordult hozzánk, magyarázzuk meg, milyen körülmények között és milyen feladattal jöttek a szovjet hadsereg egységei Budapestre? Hallgatóink kérdésére az alábbiakban válaszoltunk: A szovjet csapatok a Varsói Egyezmény értelmében tartózkodnak Magyarországon. Kedden az egyetemi fiatalok felvonulását népünk ellenségei szervezett ellenforradalmi provokációvá változtatták, fegyveres támadásaikkal veszélybe sodorták az ország rendjét, lakosainak életét. A magyar kormány felelősségét átérezve a rend és a biztonság helyreállítása érdekében kérte, hogy a szovjet csapatok segítsenek az ellenforradalmi bandák gyilkos támadásainak megfékezésében. A szovjet katonák életüket kockáztatják, hogy védjék a főváros békés lakosságának életét, népünk nyugalmát. A rend biztosítása után a szovjet csapatok állomáshelyükre térnek vissza. Budapest dolgozói! Fogadjátok szeretettel barátainkat és szövetségeseinket!...

A rádió akkor közvetítette gyalázkodó adásait, amikor Nagy Imre rádiószózatának közvetlen hatására részben elcsendesült a harc a főváros utcáin. Reggel még úgy tűnt: a magyar, de főként a szovjet katonai erők legyőzték a barikádok harcosait. Azóta a barikádok újra népesültek. A harc azonban átmenetileg nem újult fel. A szovjet katonai erők fegyveres készenlétben ott tartózkodtak, mint ahol reggel befejezni vélték harcukat.

E harci csendet használták fel az iskolákban évek óta kötelezően orosz nyelvet tanuló fiatal fegyveresek, de a lakosság is – az utóbbiak kézzel-lábbal – magyarázták a szovjet katonáknak és tiszteknek a magyar nép szenvedélyes harcát a nemzeti függetlenségért és a szovjet hadsereg azonnali távozásáért. A már régebben az országban állomásozó szovjet katonák és fiatal tisztek nem titkolták együttérzésüket a magyar nép függetlenségi harcával. Megértették a magyarok elkeseredett haragját a sztálinizmus magyarországi képviselőivel, Gerőékkel szemben. Szinte a két nép együttérzésének szimbólumaként a szovjet harckocsizók lőtték le a városligeti Sztálin-szobor talapzatáról a két ottmaradt csizmás lábat.

A Politikai Bizottság közben még arra is képtelen volt, hogy legalább részben teljesítve a közvélemény követelését, új nemzeti kormányt hozzon létre. Nagy Imre ezt nemcsak kommunistákból vélte megalakítani. Rákosiék személyi uralma idején üldözött egykori neves és népszerű pártonkívüliekből is, akik a nép szolgálatában elismerik a párt vezető szerepét. Szándékát nem tudta elérni. Gerőék ragaszkodtak Hegedüs András és Marosán György miniszterelnök-helyettességéhez. Nagy Imre ezt azzal utasította el, hogy Hegedüs sztálinista.

Marosán miniszterelnök-helyettességét Nagy Imre azzal utasította el: amikor koholt pere után szabadult a börtönből, kiszolgálta Rákosit. Most ugyanezt teszi Gerővel. Marosán egyébként is, eddig minden magas párt- és kormányposztján megbukott. Amiatt is, mert olykor önmaga ellenzékeként megjátszotta a néptribunt.

Szerintem Nagy Imre eltúlozta Marosánnak e valóban meglévő emberi és politikai hibáit. Helyes lett volna őt bevenni a kormányba. Népszerűségével, bíráló szellemével elősegítette volna Nagy Imre munkásságát, még Gerővel szemben is, akit kiszolgált ugyan, de nem szeretett. Gyakran bírálta. Előttem is hangoztatta ellenérzését, ha barátként felkeresett a lakásomon, vagy különböző hivatalaimban.

Végül mégsem alakult meg a nemzeti kormány. De Nagy Imre elérte: maradjon ki a kormányból Bata honvédelmi és Piros László belügyminiszter.

Ugyanaznap, október 25-én este 8 órakor a rádió híradást közölt a Budapesten közben kialakult harci eseményekről. A helyzetjelentés után a rádió többször bemondta: háromne-

gyed kilenckor Kádár János, a Központi Vezetőség titkára tart beszédet. Kádár tulajdonképpen Gerő helyett beszélt, aki nem akarta újból maga ellen kihívni a közvéleményt. Tartalmilag Kádár, mint már részben eddig is tette, még inkább eltávolodott Gerőtől. Inkább akart politikai reformokat véghezvinni. De nem a tömegek október 23-i kívánságai szerint. Míg Nagy Imre kisebb ellenforradalmi csoportok leveréséről beszélt, Kádár kijelentette: A népköztársaság törvényes rendje ellen lázadókkal szemben a párt Központi Vezetősége és a kormány azt az egyedül helyes álláspontot foglalja el: megadás vagy teljes legyőzés lehet a sorsa azoknak, akik makacsul folytatják gyilkos, ugyanakkor kilátástalanná váló harcukat dolgozó népünk rendje ellen... A további vérontás elkerülése végett azt tesszük, hogy a magukat felszólításra önként megadó megtévedetteknek lehetőséget adunk arra, hogy életüket és jövőjüket megmentve visszatérhessenek a tisztességes emberek közé...

Többet várt tőle a közvélemény. Elvárta volna Kádártól, hogy kedvezően nyilatkozzék a sztálinizmus nélküli új szocialista Magyarország megteremtéséről, a néptömegek követeléseinek ésszerű teljesítéséről. Az ország népének nagy csalódására, részben Gerő politikáját követte.

A Katonai Pártbizottság Kádár beszédét követően tanácskozott Tyihonovval és stábjával. A hadseregtábornok röviden értékelte a jelenlegi katonai helyzetet, az éjjeli és másnapi, csütörtöki tennivalókat. Úgy vélte, miután aznap hajnalban, Budapestre érkezésüket követően a szovjet erők leküzdötték a barikádokat és a nap folyamán jelentős harci esemény nem történt, ilyesmivel már nem is kell számolni. E tekintetben arra hivatkozott: Budapesten a helyzet olyan, mint 1953 júniusában Kelet-Berlinben volt. A szovjet erők gyorsan és sikeresen leküzdötték az ottani ellenforradalmi kísérletet. A továbbiakban jelenlétük elegendő volt a nyugalom és rend fenntartásához. Remélte, így lesz Budapesten is. Azóta sem felejtem Tyihonov Kelet-Berlin hasonlatát, az ebből származó tragikus tévedését. Kijelentette: a szovjet és a magyar erők ma hajnali sikeres fellépését követően, a vidékről a fővárosba érkező magyar erők feladata most már Magyarország szocialista államrendjének biztosítása. Számolják fel a még létező vagy feltámadó barikádokat. Megad ehhez minden lehető támogatást. Ahhoz is, hogy a magyar erők elvégezzék a felborított villamosokból, autóbuszokból, teherautók-

ból, mindenféle sínekből, betonoszlopokból, utcai kövezetből összehordott és leküzdött barikádok anyagának eltávolítását. Tegyék mindenütt lehetővé Budapesten a szovjet és magyar harckocsizó egységek veszély nélküli őrjárását, hogy gyorsan eljuthassanak a főváros bármely részébe.

A Katonai Pártbizottság e tervek végrehajtásának megkönnyítésére október 24-én éjjelre és másnap a főváros területén kijárási tilalmat rendelt el.

Gerő és Nagy Imre helyeselte az intézkedéseket. A szovjet és magyar erők sikeresen meg is valósították a kitűzött feladatokat.

Már hajnalban Apró Antal a jelentések alapján eléggé elbizakodottan azzal hívta fel telefonon Gerőt és Nagy Imrét: az éjjel sikerült felszámolni az ellenforradalmat. A magyar erők megkezdték a barikádok technikai felszámolását. Órákon belül teherautók igénybevételével ez megtörténik.

Nagy Imre ekkor, Gerőt nem kérdezve, a Minisztertanács elnökeként kora reggel, hat óra tájt megengedhetőnek vélte az október 25-ére elrendelt kijárási tilalom feloldását. Azzal indokolta: a fővárosban gyakorlatilag megszűnt a harc. Normálissá kell tenni a lakosság mindennapi, megszokott életét.

Ugyanaznap, csütörtökön kora reggel Gerő titkára arra kért: a párt egyik oroszul jól beszélő vezetőjeként vegyem át a tegnap óta a zavaros viszonyok miatt Gerő távolléte esetére megszervezett forródrót-telefonügyeletet.

A készülék a nemrég még szinte szent helynek számító Rákosi, most Gerő első titkári szobájában volt. A telefon nem csengett egyszer sem. Ellenben egyenest a repülőtérről jövet Gerő előzékenyen betessékelte az irodába az általam régtől jól ismert Mikojánt és Szuszlovot. Velük érkezett Szerov állambiztonsági miniszter. Vele először találkoztam. Számoltam jövetelükkel sőt esetleg Hruscsovéval. Ezt amiatt feltételeztem, mert Gerő az esetleges sürgős határozatok meghozatalára továbbra is „összetartásban" tartotta a Központi Vezetőséget, hogy szükség esetén rövid úton összehívhassa.

Mikojánék szívélyesen viszonozták üdvözlésemet. Amiatt érkeztek Budapestre, mondotta nekem Mikoján, hogy segítsék a nehéz helyzetbe került magyar pártot. Megkérdezte véleményemet a helyzetről. Válaszomban arra hivatkoztam: Mikoján elvtárs nyilván emlékszik a legutóbbi, 1956. júniusi Központi Vezetőség ülésére. Akkor kényelmetlen helyzetbe kerültem

önnel. Sajnos nem vette figyelembe az önnek írt figyelmeztetésemet: ne erőltesse a Központi Vezetőségre Rákosi utódaként Gerőt. Ebből csak baj lehet...

Arra kértem most, ha akkor, 1956 júniusában nem hallgatott rám, legalább most vegye figyelembe - de Szuszlov és Szerov elvtárs is - eme őszinte, csakis az ügyet szolgáló tanácsomat. A párttagság és az ország népe követelésére azonnal el kell távolítani Gerőt a párt éléről. Ezt az 1956. október 23-i esti, nagyon káros beszédével is indokoltam, és azzal, hogy kérte a szovjet hadsereg nagyon tragikus hatású fegyveres beavatkozását a magyar nép harcába.

Gerő dühösen rám támadt. Politikáját mentegette. A szemébe mondottam: a kedd esti rádióbeszédével valósággal politikai analfabétaként megbántotta és felháborította nemcsak a tüntetőket, a népet, a párttagság többségét is, amely egyetért az ifjúság követeléseivel. Beszéde váltotta ki az ifjúság felfegyverkezését, a támadást a Rádiónál, a Szabad Nép székházánál és másutt.

Gerő - folytattam - pánikba esett. Ijedtében hívta segítségül a szovjet hadsereget. A legnagyobb bajt hozta ezzel a pártra, az országra, a Szovjetunióra. Pedig helyes politikával, szovjet katonai segítség nélkül is leküzdhettük volna, szinte idézőjelben hangsúlyoztam: „az ellenforradalmat". Gerő bűne az is, hogy nem kívánt együttműködni Nagy Imrével. Most is csak látszatból teszi. Azonnal le kell váltani és helyébe Kádárt megválasztani...

A Mikojánéknak mondottak miatt Gerő most már úgyszólván hideg megvetéssel próbált engem elintézni. A kedd esti beszéde amiatt nem tetszett a tüntetőknek - válaszolta -, mert ebben a Szovjetuniót védte. Talán ez nem tetszett Vas elvtársnak! - hangsúlyozta.

Szinte beléfojtva a szót, dühösen rákiáltottam: Ne merj szovjetellenességgel gyanúsítani! Ne a Szovjetuniót védted volna, hanem a magyar pártot, az országot. A Szovjetunió megvédi magát nélküled is...

Mikojánék nagy érdeklődéssel figyelték a hirtelen kialakult dühös vitát. Az első titkári szobába bejött közben Nagy Imre. Bekapcsolódott az orosz nyelvű vitába. Ő is bírálta Gerőt az október 23-i, kedd esti beszédéért. Sajnálatos, nagyon káros hibá-

nak mondotta, hogy Gerő kérte a szovjet hadsereg beavatkozását is.

Mikoján megjegyezte: Lehet, hogy hiba volt a fegyveres beavatkozás. Elsietettnek mondják magyarországi embereink is. Hivatkozott e tekintetben Tyihonov véleményére is. Nekik is a legfőbb céljuk emiatt mielőbb helyőrségeikbe visszarendelni a Budapestet megszálló szovjet erőket.

Fontos történelmi tényként megemlítem Mikojánról: ő volt a szovjet pártelnökségben a magyar ügyek szakértője. Jól ismerte a politikai helyzetet, személyesen a magyar párt legtöbb vezetőjét. Mindig igyekezett segíteni a magyar pártot, az országot. Most is, hogy megérkezett, minden tőle telhetőt elkövetett, hogy tárgyilagosan ítélje meg a bekövetkezett eseményeket. Oly módon is, hogy nagyra értékelte Nagy Imrét, remélte Kádár elkövetkező jelentős szerepét. A szovjet pártelnökségben Molotov és csoportja volt az, amely az erős kéz politikát követelte Gerő javára Nagy Imrével és társaival szemben. Hruscsov és Mikoján támogatta a Lengyelországhoz hasonló békés magyarországi politikai kibontakozást.

Szívesen maradtam volna Mikojánék társaságában, de úgy gondoltam, nyilvánvalóan nélkülem akarnak tárgyalni Gerővel és Nagy Imrével. Távozni készültem. Mikoján megemlítette: szeretne velem rövidesen találkozni. Nagy örömmel, bármikor! - válaszoltam.

Elköszönve tőlük az ajtóhoz tartottam, amikor Nagy Imre orosz nyelven hozzám fordult: Mindenki azt tanácsolja, mivel a fegyveres harcok miatt a lakosság megrohanta az élelmiszerüzleteket és mindent felvásárol, élelmezési katasztrófa fenyegeti Budapestet. Ezt meg kell akadályozni! - Mikojánhoz fordulva magyarázta: Budapest 1945-ös ostromát követően az éhínség idején „tovaris Vas" rendkívüli jogokkal felruházott közellátási kormánybiztosként sokat tett az éhínség leküzdésére. Most emiatt felkér engem ugyanerre a posztra, ugyanolyan jogokkal. Meg kell nyugtatni ezzel a lakosságot. Kinevezésemet közre kell adni a rádióban. Intézkedjem máris.

Mikojánékat megérkezésekor Budapesten Andropov szovjet nagykövet is várta a repülőtéren. Az ő naponta többször is Moszkvába küldött hivatalos jelentéseiből és mostani szóbeli közléseiből Mikojánék megismerték a súlyos politikai helyzetet.

Meghallgatták erről Gerő, majd Nagy Imre véleményét. Kialakult az a véleményük, hogy az október 23-a óta bekövetkezett tragikus politikai fordulatért főként Gerő felelős. Megmondották most neki, amit már legutóbbi moszkvai találkozásukon, amelyen Kádár is jelen volt, a magyar párt sürgősen rendezze Nagy Imre párt- és állami vezető szerepét. Mikoján kijelentette: ha a Politikai Bizottság már akkor visszavette volna Nagy Imrét a párt- és állami felső vezetésbe, kinevezték volna a Minisztertanács elnökévé – amit a párttagság és a néptömegek követeltek – nem következik be október 23-a.

Mikojánék tudatos elhatározással most mégsem javasolták Gerő leváltását. Nem akarták, hogy a pártellenes erők a saját győzelmüknek tekinthessék ezt. De figyelmeztették: legalább mostantól teljes egyetértésben dolgozzék Nagy Imrével. Helyes politikával érjék el a kibontakozást az 1956. október 23-ától kialakult, katasztrofálissá vált politikai válságból. Meg kell oldani számos olyan kérdést is, amelyet a néptömegek szovjetellenes éllel jogosan vetnek fel. A szovjet pártelnökség nevében ígérték: messzemenő engedményekkel támogatják a szovjet és a magyar nép kölcsönös viszonyának új alapokon való kialakítását.

Miután Mikojánék jelenlétében Nagy Imre felkért közellátási kormánybiztosnak, tőlük távozóban, az Akadémia utcából átmentem a Szövosz székházába. Minthogy a Központi Vezetőség ekkor még mindig „összetartásban" volt, meghagytam, hol tartózkodom. Szükség esetén perceken belül visszajövök. Délelőtt fél tizenegy óra lehetett, amikor az irodámban sűrű fegyverropogásra figyeltem fel. Rövidesen több munkatársam valósággal betört hozzám, elrémülten mondották: legalább százezren gyülekeztek a Kossuth Lajos téren. Nagy Imrével kívántak találkozni. Gerő leváltását követelték és a szovjet hadsereg távozását. Ütemesen éltették Magyarország függetlenségét. Nem történt semmi baj mindaddig, amíg váratlanul az Országházzal szemközti Földművelésügyi Minisztérium épületének tetejéről államvédelmiek sortüzet nem zúdítottak a téren összegyűlt tömegre. Találatok érték a szovjet hadseregnek a téren békés szándékkal harci készültségben levő harckocsijait is. Visszatüzeltek a Földművelésügyi Minisztérium tetőzetén tartózkodókra. Sok a halott és a sebesült a téren.

Munkatársaim elrémült közlése nyomán rohanvást igyekez-

tem eljutni a Kossuth Lajos térre. Ezrek és ezrek tömege menekült velem szemben. Attól tartottak, a téren felújulhat a vérengzés.

Megdöbbentő látvány fogadott, amikor odaértem. A földön heverő halottak és jajgató sebesültek tömege. A Központi Vezetőség épületébe, az Akadémia utcába rohantam. Mozgósítani kell értük minden lehetőt! Addigra már történtek intézkedések.

A vérengzés bekövetkeztét Nagy Imre a saját hibájának is tartotta. De főként Apró Antalt okolta, amiért a Katonai Pártbizottság nevében hamisan informálta. Miatta rendelte el 25-én hajnalra a tűzszünet feloldását.

Gerő a párt első titkáraként a Kossuth Lajos téri események közvetlen hatására kialakult helyzet mindenoldalú megtárgyalása végett összehívta a Politikai Bizottságot. A nagyon viharos hangulatú ülésen ő és hívei a történtekért Nagy Imrét tették felelőssé. Kárhoztatták, amiért feloldotta a Katonai Pártbizottság által egész napra meghirdetett kijárási tilalmat. Nagy Imre visszautasította a vádat. A Politikai Bizottság ekkor már értesült arról, amit a közvélemény még nem tudott, de ő Gerőnek szemébe mondotta: az általa felső fokon irányított államvédelmiek követték el a vérengzést. Gerő és politikája a felelős mindezért. Az általa befolyásolt államvédelmiek nem mertek volna különben tüzet nyitni a tüntető tömegre. Javasolta emiatt Gerő azonnali leváltását. Kádár kerüljön a helyére.

Mikojánék részt vettek az ülésen. Szünetet javasoltak. Tárgyaltak Gerővel, Nagy Imrével, Kádárral. Súlyosan bírálták Gerőt. Elkerülhetetlennek vélték azonnali távozását. Szünet után a Politikai Bizottság folytatta ülését. Gerő megtört emberként, teljes politikai csődöt hagyva maga után, távozott a párt első titkári posztjáról. Senki a hívei közül nem szólalt fel a védelmében.

Ahogyan megelőzően Nagy Imre javasolta, Mikojanék Gerő helyébe Kádár megválasztását ajánlották. A Politikai Bizottság megszavazta. Kádár meghatottan köszönte meg, hogy e felelősségteljes időben megtisztelték e poszttal. Együttműködést ígért Nagy Imrével. Sürgősen visszaszerzik a párt vezető szerepét, országos tekintélyét.

Amint találkoztam Kádárral, szívemből szorítottam kezet a régi baráttal. Sok sikert kívántam neki e tragikus körülmények között vállalt munkájához. Nem volt harag eddig sem közöt-

tünk. Annyiban mégis kibékültünk, hogy ez ideig Nagy Imrét támogatva, részben ellene működtem. Zokon vette ezt tőlem.

*

Hogy e sorokat írom, beléptem a 80. életévembe. Tanúságtételemben igyekeztem mindent úgy megírni, ahogyan történt. Hosszadalmas munkával utánanéztem dátumoknak, tényeknek, neveknek. Sűrűn forgattam a hivatalos mai történetírást. Neves résztvevője voltam a korszak történelmének. Ma már lehetőleg mellőzik a nevemet. Ha mégis írnak rólam, hol jól, hol kedvezőtlen megvilágításban említenek. Tényeket fordítenek el.

Nem szabadna ugyanezt tenni a párt történetével. Az igazság meghamisítása mindig visszaüt. Még inkább az igazság és a valótlanság olykor dajkameseszerű „párttörténeti" keveréke. Senki nem veszi be az ilyesmit. Mégis, például valótlanságokat tanítanak az Országház előtti vérengzésről és ennek nyomán Budapesten és országosan, számos helyen megindult harcról.

Kétszeresen is hihetetlen ez a mai mélységesen elfogult történetírás a több ezer „bűnözővel". Egyrészt mert a köztörvényes elítéltek legnagyobb része politikai okokból került rabságba. A személyi kultusz olyan elítéltjei ők, akiket mint „a begyűjtést akadályozó kulákokat", „a tagosítást megtagadó egyéni gazdákat", „a vetéstervet nem teljesítőket" és „feketézőket" ítéltek el. A városokban is normális időkben elfogadhatatlan bűncselekményekért bebörtönöztek számos munkást és értelmiségit, s csak napok, hetek múltán szabadultak.

A Kossuth Lajos téri vérengzés híre – azzal a hamis feltételezéssel, hogy nem az államvédelem, hanem szovjet harckocsizók lőttek a tömegbe – elterjedt a fővárosban és rövidesen az országban. Mindenütt kitűzték a házakra a fekete zászlót. Az országot gyászba borító vérengzés nyomán a reggel már megszűntnek vélt fegyveres harc mindenütt felújult a felkelők és a szovjet erők között.

Nem vált be Tyihonov vezérezredes jóslata, hogy a szovjet katonai erők puszta jelenléte Magyarországon elegendő lesz a rend fenntartására, mint 1953 júniusában Kelet-Berlinben. Ott a szovjet katonai beavatkozás valóban megmentette a szovjet katonai segítségért folyamodó Ulbricht-kormány megingott

hatalmát. Ulbricht önkritikát gyakorolt, és minden maradt a régiben.

Nálunk nem ez történt. Az államvédelmiek Kossuth Lajos téri véres provokációját követően az állítólagos szovjet vérengzés, de ettől függetlenül is az 1956. október 24-i szovjet katonai beavatkozás miatt a nép küzdelme magyar nemzeti függetlenségi harccá változott. Támogatásukra a gyárak, az üzemek, a hivatalok általános sztrájkot hirdettek.

A szovjet és magyar katonai erők parancsot kaptak a fegyveres gócok azonnali felszámolására. A felkelők elszántan védték magukat. Közben kisebb-nagyobb újabb szovjetellenes, de nem szocializmusellenes fegyveres nemzeti függetlenségi barikádokat szerveztek. Máris kialakulóban volt Budapest belső kerületeiben mintegy háromezer fős fegyveres felkelő gyűrű. Ennek létszáma egy-két nap alatt megháromszorozódott. Központja a Körút és az Üllői út kereszteződésénél, a Corvin mozinál és a Kilián laktanyánál szinte erődként kiépülő barikádrendszer.

Jelentős a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkánál, valamint a Rákóczi út és a Nagykörútnál, majd a Szabad Nép székháza előtti barikádcsoport. Szerveződött a Róbert Károly körútnál, a Baross térnél, Óbudán, a Rózsadombon, a Gellért-hegyen is. A külső munkáskerületekben, főként Csepelen. A Széna téri csoport működési területe kiterjedt a Margit hídfőtől a Lánchíd budai hídfőjéig. Magában foglalta a Várhegy jó részét, a Vérmező, a Városmajor, a Marcibányi tér környékét.

A harcosok főként egyetemisták és felsőbb osztályú középiskolások. Fiatal tisztek vezetésével katonaiskolás szakaszok. A gyárakból munkások, munkásfiatalok. Számosan a Rákosi-Gerő-Farkas személyi kultusz üldözöttei. Összekötötte őket, hogy egyformán tűrhetetlennek tartották a szovjet fegyveres beavatkozást Magyarország függetlenségének ügyébe. Gerőt vádolták, amiért maga mögött a szovjet haderővel, ellenforradalmároknak meri nevezni a népi harcosokat. Az a Gerő teszi ezt, akinek eltávolításáért és a személyi kultusz végleges megszüntetéséért kezdődött el a nép október 23-i küzdelme. Jelszavuk: Éljen a független Magyarország! Vesszen Gerő! Éljen Nagy Imre! Ruszkik, menjetek haza!

Csatlakoztak hozzájuk Horthy-világbeliek is, többségük ellenforradalmár.

Folyt a vér. Budapest egyes részei lángoltak. A szovjet harc-

kocsik ágyútüzében utcasorok pusztultak. Mégis a felkelők előnyt nyertek azzal, hogy a szovjet harckocsizó egységekkel nem érkezett szovjet gyalogság a barikádok tartós megszállására. Tyihonov kérésére a Katonai Pártbizottság ígért és adott is segítséget: a közben vidékről Budapestre érkező honvéd gyalogságot. Ezek vonakodtak együtt harcolni a szovjet hadsereggel a magyar nép szabadsága ellen. Az egységek akkor még nem tagadták meg parancsnokaik utasításának végrehajtását, számosan azonban fegyveresen átálltak a felkelőkhöz.

A harcokban számos felkelő meghalt, megsebesült. Többségük 18-20 év körüli. Szovjet részről is sok volt az áldozat. A barikádok védői megtanulták, hogyan lehet a környező házak emeleteiről vagy közvetlenül az úttestről benzinnel töltött palackokat, a világszerte ismert, úgynevezett „Molotov-koktélokat" a harckocsikra dobni. Utána világító nyomjelző revolverek gyúlékony anyagot tartalmazó lövedékével lángra lobbantani a kiömlő benzint, vele a harckocsit. A bennszorultak menekültek vagy bennégtek.

A felkelés tömegbázisa közben döntően kiszélesedett azzal, hogy Maléter Pál ezredes, dandárparancsnok átállt a nép oldalára. Példáját szinte áradatként számosan követték tisztek, kisebb katonai egységek. Csatlakozásukkal a felkelőkhöz példát mutattak a laktanyákban, a katonai raktárakban készültségben levő tiszteknek, katonáknak. Érzelmileg ők is a nép oldalára álltak. Segítségükkel a felkelők fegyverhez, lőszerhez jutottak.

Miután a Politikai Bizottság a párt első titkárává választotta Kádárt, a rádió jelentette: délután 3 óra 15 perckor közvetíti az ő és Nagy Imre beszédét. A pártközpontban tartózkodtam, tudom, megírásához nem vettek igénybe segítséget. A rádióadás előtt szorította őket a kitűzött időpont. Nem volt alkalmuk sem egymással, sem a Politikai Bizottsággal egyeztetni. Ezt amiatt írom ilyen hangsúlyozottan, mert beszédeik ily módon rendkívül jellemzőek az akkori egyéni felfogásukra az október 23-a óta eltelt napok megítélésében.

Megjegyzem: beszédüket a közvélemény nagy többsége más-más előjellel elutasította. Kádárt amiatt, mert túl sok benne Gerő szelleme. Nem fejezte ki a nép és az ifjúság követeléseit. Nagy Imre beszédét amiatt, mert nem eléggé szakadt el a Gerővel való kompromisszumos politikától.

Nagy Imre, hogy szabadult az elmúlt Rákosi-rendszer mind-

mostanig megmaradt legfőbb képviselőjétől, Gerőtől, bátrabban és határozottabban cselekedett. Megmaradt azonban az a kedvezőtlen tulajdonsága, hogy a döntések előtt számos lehetőséget mérlegelve bizonytalankodott. Most, hogy sikeres fellépésével megbuktatta Gerőt, emberként és politikusként közelebb került a magyar nép harcáihoz. Részben magyar Gomulkává vált, amit eddig közel sem tudott elérni. Örültem Nagy Imre aktivizálódásának. Megszűnt ezzel sok bosszúságom – súlyos önbírálat ez részemről –, amit a Gerővel való folytonos megalkuvásával Nagy Imre nekem is okozott.

Előrelépésre ösztönözte a párt régi hagyományainál inkább kitartó Kádárt is, aki kizárólagos politikai hatalomra sohasem tört, mindig szerény maradt. Nagy Imre viszont még a látszatát is el akarta kerülni annak – bár ez nem mindig sikerült neki –, hogy bármiben háttérbe akarja szorítani a nálánál is szerényebb Kádárt.

Kádár és Nagy Imre a kora délután megtartott rádióbeszédük után a pártközpont első emeleti tanácstermében hosszan tanácskozott Mikojánékkal. Megegyeztek, hogy legfontosabb teendőjük kidolgozni és meghirdetni olyan pártprogramot, amellyel lehetőleg békés megoldással sürgősen elérjék az élet normalizálódását.

Kádár eleinte Nagy Imre tolmácsolásával tárgyalt Mikojánékkal, aki előnyösnek tartotta, ha magyar részről ő viszi a szót. Közel két évtizedig élt Moszkvában emigrációban. Jobban ismerte a szovjet politikai lehetőségeket. Így az ország javára könnyebben kihasználhatja a sztálini idők elmúltát, a szovjet párt XX. kongresszusával bekövetkezett hatalmas változást, Hruscsov és Mikoján liberálisabb politikáját Molotovval és Szuszlovval szemben.

Ezen az október 25-én tartott tanácskozásukon kidolgozták e történelmi napok fontos dokumentumának tervezetét: a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének nyilatkozatát. Mellékes körülményként említem: Kádár, Nagy Imre és Mikojánék arra kérték Friss Istvánt és engem: segítsük a nyilatkozattervezet magyar és orosz nyelvű tolmácsolását.

Megemlítem némely tapasztalatomat a tervezet elkészültében. Nagy Imre sikeresen érvényesítette békülékeny politikáját. Mikojánék és Kádár a tömegek felé megtehető maximumnak tartották az abban foglalt politikai engedményeket. Nagy Imre

ennél tovább ment volna. Ez már Donáth és Losonczy hatása volt rá, akikkel időközben találkozott. Megvitatta velük október értelmezését, a nemzeti demokratikus forradalom kérdését. Közel jutott barátai felfogásához.

Nagy Imre sürgette egykori neves és népszerű párton kívüli politikusok bevételét a kormányba, akik a nép szolgálatában elismerik a párt vezető szerepét. Mikojánék feltétlenül szükségesnek tartották Nagy Imre e kívánságának figyelembevételét. Ezzel Kádár is egyetértett.

Éjfél előtt készült el a tervezet mindkét nyelvű változata. Friss István vállalta a sokszorosítását. Eljuttatta a Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség másnapi ülésére.

Távoztunk a tanácskozásról. Rólam már második éjjel nem került le a ruha. A Központi Vezetőség épületének egyik szobájában a földre leterített matracok egyikére kimerülten lefeküdtem. Elaludtam.

*

A Központi Vezetőség 1956. október 26-i ülésén Kádár előterjesztette a nyilatkozattervezetet. Gyakorlati okokból ennek végleges szövegét idézem:

„A két világháború óta nem voltak ilyen tragikus napjai hazánknak. Testvérharc dúl hazánk fővárosában. Ezrekre tehető a sebesültek és százakra a halottak száma. Haladéktalanul véget kell vetnünk a vérontásnak. Ennek biztosítására a Központi Vezetőség a következő intézkedéseket teszi:

Javaslattal fordul a Hazafias Népfront országos tanácsának elnökségéhez, hogy tegyen előterjesztést népköztársaságunk Elnöki Tanácsának új, nemzeti kormány választására.

Az új kormány tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal, hogy a függetlenség, a teljes egyenjogúság és a belügyekbe való be nem avatkozás alapján rendezze az országaink közötti viszonyt.

A kormány a harcban való részvételéért amnesztiát ad a fegyveres harc minden résztvevőjének. Ennek egyetlen feltétele a fegyverek azonnali, de legkésőbb ma este tíz óráig való letétele.

A rend helyreállítása után haladéktalanul hozzáfogunk mindazoknak a változásoknak a kidolgozásához, amelyeket népgazdaságunk irányítása, a mezőgazdasági politika, népfrontpolitika

és pártunk vezetése, valamint egész munkája terén meg kell valósítanunk, hogy a szocialista demokrácia elvei teljes mértékben érvényesüljenek..."

Gerő megmaradt vezető hívei, főként Kovács, Marosán, Hegedüs kitartottak az előző éjjel elfogadott határozat mellett. Az igazi ellenség köztünk van! A Központi Vezetőségben! - jelszóval támadták Nagy Imréék et. Szerintük az ifjúság és a nép harcának és jellegének megítélése tekintetében a nyilatkozat nem vonta vissza Gerőék álláspontját, hogy az, ami 1956. október 23-ától történt, ellenforradalom. Donáthék követelték: a Központi Vezetőség ismerje el, ami történt, nem ellenforradalom. A magyar nép jogos felkelése, nemzeti demokratikus forradalom. A Központi Vezetőség álljon ennek élére.

A leghatározottabban Horváth Márton nyilatkozott Donáth, Losonczy és társai érvelése mellett.

Én is felszólaltam. Kijelentettem: Dudásékkal nem lehet tárgyalni, le kell őket verni, ez most a legfőbb feladat. Javasoltam, adjunk a nyilatkozatnál messzebb menő párt- és kormányprogramot. Röviden ismertetem az 1956. október 23-a előtti, Nagy Imre nevében, Donáth, Losonczy, Horváth és az én közreműködésemmel készült, úgynevezett nemzeti egység kormányprogram-tervezetet. Javaslatom nem keltett különösebb figyelmet.

Ezután a vitában már csak arról esett szó, mint már említettem, hogy Nagy Imre közel jutott Donáth, Losonczy, Horváth álláspontjához, mégsem eszerint cselekedett. A Központi Vezetőség többségével tartott, nehogy ellentétbe kerüljön Mikojanékkal.

Donáth és Losonczy ekkor legalább azt akarta elérni, hogy a többség álljon el a szerintük a nyilatkozat katasztrofális jellegű felhívásától: Kíméletlenül meg kell semmisíteni azokat, akik a Népköztársaság államhatalma ellen fegyveresen támadnak, ha 1956. október 26-án este 10 óráig nem teszik le a fegyvert... Amikor a Központi Vezetőség többsége mégis elfogadta a nyilatkozatot, Donáth és Losonczy egyet nem értését nyilvánítva tüntetően távozott az ülésről. Ilyesmit sohasem tapasztaltam a magyar párt történetében. Pedig kivéve fegyházidőmet, a párt valamennyi központi vezetőségi ülésén részt vettem.

Utóbb Donáth a következőképpen határozta meg az 1956. október-novemberi események jellegét:

1956: a közhatalom gyakorlásának gyökeres megváltoztatását követelő, úgyszólván az egész lakosságot magával ragadó tömegmozgalom, népfelkelés, amelyet az ország központjában s néhány városban fegyveres felkelést kísért.

Az előtérben álló fő politikai követelések: az ország függetlensége, a szabadságjogok helyreállítása és a többpártrendszerre való visszatérés időlegesen egyesítették az ország lakosságát. S ez az egyetértés nagy erőt és lendületet adott a mozgalomnak. A felkelést a társadalom különböző rétegeinek mély elégedetlensége váltotta ki, a rendszer gazdaságpolitikájával, a termelői-tulajdoni viszonyokkal s nem utolsósorban az államnak azzal a törekvésével szemben, hogy irányítsa és ellenőrzése alá vonja a társadalom úgyszólván minden életmegnyilvánulását, figyelmen kívül hagyva az emberek természetes jogi, morális és nemzeti érzéseit. A felkelés egy megalázott, emberi és nemzeti érzéseiben mélyen megbántott nép felháborodásának elemi erejű kitörése volt.

Az 1956-os népfelkelés sajátos jellegét az adja meg, hogy demokratikus és antidemokratikus irányzatok azonos politikai célokért együttesen léptek fel. A felkelésben órák alatt közös táborba kerültek reakciós restaurátorok, akik döntő vonatkozásban és végső soron az 1945 előtti viszonyok valamiféle demokratikus mázzal bevont változatát kívánták visszahozni, demokraták, akik az 1945-ös parlamentáris demokrácia alapján álltak, és akik a közéletet oly módon kívánták folytatni, ahogyan az 1947–48-ban megszakadt, és a parlamentáris demokráciát közvetlen demokráciával korrigálni akaró társadalmi erők, elsősorban a munkásosztály. A történelem tanúsítja, hogy ilyen egység átmenetileg létrejön ellentétes érdekű társadalmi csoportok között. Különösen, ha a nemzeti érzés olyan fellángolása táplálja, aminek 1956-ban tanúi és részesei voltunk.

A politikai cselekvés egysége azonban 1956-ban sem szüntette meg, csupán háttérbe szorította azokat a különálló és ellentétes érdekeket, amelyek éppen a fennálló tulajdoni viszonyok megváltoztatására irányuló tömeges cselekvésben jutottak kifejezésre. 1956. november 4-e előtt és utána is...

A párt október 26-i nyilatkozatának elfogadásával megszűnt a Központi Vezetőség tagjainak „összetartása" az Akadémia utcai székházban. Onnan távozva többen, miniszterek és mások, katonai kísérettel együtt mentünk az Országházba. Nagy Imrét a

Minisztertanács elnöki szobájáig kísértük. Illőnek tartottam, hogy ez alkalomból e szimbolikus jelentőségű eseményről ünnepélyesség nélkül, csak éppen néhány szívből jövő baráti szóval megemlékezzem.

1953 júniusától 1954 végéig – mondottam – Nagy Imre e teremben végezte a történelmileg máig is jelentős, a párt és az ország javát szolgáló munkásságát. 1955 elején sajnos elbuktatta Rákosi, Gerő. Ekkor részben felújult a személyi kultusz korszaka. Ez vezetett a mostani tragikus októberi eseményekhez. Sok sikert kívántam Nagy Imrének, hogy a mostani, másodszori megbízatásával elkezdődjék a párt és a nép sikeres új korszaka...

Meghatottan, szemüvegét törölgetve köszönte meg szavaimat. Kívánta, hogy barátként, munkatársként a jelenlévők még nagyobb sikerrel dolgozzanak vele együtt, mint 1953–54-ben.

Nem az egykori Minisztertanács Titkársága irodámban helyezkedtem el, amely most foglalt volt. Találtam egy másik alkalmas, többszobás részleget. Hátránya volt, hogy eléggé távol esett az Országház központi részétől, ahol Nagy Imre tevékenykedett.

Nagy Imre, a párt és a kormány fontos politikai ügyeivel elfoglaltan, máris, hogy az Országház épületében megkezdte munkáját, hozzám irányította a mindenféle, nemcsak közellátási ügyekben őt felkereső minisztereket, főtisztviselőket, munkás- és egyéb küldöttségeket. Megszállták az irodámat. Folytonos elfoglaltságom miatt csak akkor jutottam az utcára, ha átmentem az Akadémia utcába. Találkoztam az éjjel-nappal itt tartózkodó Kádárral. Mindig örömmel üdvözöltük egymást. Beszélgettünk a jelenről, a közeljövő politikai kibontakozásáról. Optimistább voltam, mint ő. Összehozott minket az egyre szaporodó munkánk. Nála is folytonos volt a mindenféle küldöttségjárás.

Kádár kapcsolata Nagy Imrével részben még mindig nehézkes volt. Emberileg nehezen jutottak közel egymáshoz. Együttműködésüket megnehezítette, ami nekem sem volt tetszésemre, hogy az Országházban Nagy Imrét általam eddig kevésbé ismert régi hívei vették körül. Az „Előszoba" nevet adtam nekik. Legbefolyásosabb vezetőjük Jánosi Ferenc volt. Őt a második világháború idejéből ismertem. A Horthy-hadsereg református tábori lelkészeként azon a frontszakaszon került szovjet hadi-

fogságba, ahol a Különleges Magyar Katonai Csoport vezetőjeként működtem.

1945-től a párt tagja. Politikailag sokat fejlődött. Fontos kulturális posztokon működött. Jócskán maradt azonban benne a magyar történelemből jól ismert vastagnyakú, hazaszerető, a népéért lelkesedő és áldozatot vállaló nemzeti politikai törekvésű ellenzéki református papból. E válságos, 1956. októberi napokban Jánosi tanácsadói működése részben hátrányosnak bizonyult a régi kommunista Nagy Imre mellett.

Az Előszoba második embere, Nagy Imre személyi titkára és egyben testőre, az októberi események kérdéseit mindig szélsőséges hevességgel és dörgedelmes hagjával élére állító Szilágyi József. Ő azzal emelkedett az októberi napok egyik Nagy Imre-párti vezetőjévé, hogy kiváló szónokként részben kezdeményezte és szervezte az egyetemi diákság október 23-i tüntetését. Részt vett az ifjúság 16 pontjának kidolgozásában.

Jánosi és Szilágyi mellett hatan, talán heten értelmiségiek dolgoztak munkatársakként. Többségük az 1945 utáni korszak ifjúsági mozgalmainak vezetője. Többen közülük rabságot szenvedtek Rákosiék személyi kultusza idején.

Jánosi, Szilágyi és munkatársaik alig fértek el az Előszobában. Csöngtek a telefonok, kattogtak az írógépek. Jöttek-mentek a különböző ügyekben jelentkezők. Szilágyiék, amiben lehetett, intézkedtek. Részben azt a munkát is végezték, ami Nagy Imre első miniszterelnök-elnöksége idején, 1954-ben az én feladatom volt a Minisztertanács titkáraként.

A legjellemzőbb volt az Előszobára; hogy folytonosan egymás között, de bevonva minden hozzájuk érkezőt, valósággal vitaklubbá alakultak. Mérlegelték a politikai helyzetet, a tennivalókat. Egységesen Donáth és Losonczy magyar nemzeti demokratikus forradalom álláspontját vallották. Kihasználták ennek érdekében azt a lehetőségüket, hogy Nagy Imre a politika némely fontos kérdésében eltűrte az Előszoba nyilatkozatát, amit a nevében tettek.

1956 októberében az Előszoba helyes, de többször idő előtti, olykor nacionalista elképzeléseivel jelentősen befolyásolta Nagy Imre véleményét. Hibásak abban is, hogy a néptömegek nyomására Nagy Imrét valósággal igyekeztek elsodorni az általa kitűzött célokon túl.

Részben nehéz helyzetbe jutottam az Előszobával. 1954-ben,

a Minisztertanács titkáraként Nagy Imre, valahányszor bementem hozzá, rendszerint jóváhagyta, amit az ügyekben neki javasoltam. A politikai jellegűekben sohasem volt mellette döntő a szerepem, de a tanácsomat mindig meghallgatta. Az Előszoba hatására most ez részben megváltozott: többször adódott vele vitám. Nem bárminő felelősség áthárítása miatt írom ezt az Előszobáról. 1956 októbere egyik vezetőjeként vállalom az egyéni és kollektív felelősséget, hiszen Nagy Imre munkatársaként a párt és az ország politikai kérdéseiben meghallgattak. Csak éppen némely fontos kérdésben sikertelenül szóltam.

Ugyanakkor éppen az Előszoba által némileg megnőtt a politikai befolyásom. Oly módon, hogy megvitattam velük az aktuális politikai helyzetet, tennivalókat, számomra mindig hasznos kimenetellel. Általam vélt helyes irányban befolyásoltam a nagyon is mérvadó Előszobát. Megakadályoztam, nehogy helytelen ösztönzésükre, amire nagyon is hajlandók voltak, Nagy Imre esetleg túlzóan előrelépjen a haza és a szocializmus néhány aktuális kérdésében.

Meghallgatott az Előszoba, még ha nem is tetszett nekik, például, amikor náluknál jóval óvatosabb józansággal ítéltem meg a párt, az ország, de főként a szovjet-magyar kapcsolatok egyre veszélyesebben alakuló jelenét, jövőjét. Egyes vitatott kérdésekben a véleményemet némi gúnnyal az Előszoba a benne megmaradt „moszkovita" szellemnek tulajdonította. Pedig ettől régen eltávolodtam. Nem titkoltam előttük, ez a mostani felfogásom keserű önbírálatom is, amiért a feszabadulás utáni években tényleg mint „moszkovita", számtalanszor engedtem igazságtalan szovjet követeléseknek.

Így volt ezzel Nagy Imre is. Az én szerepem azonban a nagyon kényes szovjet-magyar kérdésekben nem központi jellegű, Nagy Imre viszont a nép vezéreként akarta bizonyítani: nem maradt benne semmi a moszkovitaságból. Mégis az Előszoba, pedig mindenben hűséges erővel támogatta Nagy Imre politikáját, éppen a szovjet-magyar kérdésekben engedékeny moszkovitaként látta Nagy Imrét.

Pedig régóta nem volt az. Ő is hosszú és keserves úton jutott el idáig.

A közvélemény többsége és a felkelők elutasították a nyilatkozatot. Az ország hangulata közben annyira forradalmivá vált, hogy a nép és mindenekelőtt a felkelők követelései jóval hang-

súlyozottabbak lettek, mint a nyilatkozat engedményei. A sajtóban, rádióban semmi nyoma a Központi Vezetőség ülésén folytatott nyilatkozatvitának Donáthtal és Losonczyval. Mégis Budapesten ez a politikai élet minden mást háttérbe szorító legfontosabb kérdése. A közvélemény nem Kádár-Mikoján, hanem Donáth-Losonczy álláspontját tekintette mérvadónak, akikhez ekkor már hozzáértik Nagy Imrét. Az ő szellemükben a nép és a felkelők legfőbb követelése: a párt és a kormány ismerje el a közben ténylegesen bekövetkezett nemzeti demokratikus függetlenségi forradalmat.

A Katonai Pártbizottság október 26-án este aggodalommal figyelte: az elmúlt két napon két ízben meghirdetett és elhalasztott fegyverszüneti felhívás után milyen lesz a foganatja az este tíz órakor lejáró fegyverletételi felhívásnak.

A rádió az éjféli adásban a katonai helyzetet nagyon is optimistán ismertette: Budapest utcáin elszórtan folytatódnak a fegyveres harcok. A délutáni és különösen az esti órákban sokan, fiatalok letették a fegyvert. A Katonai Pártbizottság felmérése szerint még így is a helyzet rendkívül súlyosan alakult. A főváros stratégiailag legfontosabb helyein levő barikádok fegyvereseinek létszámát mintegy tízezer főre, a szétszórtan harcoló kisebb csoportokat ötezer főre becsülte. Nem sorolhatom itt a számos csoport nevét, összefoglalóan fő politikai állásfoglalásuk szerint Maléteréknek, Dudáséknak nevezem őket.

Maléterék megértéssel fogadták a párt nyilatkozatát. Hajlandók voltak némely megnevezett feltételük elfogadása esetén máris letenni a fegyvert. Illetve a nemzeti kormány rendelkezésére álltak.

Dudás és fegyveresei nem ismerték el a párt nyilatkozatát. A népi demokratikus kormányhatalom fegyveres megdöntésére törekedtek. A Katonai Pártbizottság, Kádár és Nagy Imre egyetértésével, a felkelők álláspontja részletes ismeretében helyesnek vélte tárgyalás kezdeményezését Maléterrel. Nem szándékozott ugyanezt tenni Dudásékkal. Mindössze a tudtukra kívánta adni: ha feltételek nélkül nem teszik le a fegyvert, elkerülhetetlen a leszámolás velük.

A Katonai Pártbizottság megbízásából Apró jelenlétében telefonon én tárgyaltam Maléterrel. A partizánmozgalomból ismertem, a parancsnoka voltam. Közöm volt ahhoz is, hogy ezredesi rangra emelkedett. Feltételeztem róla, hogy kommunista

maradt, mint sok száz más párt- és DISZ-tag, mégha fegyvert is fogtak az ifjúság, az Írószövetség és a magyar nép követeléseinek megvalósításáért.

Maléter kijelentette: Üdvözli Gerőék eltávolítását a párt éléről, Kádár első titkárságát, Nagy Imre miniszterelnökségét. Ezzel győzelmesen elérték fegyveres harcuk célját: a személyi kultusz megszüntetését. Ha a párt úgy kívánja, leteszik a fegyvert. Célszerűbbnek tartják azonban, ha külön fegyveres alakulatként állhatnak a párt és a kormány rendelkezésére. Megakadályozhatnak bármely ellenforradalmi szándékot. Ennek érdekében kérték némely külön feltételük teljesítését. A párt vonja vissza az őket „ellenforradalmároknak" bélyegző hazug vádat. A hazafiak fegyverfogása nélkül nem jött volna létre Gerőék elkergetése és a párt nyilatkozata. Általános amnesztiát kérnek. Bocsássák szabadon a rendőrség és a honvédség által letartóztatott felkelőket. Ha a párt és a kormány szolgálatában nem tarthatnák meg fegyvereiket, akkor leteszik, és a csoportjukhoz tartozó nagyszámú honvédségi személy, tisztek, katonák visszatérhetnek eredeti csapattestükhöz. Fegyvereiket azonban csakis a magyar nemzeti hadsereg előtt teszik le. Semmiképp nem a szovjetek előtt, akik távozzanak az országból...

Személy szerint ezt az utóbbi követelését Maléter azzal indokolta: büszkén viseli a szovjet kitüntetést, amelyet mint partizán szerzett. Akkor együtt harcolt a szovjet hadsereggel a haza felszabadításáért a német fasiszták és Horthyék uralma alól. A magyar szabadságra törő mostani szovjet hadseregnek nincs helye Magyarországon. Kéri: Kádár és Nagy Imre értse meg a magyar nép e szent követelését. Tartsanak a néppel!

Nagy Imre, aki eddig is hangoztatta békülékeny szándékát a felkelőkkel, hajlott Maléter felhívásának teljesítésére. Kádár és a Katonai Pártbizottság azonban elutasította.

Nagyon sajnáltam, hogy Nagy Imre és az én bizonygatásom ellenére nem járultak hozzá Maléter feltételeinek elfogadásához. Pedig ha elfogadjuk őket, olyan katonai erő áll a párt és a kormány rendelkezésére, amely fegyveres harcban elősegíthette volna megújhodó szemléletű hatalmát. A veszéllyel szemben is, amelyet Dudás és az őt támogató, egyre szélesedő reakciós erők és szocialistaellenes fegyveres felkelő csoportok jelentettek.

Nem emlékszem ma már, hogy a Maléterrel folytatott tárgyalást követően a Katonai Pártbizottság nevében ki tárgyalt

ugyancsak telefonon Dudással. Más vezetőként mutatkozott be, mint a katonaember Maléter. A fegyveresei élén Dudás kitűnő szervezőként tehetséges alvezéreket gyűjtött maga köré. Napilapja, széles befolyású Független Magyarország, ebben új kormányt követelt, amelybe vonják be a felkelők vezetőit. Önmagát is miniszternek jelölte. A hatalom megragadása érdekében követelte az országosan mindenütt megalakuló nemzeti tanácsok, forradalmi bizottságok és egyéb falusi és városi, helyi hatalmi szervek elismerését. Ezek központi irányítását az általa alakított Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány látta el.

További jelentős politikai követelése: bocsássák szabadon az ártatlanul elítélt Mindszenty hercegprímást, a katolikus egyház fejét. Azonnali hatállyal érvénytelenítsék a Varsói Szerződést. A szovjet hadsereg távozzék az országból.

Dudásék követeléseinek teljesítése ellenforradalmi jelleggel változtatta volna meg az ország népi demokratikus jellegét. A Katonai Pártbizottság utolsó figyelmeztetésként közölte Dudásékkal: ha minden feltétel nélkül nem teszik le a fegyvert, katonailag szétverik őket. Statáriális bíróság ítélkezik felettük.

Kitérek itt a Varsói Szerződés megszüntetésének követelésére. Ezt a magyar nép a felkelőkkel együtt egységesen követelte. Főként a szerződés ama szakasza miatt, amely biztosítja a szerződést aláíró népi demokratikus országok jelenlegi határainak sérthetetlenségét. Ily módon a Varsói Szerződés a három évtizednél régebbi, az első világháború utáni trianoni békeszerződés újólagos jóváhagyása.

Lenin is elítélte a Magyarországra kényszerített trianoni békét, a magyar népnek az első világháború utáni és azóta is tartó, nagy nemzeti sérelmét. A Romániához és Csehszlovákiához csatolt, egy tömbben élő, több milliós magyar nyelvű kisebbség elszakítását Magyarországtól. Köztudott a Romániában élő magyar kisebbség keserves, nyomorúságos sorsa. Ez ellen a magyar nép mindig egységesen tiltakozott. Rákosiék mégis aláírták a Varsói Szerződést. Most, 1956 októberében a magyar pártvezetés, személyileg Kádár és Nagy Imre, ugyancsak a magyar–szovjet együttműködés alapkövének tartotta a Varsói Szerződést. Pedig akkor még nem létezett a szerződés ama értelmezése, amit Nyugaton ma „Brezsnyev-doktrínának" neveznek. Alkalmazni kell a szerződést, ha bármely szerződő fél országában a népi demokratikus uralmat belső ellenforradalmi

erők bukással fenyegetik. Ahogyan 1968-ban Csehszlovákiában értelmezte a Szovjetunió.

Az ekkor még Budapesten tartózkodó Mikojánék ismételten figyelmeztették Kádárt, Nagy Imrét: a Varsói Szerződés fennmaradását a Szovjetunió létérdekének tekintik. Ebben nem tesznek engedményt. Egyéb kérdésekben elmennek a maximális lehetőségig.

Mikojanék részt vettek az október 26-án este tartott, a nemzeti kormányt alakító tárgyalásokon. Helyeselték a Nagy Imre által javasolt széles koalíciós kormány megalakítását. Folytatása lett volna az 1948-asnak. Kádár óvatosabb politikát kívánt. Elérte célját. Nem alakult széles koalíciós kormány.

A napilapok, a rádió közölte a kormány tagjainak névsorát. Előzetesen megjegyzem: az a szinte országosan egységes közvélemény, amely elégtelennek vélte a párt 1956. október 26-i nyilatkozatát Magyarország történelmi előrehaladásáról, ennél jóval kedvezőbben fogadta a nemzeti kormány összetételét. Felvetették azonban Kádár és Nagy Imre felelősségét: miként lehetséges, hogy a kormány három miniszterelnök-helyettese ugyanaz az Apró Antal, Bognár József, Erdei Ferenc, akik kiszolgálták a Rákosi, Gerő és Farkas személyi kultuszát. Miért maradtak ki viszont olyan népszerű nemzeti forradalmi demokraták, mint Donáth, Losonczy és mások?

Általános helyeslést aratott, hogy a régi miniszterek közül tizenhatan maradtak ki: így Hegedüs András volt miniszterelnök, Hidas István első elnökhelyettes, Marosán György és Mekis József elnökhelyettesek. Kedvezően fogadta a közvélemény Tildy Zoltán államminiszterségét, akivel jó barátságban voltunk, unokájának a keresztapjaként is többször jártam hozzájuk. Rákosi, Gerő, Farkas személyi uralma Tildyt lemondásra kényszerítette. Hosszú éveken át háziőrizetben tartották. 1956. október 23-a után kapcsolódott be ismét a magyar közéletbe. Megelőzően hivatalosan én közöltem vele, hogy nyolc év után ismét szabad ember.

További népszerű egyéniség volt a nemzeti kormányban Kovács Béla, az új földművelésügyi miniszter. Posztja egyike a legnehezebbeknek. Az egyéni és szövetkezeti parasztság, szinte katasztrofális szárazság után végre e napokban megkezdhette munkáját a földeken. A falvakban emiatt kevés idő jutott politi-

zálásra, gyülekezésre. Elégséges mégis ahhoz, hogy forradalmivá változtassa a falu képét.

A parasztság politikai követelései: szűnjék meg a mezőgazdasági kényszerszövetkezetesítés. Biztosítsák a mezőgazdasági termelés egyéni szabadságát. Ne tagosítsák földjüket az állami birtokok és mezőgazdasági szövetkezetek javára. Szűnjék meg a kötelező beszolgáltatási rendszer. Ne messziről jött, reájuk kényszerített vezetők uralják a falut. Nagy Imre vállalta e követelések teljesítését. Azt azonban nyíltan hirdette: továbbra is a mezőgazdaság szocialista termelőszövetkezetesítésének híve. Csak ez vezethet a falu felvirágzásához. Nem szabad viszont elsietni az ehhez való átmenetet, meg kell nyerni ennek a falu népét. A meglevő mezőgazdasági termelőszövetkezetek életképességét bizonyítja – jelentette ki –, hogy az aggodalmak ellenére ezek kisebb számban oszlottak fel, mint feltételezték...

Kovács Béla a Nagy Imre-kormány miniszereként is megtartotta önálló politikai felfogását. Kijelentette: a Magyar Dolgozók Pártja egyedül nem intézheti az ország ügyeit. Szükségesnek tartja koalíciós kormány alakítását, hogy az országban helyreálljon a béke, a rend, nyugalom. Megtörténjék az ország demokratikus alapjainak lerakása. Az új kormány a nép akaratának megfelelően végezze munkáját.

Népművelési miniszter az általános megértéssel fogadott régi, 1919-es kommunista pártvezető, a világhírű filozófus, Lukács György lett, az egészségügyi miniszter pedig dr. Babics Antal, a világhírű orvosprofesszor. A közvélemény előtt amiatt is jelentős a tekintélye, mert Rákosiék meghurcolták, kórházi igazgatói tisztségéből elmozdították.

Belügyminiszter a régi kommunista Münnich Ferenc lett, aki részt vett az 1919-es Tanácsköztársaságban. Szerepe sem akkor, de 1945 után sem volt kiemelkedő jellegű, s az idők folyamán egyre felejtődött. Rákosi nem szerette. Különböző országokba, a Szovjetunióba és legutóbb Jugoszláviába küldte nagykövetnek. Nagy Imre régi barátjaként került a kormányba.

A Minisztertanács első ülésén Nagy Imre engem két poszt egyidejű betöltésére ajánlott: közellátási kormánybiztosnak és a Minisztertanács Titkársága élére. Átvettem a Minisztertanács Elnöksége titkári posztját is. Nagy Imre célszerűnek tartotta, hogy ez a kinevezésem később jelenjék meg. Nehogy úgy tűnjék: fél kézzel cselekszem a lakosság ellátásáért.

Jelentések érkeztek arról a rendkívül veszélyessé váló helyzetről, hogy a nemzeti kormány mellett kialakult egy második, egyelőre központi összefogás nélküli kormányhatalom. Dudásék célja volt Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnevezéssel központosítani e népi szervezetek vezetését. A pártvezetés felismerte, hogy ennek megakadályozására mindenekelőtt Budapesten kell rendet teremteni. Amiatt is, mert számos fegyveres támadás történt kommunista intézmények és kommunisták ellen. Bűnöző elemek miatt is romlott a polgári közbiztonság.

Sürgős feladat volt minden lehető magyar katonai és népi erő mozgósítása, mert Mikojánék kivonni készültek a szovjet katonai erőket Budapestről. Malinyin vezérezredes máris megtiltotta: a Magyarországon tartózkodó szovjet alakulatok bárhol beavatkozzanak a magyar nép fegyveres harcába. Ez nem annyira magyarországi, mint külpolitikai jellegű intézkedés volt. Még a Mikoján-vonal is hajlandónak mutatkozott nagy politikai engedményekre Magyarországon. Hajlandók voltak elismerni olyan koalíciós kormányt, amelyet a magyar felkelők is elfogadnak. E politika előfeltételeként azonban maradjon meg a Magyar Dolgozók Pártja vezető szerepe és a népi demokratikus Magyarország minden szocialista vívmánya.

A Katonai Pártbizottság közben utasította a honvédvezérkart olyan haditerv készítésére, amely csakis magyar erőkre támaszkodva érje el Dudásék szétverését. Figyelembe vették ehhez Maléter ígéretét: nem támogatja Dudásékat, ha kizárólag magyar erők hajtják végre a támadást. Ez esetben biztosra lehetett venni: Dudásék ellenállása rövidesen összeroppan. Nagy Imre sajnos továbbra is tartózkodott a tűzparancs jóváhagyásától.

Erősítette e magatartásában, hogy október 27-én délután két órakor kézhez vette a magyarországi haladó értelmiség legkiválóbbjai által aláírt *Előterjesztést:*

„Erkölcs és hazafiság kötelez azon való gondolkodásra, hogy az országunkban dúló békétlenséget miként lehetne olyan megoldás felé segíteni, amely hazánknak és a világnak egyaránt javára váljék. Azt hisszük, helyes volna, ha a kormány rögtön és haladéktalanul legalább kétnapi tűzszünetet hirdetne és rendelne el. Eme szándékkal egy időben alakuljon közéleti személyiségekből egy békéltető bizottság, mely a kormányzat és a párt résztvételével igyekszik megteremteni a békességet.

Természetesen az általános amnesztiát a békéltető tárgyalások befejeztéig meg kell hosszabbítani.

Az ügyet egész népünk sorsára nézve történelmileg is döntőnek tartjuk:

Benjámin László,
Bernáth Aurél,
Csók István,
Déry Tibor,
Ferencsik János,
Fischer Annie,
Gombás Pál,
Háy Gyula,
Illyés Gyula,
Jánossy Lajos,
Kodály Zoltán,
Ordas Lajos,
Pap László
dr. Szabolcsi Bence,
Szervánszki Ede,
Tamási Áron,
dr. Tóth Aladár,
Veres Péter,
Zathureczky Ede,
Zelk Zoltán"

Nagy Imre pártolta az Előterjesztésben foglalt javaslatok elfogadását. Kérte Kádárt, hozzák létre a békéltető bizottságot. Kádár azonban kitartott a Központi Vezetőség határozata mellett: másnap, szombat hajnalban hajtsák végre a támadást. Mérjenek ezzel csapást az ellenforradalomra. Nagy Imre viszont ragaszkodott ahhoz, hogy Kádár hívja össze a Központi Vezetőséget, s az hozzon új határozatot: nem támadással, hanem politikai úton, megegyezéssel szükséges elérni a felkelők fegyverletételét. Alkalmas lenne ehhez az értelmiségiek által javasolt békéltető bizottság.

A Központi Vezetőség ülésén a vita kezdettől elterelődött a támadásról. Donáth és Losonczy nem volt jelen az ülésen, de híveik felvetették a nemzeti demokratikus forradalom elvének meghirdetését.

A Központi Vezetőség ülésén a Katonai Pártbizottság tagjai nem voltak jelen. A másnap reggeli támadás menetét egyeztették a honvéd vezérkarral. Miután közben úgy tűnt, hogy a támadást ellenzők jutnak többségre, Kádár ragaszkodott ahhoz, hogy hallgassák meg a távol levő Katonai Pártbizottság véleményét. Páncélozott katonai autón érkeztünk az ülésre. Véleményünk egységesen az volt: a honvédség erői készen állnak a támadásra. Sikere nélkül nem lehetséges a párt és a kormány javát szolgáló kibontakozás. Végezni kell Dudásékkal! – döntött a Központi Vezetőség.

A határozat ellenére Nagy Imre éjfél után telefonon utasította Janza Károly honvédelmi minisztert, állítsa le a készülő támadás

megindítását. Janza a Központi Vezetőség határozatára hivatkozott. Nagy Imre kijelentette: megegyezéssel akarja fegyverletételre bírni a felkelőket. Ha a támadás mégis megindulna, lemond a Minisztertanács elnöke tisztéről.

Mindezt úgy tudtam meg, hogy egykori partizán bajtársam, a régi illegális Kovács István vezérőrnagy, a vezérkar helyettes főnöke felhívott telefonon. Álmomból ébresztett. Közölte: Nagy Imre megtiltotta a támadást Dudásék ellen. Ez csakis katasztrófára vezethet. Az ellenforradalom ezáltali megerősödése végzetes lehet a forradalomra. Pedig, hivatkozott Kovács arra, amit a Katonai Pártbizottság tagjaként magam is jól tudtam, a vezérkar rendelkezésére áll a megfelelő magyar fegyveres erő a támadás győzelmes véghezvitelére. Ezen az alapon arra kért: egyik bizalmasaként győzzem meg Nagy Imrét a támadás feltétlen szükségességéről.

Megértettem aggodalmát. Felhívtam Aprót, mit tud Nagy Imre utasításáról. Azt válaszolta: Kádár követeli a Központi Vezetőség határozatának végrehajtását, a támadást Dudásék ellen. Tágyalt erről Nagy Imrével, de nem boldogul vele. Kádár délelőttre összehívja a Központi Vezetőség ülését. Nem hittem, hogy ha e kiélezett helyzetben beszélek is Nagy Imrével, eredményt érnék el nála. Mégis felhívtam telefonon. Megmondtam, miért szeretnék azonnal átmenni hozzá.

Mielőtt bementem az irodájába, néhány szót váltottam legközvetlenebb munkatársaival, ahogyan neveztem őket: az „Előszobával". Helyeselték, hogy Nagy Imre megtiltotta a támadást. Azzal indokolták: a függetlenségi szabadságharcban magyar ne lője a magyart! Tárgyalni szükséges a felkelőkkel. Heves kifakadással helytelenítettem álláspontjukat. Veszedelmesen károsnak is tartottam, hogy helytelenül befolyásolják Nagy Imrét.

Lényegében ugyanezt mondottam Nagy Imrének. Ellenem fordult. Meg kell egyezni a felkelőkkel! A támadást óriási hibának tartaná. Elhalasztásáért vállalja a felelősséget a Központi Vezetőség előtt. Kádárt is kérte az imént, ne ellenezze, hanem támogassa az egyezkedni kívánó politikáját a felkelőkkel. – Elég vér folyt! – indokolta. Békét kell teremteni azonnal! Csakis ezzel lehet megvalósítani a párt helyes politikáját. Megakadályozni a párt és államhatalom esetleges szétesését. Visszaszerezni a párt országos vezető szerepét. Elérni a kormányhatalom szilárd mű-

ködését. E helyes politikában - heveskedett Nagy Imre - ne akadályozza őt Kádár.

Próbáltam érvelni vele szemben, miért szükséges feltétlenül a támadás. A támadás végül mégis elmaradt.

Három hét múlva, visszaemlékezve az akkor történtekre, beszélgettem erről Nagy Imrével. Ekkor már november 4-ével bekövetkezett a bukása, és Kádár jutott hatalomra. Nagy Imre ekkor már a budapesti jugoszláv nagykövetségen tartózkodott. Több társával együtt én is vele voltam. Beszélgetésünkkor emlékeztettem az elmaradt október 28-i hajnali támadásra. Éreztem az önmagával vívódó kommunistaságát, amikor arra az érvemre, hogy a forradalom védelmében erre utasítást kellett volna adnia, azt válaszolta: Lehet, hogy ezt kellett volna tennie. Mégis, a haza egyetlen fiának a vére sem tapad a kezéhez...

A Szabad Nép 1956. október 28-i számában megjelent Horváth Márton főszerkesztő és munkatársainak történelmet formálni akaró, nagy jelentőségű vezércikke: *Híven az igazsághoz.* Kiállt a Donáth, Losonczy és társaik által meghirdetett nemzeti demokratikus forradalom-értelmezés mellett.

A Központi Vezetőség 1956. október 28-án délelőtt ült össze. Ezen a Dudásék ellen elmaradt támadásról szólva Kádár a Szabad Nép *Híven az igazsághoz* című vezércikkét a Központi Vezetőség megelőző, október 26-i határozata hátba támadásának nevezte. A párt hivatalos lapja ország-világ előtt demonstrálta: nem képviseli a Központi Vezetőség határozatait. Hasonlóan támadta Donáth és Losonczy működését.

Donáth azóta, hogy október 26-án tiltakozva távozott a Központi Vezetőség üléséről, nem vett részt ennek munkájában. Harckocsi okozta sérülése miatt kórházban ápolták.

Horváth Márton visszautasította Kádár ama állítását, hogy a Szabad Nép hátba támadta volna a párt politikáját. Ellenkezőleg. A vezércikk az elkövetkező feladatokat tisztázva, a magyar párt és nép ügyét szolgálja. Az események megkövetelik: a párt álljon a nemzeti demokratikus forradalom élére, Nagy Imre a szabadságharcos néppel együtt alakítson koalíciós nemzeti kormányt, az 1948-as politikai pártok feltámasztásával.

E politika helyességét kétségbe vonta az eddig Nagy Imrét támogató Mező Imre. Az 1948-as pártok feltámasztására a párt nincsen felkészülve, elveszti ezzel vezető szerepét az országban,

a politikában - mondotta. Fegyveres harcot követelt a párt hatalmának megtartásáért.

Szerintem is lehetetlen volt meg nem érteni Mező Imre aggodalmát, amelyet Kádár kétségtelenül helyesen, és a Központi Vezetőség többsége is képviselt. Megakadályozni azonban a nép által követelt széles körű politikai koalíció megvalósítását csak fegyveres erővel lehetett volna. Ez viszont lehetetlenné vált azzal, hogy Nagy Imre elhatározásából elmaradt az 1956. október 26-i támadás, amellyel a párt biztosította volna vezető szerepét.

A tömegek ugyanakkor már messze megelőzték az eddigi szűk koalíciós nemzeti kormány politikai törekvését. Valódi nemzeti kormányt akartak, amelyet csakis a koalíció messzemenő kiterjesztésével lehetett volna kielégíteni. Felszólalásában Nagy Imre kiállt a széles körű koalíciós nemzeti kormány mellett, pedig e tekintetben ekkor még csak részben tudta maga mellett Mikojánékat és Kádárt. Ők csak addig mentek el, hogy a koalícióban már eddig is részt vevő, hajdani kisgazdapárti Tildy Zoltán és a nemzeti parasztpárti Erdei Ferenc mellett más is vállalhatna hasonló szerepet. E tekintetben Marosán egyáltalán nem, Szakasits is csak kevéssé jöhetett számításba. Volt pártjuk előtt lejáratták magukat.

A börtönből nemrég szabadult, országosan nagyra becsült Kéthly Annán múlott, hogy az újonnan megalakítandó Szociáldemokrata Párt élén hajlandó-e részt venni egy ilyen szűkebb jellegű nemzeti kormányban. Bizonyos volt, hogy nem. Ezt csakis megalakítandó pártja élén vállalta volna. Nagy Imre hajlandó volt ezt a lépést a Szociáldemokrata Párt felé megtenni. Bár e kérdésben a Politikai Bizottság, de a Központi Vezetőség többségének hangulata is ellenségessé vált vele szemben. Rendszabályokat kívántak hozni ellene.

Nagy Imre szünetet kért. Az ülésről Mikojánékhoz sietett... Moszkvába készültek már repülni, hogy a szovjet pártelnökségnek jelentést tegyenek a magyarországi politikai helyzetről és javaslataikról, majd ezek jóváhagyása után visszatérjenek Budapestre. Nagy Imre még elérte őket a szovjet nagykövetségen. Tanácskoztak a széles körű koalíciós nemzeti kormány megalakításáról és a Központi Vezetőség ülésén kialakult Nagy Imre-ellenes fordulatról.

Mikojánék és utólag Kádár is e helyzetben elvileg helyesnek

látták elfogadni Nagy Imre javaslatát egy ilyen kormány megalakításáról. Belátták ekkor már, hogy a tömegek a forradalmi szervezkedésben országosan olyannyira előreszaladtak, hogy a párt egyre csökkenő politikai erejével képtelen fenntartani a Rákosi–Gerő–Farkas-önkényuralom által agyonkompromittált és gyűlölt népi demokratikus rendszert. Nagy Imre szerint a hatalom megtartása érdekében a pártnak át kell alakítania az államhatalmat. Ez előnyös kompromisszum a párt vezető szerepének esetleges elvesztése helyett.

Egyidejűleg Nagy Imre az általa javasolt politikát akadályozó Központi Vezetőség ellenállásának leküzdésére Kádár utólagos jóváhagyásával javasolta: a Központi Vezetőség önmaga helyett válasszon hattagú pártelnökséget. A Politikai Bizottság eddigi négy tagja: Gerő Ernő, Hegedüs András, Piros László, Bata István a saját kérésükre, menedékjogot kérve családjukkal repülőgépen távozzanak Moszkvába.

Nagy Imrének a Mikojánékkal való találkozása után folytatódott a Központi Vezetőség ülése.

Kádár és Nagy Imre, ahogyan azt Mikojánékkal megbeszélték, javasolták: a Központi Vezetőség mondja ki önmagáról, hogy cselekvésképtelenné vált. Az óráról órára változó politikai események hattagú pártelnökséget követelnek, amely a párt nevében teljhatalommal intézkedik. A pártelnökségben hárman voltak moszkvaiak: Nagy Imre, Münnich Ferenc és Szántó Zoltán. Hárman voltak a hazai illegálisok: Apró Antal, Kádár János, Kiss Károly. A tömegek előtt közülük csakis Kádár, de döntően Nagy Imre az elismert vezető.

A Pártelnökség máris összeült, hogy a párttagság és a nyilvánosság elé tárja a pártvezetésben bekövetkezett alapvető szervezeti változást. Megbízta Nagy Imrét: miniszterelnökként hirdessen azonnal fegyverszünetet.

Délután 1 óra 20 perckor a rádió közölte:

A Magyar Népköztársaság kormánya a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosítása érdekében elrendeli az általános, azonnali tűzszünetet. Utasítja a fegyveres erőket: csak akkor tüzeljenek, ha megtámadják őket... Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke...

A tűzparancs magyarázataként a rádió közölte: Vidékről hozzánk érkezett kérdésekre válaszoljuk: a tűzszünet az egész

ország területére értendő. A hazánkban levő minden csapatra, a szovjet hadseregre is vonatkozik...

Nagy Imre közben miniszterelnöki beszédét fogalmazta. A Pártelnökség jóváhagyásával kora délután kellett a rádióban elmondania. Elkészítéséhez legalább két napra lett volna szüksége, így rohammunkában többen, főként az Előszoba segítette.

Engem arra kért, miniszterelnöki beszédéhez másfél oldalon fogalmazzam meg azt, amit beszédében programszerűen felhasználhatna. Elolvasta, nagyon megköszönte.

Oldalanként hagyta jóvá a Pártelnökség, néhány helyen belejavítottak. A titkárnők így az utolsó percig gépelték a szöveget.

Október 28-án délután 5 óra 25 perckor Nagy Imre ott állt a mikrofon előtt.

„...A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági és politikai életünk demokratizálását, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban. Ezt a nagy megmozdulást az elmúlt történelmi korszak súlyos bűnei robbantották ki. A helyzetet még súlyosabbá tette, hogy a vezetés szinte a legutóbbi időkig nem szánta rá magát arra, hogy véglegesen szakítson a régi, bűnös politikával. Főleg ez vezetett a tragikus testvérharchoz, oly sok hazafi pusztulásához, mindkét oldalon.

E harcok közepette megszületett a demokratikus nemzeti egység, függetlenség és a szocializmus kormánya, amely a népakarat igazi kifejezőjévé fog válni. Ez a kormány szilárd elhatározása. Az új kormány támaszkodva a nép erejére és ellenőrzésére, abban a reményben, hogy a nép teljes bizalmát megnyeri, nyomban hozzákezd a nép jogos követeléseinek megvalósításához...

...A magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság szellemében, a szocialista országok közötti egyenjogúság és a nemzeti függetlenség alapján."

Ezekkel a döntésekkel, bármit is állítanak mások, nemcsak

Mikojánék értettek egyet, hanem levélben Gomulka, majd Tito is.

Gomulka Kádárhoz, a párt első titkárához és Nagy Imréhez intézett október 28-i táviratában kifejezte: „Magyar testvérek! Hagyjátok abba a testvéri vérontást. Ismerjük a magyar nemzeti kormány programját, a szocialista demokráciának, a jólét növelésének, a munkástanácsok megalakításának, a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának és a lenini egyenjogúsági elvek alapjára helyezett szovjet–magyar barátságnak a programját. Mi ugyanazon az oldalon állunk, a szabadság és a szocializmus oldalán... Gomulka..."

*

Hírlett ekkor már a fővárosban, hogy „forradalmi ellentámadás" készül, s ennek szervezője és vezetője Mező Imre. Vele többen magas rangú katonatisztek. Szócsövük a Budapesti Pártbizottság napilapja, az Esti Hírlap.

Mező Imre október 28-án a Honvédelmi Minisztériumban tartózkodó Katonai Pártbizottsághoz fordult, hogy küldjön megbízható katonatiszteket, akik segítenek megszervezni a munkásmilíciát. Tóth Lajos ezredes parancsot kapott: szervezzen központi törzset és telepítse a Budapesti Pártbizottság székházába. A helyettese Asztalos János ezredes, politikai megbízott. A szervezés vezetője Surányi Jenő alezredes. A fegyverellátás vezetője Papp József ezredes.

Délután három órakor a teljes törzs megjelent a Budapesti Pártbizottságon. A katonailag pontosan kidolgozott terv a kerületi és üzemi pártbizottságokra épült. Mindenekelőtt megbízható munkásokkal, kommunistákkal és partizánokkal számolt. Őket akarták elsősorban fegyverrel ellátni. Megállapodtak abban is, hogy aznap, 28-án este összehívják a kerületi párttitkárokat. Ismertetik velük a munkásmilícia megszervezésének részletes tervét.

Mező Imréről már itt megjegyzem: a legtisztább szándék vezette a forradalom védelmében. Tárgyalni kívánt céljáról Nagy Imrével és Kádárral.

Mező Imrééktől függetlenül egy rákosista vonal is létezett. A Moszkvában tartózkodó Rákosi Mátyás megbeszélte Boldoczky Jánossal, Magyarország ottani nagykövetével, hogy a Nagy Imre és társai ellen szervezett puccs támogatására Buda-

pestre küldik a szovjet fővárosban legmagasabb szinten továbbképzésen levő párt- és katonai vezetőket, köztük tábornokokat, akik meg is érkeztek.

Miközben Mikojánék Budapesten Nagy Imrével és Kádárral egyetértésre jutottak, a szovjet párt lapja, a Pravda még nem állt át e vonalra. *Népellenes kaland összeomlása* címmel ellenségesen írt a magyarországi eseményekről. A Szabad Nép visszautasította ezeket a súlyosan sértő állításokat azzal, hogy ami Budapesten történt, nem volt sem népellenes, sem kaland, s nem is omlott össze. Száz halálon át is az igaz hazaszeretet, a demokratikus eszmék égtek a szívekben. Önkény-, terror- és félelemmentes életet akar az ország. Ami valóban összeomlott: a Rákosi–Gerő-klikk uralma. A lap élesen felelt a Pravda ama állítására is, hogy a megmozdulást, a felkelést az angol és amerikai imperialisták aknamunkája váltotta ki.

Szilágyi azonban Mező Imre kérésére megígérte: máris intézkedik helyettük, hogy a honvédvezérkar küldjön sürgős segítséget a Köztársaság térre. Ezt közben már neki is megígérték. Sajnos a segítség – panaszolta most már nekem Mező – nem érkezett meg. Pedig a fegyveres felkelők száma és támadásának ereje nagymértékben növekszik. Sokáig egymaguk már nem tudják védeni a székházat. Arra kért, siettessem a vezérkar által ígért segítséget.

Megtettem. Visszahívtam a megnyugtató hírrel, perceken belül három harckocsiból álló osztag érkezik a Köztársaság térre. Rendben lesz minden. Mező rövidesen ismét felhívott. A harckocsi-alakulat megérkezett, de az egyik páncélos egység átállt a felkelők oldalára. Ágyúval lövik a székházat. Segítsetek!

A legnagyobb izgalommal és sietséggel mindent megtettem, hogy segítséghez jussanak. Mire visszahívtam, hogy a jó hírt megmondjam neki, nem ő vette fel a telefont. Helyette valaki, s amikor a nevemet megmondtam, ocsmány, durva hangon válaszolt.

Közben Mező Imre fehér zászlóval a kezében a fegyveres védők élén kivonult a székházból. Sortűz fogadta őket. Mező ekkor még sértetlen volt. Nyugtatni akarta a támadó felkelőket, eközben érte a lövés, összerogyott. A felkelők legyilkoltak két ezredest, tizenhárom pártmunkás régi elvtársat és tíz rendőregyenruhába átöltöztetett, sorköteles államvédelmi katonát. A székház többi védője, többtucatnyian, sikeresen megmene-

kült. Mezőt súlyos sebesülten a közeli kórházba vitték. Megoperálták. Néhány nap múlva meghalt.

Csak frázist írhatnék arról, milyen hatással volt reám Mező Imre és társai sorsa. Az is, hogy aznap a főváros utcáin több államvédelmist nyilvánosan agyonvertek, felakasztottak.

A Rádió az eddigi kommunista vezetőséget elkergetve és magát ezentúl Szabad Magyar Rádiónak nevezve, nyilvánosan ünnepelte a Köztársaság téren történteket.

A Szabad Nép a párt nevében nem tiltakozhatott a Köztársaság téri barbárság ellen. Ugyanazok az ellenforradalmi erők, amelyek részt vettek a vérengzésben, fegyveresen távolították el Horváth Márton főszerkesztőt és munkatársait. Nem engedték a Szabad Népet megjelenni. A szociáldemokratává visszaalakult Népszava és az eddig a Hazafias Népfront lapja, a közben polgári demokratikus szellemű vé átalakult Magyar Nemzet meg sem említette a történteket. Elítélte viszont a barbár tettet a Magyar Írók Szövetsége.

Azóta, hogy megtudtam Mező Imréék tragikus sorsát, nem a félelem és nem is a bosszúállás, hanem a szilárd kommunista elhatározásom éltetett: el kell tiporni az ellenforradalmat. Hogy megosszam gyászomat és harcos elhatározásomat, az irodámból átsiettem az Előszobába. Megrendülten találtam őket. Bírálták azonban Mező Imre és a Budapesti Pártbizottság politikáját. Részben maguknak is okozták a bajt azzal, hogy köztudottan Nagy Imre-ellenesek voltak. Hevesen válaszoltam: még akkor is a pártot és a népi demokrácia rendjét védték, ha nem kívánták elismerni a nemzeti demokratikus forradalmat.

Ha az Előszobáról szólok, továbbra is elsősorban Jánosit és Szilágyit értem. Mindig hangot adva a túlzó forradalmi radikális közvélemény követelésének, igyekeztek Nagy Imrét magukkal ragadni a kitűzött céljain túl. Helytelenítettem az Előszoba ama mostani értékelését is, hogy Kádár politikailag behódolt Nagy Imre, Donáth, Losonczy nemzeti demokratikus forradalomfelfogásának. Károsnak tartottam e nézetet, hiszen Nagy Imre is csak hosszas, alapos megfontolás után, hogy a magyar nép szolgálatában megvédje a párt vezető szerepét, ismerte el Donáth és Losonczy nemzeti demokratikus forradalom-álláspontját. Kádár is ezt tette.

Előző nap kora reggel Nagy Imre és Kádár által adott megbízatásomon dolgoztam: párt- és kormányhatározatot készítet-

tem a Nemzetőrség megalakításáról és munkájáról. A testület megszervezését elkerülhetetlennek tartottam, de csakis a hazafias erőkre támaszkodva. Nem ahogyan Dudásék máris szervezték, hogy övék legyen ennek vezetése.

A Nemzetőrség megszervezésénél is fontosabbnak tartottam a hadsereg megerősítését. Jánosi és Szilágyi véleménye azonban az volt, hogy a megerősített hadsereg inkább érvényesítené Kádár politikáját, mint Nagy Imréét. Sőt a hadsereg vezetése a nemzeti demokratikus forradalom és Nagy Imre ellen fordulhat.

Magyaráztam: helytelen Kádár és Nagy Imre ellentétéről beszélni, sőt szítani. Szerintem a tömegek által megbecsült kommunistákkal kell megerősíteni a hadsereget. Elsősorban Maléter Pált javasoltam. Az Előszoba azonban még őt sem tartotta megfelelőnek: nem fordul-e esetleg Nagy Imre ellen? Heves vitában, főként a nagy francia forradalom idejéből felhozott példákkal bizonygatták: a hadseregek készek mindig a forradalom ellen fordulni.

Abbahagytam ezt az ekkor már számomra meddő vitát. Lényegesebbnek tartottam: mit szól majd Nagy Imre és vele Kádár a Maléterrel kapcsolatos javaslatomhoz a hadsereg megerősítéséről. Reméltem, elfogadják Malétert, aki szerintem megfelelt bármilyen magas megbízatásnak. Ekkor már azt is előnyének tekintettem, amit annak idején a pártvezetés nagyon elítélt, hogy október 24-én ő is, mint kommunisták százával tették: a honvédség ezredese, dandárparancsnok, párttag átállt a nép ügye oldalára.

Nemcsak azért ajánlottam, hanem mert régtől ismertem. A Katonai Pártbizottság nevében vele folytatott telefonbeszélgetéseim is meggyőztek arról, hogy kész hűséggel szolgálni a Kádár és Nagy Imre vezette pártot. Alkalmas a feladatra, mert országosan a nemzet hőseként tisztelik. Kizárólagos a katonai és politikai tekintélye. Teljes felelősséggel emiatt készültem javasolni Nagy Imrének és Kádárnak: nevezzék ki Malétert Janza Károly honvédelmi miniszter első helyettesévé.

Janzát a Katonai Pártbizottságban együttesen végzett munkánk idejéből közelről ismertem. Mindent megtett, hogy kézben tartsa a hadsereget, végrehajtsa a párt és a kormány határozatait. De most ennél többre van szükség! – gondoltam. Janza mellett Maléter vezesse az ellenforradalommal szemben vívott harcot.

Kádár és Nagy Imre csak kora délután elmondott rádióbeszédeik után tudták meg Mező Imre és társai tragikus sorsát.

Az esti órákban Andropov szovjet nagykövettel tárgyaltak, aki Moszkva döntését hozta: Malinyin vezérezredes a magyar pártvezetés meghatározása szerinti időpontban kezdje meg a szovjet hadsereg erőinek kivonását Budapestről. Vonuljanak vissza vidéki helyőrségeikre.

Andropov, mint elődje, Kiszeljov is, támogatta Nagy Imre politikáját, jelenleg Mikojánék szellemében a konszolidációt. Kádárral csak újabban került szorosabb emberi és pártkapcsolatba. Egyetértett azzal, hogy oly nagy a közvélemény nyomása a szovjet hadsereg Budapestről és az országból való távozására, leghelyesebb, ha Nagy Imre rádión máris közreadja Moszkva döntését.

Nagy Imrével újabb rádióbeszédét követően találkoztam. Előadtam tervemet a hadsereg megerősítéséről és Maléterről. Nagy Imre megelőzően már beszélt erről az Előszobával, ismerte kifogásaikat. De teljes határozottsággal nekem adott igazat. A hadsereg megerősítése a legfőbb feladat. Találkozni akart Maléterrel. Másnapra kérettem magamhoz, hogy megmagyarázva neki feladatát, bemutassam Nagy Imrének.

Elhatározásához, hogy azonnal elfogadta javaslatomat, szerintem hozzájárult lelkiismeret-furdalása. Talán nem helyes ez a kifejezés, mégis így említem. Felismerte hibáját, hogy Kádár követelése és a Központi Vezetőség határozata ellenére nem járult hozzá Dudásék és a vele tartó ellenforradalmi erők fegyveres letöréséhez. Belátta, hogy a támadás sikere esetén most már a párt és a kormány megerősödött hadsereggel rendelkezne. Nem lenne szükség most a Nemzetőrségre.

Súlyosbodott a helyzet azzal, hogy miután a párt és a kormány nevében Kádár és Nagy Imre rádió útján elismerte a nemzeti demokratikus forradalom létrejöttét, az eddig viszonylag fegyelmezett néphadsereg katonái és tisztjei - mint már említettem - maguk is radikalizálódtak. Nem lehetett volna harcba vetni őket Dudásék ellen. Különösen, hogy Dudás, a pártelnökség hibájából, fegyveresei élén időközben politikailag tárgyalóképes lett.

Ez a helyzet úgy jött létre, hogy az Előszoba javasolta Nagy Imre tárgyalását Dudással. Nyilatkozzék: milyen feltételekkel hajlandó általános politikai együttműködésre a párttal, a kor-

mánnyal. Mi a véleménye a Janza és Münnich által, a párt nevében meghirdetett Nemzetőrség megszervezéséről és vezetéséről.

A lapok és a rádió e tárgyalásról nem valamiféle elutasító kormánynyilatkozat alapján adtak tudósítást, hanem egy Dudás által fogalmazott közleményből.

Dudás e sajtóközleményével növelte a politikai tekintélyét, pedig e találkozás teljességgel kedvezőtlenül alakult számára. Nagy Imre, Donáth, Losonczy elutasította valamennyi követelését. Mindenekelőtt azt, hogy a kormány ismerje őt el a felkelő csoportok hivatalos tárgyaló vezetőjének és képviselőjének. Elutasították azt a kívánságát is, hogy a kormány nevezze ki a Nemzetőrség parancsnokának. Nagy Imre kereken megmondta Dudásnak: nemcsak hogy a parancsnoki rangot nem kapja meg a Nemzetőrség élén, hanem helyhez sem jut a vezetőségben.

A kormány vezetői ezek után úgy vélték, ha programjukat Maléterre és több, a kormányhoz és a párthoz hű tisztre támaszkodva keresztülviszik, megindul a nemzeti demokratikus forradalom győzelmének biztosítása. Akadályozni látszott ezt, hogy közben a hadseregben a legkülönbözőbb elnevezéssel katonai bizottságok és bizottmányok alakultak. Ezek egyikének vezetője Király Béla vezérőrnagy volt. Jánosi ajánlotta őt Nagy Imrének, más címen bár, de lényegében a Nemzetőrség vezetőjének. Epizód ez mindössze az akkori napok eseményeiben. Megemlítem, mert Király Béla attól kezdve a katonapolitikai események egyik vezetője lett.

A nagy fontosságú nemzeti ügyek híreinek közlése mellett nem hallgathatom el a miskolci rádió híradását: Vas Zoltánné, a budapesti Vas utcai Balassa-kórház volt vezetője, a kórházban ápolásra jelentkezett 16 sebesült szabadságharcost kiszolgáltatott az oroszoknak. Megszökött. Országszerte körözés folyik ellene. Férje, Vas Zoltán mégis a kormány tagja!...

A szovjet pártelnökség az ellenforradalmi erőknek a Köztársaság téri pártház elleni barbár támadása óta attól tartott: Magyarországon úrrá lesz az ellenforradalom. Ezen nem esetleges magyarországi fasizmust értettek, mert ennek lehetősége fel sem merült. Ellenforradalomként értelmezték az eredetileg Mikojánék által is támogatott, máris kialakuló széles körű többpárti koalíciós rendszert. Egyelőre mégis eltekintettek a magyarországi események ilyenfajta nyilvános értékelésétől, és vártak

ennek fegyveres leküzdésével. Hruscsovék egyelőre mindenképpen ki akartak tartani a Gomulkával kötött békés megegyezés mellett. Attól tartottak, hogy a szovjet hadsereg által megújított fegyveres harc átterjedhet Lengyelországra.

Nem kívántak fegyveres összeütközésbe kerülni a Magyarországot pártoló nyugati hatalmakkal sem. Mindezt elkerülendő, a Hruscsov–Mikoján-vonal igyekezett e tekintetben részben őszintén, ugyanakkor Molotov és Szuszlov támogatásával minden módon taktikázva időt nyerni a magyarországi helyzet tárgyalások útján való kibontakoztatásához.

Hruscsovékat támogatta a kínai, jugoszláv, lengyel párt. Ellenezte főként a cseh és román, de a bolgár, albán és keletnémet párt is. Vezetőik attól tartottak, nehogy a magyarországi népmozgalmak máris erősen érezhető hatására a saját népeik megdöntsék a náluk még mindig fennálló sztálinista jellegű uralmat.

Hivatalos magyar sajtókommentár közölte:

„E nehéz napokban a hazaszeretet tisztító szerénységével fogadjuk azokat az elismeréseket, melyekkel a világ különböző népeinek sajtója és rádiója népünk nagy újjászületését illeti. Nem lennénk őszinték, ha nem vallanánk be, hogy jólesik, hogy nagy kultúrájú, szabadságban, emberségben joggal fáklyát lobogtató nemzetek vezetői, költői és írói a modern kor egyik legszebb humanista forradalmának nevezik napjaink magyarországi történelmét.

De éppen olyan mélyen felháborít, hogy ugyanakkor a csehszlovák és román sajtó és rádió sztálinista hangon tájékozatlanul és félretájékoztatva foglalkozik a legkülönbözőbb nyelveken, köztük magyarul is a mi forradalmunk eseményeivel. Azokat a kifejezéseket ismétlik meg, amelyeket a magyar sztálinisták használtak még néhány nappal ezelőtt is. Mélységesen elszomorít, hogy most, a fontos órákban megkísérelnek ismét éket verni népeink közé.

Tartozunk az igazságnak annyival, hogy e fájdalmas rágalmakat egy pillanatig sem írjuk a román és csehszlovák nép számlájára, de keményen felemeljük hangunkat a román és csehszlovák hírszolgálati szervek ellen, forradalmunk gyalázása miatt..."

Mikojánék Budapestről visszatérve Moszkvába a szovjet pártelnökség ülésén előadták megállapításaikat a magyar politikai helyzetről. Felvetették a függetlenségi forradalom konszo-

lidálásának lehetőségét a széles körű koalíciós kormányzati politika kezében. Nagy jelentőségű dokumentumot dolgoztak ki, a szovjet kormány nyilatkozatát, amelyben elismerték a népi demokratikus országok és kommunista pártjaik önállóságát. Mikoján, Szuszlov, Szerov Moszkvából Budapestre visszatérve, október 31-én délután személyesen kívánták ezt átadni a magyar párt elnökségének. Világra szóló politikai jelentősége miatt azonban a szovjet hírügynökség, a TASZSZ az okiányt nemcsak mint magyar ügyet, még az előtt nyilvánosságra hozta, hogy Mikojánék március 31-én este visszaérkeztek Budapestre.

Egy időben a szovjet kormány nyilatkozatával, szállingóztak a közelkeleti válságról szóló hírek.

Kádár 1956. október 31-én, csütörtökön kora reggelre összehívta a pártelnökséget, készüljenek Mikojánék várhatóan közeli megérkezése után folytatandó tárgyalásokra.

A magyar közvélemény, de a világsajtó is a szovjet kormány nyilatkozatát a magyar ügy jelentős győzelmének tekintette. A pártvezetőség is ennek megfelelő gondossággal tanulmányozta. Elfogadta a szovjet kormány nyilatkozatát, olyan értelmezéssel, hogy a szovjet hadsereg mielőbb távozzék Magyarországról. Felkérik a Szovjetunió küldötteit, Mikojánékat, kezdjenek erről szoros határidejű tárgyalásokat a Varsói Szerződés tagállamaival és a magyar kormánnyal. Mindkét fél azonnal nevezze meg küldötteit. A szovjet hadseregnek az országból való távozása gyakorlati kérdéseit külön közös bizottság tárgyalja.

A semlegesség kérdésében a magyar nép Ausztriát tekintette követendő példának. Ausztria jelentős részeit 1944 májusa, a fasizmus feletti teljes győzelem óta részben szovjet csapatok, más részeit a volt szövetségesek, Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok tartották megszállva. Ausztria hosszú éveken át követelte az ország megszállásának megszüntetését. Ahhoz Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok már régen hozzájárult, politikai nyomásukra 1955 májusában a Szovjetunió is kész volt távozni Ausztriából, ha az kimondja semlegességét, és nem vesz részt semmilyen katonai szövetségben.

A kínai pártvezetés valóban mindenki számára váratlanul és nagy meglepetésre közölte a szovjet nyilatkozatról:

„A Kínai Népköztársaság úgy véli, hogy a legutóbbi események során a lengyel és a magyar nép követelte a demokrácia, a függetlenség, az egyenlőség megszilárdítását és a nép anyagi jó-

létének fokozását a termelés fejlesztése alapján. A Kínai Népköztársaság kormánya úgy véli, hogy ezek a követelések teljesen helyesek. Kellő kielégítésük nemcsak a népi demokratikus rend megszilárdítását segítik elő ezekben az országokban, hanem a szocialista országok közötti összetartást is kedvezően befolyásolják..."

A lengyel és a jugoszláv párt azonnal csatlakozott a nagy jelentőségű kínai nyilatkozathoz.

A 31-én reggelre összehívott pártelnökség döntött az ekkor már a párttagság körében országosan vitatott kérdésről: a kialakult új helyzetben, a feladatok sikeres megoldásához szükségesnek tartja az eddigi, Rákosi, Gerő és Farkas által kompromittált Magyar Dolgozók Pártját feloszlatni, helyette Magyar Szocialista Munkáspárt néven új pártot alakítani. Az új párt szervezésének megindítására, ügyeinek intézésére és a pártalapító országos kongresszus legsürgősebb összehívására előkészítő bizottság alakult. Tagjai: Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Szántó Zoltán. Az eddigi Szabad Nép helyett a párt új lapot ad ki: a Népszabadságot.

Az egyelőre még bizalmas határozat szerint az elkövetkező negyvennyolc órán belül vezetői értekezleteket kell összehívni, hogy az alsó pártszervezeteknek tudtul adják a Magyar Dolgozók Pártja feloszlatását és az új párt megalakítását. Utána mindezt Kádárnak rádióbeszédben kell bejelentenie.

A párt által irányított széles körű koalíciós kormányzatot ekkor viszonylag előnyös kompromisszumnak lehetett tekinteni a párt további szerepének érvényesítésére. Bár bizonyos volt, hogy a sztálini kormányzat idején a koalíciós pártok sok év börtönt és internálást szenvedett vezetői a mostani helyzetben a múltnál szigorúbban kívánják majd érvényesíteni pártjuk szempontjait, mint annak idején. Így a kisgazdapárti Tildy Zoltán, Kovács Béla, a szociáldemokrata Kéthly Anna, Kelemen Gyula és Fischer József, és a Nemzeti Parasztpárt helyett most megalakuló Petőfi párti Bibó István és Farkas Ferenc.

Kéthly Anna az újból megjelenő Népszava 1956. november elsejei számában a Szociáldemokrata Párt elnökeként így nyilatkozott: „Az egyik börtönből kiszabadulva ne engedjünk ebből az országból egy más színű börtönt teremteni. Az ellenforradalom azt suttogja, hogy semmit sem kezd újra abból, amit

annak idején elkövetett. Vigyázzunk erre, és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék..."

Ugyanaznap tucatnyi más párt is alakult: a Magyar Függetlenségi Párt, a Demokrata Néppárt, a Katolikus Nemzeti Néppárt, a Keresztény Front, a Magyar Forradalmárok Pártja. Ezek egy része az 1946–47-es idők feloszlatott pártjainak, a Pfeiffer, Barankovics pártnak az utódai. Mások jobb- és szélsőbaloldaliak.

Mégis mi, kommunisták reméltük: 1956 októberének gyors konszolidációjával időt és hatalmat nyerünk. Megőrizzük a párt vezető szerepét, és megvédjük a népi demokrácia vívmányait.

Meg kell írnom a Magyar Szocialista Munkáspárt megalapításáról és a széles körű koalíciós államrendről, hogy az 1956. október 23-án a párt zászlaja alatt csoportosuló Rákosi–Gerő–Farkas-ellenes kommunista erők mindezt nem így képzeltük el. A kommunista párt által vezetett népi demokratikus államhatalommal akartunk új, marxi–lenini politikát folytatni a magyar dolgozó nép javára. Történelmi tragédiává vált, hogy a Rákosi-, Gerő-, Farkas-féle sztálinista rendszer mélyebben hatott és rombolóbb volt a népi demokrácia államrendje tekintetében, mint azt bárki vélte volna.

A Magyar Dolgozók Pártjának 1918 óta, harmincnyolc éven át oly büszkén hordozott dicsőséges zászlaja, amely alatt a magyar kommunisták annyi dicső csatát vívtak, a Rákosi–Gerő–Farkas-klikk által megszégyenítetten porba hullott. Ezen akartak az újonnan megalakuló Magyar Szocialista Munkáspárt vezetői, élükön Kádárral, változtatni.

31-én késő délelőtt megkezdődött Kádár és Nagy Imre tárgyalása Mikojánékkal. Kölcsönösen, minden törekvésük az volt, hogy a szovjet kormány nyilatkozatának megfelelően békés megegyezéssel maximális eredményt érjenek el a magyar nép követelései javára.

Érjék el mindenekelőtt a szovjet hadsereg kivonulását az országból, amelynek gyakorlati befejező határidejét a szovjet szakértők legkorábban az év végén, sőt esetleg az elkövetkező év januárjában tarották lehetségesnek. Mégis e tárgyalás menetében váratlanul mintha minden megváltozott volna. Utólag kiderült: ez nem Mikojánon múlott. Molotov és Szuszlov a Szuezi-csatornánál megváltozott nemzetközi helyzetben elérték: ne meg-

egyezéssel, hanem fegyveresen járjanak el a forradalmi Magyarországgal szemben. E politikájuk csak azután érvényesült, hogy szövetségesre leltek Mao Ce-tungban és a lengyel, valamint a jugoszláv párt kivételével valamennyi népi demokratikus ország pártjainak vezetőiben.

A Szovjetunió vezetői a magyarországi politika tekintetében ezután már csak az időnyerés érdekében taktikáztak. Az október 31-i tárgyalásokról Budapestről visszaérkező Mikojánék hiába vitték magukkal Moszkvába a magyarországi helyzettel kapcsolatos, Kádárral, Nagy Imrével kötött megállapodásaikat. A szovjet pártelnökség már nem kívánta többé figyelembe venni azokat.

A továbbiakban ezt a változást leginkább Andropov szovjet nagykövet viselkedésén és működésében lehetett megfigyelni. Eddig Nagy Imre és Kádár figyelmes barátjaként mindent megtett a magyar ügy javára. Mostantól átváltozott megközelíthetetlen, mosolytalan, rideg diplomatává. Hruscsov kedvelt embereként ekkor indult el óriási ívű politikai pályáján a szovjet párt főtitkára posztjáig.

A hruscsovi, eddigi megbékülő politikai vonal feladásának kétféle változatát ismerem: Hruscsov és Mao Ce-tung ellentétes állítását.

Az első változat szerint az ő kérésére sürgős rendeltetéssel Mao Ce-tung személyes megbízottja, Liu Sao-Csi vezetésével kínai pártküldöttség érkezett Moszkvába. A velük folytatott tanácskozáson – legfrissebb magyarországi értesüléseire hivatkozva – Hruscsov előadta: elkerülhetetlen az ellenforradalom győzelme. A Szovjetunió proletárszolidaritási kötelességének tartja fegyveres beavatkozással megmenteni a szocializmus ügyét Magyarországon.

A második változat szerint a szovjet pártelnökség, Hruscsovék Magyarország kérdésében eddig megalkuvó, az eseményeknek behódoló politikát folytattak. A Nagy Imre-kormány elismerésével átengedték volna Magyarországot az ellenforradalomnak. A kínai párt erélyesen követelte a szovjet párttól: ne hagyja magára a szocialista Magyarországot. Verje vissza az imperializmus és a reakció együttes ellenforradalmi támadását. Hruscsov teljesítette a követelést.

Mindkét történelmi változat szerint is 1956. november elsején Hruscsovék találkoztak a lengyel párt vezetőivel a szovjet-

lengyel határon. A kínai párt nevében is kérték a lengyelek hozzájárulását a magyar ellenforradalom, a Nagy Imre-kormány fegyveres leveréséhez. Heves vita után Gomulkáék beleegyeztek.

Lengyelországból repülőgép Bukarestbe vitte Hruscsovékat. Itt a román, csehszlovák, bolgár, német és albán párt vezetői várták őket. Lelkesen helyeselték a Szovjetunió fegyveres beavatkozását Magyarországon. Valamennyien attól tartottak, hogy a magyar forradalom átterjed saját országaikra.

Hruscsovék Bukarestből másnap, november 2-án készültek Jugoszláviába repülni. A Magyarországgal folytatott tárgyalásokon azonban már nem tartották szükségesnek a további egyezkedést. Konyev marsall utasítást kapott a fegyveres szovjet beavatkozás elindítására Magyarország ellen.

Mindössze három nap előkészületi időt kért a mintegy 75 ezer főnyi újabb haderő elindításához Magyarországra. Hruscsovék számára ezek után már csak az volt a kérdés: kik legyenek azok a magyar vezetők, akik a szovjet hadsereget behívják Magyarországra? Ennek megszervezésére Andropov nagykövet kapott utasítást, aki az áruló Münnich belügyminiszterrel lépett kapcsolatba.

Mikojánék Magyarországra érkezéséről, Kádárral és Nagy Imrével folytatott személyes tárgyalásaikról hivatalosan nem jelent meg közlemény.

Én nem találkoztam aznap Mikojánnal, de felhívott telefonon. Feleségem, dr. Vadas Sári kérésére közölte velem, hogy fogadott lányommal, Évával, valamint unokámmal, Lénával Moszkvába repülnek. Üzente, jöjjek velük. Mikoján megértette nemleges válaszomat. Nagyon barátságosan elköszönt tőlem.

Dr. Vadas Sáritól politikailag és házastársakként akkor szakadtunk el végleg. Még aznap felkeresett az irodámban a Moszkvában született, nevelkedett, most harmincegy éves, teljesen szovjet gondolkodású, az orosz nyelvet a magyarnál jobban beszélő Márton fiam. Heves vitában velem, a legszélsőbb szovjet szempontokat képviselte. Ellenforradalmárnak nevezett. Editet a rossz szellememnek, hogy az ellenforradalmárságig eljutottam. Kiutasítottam az irodámból. Márton fiam nem hagyta el az országot. Fegyveresen szervezkedett a Nagy Imre-kormány ellen.

Kora délután jelentették Nagy Imrének, hogy az Országház

előtt tüntetők hatalmas tömege gyülekezik. Követelték: Nagy Imre csak biztosítékokkal fogadja el a szovjet kormány nyilatkozatát. Megtévesztő a célja. A Varsói Szerződés fenntartásával magyarországi érdekeiket akarják megőrizni. A szovjet hadsereg feltétlen távozása nélkül lehetetlen a független, szabad és semleges Magyarország megteremtése.

A tömegben szó esett arról is, hogy aznap az egyik napilap rosszindulatúan nyilatkozott Nagy Imréről, mert részt vett a szovjet hadsereg október 23-i magyarországi behívásában.

Nagy Imre az Országház erkélyéről szólt a tömeghez:

„Hozzátok szólok magyar testvéreim, meleg, forró szeretettel! Az a forradalmi harc, amelynek ti a hősei voltatok, győzött! Ezek a hős napok hozták létre nemzeti kormányunkat, amely népünk függetlenségéért és szabadságáért fog harcolni. Nem tűrünk semmi beavatkozást a magyar belügyekbe! Az egyenjogúság, nemzeti szuverenitás és a nemzeti egyenjogúság talaján állunk. Politikánkat szilárdan a magyar nép akaratára építjük. Kedves barátaim! Szuverenitásunk és függetlenségünk első napjait éli. Rendkívül nagy akadályokat hárítottunk el utunkból. Rákosi és Gerő bandáját kiűztük az országból. Bűneikért felelni fognak. Megpróbáltak engem is bemocskolni. Azt a hazugságot is terjesztették, hogy én hívtam be az orosz csapatokat az országba. Ez alávaló hazugság! Ellenkezőleg, én vagyok az, aki a visszavonásukért harcolok..."

Nagy Imre még a délutáni órákban találkozott Maléterrel. Megelőzően én kérettem magamhoz. Megmagyaráztam, miért jelentkezzék Nagy Imrénél, aki várja.

Maléter, aki párttagnak, hű hazafinak vallotta magát, figyelmesen meghallgatta, megértette Nagy Imre személyesén neki adott utasításait. Hangsúlyozta, helyreállítva a rendet lehet csak a normális életet megindítani. Az ellenforradalom minden káros jelenségének leverésével lehet csak konszolidálni a párt és a kormány hatalmát. Kérte Malétert, gondolja át a tennivalókat, aki máris határozottan javasolta, elsősorban a legveszedelmesebb ellenforradalmi csoportokat, Dudásékat, az első kedvező alkalommal akár fegyveres harcban fel kell számolni. Vezetőjét, Dudás Józsefet le kell tartóztatni.

E beszélgetés alkalmával Kádár egyetértésével Nagy Imre tudatta Maléterrel: a Népköztársaság Elnöki Tanácsa vezérőrnagyi rangban kinevezte Janza honvédelmi miniszter helyette-

sének. Munkája elősegítésére leváltják a vezérkar mostani főnökét. Helyébe Kovács Istvánt nevezik ki. Király Bélát megbízzák Budapest, és egyben az alakuló nemzetőrség katonai parancsnokságával.

Előléptetése alkalmából Maléter sajtónyilatkozatban jelentette ki: Nemcsak mi bízunk a kormányban, a kormány is bízik bennünk. Folytatjuk a rendteremtés politikáját mindaddig, amíg világgá repülhet a hír: a szabad, független Magyarország Budapestje ismét a béke, a nyugodt munka fővárosa...

Nagy Imrétől hozzám visszajövet Maléter katonásan, előírásosan mint vezérőrnagy jelentkezett nálam. Tréfásan megjegyeztem: nem fogadom el a jelentkezését, mert nem látom zubbonyán a tábornoki rangot jelző tölgyfalombot.

Mondotta, nem talált senkit, aki felvarrná.

Editet kérettem, aki aznap érkezett Csehszlovákiából, ahol turistaúton járt. Bejött az Országházba, hogy találkozzék velem. Itt is maradt a titkárságomon előadóként. Nagy segítség volt, mert rengeteg munka zúdult ránk, s a beosztottak nem tudtak bejárni a hivatalokba.

Edittel ekkortól végleges, életre szóló a találkozásunk.

Amikor felvarrta a vezérőrnagyi rangjelzést, Maléter észrevette: a tölgyfalomb vége szabálytalanul lefelé fordult. Edit lefejtette, újra varrta. Maléter távozásával a babonás Edit könnyes szemmel mondotta: Vesztére lesz a rangja Maléternek...

A Nemzetőrség Király Béla parancsnokságával beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Október 31-én déltájt Budapest utcáin mindenütt a Nemzetőrség őrjáratai cirkáltak. Történtek további támadások kommunisták ellen, de ezek kivételek voltak.

November elseje tíz nap után az első volt, amelyen aránylag csendes éjszaka után csendes reggel köszöntött a főváros lakóira. Az utca képe békésnek mutatkozott. Nyitottak az üzletek, az újságárusok már nem gépkocsiról szórták a lapokat az áramló tömeg közé, hanem pénzért árulták a rikkancsok.

Ma reggel jelent meg először a Népszava, a Szociáldemokrata Párt lapja, a Kis Újság, a Független Kisgazdapárt lapja, a Szabad Szó, a Nemzeti Parasztpárt lapja. A Kis Újság megemlékezett a halottak napjáról, a sok ezer halottról, a sírhantokról a város szívében. A hősökről, akik harcoltak.

Ugyanaznap, november elsején kora délelőtt Miskolcról telefonon szinte érthetetlen jelentések érkeztek Kádárhoz, Nagy

Imréhez. Az eddig az országból elvonuló szovjet hadsereg egységei irányt változtattak. Nem kifelé mennek. Megálltak az országhatáron és megfordultak. Vonatszámra újabb csapatok özönlenek. Különleges szovjet katonai vasutasosztagok Záhonytól Nyíregyházáig elfoglalták a vasútállomásokat. A magyar személyzettől átvették a vasútvonal irányítását.

Számos hasonló értesülés után Nagy Imre délelőtt tizenegy órakor magához kérette Andropov nagykövetet. Közölte vele a szovjet hadmozdulatokról szóló értesüléseket.

Andropov semmiről sem akart tudni. Megígérte, azonnal visszamegy a nagykövetségre, és értesüléseket kér kormányától. Déltájt visszahívta Nagy Imrét. Közölte, hogy a szovjet kormány tartja magát az október 30-i kormánynyilatkozathoz és az abban foglalt engedményekhez. Nagy Imre, tudván, hogy Andropov közlése valótlan, most már ugyancsak általa, arra kérte a szovjet kormányt, haladéktalanul vonja vissza a Magyarországra érkező szovjet alakulatokat. A Varsói Szerződés a magyar kormány engedélyétől teszi függővé az ilyen hadmozdulatokat, amely tehát a Varsói Szerződés megsértését jelenti.

Andropov sem telefonon, sem személyesen nem adott megfelelő választ Nagy Imre közlésére.

A magyar pártvezetés előtt ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy szovjet részről megindult Magyarország újabb fegyveres megszállása. A pártvezetés ezt nem hagyhatta szótlanul. Tudták, hogy a magyar nép, amely amúgy is lázban égett a szovjet csapatok újabb érkezése miatt, sohasem bocsátaná meg a pártnak, ha nem lépne fel a szovjet eljárás ellen.

Kádár vezetésével összeült a Magyar Szocialista Munkáspárt héttagú intézőbizottsága. Nagyon beható vita után, hiszen e kérdésről beszélt mindenki már amúgy is napok óta, az országban és a párton belül is, a pártvezetés egyetlen védelmi fegyverként az egyetlen lehetséges eljárásnak tartotta: miután a Szovjetunió megszegte a Varsói Szerződést, Magyarország lépjen ki onnan. Egyidejűleg a kormány nyilatkoztassa ki Magyarország semlegességét. A héttagú pártvezetőségből öten szavaztak a Varsói Szerződésből való kilépés és az ország semlegességének kimondása mellett, ezek: Kádár János, Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor. Ketten: Lukács György és Szántó Zoltán ellene foglaltak állást.

Nagy Imre máris összehívta a Minisztertanácsot, amelyen

részt vett az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István is. A párt Intézőbizottságának javaslatát a Minisztertanács egyhangúan elfogadta.

Nagy Imre máris mint megbízott külügyminiszter, ahogyan külügyi nyelven mondják: note verbale-t, magyarul szóbeli jegyzéket fogalmazott. Átadta Andropovnak.

„A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke mint megbízott külügyminiszter, az alábbiakat hozza Excellenciád tudomására:

A Magyar Népköztársaság kormányához hiteles értesülések érkeztek újabb szovjet katonai alakulatoknak Magyarországra való bevonulásáról. A Minisztertanács elnöke, mint megbízott külügyminiszter, magához kérette Andropov urat, a Szovjetunió magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét, és a legerélyesebben tiltakozott az ellen, hogy újabb szovjet katonai alakulatok vonulnak be Magyarországra. Követelte ezeknek haladéktalan, azonnali visszavonását. Közölte a szovjet nagykövettel, hogy a magyar kormány felmondja a Varsói Szerződést, egyidejűleg kinyilatkoztatja Magyarország semlegességét, az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordul, és az ország semlegességének védelmére a négy nagyhatalom segítségét kéri.

A szovjet nagykövet tudomásul vette a Minisztertanács elnökének és megbízott külügyminiszterének tiltakozását és közlését. Megígérte: haladéktalanul választ kér kormányától.

Fogadja Excellenciád ezúttal is őszinte nagyrabecsülésem kifejezését.

Budapest, 1956. november 1.... Nagy Imre..."

Átvéve az iratot, Andropov megígérte, rövidesen választ ad a „Note Verbale" megállapításaira. Nem tette. Pedig a magyar kormány minden módon tárgyalni kívánt a szovjet kormánnyal. Kádár és Nagy Imre ebben odáig ment, magyarázták Andropovnak: Magyarország kilép ugyan a Varsói Szerződésből, de a Szovjetunió magyar részről éppúgy biztonságban lenne, mint a semleges Ausztria esetében.

Az erről kialakult heves vitában Kádár, aki pedig ritkán jön ki a sodrából, hevesen nekitámadt Andropovnak: Nem akarnak velünk tárgyalni, és ellenünk jönnek a hadseregeik. Magam is ott leszek az utcákon, és akár puszta kézzel harcolok páncélosaik ellen...

A magyar pártvezetés és a kormány e súlyos helyzetben puszta önvédelemből nem tehetett mást: Nagy Imre este 8 óra 20 perckor rádióbeszéddel fordult a nemzethez. Szövege megjelent a sajtóban is.

A késő esti órákban Andropov nagykövet ismét felkereste Nagy Imrét. Közölte: kormánya tudomásul veszi a magyar kormánynak a Varsói Szerződés felbontásáról tett bejelentését, az ország semlegességét. A szovjet kormány visszarendeli csapatait, de a magyar kormány álljon el a note verbale ama bejelentésétől, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordul, és felkéri az ország semlegességének védelmére, és a négy nagyhatalom segítségét kéri.

Nagy Imre ebbe azzal egyezett bele, azonnal megteszi, ha a gyakorlati megegyezés megtörténne a szovjet csapatok kivonásáról. Közölte egyben, hogy magyar részről a szovjet–magyar politikai bizottság vezetője a tárgyalásokon Losonczy Géza. A katonai bizottság magyar vezetője Erdei Ferenc miniszter és mellette Maléter tábornok. Andropov viszont közölte: szovjet részéről a Katonai Bizottság tagja Malinyin tábornok.

*

Közben elkészült Kádár rádióbeszéde az új párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakításáról. Szövegét a pártvezetés jóváhagyta. Nekem is alkalmam volt elolvasni. Még aznap este közölte a rádió. Másnap, másodikán a párt új lapja, a Népszabadság szintén. Mint mindig, ha Kádár gondosan felkészült beszédére, most is súlya volt minden mondatának.

November elseje története azonban ezzel nem ért véget.

23 óra 30 perckor a rádió közölte a honvédvezérkar közleményét:

A budapesti szovjet követség közölte, hogy a magyar légierő repülőtereit a szovjet hadsereg páncélos erőkkel körülvette abból a célból, hogy biztosítsa a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok állománya hozzátartozóinak és sebesültjeinek légiúton történő elszállítását. A magyar légierő teljes állománya készen volt a túlerő elleni védekezésre. A kormány azonban felelőssége teljes tudatában megtiltotta a tűzmegnyitást. Így a légierő csapatai fegyelmezetten, lövés nélkül állnak szemben az ott lévő szovjet erőkkel, várva a szovjet csapatok elvonulását...

Kádár a beszéde után hazatért a lakására. Ugyanezt tette a fárasztó nap után Nagy Imre is.

Az 1956. november elsejei, Andropovval s a szovjet kormánnyal egész napon át tartó izgalmas, fordulatokkal gazdag eseményekben nekem is volt szerepem. Még megelőző este, október 31-én Nagy Imrénél hosszan időzött Kádár és többen a pártelnökségből. Bementem én is, beszélgettünk. Az egyik fő téma az volt, hogy az ország sürgős gazdasági konszolidációja érdekében miként lehetne elérni az általános sztrájk megszüntetését.

Nagy Imre a többiek jóváhagyásával arra kért: vegyem kézbe az ügyet. Igyekezzem a kormány nevében rábírni a munkásságot: szüntessék meg az általános sztrájkot, amit mindaddig folytatni akarnak, amíg szovjet csapatok tartózkodnak Magyarországon. Ha a sztrájk tovább tartana, lehetetlenné válik a konszolidáció, ami most már a kormány létének alapvető kérdése.

Mindannyian egyetértettünk ebben, de hozzátettem, hogy a dolog fontosságára tekintettel a sztrájk megszüntetését hivatalosan nem nekem, hanem Nagy Imrének kell kezdeményeznie. Én csakis az ő megbízásából cselekedhetem. Ebben megegyeztünk.

Még aznap, majd másnap, november elsején csütörtökön kora reggeltől közvetlen munkatársaimmal ott ültünk a telefonok mellett, futárokat is igénybe vettünk, hogy a következő nap délelőttre Nagy Imréhez, a Parlamentbe értekezletre hívjam össze a kérdésben illetékes szakszervezeteknek és a legfontosabb gyárak, üzemek munkástanácsainak, valamint a forradalmi erőknek a vezetőit.

Az akkori általános és különösen az aznapi zűrzavaros helyzetben már az értekezlet összehívásával is nehéz feladatot vállaltam. Mégis sikerült. A hírrel felkerestem Nagy Imrét. Előszobájában véletlenül akadtam össze az újonnan megalakult Szociáldemokrata Párt vezetőivel, Kéthly Annával, Kelemen Gyulával és Fischer Józseffel. A nemzeti kormányban való részvételükről jöttek tárgyalni. Bebörtönzésük miatt évek óta nem találkoztam velük. Örömmel üdvözöltem őket, ők is engem. Beszélgetésünk alatt úgy éreztem, őszinte bennük a szándék, hogy a nemzeti kormányban szorosan együttműködjenek az általuk nagyra becsült Kádárral, Nagy Imrével. Nekem is segítséget kívántak adni a sztrájk megszüntetéséhez.

Az Országház egyik termében az e célból összehívott értekezleten mintegy 40-en vettünk részt. Nagy Imre az Andropovval folyó tárgyalásai miatt csak percekig lehetett jelen. Elnézést kért a rövid találkozásért, majd néhány szóban az általános sztrájk megszüntetésének óriási politikai jelentőségéről beszélt. A küldöttek segítségét kérte ehhez.

Az értekezlet eredményre vezetett. Megállapodtunk, hogy este 8 órára mintegy négyszáz fős nagygyűlést hívunk össze.

A kormány nevében Erdei Ferenc és én mentem a tanácskozásra. Mintegy 350-en gyűltek össze. Kisebb részük szélsőséges jobboldali hangulatú. Az utóbbiak Erdeit is, engem is, mint az elmúlt rendszer vezetőit, viharos ellenzéssel fogadtak. Bátorítottam a nagyon megriadt Erdeit: Ki kell tartanunk, eredményt kell elérnünk! Az általános sztrájk megszüntetésén múlik a konszolidáció! Az értekezletnek meg kell hallgatnia minket!...

Utána nekem kellett előterjesztenem a kormány felhívását. Rövid bevezetőként beszámoltam Budapest viszonylag kedvezően alakuló közellátásáról. Ez azonban, ha a sztrájk tovább tart, súlyos megpróbáltatásokhoz vezet.

Tudjuk - mondottam -, a munkásság meghirdette, mindaddig nem hajlandók abbahagyni a sztrájkot, amíg a szovjet csapatok nem távoznak az országból. Kértem, az összegyűltek vegyék figyelembe, hogy Kádár és Nagy Imre, részben ezekben a késő esti órákban éppen ezen fáradozik. Általam is azzal a kéréssel fordulnak a dolgozókhoz, segítsék elő a sztrájk megszüntetését. A kormány által meghirdetett nemzeti célok megvalósítása nyugalmat, továbbhaladást követel.

Megindult a vita. A Tatabányáról és Dorogról érkező küldöttek, a bányászok és általában a nagyüzemek pártolták a kormány felhívását. Egy vasutas-egyenruhás élesen ellenem szólt: Rákosista! - mondotta rólam. A többség mellém állt. Éljenzett.

Elkeseredett vita után az értekezlet drámai jellegű szavazással elhatározta az általános sztrájk megszüntetését. Erdeivel és néhány küldöttel, hogy megfogalmazzuk az értekezlet felhívását a sztrájk megszüntetéséről, boldogan siettünk vissza Nagy Imréhez. Beszámoltunk az eredményről. Örömmel válaszolta: végre megkezdődhet az alkotómunka!

A velem érkezettekkel megfogalmaztuk a budapesti üzemek forradalmi bizottságainak felhívását a magyar dolgozó néphez. A Csepel Vas- és Fémművek, a Mávag, a Ganz Villamos és

Ganz Vagongyár, a Láng-gyár és számos nagyüzem forradalmi bizottsága írta alá.

Hírt adtak a lapok arról, hogy több helyen máris megindult a vasúti forgalom. Megérkezett az első gyógyszerszállító vonat Kelenföldre. Megkezdték a fővárosi villamosvonalak helyreállítását...

1956 októberének bukása után a pártsajtó azt írta rólam: Az Országházban heves vita dúlt az itt tartózkodó volt kommunista miniszterek és Vas Zoltán között. A vita Nagy Imre politikája körül forgott. A kommunisták elítélték Nagy Imre nézeteit, karrierista viselkedését. Vas megpróbált optimista képet festeni a helyzetről. Hamisan tájékoztatta a jelenlevőket az Építők Szakszervezetének székházában az este lezajlott munkástanácsi gyűlésről. Ezen a gyűlésen egyébként Vas Zoltánnak is fel kellett volna szólalnia, ám a helyzet tragikomikuma, hogy nem engedték szóhoz jutni. Lehurrogták mint rákosistát. Ezt a tényt azonban Vas Zoltán elhallgatta. Arról beszélt, hogy itt nincs ellenforradalom, s majd minden rendbe jön. Nagy Imre rendet teremt...

Valóban így vélekedtem. Ki gondolta volna ekkor még, hogy Moszkva semmiképp nem szándékszik eltűrni Nagy Imre kormányának bármilyen konszolidációját.

November 2-án reggel Kádár nem jött be a hivatalába. Elsőként a felesége kereste: mi történhetett vele? Münnich is eltűnt. Azok körében, akik tudtak a hírről, óriási izgalmat keltett. Nagy Imre vizsgálatot rendelt el, amelyet Szilágyi József vezetett. Kihallgatta Kádárnét, a sofőrt is, aki az utolsó szemtanú volt. Kádár eltűnésének minden szála a szovjet követségre vezetett.

Kiderült, hogy Münnich előző este Kádárért ment a lakására. Onnan a szovjet követségre hajtottak. A sofőr szerint nem mentek be az épületbe. A kapu előtt őt visszaküldték a garázsba. Még látta, hogy átültek egy, a követség előtt várakozó autóba és távoztak.

Kádár eltűnéséről Nagy Imre úgy vélekedett, hogy Münnich valahogy megtévesztette Kádárt. Valamilyen ürüggyel elcsalta a szovjet nagykövetségre. Onnan, nem tudni, hova, hogy és mint, eltűnt. A párt első titkárát valamilyen úton-módon fel akarják használni politikai céljaikra. Ezt csakis erőszakkal tehették – vélte Nagy Imre –, mert semmi egyéb nem fér össze Kádár jellemével. Nem az az ember, aki elárulja, amiről előző este a rádió-

ban beszélt. Kitart az általa is kezdeményezett és meghirdetett országos októberi népmozgalom, a sztálinizmus nélküli szocializmusért vívott harc mellett.

Nagy Imre emiatt nem is volt hajlandó hivatalosan tudomásul venni Kádár eltűnését. Telefonon visszakövetelte Andropov nagykövettől mindkettejüket, aki tagadta, hogy bármit is tudna a történtekről.

Az eseményeket addig is - adott utasítást Nagy Imre - a legnagyobb titokban olybá kell venni, mintha Kádár köztünk lenne! Eltűnéséről a lapokban, a rádióban a lehető legnagyobb gondddal el kell kerülni mindenféle hírt, nehogy ez a néptömegek részéről szovjetellenes provokációra vezessen:...

Kétségbeesetten férje sorsa miatt, Kádárné nem mert hazamenni. Az Országházban tartózkodott az egyik szobában. Odamentem. Ott találtam kisírt szemmel, egyedül, elhagyottan. Mindig kitűnő asszonynak tartottam. Máig ez róla a véleményem. Egyetlen percig sem hitte, hogy férje önként ment el a szovjet követségre vagy bárhova Münnichhel. Haragosan vádolta Münnichet, amiért valamilyen ürüggyel elrabolta.

Próbáltam jóbarátként megnyugtatni Kádárnét. Münnich, mondottam, csak szovjet megbízásból csalhatta el őt a nagykövetségre vagy bárhova. Rövidesen ki kell derülnie, hogy milyen szovjet politikai cél rejtőzik emögött. Legyen nyugodt: férje előkerül. Igyekeztem őt olyan értelemben is megnyugtatni: bármi legyen is férje sorsa, én is és sokan mások mindig a régi barátként, hűségesen mellette állunk. Mindent, amit lehet, megteszünk érte...

Engem rendkívüli módon érintett Kádár eltűnése. Sokkal jobban ismertem annál, közelebb állt hozzám, semhogy azt hittem volna: eltűnésével megfontolatlanul cselekedett. Tragédiának tartottam a történteket, mert szerintem, ha nem távozik körünkből, az egyetlen lehetett volna, aki a rendkívül súlyos helyzetben, szovjet-magyar viszonylatban még mindig egyezségre juthatott volna a Hruscsov-Mikojan-vonallal, akik még Brioniban is a megegyezés lehetőségét keresték Magyarországgal. Nem úgy, mint Szuszlovék, akik mindent elkövettek, hogy Rákosiék visszakerülésével megdöntsék Nagy Imre széles körű koalíciós kormányát, amitől Tito annyira óvta Hruscsovékat.

Amikor a héttagú Intézőbizottságból öten, köztük Kádár, megszavazták a Varsói Szerződésből való kilépést: ketten, Lu-

kács György és Szántó Zoltán ellene foglaltak állást. Ha lett volna szavazati vagy hozzászólási jogom, az utóbbi kettővel szavaztam volna, mivel szerintem még mindig lett volna lehetőség a Szovjetunióval való megegyezésre.

Sajnos, Nagy Imre az Előszoba és a nép uszályába kerülve, de a saját hibájából is, egyre inkább eltávolodott a Szovjetunióval való megegyezés lehetőségétől. Bekövetkezett a néptömegek nacionalista jellegű elfordulása a Szovjetuniótól. Erre bátorította Nagy Imrét az egész világ Magyarország ügyét pártoló magatartása. Pedig előtte állt a lengyel példa. Hruscsovék meghajoltak az egységes lengyel nép szabadságharcos szelleme előtt. Létrejöhetett volna Tito Jugoszláviájának, Gomulka Lengyelországának, Nagy Imre és Kádár Magyarországának egységes fellépése. Biztos, hogy ezt a szövetséget a Szovjetunió még az utolsó pillanatban is, hogy elkerülje a fegyveres beavatkozást, a saját érdekében elismerte volna.

E politika végrehajtásához lett volna itthon szükség Kádárra. De azt hiszem, ami máskor is előfordult nála, nem bízott eléggé magában. Münnich más kibontakozási lehetőséget mutatott neki – így távozott körünkből.

Ki sejthette volna, hogy Brioniban a szovjet vezetők részéről már elhatározott volt a támadás Magyarország ellen. Ki sejthette volna azt is, hogy leginkább Micsunovics állhatatosságának köszönhetően nem Münnich, hanem Kádár lett az elkövetkező magyarországi események pártvezetője.

Ki hitte volna azt is, hogy a Tito–Hruscsov tárgyalás befejeztével a Szovjetunió kormányának és budapesti nagykövetének minden szava az eddiginél is inkább ámítás? A Biztonsági Tanács ülésén, amely Magyarország helyzetét tárgyalta, Szoboljev külügyminiszter-helyettes közölte: Nagy Imre kijelentése, amely szerint újabb fegyveres erők léptek Magyarország területére, alaptalan.

1956. november 2-án Nagy Imre mindent megtett az Intézőbizottság által előző nap este még Kádár elnökletével hozott határozatok végrehajtására. Magához kérette Andropovot. Három újabb szóbeli jegyzéket adott át neki. Ezek november másodikán reggel jelentek meg a lapokban.

Az első jegyzék emlékeztet arra, hogy a magyar kormány már a múlt héten felkérte a Szovjetunió kormányát, kezdjenek azonnali tárgyalásokat a Magyarországon tartózkodó szovjet

csapatok kivonására. A Szovjetunió kormánya annak idején ezt helyeslően fogadta, s hasonlóképpen nyilatkozott a szovjet nagykövet is a magyar miniszterelnöknél tett látogatása során.

A fent ismertetett megbeszélések ellenére – közli a szóbeli jegyzék – október 31-én és november 1-jén sajnálatos módon újabb szovjet egységek lépték át a magyar határt. A magyar kormány minden tőle telhető erőfeszítést megtett, hogy elérje a csapatok visszarendelését, lépései azonban hiábavalónak bizonyultak, sőt a szovjet csapatok tovább folytatták előrenyomulásukat, egyes egységeik pedig Budapest köré vonultak fel.

A magyar kormány véleménye szerint a magyar–szovjet viszonynak a magyar semlegesség tiszteletben tartásán, valamint a teljes egyenjogúság, szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvén kell alapulnia. A magyar kormány ennek érdekében javasolja, hogy a fenti elvek alapján azonnal kezdődjenek tárgyalások a két kormányküldöttség között a Varsói Szerződés felmondásának végrehajtásáról, különös tekintettel a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok haladéktalan kivonására...

A magyar küldöttség tagja: Losonczy államminiszter és a koalíciós pártok egy-egy küldötte.

A másik szóbeli jegyzék a kérdés katonai oldalát közelíti meg, s indítványozza, hogy a vegyes bizottság azonnal kezdje meg a munkát az Országgyűlés épületében. Magyar részről az alábbi tagokat jelölték ki: Erdei Ferenc államminiszter, Maléter Pál vezérőrnagy, Kovács István vezérőrnagy, Szűcs Miklós ezredes.

A harmadik szóbeli jegyzék ismét a szovjet csapatok magyarországi hadmozdulatai ellen tiltakozik. Kiemeli: a kormány szükségesnek tartotta, hogy e lépésekről tájékoztassa a Budapesten akreditált külképviseletek vezetőit, s egyben felhívja a Biztonsági Tanács figyelmét az újabb fejleményekre...

Nagy Imre ugyanakkor jegyzékben fordult az ENSZ New Yorkban székelő főtitkárához, Dag Hammarskjöldhöz is: Kérem Excellenciádat, szólítsa fel a nagyhatalmakat Magyarország semlegességének elismerésére, és utasítsa a Biztonsági Tanács a szovjet és magyar kormányt a tárgyalások azonnali megkezdésére...

November 3-án valamennyi lap foglalkozott a munka megindulásával az országban. A Ganz gyárban 800 dolgozó foglalta el helyét a reggeli órákban. A Láng Gépgyárban, az Orionban, a

Csepel Vas- és Fémművekben a dolgozók nagy része megjelent a munkahelyen. Az Ikarusban, az Újlaki Téglagyárban megkezdték a munkát. Megkezdték a villamosvonalak helyreállítását. Megindultak a munkásvonatok.

Ugyanakkor Kádár nélkül is tovább működött a párt és a kormány. Kezdtek megalakulni a Magyar Szocialista Munkáspárt helyi szervezetei.

Szovjet részről tovább folytatódott a hitegetés politikája. A Parlamentben összeült a vegyes bizottság a szovjet csapatok kivonása technikai kérdéseinek megbeszélésére.

E tárgyalások menetéről közvetlenül is értesültem. Országházi irodámhoz közeli teremben ültek össze, Malinyin tábornok és kísérete, illetve magyar részről Erdei Ferenc, Maléter és Kovács vezérőrnagy.

A délutáni tárgyalás befejeztével a magyarok átjöttek hozzám. Örömmel mondották: baráti szellemben máris megegyeztek a szovjet hadsereg békés kivonulásáról az országból. Főként a távozás határideje tekintetében mutatkozik eltérés közöttük. Erről este 10 órakor Malinyin meghívására a főhadiszállásán, Tökölön folytatják a megbeszéléseket.

Az alkonyi órákban az Országgyűlés házának gobelintermében a magyar nemzeti kormány sajtókonferenciát tartott a külföldi sajtó Budapesten tartózkodó tudósítóinak. A terem zsúfolásig megtelt. A legnagyobb európai és amerikai világlapok és rádiótársaságok különtudósítói vettek rajta részt. A kormány részéről Tildy Zoltán és Losonczy Géza államminiszter válaszolt a feltett kérdésekre.

Arra a kérdésre, hogy a délelőtt megkezdődött magyar-szovjet tárgyalások eredménye mi volt, a válasz így hangzott:

Még nem lehet véglegesnek tekinthető fejleményekről beszélni. Bizonyos eredmények azonban vannak. Általánosságban a feszültség csökkenése mutatkozik. Szovjet részről ígéretet tettek, hogy több szovjet egység nem érkezik hazánkba...

A New York Post tudósítója megkérdezte: Azt jelenti-e ez, hogy a Szovjetunió elvben beleegyezett magyarországi csapatainak kivonásába? Tildy azt válaszolta: Ha egy fél egy adott problémát tárgyalni kíván, ebben benne van a megoldás lehetősége is...

Elhangzott olyan kérdés is: Vajon értesítette-e előre a szovjet

kormány a magyart a csapatmozdulatokról, és adott-e erre valamiféle magyarázatot? Tildy természetesen nemmel válaszolt.

A sajtóértekezleten Losonczy rövid nyilatkozatot tett a kormány politikájának néhány alapvető kérdéséről: - A kormány szükségesnek tartja kijelenteni: nem tűri el a földreform visszacsinálását, a gyárak, üzemek államosításának vagy a legutóbbi időben kiharcolt szociális vívmányoknak semmiféle csorbítását. A föld a parasztoké, a gyár a munkásoké...

VII. RÉSZ

Bukás és száműzetés

Emlékírásomban ma, 1983. január 25-én korszakot zárok és kezdek. Megírom Nagy Imre 1956. november 4-i bukását és Kádár János uralomra jutását.

A bukást és kezdetét közel 80 évesként ezzel összegezem: 1956. október 23-án a Kossuth Lajos téren felvonult, 200 ezer főnél nagyobbra szaporodott lelkes tömeg hatalmas megmozdulásával országépítő korszak nyílt meg hazánkban. A Rákosi-Gerő-Farkas személyi kultusz uralmának szertezúzásával, Kádár első titkárságával, Nagy Imre miniszterelnökségével a magyar nép valódi akaratából, sajátos magyarországi gazdasági és politikai erőviszonyokra támaszkodó új szocialista államrend épült. Szerintem 1956. október 23-a ilyen értelemben új lap a magyarországi szocializmus történetében.

Ma már közel három évtizede érvényesül Kádár népszerű politikája: „Aki nincs ellenünk, az velünk van!" E politikával, a magyar nép többségének egyetértésével Magyarországon eredményesen kialakult Kádár emberarcú, szocializmusra törekvő uralma.

Kádár 1956 decemberében, ekkor már a párt és a kormány első vezetőjeként, szerintem önkritikusan is azzal értékelte 1956. október 23-át:

A Magyarországon ekkor kezdődött fegyveres felkelés ellenforradalom volt. Ezt az igazságot annak tudatában is meg kell mondani, hogy az események során az országban megmozdult tömegek tulnyomó többsége célkitűzéseiben, szándékaiban és érzéseiben a magyar népköztársaság hű fia, becsületes dolgozó és jó hazafi volt, nem pedig ellenforradalmár...

Majd azzal folytatja:

Az 1956. októberi eseményekben becsületes szándékkal részt vett tömegeknek látniuk kell azt a keserű igazságot, hogy a népköztársaság államrendje és intézménye ellen a fegyveres felkelés azok részéről is az ellenforradalom céljait mozdítja elő, akiknek az nem volt szándékában...

Szerintem, mégha Kádár akkor így is tekintette 1956. október 23-át, a magyar nép nemzeti, történelmi ünnepe ez a nap, mint 1848. március 15-e. Az 1848-49-es forradalom bukása után évtizedekig tartott, amíg Petőfi és az ifjúság forradalmának nagy napja lett március 15-e. A múlt tisztázásával lett nemzeti ünnep.

Gyurkó László - Kádár János hivatalos életrajzírója - jegyzi meg az *Arcképvázlat történelmi háttérrel* című könyvében:

Akik átélték a kort, tudják, hogy 1956 novemberében több százezer magyar számára a földkerekség leggyűlöltebb embere a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára, Kádár János volt. S ha átlapozzuk a nyugati világlapok akkori példányait, neve mellett kizárólag olyan jelzők találhatók, mint hazaáruló, hóhér, szovjetbérenc, zsarnok...

Huszonöt év telt el azóta - folytatja Gyurkó. - A Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára ma is Kádár János. S nem kétséges, hogy napjainkban ő az ország legbecsültebb, legnépszerűbb embere. És aki manapság figyelemmel kíséri a nyugati világ sajtóját, tapasztalhatja, hogy a szocialista társadalmi rend legkonokabb ellenségei is respektussal írnak Kádár személyéről, politikájáról...

Most, 80 éves korom küszöbén állítom, hogy egy új, emberarcú szocializmusnak volt a kezdete 1956. október 23-a. Ma már nincs miért bárkinek megtagadnia.

Már amikor 1956. november elsején Münnich és Kádár eltűnt, bizonyosra vettem: a szovjet vezetésnek valamilyen jelentős politikai céljai vannak velük. A Magyarország ellen előkészített szovjet hadjárat főhadiszállására, Kárpátaljára, Uzsgorodra vitték. Itt Hruscsovval találkozott, aki vele most megegyezett a miniszterelnökségében.

Ha Kádár ekkor, Uzsgorodban nem vállalta volna e posztot, a Szuszlovék által pártolt Münnich kerül az élre. A nemzet sorsa ezzel csak rosszabbra fordulhatott volna.

Az elkövetkező rendkívül nehéz helyzetben Kádár szívós akarattal megállta a helyét. Ha kellett, lépésről lépésre visszavonult. Ha tehette, előrenyomult. A Molotov–Szuszlov-vonallal szemben is tartani igyekezett az 1956. októberi vívmányokat. Mit érzett működése közben a szívében - ez máig az ő titka. Tőle egyetlen mondat célzást hallottam erről, amikor jóval később találkoztunk. Ezt úgy értelmeztem, hatalomra jutásakor olyasmiket is tett, amit máig mélységesen fájlal. De ő csakis a nemzeti célokat láthatta maga előtt...

Számomra nyitott kérdés csak egy maradt: 1958 júniusában miért került sor Nagy Imre és társai perére?

Gyurkó erről azt írja:

Történelmileg a legtragikusabb Nagy Imre sorsa volt, akit három társával együtt halálra ítéltek és kivégeztek, a per többi vádlottját börtönbüntetésre ítélték. Minden politikai perben vi-

tatható az ítélet helyessége. Viszont bizonyos, hogy ez a bírósági eljárás nem koncepciós koholmány volt, mint a Rajk-per...

Megvetés jár Gyurkónak, hogy ezt a megállapítást le merte írni!

Ma már ismeretes az akkori, 1958-as nemzetközi és magyarországi helyzet. Nagy Imre perének megindítása és a tárgyalás rendkívüli körülményei. Hogyan került Kádár e tragikus helyzetbe, hogy jóvátehetetlenül belekényszerült a Nagy Imre-per megindításába? Szerintem mégis, ha „nem"-et mondott volna, talán minden másként fordul. A „nem" sajnos elmaradt. De ez ma már történelem, amire visszatérek.

Nagy Imre 1956. november 3-án éjféltájban vonult vissza a Minisztertanács elnöki szobájába aludni. Négy óra előtt felkeltette Király Béla vezérőrnagy, Budapest katonai védelmének parancsnoka. Jelentette: a szovjet csapatok körkörösen megtámadták Budapestet. A magyar csapategységek parancsnokai utasítást kaptak, hogy ne viszonozzák a tüzet, de ez a szovjet csapatok előrenyomulásával mégis megtörténhet - mondotta Király. Kérte e tekintetben Nagy Imre utasítását, aki a leghatározottabban megtiltotta bármilyen tűzparancs kiadását. Ez a kormány feladata.

Nagy Imre kérte Királyt, teremtsen kapcsolatot Tököllel, Maléter tábornokkal, Kovács vezérőrnaggyal, ahol a Parlamentben megkezdett vegyes bizottsági tárgyalásokat folytatják. Tudja meg, nem jutottak-e valamiféle eredményre a szovjet csapatok előrenyomulásának megállítására?

Király nem tudott kapcsolatot teremteni velük.

Nagy Imre, Tildy, Donáth közben azon tanakodott, mi lenne a teendő a jelenlegi válságos helyzetben? Helyesnek tartották, ha Nagy Imre a Minisztertanács elnökeként az ország népéhez fordul és ismerteti a történteket.

Átmentek az Országházban működő állandó rádiószolgálathoz, amely hajnali 5 óra 20 perckor megszakította szokásos híradását. Jelentette, hogy rövidesen Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke beszédét közvetíti. Első mondatát, amely hangsúlyozta, hogy a Nagy Imre-kormány jogfolytonosan és törvényesen a helyén van, és semmilyen más kormányt elismerni nem lehet - fogalmazta Donáth. Nagy Imre elfogadta. Ennek szellemében írta meg beszédét, amit aztán a rádióban felolvasott.

Nagy Imre, Tildy, Donáth ezután visszament a Miniszterta-

nács elnöke szobájába. Abban reménykedtek, talán Tökölön megtörtént a megegyezés. Ez esetben elmaradhat a máris kitört harc a magyar és a szovjet hadsereg csapatai között.

5 óra 56 perckor emiatt a rádió közvetítette: Nagy Imre, a nemzeti kormány miniszterelnöke felhívja Maléter Pál honvédelmi minisztert, Kovács István vezérkari főnököt, továbbá a katonai küldöttség többi, tárgyalásra indult tagját, akik tegnap este 10 órára mentek ki a szovjet hadsereg-parancsnokság színhelyére, és eddig nem tértek vissza, hogy haladéktalanul jöjjenek és vegyék át hivatalaik vezetését...

Nagy Imre nem tudhatta, hogy közben Tökölön, Malinyin tábornagy legnagyobb meglepetésére is, aki a tárgyalást szovjet részről vezette, a tárgyalóterembe fegyveresek kíséretében behatolt Szerov szovjet állambiztonsági miniszter. Letartóztatták a magyar küldötteket. Csak hetek múlva adták át őket a magyar hatóságoknak. Erdei államminiszter szabadult, Malétert utóbb halálra ítélték. Kovács Istvánt, a vezérkar főnökét 1962-ig tartották rabságban.

*

1956. november 4-én, hajnali 6 óra tájt a jugoszláv nagykövetségről Dalibor Szoldatics nagykövet telefonon jelentkezett Nagy Imrénél. Tudomására adta Tito üzenetét: A megindult szovjet támadásra tekintettel, amennyiben Nagy Imre és legközvetlenebb munkatársai menedékhez óhajtanak jutni a jugoszláv nagykövetségen, máris induljanak. Odavárják őket.

Úgy tudom, Nagy Imre tárgyalt Donáthtal, Jánosival, Szilágyival, hogy a szovjet hadsereg támadásának megindításával elfogadja-e a jugoszláv ajánlatot: úgy döntöttek, ha nem akarnak a szovjet hadsereg kezére kerülni, el kell azt fogadniok. Miután ebben megegyeztek, technikailag megszervezték, hogy kormányautók menjenek a családokért és külön Losonczy Gézáért.

Szántó Zoltán mint volt belgrádi nagykövet, a maga és felesége számára már megelőzően menedékjogot kért a jugoszláv nagykövettől. Ugyanerre rábeszélte Lukács Györgyöt és feleségét.

A jugoszláv nagykövetség vezető tisztségviselői közben a menedékjogot felajánlották többeknek, akik e napokban Nagy Imre híveiként szoros politikai kapcsolatban álltak velük.

Mindnyájan megérkeztek ide, kivéve Kopácsit, akit a szovjet hatóságok útközben elfogtak.

Összesen 42-en lesznek együtt a családtagokkal: Nagy Imre, Szántó Zoltán, Lukács György, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Haraszti Sándor, Újhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós, Jánosi Ferenc, Szilágyi József, Fazekas György, Tánczos Gábor, Rajk Júlia.

1956. november 3-án az aznapi sok munkától, megbeszéléstől nagyon fáradtan, éjfél után feküdtem le parlamenti szobámban a díványra. Reggel hat óra tájt arra ébredtem, mintha sűrű jégeső verné az ablakot. Már a díványról láttam, szép az idő. Egyszeriben ráébredtem, amit jégesőnek hittem, géppuskaropogás. Ágyúlövések is hallatszottak.

Meglepődtem. Második napja megszűnt a lövöldözés a fővárosban. Arra, hogy folyik a harc a szovjet katonai erőkkel, egyáltalán nem gondoltam. Hiszen a kormánybizottság: Erdei, Maléter, Kovács már délelőtt megállapodott a szovjet hadsereg kivonásáról az országból, most már csak az időpontok egyeztetése folyt.

Mégis, hogy nem tudtam mire vélni a főként a budai oldal felől egyre növekvő harci zajt, magamra kaptam ruhámat. Átmentem az Országház miniszterelnöki szárnyába: az Előszobától vagy esetleg magától Nagy Imrétől megtudjam, mit jelentsen a géppuska- és ágyútűz?

A legnagyobb csodálkozásomra már a folyosókon sem találtam senkit. Mintha mindenki elhagyta volna az épületet.

A miniszterelnöki bejáró előtt őrszem állt. Jelentette, senkit sem találnék az irodákban. Nagy Imre miniszterelnök és közvetlen környezete ezelőtt egy órával, személyi holmijaikat magukkal vive, lementek az óvóhelyre. Amiatt - folytatta az őrszem -, mert reggel 4 órakor a szovjet hadsereg behatolt a fővárosba. Megkezdték fegyveresen leverni a nemzeti ellenállást. A hidakon Budára átmenni már nem lehet. Pest és Buda között megszakadt az összeköttetés.

Az óvóhelyre siettem most már én is, hogy beszéljek Nagy Imrével, mi legyen a teendő? Nem találtam ott. Tildy, Mindszenty hercegprímás és B. Szabó, a Kisgazdapárt államminisztere tartózkodtak a helyiségben. Megpillantva a hercegprímást, zavarba jöttem. Tildy azt hitte, talán amiatt, mert nem ismerem

személyesen. Megállapítottuk, hogy már találkoztunk. Kézfogással üdvözöltük egymást.

Kérdésemre Tildy elmondta az éjjel történteket. Nagy Imre beszédét is a rádióban. Most mindössze annyit tudott róla: le kellett volna jönnie az óvóhelyre. S minthogy nincs itt, gyanakodott, hogy elmenekült az Országházból. Tildy nem titkolta félelmét, hogy az előrenyomuló szovjet hadsereggel Rákosiék jönnek vissza, akik őt rövidesen letartóztatják. Pedig most már elege volt ebből.

Máig előttem a hercegprímás elnyűtt, aszkétaszerű arca, ahogyan feszülten figyelte beszélgetésünket Tildyvel. Vele is váltottam néhány udvarias szót. Aggódóan felvetette, mi lesz az országgal és vele is személyileg, miután visszajönnek az oroszok és velük Rákosi? Isten legyen mindnyájunkkal könyörületes! – mondotta eléggé kétségbeesetten.

Igyekeztem mindkettejüket és az ugyancsak aggódó B. Szabót megnyugtatni. Pedig magam is nagyon nyugtalan voltam. De ezt nem mutattam. Azzal köszöntem el tőlük, hogy amint valami újabbat megtudok a helyzetről, azonnal értesítem őket. De ehhez többé nem jutottam hozzá.

Az óvóhelyről felsiettem az őrség parancsnokához. Reméltem, többet tud mondani Nagy Imréékről, mint Tildy. Valóban elmondotta, családtagjaikkal időközben állami kocsikon elmentek tárgyalni a szovjet nagykövetségre. Nem értettem a történteket, tanácstalanul álltam. Miért mentek vajon a szovjet követségre, amit tulajdonképpen el sem hittem, hacsak Tökölön időközben nem történt váratlan fordulat.

Minderről értesülve nagyon rosszul esett, hogy Nagy Imréék hátrahagyott üzenet nélkül mentek el az Országházból. Nem vártam volna tőlük.

Visszasiettem az irodámba. Editnek és Lévay titkáromnak megmontam: a szovjet hadsereg megindult a főváros ellen. Nagy Imréék titkon eltávoztak az Országházból. Mindhárman úgy véltük, nehogy Rákosiék kezére kerüljünk, mincs többé mit keresnünk itt az épületben, távoznunk kell. Lévay kérte, hogy hazamehessen.

Később tudtam meg, reggel 7 óra körül a szovjet hadsereg katonái behatoltak az épületbe. Tildy utasítására a rádió adást közvetített: A magyar kormány felkéri a szovjet hadsereg tiszt-

jeit és katonáit, ne lőjék az Országházat. Kerüljék el a vérontást. Az oroszok barátaink és azok is maradnak...

Ezt követően Háy Gyula beolvasta a rádióba a Magyar Írók Szövetségének felhívását:

„A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!" (A felhívást megismételték angolul, németül, oroszul.)

Az Országházban maradtak közül a Petőfi párti Bibó István államminiszter a kormány nevében írásban tiltakozott a szovjet hadsereg eljárása ellen, amiért jogtalanul háborút indítottak a magyar nép ellen. Nyilatkozata azzal végződik: - Kérem a nagyhatalmakat és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését a leigázott nemzetek szabadsága érdekében... Isten óvja Magyarországot!...

Bibó Istvánt 1957. május 23-án letartóztatták. 1958 augusztusában életfogytiglani fegyházra ítélték. 1963. március 27-én szabadult. Mindössze egyetlen szóval emlékszem vissza mélyen tisztelt barátomra, Bibóra: férfi volt.

*

Edittel távozva az Országházból mindössze egyetlen aktatáskát vittem magammal, ebben a Marx-Engels-életrajzi munkám mintegy százoldalnyi kéziratát.

November 4-én reggel, vasárnap volt - ott álltunk a Kossuth Lajos téren. A máris kialakult fegyveres harc miatt a hidakon már nem tudtunk átmenni Budára sem az én, sem Edit lakására. Tanakodtunk, mit tegyünk? Senkit sem ismertünk, akihez a környéken jó szívvel bekopogtathattunk volna, hogy Edittel, a „szeretőmmel" befogadjanak. Ott, a Kossuth téren döbbentem rá: az ország egyik legnépszerűbb embere vagyok, de jóformán nincs a magam vezető körén kívül álló barátom, akihez most bizalommal fordulhatnék. A történelem nekem is fizetett, amiért rendszerünkben a vezetőknek nem lehetett igaz barátja.

Elindultunk a Nagymező utcán át a Józsefváros felé, hogy egy

orvosházaspár barátunkhoz menjünk, ahol bevárni szándékoztunk a legközelebbi órák, talán napok eseményeit.

Szomorú voltam. Mindent elbukottnak láttam. Már annak sem tudtam örvendeni, hogy az általános sztrájk miatt napok óta szünetelő trolibuszjárat feltűnt az utcán. Pedig ez azt jelentette számomra, hogy közreműködésemmel megszűnt az általános sztrájk... Ez most, a szovjet beavatkozás miatt nyilván újra kezdődik - gondoltam. Így is történt.

Edittel már eljutottunk a Lenin körút és a Majakovszkij utca kereszteződésébe, amikor úgy véltem, menjünk el a Népköztársaság útja és a Dózsa György út sarkán levő jugoszláv nagykövetségre. Erre az adott ösztönzést, hogy az elmúlt hetekben Jugoszláviában jártam. Onnan visszatérve, Dalibor Szoldatics nagykövet ebédet adott tiszteletemre. Sok mindenről beszélgettünk akkor, megbarátkoztunk. Meghívott, ha bármikor meglátogatnám, örömmel látna.

Most olyannak találtam az alkalmat, hogy elmennék hozzá. Pusztán informálódnék, hogy mint jugoszláv nagykövet, miként vélekedik a magyarországi helyzetről, a szovjet beavatkozásról? Már a Gorkij fasorban jártunk, amikor a lengyel követség előtt ismerőssel találkoztam. Ő sem tudott részletesebbet mondani az eseményekről, sem Kádár jelentkezéséről a rádión keresztül. Tovább mentünk Edittel a Dózsa György útig, hogy itt, a Szakszervezeti Tanács székházánál elfordulva tovább menjünk a jugoszláv nagykövetségre.

Közben ismét ismerőssel találkoztunk. Megtudtuk, hogy a Szakszervezeti Tanács főtitkárának, Gáspár Sándornak az irodájában többen, volt pártvezetők várják a fejleményeket. Bementünk oda. Vitatva velük az eseményeket, úgy találtam, hogy Gáspár oly nagy mértékben átállt a bármi is történjék mára, hogy otthagytam.

Ekkor vettem utamat Edittel a jugoszláv nagykövetség felé. Bementünk. Meglepő kép tárult elénk. A földszinti fogadószobákban családostul ott ültek: Nagy Imre, Losonczy, Donáth, Haraszti, Szántó Zoltán, Lukács György, Rajk Lászlóné, Jánosi és Szilágyi.

Itt találva őket még inkább elővett keserű érzésem: cserbenhagytak. Oly szívélyes örömmel üdvözöltek azonban, mintha ez lenne részükről a legtermészetesebb. S ha már itt voltunk Edit-

tel, velük maradtunk. Mindenki azt hitte: Szoldatics külön meghívására jöttem én is.

Eleinte az alsó fogadótermekben zsúfolódtunk össze.

Amivel Nagy Imréék a jugoszláv nagykövetségi menedékjog igénybevételénél nem számoltak, a legnagyobb meglepetésükre megérkezésük délutánján Szoldatics nagykövet hivatalos írást kézbesített Nagy Imrének Belgrádból. Felszólították: mondjon le a Minisztertanács elnöke tisztéről. Ismerje el a Szolnokon megalakult Kádár-kormányt.

Nagy Imre a saját személyét illetően a felszólítást azonnal elutasította. Felkérte egyben a Magyar Szocialista Munkáspárt 1956. november elsején megalakult előkészítő bizottságának a jugoszláv nagykövetségen jelenlevő öt tagját: üljenek össze tanácskozásra a kérdés megvitatására. Az előkészítő bizottság hét tagja közül ugyanis a többség, Nagy Imre, Donáth, Losonczy, Lukács és Szántó itt tartózkodott. Hetük közül csak a közben már letartóztatott Kopácsi Sándor és a szovjet oldalra átállt Kádár nem volt jelen. Az Intézőbizottság megerősítette Nagy Imre állásfoglalását. Kimondták: ha Belgrád bármilyen feltételhez kötné a politikai menedékjogot a jugoszláv nagykövetségen, Nagy Imre mint a Minisztertanács elnöke és vele az Intézőbizottság többsége, azonnal elhagyja a nagykövetséget.

Ebből nemzetközi botrány lett volna, Tito nagy politikai hátrányára. Hiszen Nagy Imre és valamennyien magyarok a nagykövetségen máris úgy éreztük: Tito a menedékjoggal tőrbe csalt minket a Szovjetunió, illetve Kádár javára.

Tito eme, egyelőre sikertelen közvetítésével kapcsolatban is a jugoszláv nagykövetségen menedéket nyert magyarok között egyáltalán felmerült: helyes volt-e, hogy Nagy Imre – miután a rádió útján bejelentette, hogy a kormány a helyén van – elfogadta Tito menedékajánlatát. Ezzel tulajdonképpen elmenekült az országból. Persze ezt magamra is vonatkoztattam, mégha csak besodródtam is a nagykövetségre.

A vita kiéleződött azzal, hogy megtudtuk: főként Budapesten, de vidéken is több helyen, jelentős méretű katonai és népi ellenállás kezdődött a szovjet hadsereggel szemben. Ennek hősies jelentőségét még a szovjet ellenfél is elismerte. Kiváltotta a világ közvéleményének csodálatát. Mindez arra utalt: nem kellett volna eljönnünk az Országházból, hanem szervezni a nemzet függetlenségi harcát.

Nem részletezem az ellenállás eredményeit. A jugoszláv újságírók révén a tömegek hangulatát jellemző, kitartásra buzdító jelentéseket kaptunk kívülről. A politikai követeléseket Gimes Miklós az Október 23-a című illegális lapban fogalmazta meg.

Optimisták voltunk. Közülünk senki sem gondolta volna, hogy két hétnél tovább lesz az otthonunk a jugoszláv nagykövetség.

Itt eddig a nagykövet, a felesége és kevésnyi személyzet lakott. Most itt voltunk nagy számban, összesen 42 fő, magyarok. Kéttucatnyian az utcai harcok miatt a követség épületéből távozni nem tudó nagykövetségi beosztottak és hozzátartozók. Összesen mintegy 90-en lehettünk az erre semmiképp nem berendezett palotában.

Kialakuló rendként Nagy Imre és családja felköltözött az emeleti vendégszobába. Lukácsék és Szántóék a másikba. Donáthék a két gyerekkel, az állapotos feleséggel és a nagymamával a harmadikba. A többieknek a földszinti reprezentatív helyiségek foteljaiban vagy a puszta földön jutott alvóhely. Mi Edittel, a legkésőbb érkezettek, már csak az egyik íróasztal alatt aludhattunk. A cipőt sem vetettük le. A felöltőnkkel takartuk.

Élelmet, kenyeret, kolbászt, szalonnát, hasonlót akkor még teljhatalmú közellátási kormánybiztosként én hozattam a közeli, Szabolcs utcai kórházból. Már harmadnaptól szűkében voltunk az élelemnek. Némi szárazfőzelék és konzerv maradt ugyan, de a kevésnyi edényben, ami a nagykövetségen rendelkezésre állt, nehezen lehetett főzni. Alig volt tisztálkodási lehetőség is.

Életkörülményeinket így, a nagykövetségen levők egyáltalán nem neveztük rózsásnak. Talán a hatodik napon Belgrádból érkezett öt autóbusznyi élelmiszer, edények, takarók.

A nagykövetség épületét a szovjet hadsereg fegyveres gyűrűje vette körül. Harckocsikból ágyúcsövek irányultak az épület felé. A nappal is kötelezően leeresztett redőnyű ablakokhoz nem volt tanácsos közel menni. A nagykövetség egyik tanácsosa, Milanovics erről megfeledkezett. Kinyitotta az emeleti ablakot. Rálőttek. Meghalt.

*

Kádár János és vele társai 1956. november 6-én érkeztek Budapestre. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány formális jogi törvényességét azzal biztosították, hogy az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István jóváhagyta az új kormány megalakulását és személyi összetételét. Az új kormány november 7-én a Parlament épületében, Dobi István jelenlétében letette az esküt.

A kormány első intézkedése tájékoztatás volt a Minisztertanács üléséről. Kijelentették, hogy a törvényes kormány megkezdte munkáját a rend helyreállítására, a termelőmunka megindítására.

Mindez nem jelentette a Kádár-kormány gyors politikai konszolidációját. A szovjet felhívás ellenére is tovább tartott a fegyveres ellenállás. Kádár csak november 11-én jelentette be: A Magyar Népköztársaság elleni nyílt fegyveres támadást az ország egész területén, mind a fővárosban, mind vidéken, leverték...

A politikai konszolidáció nagy akadálya lett az is, hogy a világközvélemény, amely egyöntetű lelkesedéssel fogadta a magyar nép szabadságharcát, most ugyanolyan elkeseredéssel tiltakozott a szovjet támadás ellen. Általános megállapítás szerint a szovjet párt politikája két évtizeddel vetette vissza a nemzetközi munkásmozgalmat. S mindehhez a jugoszláv nagykövetségen tartózkodó Nagy Imre önmagát jelentette ki Magyarország jogfolytonosan törvényes miniszterelnökének.

A Kádár-kormánnyal párhuzamosan, szinte mellékkormányként, kialakult a munkástanácsok hatalma. Szenvedélyes, nagy erejű volt a polgári ellenállás. A meghirdetett általános sztrájk legfőbb követelése: Nagy Imre kormányát vissza a helyére!...

A Kádár és Nagy Imre közötti tárgyalás lebonyolítására Budapestre érkezett Tito megbízottja. Nem vettem részt ezeken a megbeszéléseket. Ez Nagy Imre és az Intézőbizottság jogfolytonossági elvéből következett. Formálisan fenntartották azt a hivatalos látszatot, hogy Nagy Imre mint miniszterelnök és az Intézőbizottság mint többség, ők működnek jogfolytonosan, és nem Kádár a tényleges hatalomban.

A tárgyalások menetéről egyébként mindig jól informált voltam. Különösen Lukáccsal és Szántóval beszélgettem erről sokat. Ellenezték ezt a jogfolytonossági elvet. Megegyezést kívántak Kádárral és a Szovjetunióval. Velük tartottam.

Hosszan tartottak a megbeszélések, amelynek legfőbb akadályozója Nagy Imre volt, mert kitartott hivatalos posztja mellett.

Kádár a megegyezés érdekében elébe ment a Nagy Imrével való megegyezésnek. A Népszabadságban november 12-én kijelentette:

„Nekem, aki miniszter voltam Nagy Imre kormányában, teljes nyíltsággal meg kell mondanom, hogy személyes meggyőződésem szerint sem Nagy Imre maga, sem politikai csoportja nem akarta az ellenforradalmi rendszert tudatosan segíteni. Kétségtelen azonban, hogy az ellenforradalmi erők nyomása alá került ő maga is, és politikailag nagy bűnt követett el a nép ellen azzal, hogy látva a kialakult helyzetet, ezt nem tárta fel bátran és őszintén a nép előtt. Ellenkezőleg: úszott a soviniszta árral, feladta a munkásosztály pozícióit és ellenállásra hívott fel... a népet és rendszerünket az ellenforradalommal szemben megvédeni szándékozó szovjet csapatokkal szemben..."

Titót kezdettől bosszantotta, hogy többszöri kísérletezéssel sem tudta létrehozni a Kádár–Nagy Imre megegyezést. Végül megüzente Nagy Imrének: nevetségesnek tartja, hogy jogfolytonossági alapon követeli politikája érvényesítését, további miniszterelnökségét.

S amikor Nagy Imre ezt mégsem adta fel, Tito teljesen elfordult tőle. November 11-én Pulában megtartott beszédében, amelyet a Népszabadság csak egy hét múlva, 18-án közölt, a magyar forradalom bukásáért nyilvánosan Nagy Imrét okolta. Sértő módon kijelentette róla: nem tanúsított elszánt ellenállást a reakcióval szemben. Mivel ezt elmulasztotta, kellett a jugoszláv követségre szöknie.

Tito ez alkalommal mindenesetre gondosan elhallgatta: ő hívta Nagy Imrét a követségre, és most mégis a szökés kifejezést használta ellene.

Kádár szerepét ugyanakkor kedvezően méltatta. Személyével és kormánya programjával azt képviseli, ami Magyarországon a legbecsületesebb...

Tito e beszédében hibáztatta a Szovjetunió magyarországi 1956. november 4-i fegyveres beavatkozását. De javára kijelentette, mi volt a biztatóbb kilátás: polgárháború, ellenforradalom, egy új világháború lehetősége? Vagy pedig a szovjet csapatok beavatkozása, akik már egyébként is ott voltak. A há-

rom előbbi katasztrófa lett volna, az utóbbi viszont hiba volt. Teljesen érthető, hogy ezzel a Szovjetunió megmentette a szocializmust Magyarországon. Bár elleneztük a beavatkozást, elmondhatjuk, hogy a szovjet intervenció szükséges volt...

Nagy Imre árulónak vélte Titót, amiért pulai beszédével feladta Magyarország ügyét.

1956. november 16-án végül mégis megállapodás jött létre Nagy Imréék távozásáról a jugoszláv nagykövetségről. A magyar kormány azonban november 17-én teljesen váratlanul új feltételeket szabott. Ennek értelmében Nagy Imrének le kell mondania a minisztertanács elnöke tisztségéről, csatlakoznia Kádár harcához az ellenforradalmi elemekkel szemben. Önkritikát gyakorolni és vállalni, hogy nem folytatnak tevékenységet a Kádár-kormány ellen. A feltételek között szerepelt még, hogy Nagy Imréék kérjenek menedékjogot egy „szocialista" országtól mindaddig, amíg a rend helyre nem áll Magyarországon.

Nagy Imre és társai nem voltak hajlandók elfogadni ezeket a feltételeket. A tárgyalások tovább folytak. Ennek eredményeként november 21-én Kádár levelet intézett a jugoszláv kormányhoz:

„A magyar kormány egyetért a jugoszláv kormány 1956. november 18-án hozzá intézett levelével, s ezúton írásban is megismétli a szóbelileg több ízben adott nyilatkozatát: Nagy Imre és csoportja tagjai ellen nem kíván büntetőeljárást alkalmazni további tevékenységük miatt. Tudomásul vesszük, hogy ezek után megszűnik a csoportnak nyújtott jugoszláv menedékjog. Önkéntesen elhagyják a jugoszláv nagykövetséget és szabadon hazatérnek."

Mint már említettem, kezdettől Nagy Imre Kádárral való együttműködését javasoltam. Eleinte mégis úgy véltem: ha nem sikerülne a megegyezés, Nagy Imréékkel együtt távozom Jugoszláviába. Aztán egyre inkább elvetettem a magam részéről a jugoszláviai emigráció lehetőségét. Lukács és Szántó is így vélekedett.

Elhatároztuk: mi hárman együtt távozunk a nagykövetségről. Úgy gondoltuk: három olyan párttekintély, mint Lukács, Szántó, Vas Zoltán együttes kilépése politikai jelentőségű tett a Kádárral való együttműködés mellett. Ezt közöltük Nagy Imrével. Külön is elbúcsúztam tőle, akit igaz emberként tiszteltem, becsültem. Arra kértem, tartson meg régi barátságában.

Szántó Zoltán, Lukács György, Vas Zoltán ezek után 1956. november 18-án délután, két hét itteni tartózkodás után elhagytuk a követséget. Megelőzően levelet írtunk Szoldatics nagykövetnek, megköszöntük a jugoszláv menedéket.

Szoldatics intézkedett, hogy előálljon a nagykövetség két „D" diplomata-rendszámú autója. Az elsőbe Lukács a feleségével és Szántó a feleségével szállt be. Közel laktak egymáshoz, ezért együtt indultak el. A másik autóban ketten ültünk Edittel.

Lukácsék autója már eltűnt a szemünk elől, amikor az udvarról mi is kijutottunk a Népköztársaság útjára. Itt szovjet tisztek feltartóztattak. A képviselői igazolványomat mutattam fel, amely mentelmi jogot biztosított, hogy senki fel nem tartóztathat. Az egyik magas rangú tiszt udvariasan közölte, hogy nem ez a szándékuk. Mindössze a mostani, késő délutáni órákban nem tartja biztonságosnak az utunkat hazafelé. Biztosítják előttünk az utat, kövessük őket.

Hazugság és csapda volt. Autójuk visszafordult a Városliget felé, majd ott ismét jobbra a Délibáb utcába. Itt szovjet csapatszállító páncélozott autók álltak. Ki kellett szállnunk a személykocsikból és fellépni a páncélkocsikba. Már itt ültek Lukácsék, Szántóék. Előttünk, mögöttünk géppuskás harckocsi kíséretében azonnal elindultunk.

Edit megijedt. Lukácsné megszorította a kezét. Ne félj, Edit! – biztatta. – Mi, régi kommunisták ilyesmin már nemegyszer keresztülmentünk. Rendbe jön minden!

Hosszabb út után a nyitott harckocsiból felismertem a városszéli nagy épülettömböt, a Rákóczi Ferenc katonai középiskolát, amelynek szovjet katonáktól őrzött kapuján befordultunk. Az iskola talán két éve alakult a moszkvai Szuvorov intézet mintájára. Feladata volt középiskolában előkészíteni a hivatásos tisztképzést. Most itt telepedett meg a szovjet főhadiszállás.

Az iskola folyosóján egymás melletti három tanári szobában helyeztek el minket. Ránk zárták az ajtót, és rabok voltunk. Ha dolgunkat akartuk végezni, az ajtón kopogtatni kellett a folyosón strázsáló alezredesnek, aki személyesen kísért a folyosó végén lévő WC-be. Ha szóltam hozzá, kérdésemre nagyon udvariasan azzal kerülte meg a választ: ő katona, mindent parancsra teljesít.

Két szekrény, két szék és íróasztal volt a tanári szoba beren-

dezése. Ezt most kiegészítették két vasággyal, matracokkal, pokrócokkal.

Sok mindenre gondoltam, hogy miért hoztak ide minket, de valahogy nem aggódtam. Annál inkább Edit. Ijedten attól tartott, rettegett, hogy az oroszok végeznek velem. Nem élné ezt túl. Nyugtattam, vigasztaltam. Az alapvető tényt azonban, hogy rabok vagyunk, megmagyarázni még magamnak sem tudtam.

Fordult a kulcs az ajtóban. Szinte mint felsőbbségének, katonásan jelentette az alezredes: jöjjek vele. Valaki vár engem a szomszédos szobában. Münnich volt.

– Te hogy kerülsz ide? – üdvözölt, a kezét nyújtva.

Elmondottam. Úgy viselkedett, mint aki mindezt nem érti. Sajnálatos tévedés, hogy idehoztak. Egy órán belül otthon leszel... Szükség van rád, Lukácsra és Szántóra is. Velük is beszélek... Szervusz – szervusz...

Később megtudtam: ugyanezzel a szöveggel találkozott mindkettejükkel. De mint mi, ők is hiába várták a beígért azonnali intézkedést. Nem is tehetett semmit, értesültünk erről már néhány nap múlva. Moszkva Kádárék tudta nélkül rúgta fel a Kádár–Dobrivoje megegyezést, hogy szabadon hazatérhetünk, s elraboltak minket az utcáról.

A szovjet főhadiszálláson este kilenc óra lehetett, amikor két fehér bóbitás szovjet katonai pincérnő fehérre keményített abrosszal megterítette asztalunkat. Gyönyörű hidegtálat hoztak. Ilyen bőséges választékot még én sem láttam soha. Hát még Edit, az elmúlt esztendők szűkös ellátási rendszerében. Kétféle kaviár, lazac, más halak. Sonka, kolbászok, különböző sült húsok, saláták. Meleg orosz hajdinakását hoztak végül vajjal, teával.

Ezek után biztosan nem végeznek ki minket – mondottam tréfásan Editnek. Halálraítéltnek nem adnak ilyen utolsó vacsorát. Talán a holnapi kormánytagnak, miniszternek hozták. Gondoltam Münnich célzására: – Szükség van rád!

A koszt továbbra is jó volt, a rabság kevésbé. Eltelt három hosszú nap. Lukácsékkal, Szántóékkal továbbra sem találkozhattunk. Rabságunalmamat eleinte úgy űztem el, hogy még a Parlamentből magammal hozott és a követségen is velem lévő Marx–Engels-kéziratot javítgattam. Meguntam, nem volt hozzá sem kedvem, sem türelmem. A nálam lévő bicskával feltörtem a tanári szoba íróasztalát, szekrényét, hogy olvasnivalóhoz jus-

sunk. Könyvekre, iskolai dolgozatokra akadtam. Bőven volt már olvasmányunk. Újságot nem kaptunk. Nagy titokban, a velem lévő elemes rádió segítségével, amit még a Parlamentből az aktatáskámban magammal hoztam, hallgattuk a híreket. Sajnos kimerülőben volt az elem, alig mertem használni.

A mellettünk lévő szobában elszállásolt Szántóval kopogtatás útján érintkeztem, ő azután Lukáccsal. Ezt a módszert a fegyházból hoztuk magunkkal, ő nyolc évet töltött Sopronkőhidán.

A tanári szobában nem volt mosdó, csak a folyosón lévő WC-ben egy kézmosó. Fürödni egy másik épülettömbbe vittek. Ekkor messziről megláttam Malétert. Ő is engem. Katonásan tisztelgett. Utoljára láttuk egymást. Már csak akkor hallottam újra róla, amikor Nagy Imrével egy perben és egy napon kivégezték.

November 22-én este negyed nyolc tájt hangos zaj verte fel az eddig csendes tanári folyosót, amely mögött szobáink voltak. Férfiak, asszonyok; gyerekek hangja hallatszott. Nagy Imrééket hozták. Felismertem Nagy Imre és a többiek hangját. Az alezredes oroszul intézkedett, kik melyik tanári szobában kapjanak elhelyezést. Minket nem engedett az ajtón kilépni.

Feltételeztem, ugyanaz történt velük, mint velünk, miután elhagytuk a jugoszláv követséget. Hazatérés helyett őket is elrabolták ide, a Rákóczi hadapródiskolába.

Münnich, akárcsak minket, a most a főhadiszállásra hurcoltakat is felkereste. Évekkel később Donáth elmesélte nekem, hogy szobájába visszatérőben a Münnichhel folytatott megbeszélésről, a gyerekek útján, akik szabadon hancúrozhattak a folyosón, titokban értesítette Nagy Imrét.

Nagy Imre hasonló módon levélben válaszolt Donáthnak: Münnichnek adott válaszával egyetértek. Tegnap késő este felkeresett engem Roman Walter Bukarestből. Tegnap érkezett Budapestre. Hozzám Gheorghiu Dej és Kádár János együttes megbízásából jött. Mintegy másfél-két órás heves vita volt közöttünk a magyarországi események értékeléséről, amelynek során tájékoztattam az utóbbi napok eseményeiről, többek között a jugoszláv–magyar megegyezésről, amiről nem volt tudomása...

Jövetelének célja röviden a következő volt: a helyzet Magyarországon rendkívül súlyos. Nekem messzemenően segítenem kellene a kibontakozásban. A román és a magyar párt vezetői,

Dej és Kádár ezt a segítséget abban látnák, ha én 3-4 hónapra kikapcsolódnék a magyarországi politikai és társadalmi életből, és erre az időre elhagynám az országot. G. Dej felajánlotta, hogy menjek Romániába, ahol mindent megtesznek, hogy jól érezzem magam.

Részletes válaszomban kijelentettem, amit G. Dej és Kádár tudomására kívántam hozni, hogy én Magyarországot önként el nem hagyom, legfeljebb elhurcolhatnak, és semmiféle nyilatkozatot nem vagyok hajlandó adni. Élesen tiltakoztam a tegnap történtek miatt és kijelentem, hogy politikai magatartásomról csak mint szabad és független ember fogok nyilatkozni... (Közölje ezt az elvtársakkal is.)

■

November 23-án délután két óra tájt a folyosóügyeletes alezredes bejött hozzám a kérdéssel: van-e nálam fegyver? Meglepődtem a kérdésen, de természetesen nemmel válaszoltam. Utóbb megtudtam, ezt minden szobában megtette.

Lukács György válasza volt csak igenlő. Elővette töltőtollát és magasba emelte: Ez az én fegyverem! - mondotta.

Az alezredes azt is közölte: eltávozunk innen, szedjük össze minden holminkat. Hova? - nem adott választ.

Délután 4 óra lehetett, amikor a folyosón Lukács, Szántó és én először összekerültünk Nagy Imrével, a többiekkel. Valamennyiünket kitereltek az udvarra. Ekkor már erősen szürkült a november végi délután. Autóbuszra szálltunk, elindultunk. Az ablakokat csomagoló papírral ragasztották le. Csakis a sofőrülés előtti ablakon lehetett kilátni. Előttünk, utánunk géppuskás páncélautó haladt és két katonai terepjáró, tisztekkel. Valahol, még Budapest külterületén megláttuk az orosz katonai irányjelző táblát: Cegléd. A sötétben ezután már teljesen elvesztettük a tájékozódást.

Jócskán kijutottunk a városból, amikor az autóbusz letért az aszfaltról. Hepehupás úton, nagyokat zökkenve haladt egy mezőn, majd megállt. Koromsötétben kellett kiszállnunk. Az autóbusz és az egyik terepjáró elindult, csak távolodó fényeiket láttuk. A másik terepjáró és két páncélkocsi egymás mellett felsorakozott a közelünkben. Reánk meredtek a géppuskacsövek.

Némán álltunk az este sötétjében, az ijedt csendben. Legalábbis én Edittel a tömegkivégzésünket, életünk utolsó percét

vártuk. Szorosan magamhoz öleltem, megcsókoltam. A másodpercek végtelen időnek tűntek. De így érzett mindenki. Talán még a gyerekek is. Szörnyű volt.

Reménytelennek tűnő várakozás bénultságában tőlünk kétszáz méterre váratlanul piros lámpák gyúltak. Három repülőgép körvonala. Felderengett bennem: katonai repülőtéren vagyunk. Felbúgtak a motorok. Elénk robogott az eltűnt terepjáró autó. Magas rangú tiszt oroszul közölte: szálljunk a repülőgépekbe.

Megmenekültünk! - öleltem Editet, akiből még mindig nem múlt el a rémület.

A repülőgépek felé elindulva három csoportra osztottak minket. Így szálltunk fel. Kormánygépek voltak, szalonnak berendezve. Kevéssé emlékszem, kikkel kerültünk együvé: Harasztiékkal, Losonczyékkal, másokkal. A fedélzeten már két szovjet civilruhás várakozott. Magatartásukból kétségtelennek tűnt, hogy magas rangú tisztek.

Várakoztunk. Levelet hoztak az egyik tisztnek. Feltépte a borítékot, elolvasta. Előrement a pilótához. Indultunk. Egyre magasabbra emelkedtünk. Most lehetünk a Kárpátok felett - így gondoltuk útitársaimmal. Kétórai repülés után földet értünk. Ez bizonyára Kijev: hóval borított repülőtéren szálltunk ki. Hideg volt, sötét este. Szóval Kijev! - gondoltam, de román szavak hangzottak.

Kis idő múlva feljött a gépre a román párt politikai bizottságának egyik tagja és a budapesti román nagykövet. Barátságos könnyedén úgy üdvözölt minket, mintha önként érkeztünk volna Bukarestbe, és a román párt szívesen látott vendégei lennénk. Érezzük magunkat kellemesen náluk!

Nem vagyunk vendégek! Elraboltak minket! Maguk ebben bűnrészesek! - mondotta a másik repülőgépen Nagy Imre az őt fogadó Mogyorósinak, a román párt politikai bizottsága tagjának. Nem fogott vele kezet.

Két autóbuszra ültettek. Este tíz óra lehetett. Egy órányi autózás után fényesen kivilágított kastélyhoz érkeztünk. Meglepetésünkre Nagy Imre, Losonczy és családjuk ekkor már nem volt velünk.

Ahogy megérkeztünk a kastélyhoz, ránk zárták az épület bejáratának vaskeretű nagy üvegajtaját. Még ha minden családnak nagyon szépen berendezett, fürdőszobás lakosztályt jelöltek is ki - rabok lettünk.

Vacsorára kérettek az étterembe. Lukács Györggyel és feleségével ültünk egy asztalhoz. Fekete ruhás pincér érdeklődött: mit óhajtunk vacsorára? Románul sorolta az ételeket.

Felismertem a pincért. 1953 előtt, akkor még a magyar párt Politikai Bizottságának tagja és a Tervhivatal elnökeként Romániában jártam. Ő volt az egyik államvédelmi kísérő tisztem. Mondottam neki, de tette magát, hogy csak románul ért, nem ismer engem. Azonnal kitűnt: sohasem volt pincér. Két kézzel hozta a tányérokat és tette le az asztalra az ételeket.

Többen is a pincérek és a személyzet közül, holott tudtak magyarul, úgy tettek, mintha csak románul értenének. Kémkedniök kellett utánunk. Ezt úgy tudtuk meg, hogy szimpátiából iránt unk és a magyarok iránt, egyesek ezt már az első este megsúgták nekünk magyarul.

Vacsora után óriásit fürödtünk. Hófehér, tiszta ágyba feküdtünk. Tiszta váltó fehérneműnk azonban nem volt. Már három hete hordtuk a régit, amit Edit időnként valahogy kimosott.

Másnap reggel az étteremben magyar nyelven vendégként köszöntött minket a román párt központi vezetőségének két tagja: Vas és Ardeleanu. Bemutatták Mladin ezredest, az államvédelmi őrség parancsnokát. Ígérték, hogy levelet írhatunk hozzátartozóinkhoz. Nyitott borítékban kell leadni. Megígérték egyben, hogy gondoskodnak mindenről, ami szükséges számunkra, mert tudják, hogy úgyszólván semmi holmit nem hoztunk magunkkal. Minden szükségeset írjunk fel cédulára. Valóban, délutánra a szükséges ruhaneműk egy része meg is érkezett. Később még báránybut dát is kaptunk, mert beköszöntött a tél.

A kastély háta mögött a parkban hó borított mindent. Előtte a tó szélén a víz befagyott. Sehol semmi nesz nem hallatszott, csak valahonnan a távolból a favágó gatter folytonos, ütemes sivítása. Reggeli után kinyitották a kastély díszveretes ajtaját. Sétálni mehettünk a gondozott, igen szép, nagyon ápolt kertbe. Körötte végtelen erdő terült el.

Nem juthattunk messzire. Mindenütt, a kastélyhoz közel, fegyveres őrség állta utunkat. Farkaskutyákkal őrizték a kertet. Ha az őrök tiltó szavára nem álltunk meg, fegyvert fogtak ránk. Vas, Ardeleanu, Mladin zavartan mondották: mindez személyi biztonságunk érdekében történik. Nehogy eltévedjünk.

Ezt nevezik vendégségnek? – kérdeztük haragosan, és kiköptünk előttük. Megsértődtek.

Fellázadtunk amiatt is, mert tudni akartuk Nagy Imre, Donáth, Losonczy és családjuk hollétét. Mondottuk, ha nem adnak felvilágosítást, ám lőjenek ránk, elindulunk Bukarestbe, és akár gyalog is, hogy megtudjuk sorsukat. Betereltek emiatt valamennyiünket a kastélyba, és újból lezárták az ajtaját. Már délután azonban Nagy Imre, Donáth és Losonczy külön-külön néhány sorban arról értesített minket, hogy jól vannak. Üdvözletüket küldik.

A továbbiakban Nagy Imrét mindössze egyetlen alkalommal láttam messziről. Motorcsónakon a közeli partra hozták, hogy leányával, vejével, unokáival találkozhassék. Donáthot, Losonczyt a repülőtéren láttuk utoljára.

Szántó Zoltán és a felesége nem vett részt eme reggeli vagy bármilyen későbbi együttes tiltakozó akciónkban. Úgyszólván elkülönültek. Fiatalos lázadással a csoporttal tartott mindenben Lukács György, úgyszintén a felesége, Gertrúd.

Teljes luxusellátással, naponta mozielőadással bár, de légmentesen elzártak a külvilággal való minden érintkezés lehetőségétől. Ennek érdekében még a kastélyba kirendelt román államvédelmi személyzet, a külső és belső őrség, a szakács, a takarítószemélyzet éppúgy rabságba került, mint mi. Senki közülük nem kaphatott szabadnapot, eltávozást. Az egyik főhadnagy hetek múlva elkeseredetten mondotta: két gyermeke van, és már mióta nem látta őket.

Máig általános legenda, hogy Romániában Sinaiában, az ottani királyi kastélyban őriztek minket. Nem így volt. Eleinte fogalmunk sem volt arról, hol vagyunk. Hiába kérdeztük, találgattuk. Engem folytonosan nyugtalanított a gondolat, hogy már jártam itt. Különösen erre emlékeztetett a tó egyik szigetéről idelátszó ősi templom.

Egyik nap a társalgóban megbotlottam a szőnyegben. Felhajlott a széle. Vászonra írt leltári szám és a kastély megjelölése tűnt elő. Ebből tudtam meg, hogy valóban jártam itt: Snagovban. Harminc kilométerre vagyunk Bukaresttől, a román királyi család egykori nyaralóhelyén. Ahogyan a románok még akkor is szinte alázattal mondották: a Palátában voltunk. Most a román párt Központi Bizottságának az üdülője. 1953-ban Miron

Constantinescu, a román Tervhivatal elnöke kísért ide. Tiszteletemre ünnepi ebédet adott. Innen láttam az ősi templomot.

Akkor a Román Kommunista Párt vendége voltam, most ugyanennek a rabja. Fantasztikus, szinte hihetetlen változás. Diktatúrában azonban minden lehetséges. Esetünkben a dialektika elvének segítségével a mai vendég – holnap ugyanott rab helyzetem, illetve helyzetünk nemzetközi „párterkölccsé", „nemzetközi szolidaritássá" magasztosodott.

A tó túlsó partján, tőlünk nem messze külön-külön luxusvillákban őrizték Nagy Imréét, Donáthékat, Losonczyékat. Elszakították őket tőlünk, a többiektől, és egymástól is, hogy politikailag külön-külön gyúrják őket: mondjanak le hivatalaikról, gyakoroljanak önkritikát.

Két hétig levelet sem írhattunk haza. Néhány napig újságot sem adtak. Utána egy ideig csak a magyar nyelven megjelenő román pártlapot, az Előrét kaptuk. Addig is volt azonban hírünk a világról. Amíg tartott az elem a zsebrádiómban, olykor Budapestet hallgattam a késő éjjeli órákban, és az újvidéki rádióból értesültünk a magyar október visszhangjáról.

A Palátában heves vitákban elmélyült a már jugoszláv nagykövetségen elkezdődött politikai elkülönülés a Nagy Imre-csoport és Szántó között. Egyek voltunk a sztálinista múlt megítélésében, de nem abban, ahogyan ebből a Nagy Imre-csoport következtetéseket vont le. Az októberi események és az ottani jelenlegi politikai értékelés tekintetében Lukács állt a legközelebb a volt moszkvaiak közül a Nagy Imre-csoporthoz. Én a legtöbb kérdésben vele tartottam.

Szántó napokon belül – engem és Editet kivéve – mindenkivel haragba került. Nem beszélt vele senki. Még Lukácsék sem. Szántó és vele a felesége – Révai József húga – most már, hogy Romániába kerültünk, szélsőséges ellenségesen ítélték el októbert. Átkozták hibájukat, hogy bementek a jugoszláv követségre.

Két hét után a párt megbízásából megérkezett Bukarestbe Kállai Gyula. Autó jött értem, bevitt hozzá a városba. Ahogy kiszálltam, a szomszédos ház előtt megpillantottam Ponomarjovot, a szovjet párt későbbi titkárát, aki már ekkor is Szuszlov mellett a külügyeket intézte. Ahogy meglátott, gyorsan megfordult, besietett a házba. Később úgy hallottam: ő és Kállai találkozott Nagy Imrével.

Kállai amiatt kéretett engem, hogy közölje a Politikai Bizottság határozatát: néhány hónapig Romániában kell maradnom, amíg otthon helyreáll a közbiztonság, rögzítődik a politikai helyzet. Ugyanezt közölte Lukáccsal és Szántóval.

Megcsillogtatta előttem Kállai és a román Vas is: amennyiben önkritikát gyakorolnék, elősegíteném hazamenetelemet. Javasolták: írjak ennek érdekében cikket a Népszabadság számára.

December 17-én megírtam önkritikámat. Több lett, mint cikk. Húsz sűrűn gépelt oldal, amiből itt csak összefoglalóan idézek. Számos tekintetben önálló véleményt mondtam Kádár november 4-i hatalomátvételéről és az azóta eltelt hat hét politikájáról. Ezen részben máig sem változtatnék. Egészében mégis, nem éppen őszintén, lényegében megtagadtam 1956 októberét, Nagy Imrét és önmagamat is.

Kell és lehet azon vitatkozni - írtam -, hogy az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata helyesen értékeli-e az október 23-i tüntetést, majd fegyveres összeütközést, miként ezt Szuszlov elvtárs november 7-én, az októberi forradalom 39. évfordulója nagy napján bejelentette: a szovjet csapatok a dolgozó magyar nép érdekében, a szocializmus erőinek megőrzése érdekében, az ellenforradalommal harcoltak és legyőzték azt.

A Kádár-kormány, ha tragikus körülmények között is, amikor a munkásosztály, a dolgozó nép kezéből nem engedte kicsavarni a hatalmat, és fegyveres segítséget kért a Szovjetunió hadseregétől, a Nagy Imre és Kádár János elvtársak által november elsején megszerkesztett MSZMP-kiáltvány szellemében járt el.

Mi ma a feladat? - folytattam. Begyógyítani az ezer sebből vérző haza sebeit. Elkerülni az inflációt, a munkásosztály és az egész dolgozó nép jóléte veszedelmét. Helyes politikával meggyőzni a munkásosztály még ingadozó rétegeit, hogy igenis lehet és kell lenini módra építeni a szocializmust, biztosítani lehet a proletárdemokráciát.

Legyen az új párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt a régi, harcos tradíciókat figyelembe vevő, őszinte meggyőződésen alapuló és a Rákosi–Gerő-klikk uralmát soha visszatérni nem engedő szocialista hazafiak, október 23-i szellemében, egybekovácsolója.

Válaszútra kerültünk. Nagy Imre és néhány közeli munka-

társa, köztük én is, az országon kívül, Romániában tartózkodunk. Szerintem – nyilatkoztam csakis a magam nevében – Nagy Imréék előtt, előttem, de az országban levő híveik előtt is mindössze két út lehetséges: elfogadni a tényt, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, a Kádár-kormány, illetve az MSZMP a népi hatalom rendjének fegyveres biztosításával, a népi demokratikus államrend megmentésével mind az ország dolgozó népe, mind a szocializmust építő országok és a haladó emberiség javára cselekedett. Támogatjuk a pártot és az általa kijelölt kormányt.

Az utóbbi út, számolva a tényekkel, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány köré jelentős népi erők tömörülnek, Nagy Imre számára új párt szervezését és új kormány alakítását tenné szükségessé. Nem kétséges, hogy ezt mindenekelőtt azok a rétegek, erők támogatnák, amelyek november elsejével kierőszakolták a többpártrendszerű koalíciós kormányt. Egy ilyen új kormány és párt még a legjobb esetben is az ellenforradalom szálláshelyéül szolgálhat. Kommunisták, szocialisták, együttérzők számára világos a választás. Egységes marxista–leninista pártot szükséges szervezni, amely tisztességes és pártszerű eszközökkel, a meggyőződés erejével építi hazánkban a szocializmust.

A magyar nép ügye nem lehet az imperialista erők és az ENSZ politikai eszközévé. Az imperialista erők népünk ügyét a „kapitalizmus keresztes hadjárataként" máris eléggé felhasználták a haladó erőkkel és a Szovjetunióval szemben.

A hibák jóvátehetők. 1944–45-ben sok szovjet vér ömlött hazánk felszabadításáért a német és a Horthy-fasizmus igája alól. A mostani tragikus események ellenére is valljuk, hisszük, hogy a most kiömlött magyar és szovjet vér a két nép testvéri barátságának lesz újból záloga. Elsősorban a Szovjetunió, de a szocializmus országai és a nyugati kommunista pártok, valamint az egész haladó emberiség hatalmas politikai és gazdasági támogatása, a néptömegek együttérzése meggyorsítja a magyar nép politikai és gazdasági talpraállását, a szocialista Magyarország építését. Minden más út ténylegesen az ellenforradalom, az ellenség táborába visz...

Önkritikámat Nagy Imre, teljes elkülönítettsége miatt, nem ismerhette. Nem közöltem a romániai száműzetésbe került társaimmal sem. Akkor, 1956. december közepén Szántó Zoltán

kivételével valamennyien másként látták a közeljövőt, mint én. Erősen bíztak – Lukács György is – Nagy Imre rövid időn belüli, politikai hazatérésében. Én viszont, mivel nem láttam ennek semmilyen közeli lehetőségét, Kállai és a román elvtársak javaslatára – ismétlem, nem mindenben őszinte önkritikámmal – felajánlkoztam Kádáréknak.

A Népszabadság nem közölte cikkemet. Nem kerültem haza.

Szántóék helyzete egyre tűrhetetlenebbé vált a Palátában. December második hetében – senkitől el nem köszönve – eltűntek. Azt hittük, hazatérhettek. A román Vastól tudtuk meg, átköltöztek nem messze a Palátától, a tó túlsó oldalán egy villába.

Később a román Vas felajánlotta Lukácsnak és nekem is: költözzünk el a Palátából. Politikailag tartotta ezt szükségesnek. Azzal indokolta: mi már Budapesten is megegyezéspártiak voltunk, itt is azok maradtunk. Nagy Imre továbbra is következetesen Kádár-ellenes. Azzal is különüljünk el a Nagy Imre-csoporttól, hogy elköltözünk a Palátából. Elősegítjük ezzel hazatérésünket. A románok ezzel azt az elvet követték, amit már a régi rómaiak gyakoroltak: Divide et impera – Oszd meg és uralkodj!

Lukácsék nem akartak maguknak más sorsot, mint a többieké. Maradtak a Palátában. Edit és én beleegyeztünk a költözésbe. Január 13-án búcsút vettünk eddigi sorstársainktól.

A snagovi tó túlsó partján, a román párt Politikai Bizottsága egyik tagjának part menti, igen szép, luxussal berendezett villájába költöztünk. Ikerház szomszédunk közös kertben Szántóék voltak, akikkel összejártunk. A villa előtt a tavon fából épített külön strandolóhely, uszoda és csónakház állt rendelkezésünkre. A meleg beálltával az uszodát istenien használtuk. Úsztunk, napoztunk.

A villa földszintjén a nappali helyiségek: szalon és ebédlő. Továbbá két szoba, fürdő. Ezek egyikében lakott a Szántóékkal közös személyzet, a másikban az államvédelmi őrség. Villánk felső emeletén két hálószoba és fürdőszoba.

Nem dőlhetett el otthon ekkor még Szántó és az én politikai sorsom. Erre abból következtethettünk, hogy ténylegesen rabok voltunk, de a román pártvezetés igyekezett ennek élét azzal elvenni, hogy kitűnően bántak velünk.

Három alkalommal a román Vas együttes kirándulásra is elvitt minket Szántóékkal. Sinaiában jártunk a múzeum jellegű királyi kastélyban, majd Brassóban. Utóbb meglátogattuk a

doftanai börtönmúzeumot, ahol egykor a román politikai elítéltek szenvedtek.

Örültünk az érdekes kirándulásoknak. Mégis a szabadság íze csak keserítette életünket, mert teltek közben a hetek, és mi csak maradtunk a snagovi rabságban.

Eleinte nem távozhattunk a villa udvaráról. Utóbb engedték, hogy naponta kétszer, őrrel mögöttünk, a ház előtti országút külön kijelölt szakaszán sétálhattunk. Az egyik reggelen eléggé messze tőlünk megláttuk az ugyancsak az országúton sétáló Lukácsnak és feleségének, Gertrúdnak hátulról egyformán jellegzetes alakját. Idehozták őket a Palátából a tőlünk nem messze levő, ugyancsak a politikai bizottsági tagok számára fenntartott villák egyikébe.

Úgy történt, hogy 1957. március 6-án Bukarestbe érkezett Kállai, és kérette Lukácsot. Nem sokkal később, hogy férje elment az autóval, újabb kocsi jött Gertrúdért, hogy jöjjön utána. Nem Bukarestbe vitték, hanem előbb őt, majd a Kállaival folytatott beszélgetés után Lukácsot is ide hozták a mellettünk levő házba. Külön autó szállította utánuk a Palátában maradt holmijaikat.

Lukácsék elkülönítését Kállai Gyula kérte a románoktól, hogy a továbbiakban politikailag sikerüljön őt leválasztani a Palátában maradt, Nagy Imre mellett kitartó csoporttól. Kállai ez alkalommal engem is Bukarestbe kéretett. Közölte a párt határozatát: egy évig kell Romániában tartózkodnom. A román elvtársakkal megegyezett, hogy szabadon élhetek Bukarestben. Ugyanezt közölte Szántóval és Lukáccsal.

Egyforma szövegű értesítést is kaptunk: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Titkársága foglalkozott az MSZMP-be való átigazolási kéréseddel és arra – Magyarországra való visszatérésed után – október–novemberi tevékenységed megvizsgálásával vissza fog térni... Kiss Károly...

Kértük, hogy Lukácsékkal is összejárhassunk. Ők is, mint mi, luxusellátásban részesültek. Hetente kétszer a mi lakásunkon már eddig is filmet vetítettek. Most átjöttek Lukácsék is, akiket ez alkalommal kibékítettünk Szántóékkal. A vetítéseket követően Edit közös vacsorákat rendezett, vagy mindhármunk forradalmár múltjának bőségesen érdekes eseményeit, kalandos történeteit idéztük. Mondottuk: 70 év pártmozgalmi múlt áll

ötünk mögött - Editet természetesen nem számítottuk ebbe bele. És most egyikünk sem volt párttag.

Én a napjaimat Snagovban és további romániai tartózkodásom idején is szorgos írással töltöttem. Még az Országházból magammal hoztam a *Két igaz férfi* című Marx-Engels-életrajzom második részének megkezdett kéziratát. Százhúsz oldalt. A folytatást írtam. Kérésemre ehhez megkaptam a párt könyvtárából német nyelven az általam kért Marx-Engels munkákat. Német, orosz és magyar nyelven a róluk szóló irodalmat. Írógépet is hoztak. A kedvemre való rendszeres munka kielégített. Emiatt könnyen megalkudtam helyzetemmel.

Lukács sztoikus nyugalommal tekintette rabságát. Szántó elviselhetetlennek tartotta, hogy őt Kádárék egyáltalán itt merik tartani. Neki legalábbis Kádár mellett lenne a helye.

Hogy Lukácsék elkülönítését követően mi történt a Palátában maradtakkal, erről csak annyit tudtunk, hogy innen 1957 tavaszán elkerültek. Arról sem hallottunk, hogy ugyanakkor Nagy Imrét és a férfiakat - Újhelyi Szilárd kivételével - letartóztatták és hazavitték. Erről csak 1958 júniusában, Nagy Imre perének és ítéletének hivatálos közleményéből értesültem. Letartóztatásukkal egyidejűleg családjaikat egy világvégi erdei vadászkastélyba telepítették át. A miénkénél összehasonlíthatatlanabbul szigorúbb életkörülmények közé kerültek. Erről csak 1958 decemberében, együttes hazatérésünkkor a vonaton értesültem.

1957 márciusában valamiféle per előkészületeit Nagy Imre és ellenem is abból sejtettem, hogy március 19-én megjelent Bukarestben Tömpe István, akkori belügyminiszter-helyettes. Magához kéretett. Nemrég még gyakran előszobázott nálam. Most rendőrként faggatott 1956 októberéről, Nagy Imréről, a magam szerepéről. Minden tanúságtételt megtagadtam. Ekkor Szántót és Lukácsot is kérette. Utóbb megtudtam: Szántó vallomást tett Nagy Imre ellen. Tanúként még haza is vitték 1958-ban Budapestre, Nagy Imre perében. Akkor valótlanul azt mondotta nekem, hogy a bukaresti pártkórházban volt kivizsgáláson.

Kossa István, a Munkás-Paraszt Kormány egyik megalapítója, pénzügyminiszter, 1957. április 17-én hozzá írt levelemre válaszolt. Jövedelem híján nem tudom Romániából támogatni az otthon súlyos betegen, kórházban fekvő édesanyámat és Edit

édesanyját sem. A nevelt lányomat, Évát is támogatnom kellene, akit iskoláztatásra készültek hazahozni Moszkvából. Kértem Kossát, mintegy 20000 Ft maradt a tulajdonomban takarékkönyvben, valami járandóságom a Szövosznál is van, vegye ezeket magához, intézze a szükséges kifizetéseket édesanyám, Edit édesanyja és Éva javára. Melegen válaszolta: mindenben rendelkezésemre áll. Addig is fogadd őszinte, szívből jövő üdvözletemet...

Kossa levelét olvasva optimista lettem. Még inkább azt követően, hogy néhány nap múlva teljesen váratlanul Lukácsék hazatérhettek. Ezt a nagy filozófus Bertrand Russelnek, a Nemzetközi Béketanács elnökének köszönhették. Kijelentette: ha nem engedik Lukácsot szabadon, lemond tisztségéről. Világbotrány lett volna. Hogy elkerüljék, Lukácsékat hazaengedték.

Kállai távoztával a románok többször ígérték, hogy beköltözhetünk Bukarestbe. Tárgyaltam erről a párt megbízottjával, a román Vassal. Kértem, miután a két párt megállapodott abban, hogy szabadon élhetek Edittel Bukarestben, hajtsák végre az egyezményt.

Vas egyre hitegetett. Május 14-én levelet írtam Gheorghiu Dejnek, a román párt első titkárának. Hatodik hónapja vagyok Snagovban, ahol egykor az ő vendége voltam. A román pártvezetés hivatalosan közölte velem, hogy Bukarestbe költözhetem, szabad leszek. Mindenki bujdosik a válasz elől. Érvényes-e a határozat? Ha változott, miért nem közlik velem? Miért az embertelen és megtipró gyötrés, hogy a szabadságot jelentő határozat után számomra mindig is érthetetlenül szégyenteljes körülmények között rabságban tartanak?

Nem kaptam választ Dejtől.

Marosánhoz, a párt második emberéhez fordultam. Azért hozzá, mert amikor Rákosi rabságából 1956 előtt szabadult, gyakran felkeresett élete kérdéseivel. Ekkor eléggé közel jutottunk egymáshoz. Most a Kádár-kormány egyik vezetője volt. Ez a levelem annyira jellemző a romániai körülményeimre, gondolkodásomra, hogy részben közlöm:

„Kedves Gyuri! Megtiszteltük egymást, hogy barátok voltunk. Máig az ördög tudja, mi maradt meg ebből. Ezért van az is, hogy többször akartam írni, de mindig lebeszéltem magamat. Én neked a régi barátság szavait küldöm - de ki tudja, hogy a nagy viharban ki maradt meg barátnak?

Önmagam sorsáról akarok csak írni. Hat hónapja a Te szavazatod alapján is rab vagyok. Sietve hozzáteszem: ez egyáltalán nem a Conti utca, amiben Te töltötted rab életedet. (Ezt viszont én szavaztam meg, mert úgy látszik, legalábbis én, erre voltam nevelve.) Az én rabságom igen kényelmes, Balatonaliga-szerű villa, ugyancsak a tó partján és ugyancsak kitűnő koszttal. Nem ebben a hiba. A rabság mégiscsak rabság: el nem hagyhatom. Őriznek, mint Téged is.

Amikor beszélgettem Veled a rabságról, mindig az ütött belém, ahogyan mondottad: nem a börtön volt a tragédia, hanem hogy az én pártom, az én rendem, az én elvtársaim zártak ide. S én még hozzá is tehetem: albérletbe adtak egy testvérpártnak...

S most szidjam a testvérpártot? Szidjalak benneteket? Egyet tudok: Én ezt a rabságot legalábbis a múltamért, meg nem érdemlem. Jelene meg milyen lehet egy rabnak? Semmi vágyam, hogy még egyszer politizáljak. Nem likvidátorság ez, nem a nehézségektől való megriadás: egyszerűen fáradt vagyok. Csináljátok Ti, de az istenért, jól csináljátok! Néha ugyanis itt a távolban – s most nem beszélek alapvető kérdésekről – őszinte közkatona szívvel, rettenetesen meg vagyok ijedve!

Kállai itt járt két ízben is. Utoljára március 8-án. Ezt követően Tömpe is itt volt. Közölték a pártvezetőség határozatát, hogy egy évig nem mehetek haza. Egyébként teljesen szabad emberként élhetek Romániában. Amint tudod, a határozatot nem fellebbeztem meg. Elfogadtam. Ha csak rajtam múlik, ne legyek útjában munkátoknak. Innen is csak egyet kívánok: jól csináljátok! Az ország, a nép és a párt javára váljon!

Kállai és Tömpe ittjártakor már úgy is volt, hogy beköltözöm Bukarestbe. A román elvtársak is közölték, hogy az ő legnagyobb örömükre is szabad ember vagyok.

Ám minden másként fordult. A rabság külső körülményei még szigorúbbá váltak, s az okát senki sem mondja meg. Egyet azonban mindig mondanak: ami velem történik, és ahogyan történik, a magyar párton múlik.

Nézd, Gyuri! Kibírható az ilyen rabság, mint amilyen az enyém. Hat vagy nyolc hét ilyen rabság még a legpompásabb pihenés is. De ha továbbra is így kell tartson, miért nem veszitek a fáradságot megírni, megmondani?! Vas Zoltán, ez a Te bűnöd, ezért így és így bűnhődsz! No de mindegy! Itt vagyok! Minden-

esetre barátilag és elvtársilag megírom, soha ezzel elvileg egyetérteni nem fogok!

Nem! Mert nekünk, kommunistáknak vannak szent princípiumaink: törvényességről, a vádlott meghallgatásáról, másrészt a proletárdiktatúra erélyének alkalmazásáról, de csak az ellenséggel szemben. Amikor börtönöd után találkoztunk, éppen ezért éreztük és mondottuk: soha többé ilyesmit, hogy kommunisták törvénytelenül kerüljenek börtönbe, illetve ha már oda kerülnek, nem is kommunisták, de megint csak a törvényesség alapján.

Most te a pártvezetés tagja vagy, én meg úri ellátottságú rab. De kérdezem Tőled: tőlem kell-e féltened a proletárdiktatúrát, a pártot, a Szovjetuniót, a proletárinternacionalizmust? Tőlem-e? Kértem Kállait, hogy Kulcs községben, hatvan kilométerre Budapesttől, feleségem kis családi házában, mint nyugdíjas író ember dolgozhassak. Vagy úristen, a legrosszabb esetben Bukarestben veszélyeztetem-e az államrendet?

Nézd, Gyuri! Hónapokkal ezelőtt írtam Kádárnak. Nem felelt. Miniszterelnök, pártvezető - sok a munkája. Ugyanezt, hogy nem felelsz, Te is megengedheted magadnak! Ám akkor legyen.

Régi barátsággal..."

Marosán sem válaszolt. És a sorsunk nem hogy javult volna Snagovban, de egyre kedvezőtlenebbre fordult. Anyagilag is nehéz helyzetbe kerültünk. Eddig pénznélküli kommunizmusban éltünk. Most ez megváltozott. Csak téli holmijaink voltak. A tavasz beköszöntével mindössze néhány apróságot kértünk az erre illetékes államvédelmi intézőtől: sportnadrágot, fürdőnadrágot, egy női vászonruhát, egy pár tornacipőt. Közölték: vásároljuk meg a saját költségünkön, vagy hozassuk meg otthonról. Nem volt pénzünk még bélyegre sem, úgyhogy az otthoniakkal a magyar követség futárszolgálatán keresztül leveleztünk. Mivel nem önszántamból tartózkodtam Romániában, pénzt kértem otthonról, a párttól. Nem küldtek.

Annyi változás közben mégis történt Snagovban, hogy hozzátartozóink eljöttek látogatóba. Elsőnek a fiam és Éva lányom érkezett, majd a menyem az unokámmal. Marci jó híreket hozott. Reméltük, nem kell sokáig Romániában maradnunk. Már ősszel hazamehetünk.

Utánuk Edit édesanyja töltött velünk két hetet. Anyós és vő

kitűnően megvoltunk egymással. Máig mondogatom: imádom az anyósomat, aki olyan lányt nevelt nekem feleségül, mint Edit.

Az 1957-es nyaralási idény kezdetével a snagovi villát visszaigényelték eddigi politikai bizottsági tag használói. Úgy tudtuk, Bodnaras honvédelmi miniszteré volt. Szántóékat már előbb, minket szeptember elején elköltöztettek Snagovból. Még mindig nem Bukarestbe. Huszonnégy kilométerre a ploesti főútvonalon, a párt egyik vendégházába kerültünk, Safticába. A német nagykövet egykori villájának hét szobájában minden lehető lakás- és munkakényelmet megtaláltunk.

Itt is őriztek minket, de innen már hetente kétszer a párt által küldött államvédelmis főhadnagy kíséretében autón bemehettünk Bukarestbe. Így maradt ez 1958 decemberéig, amíg Románia területén tartózkodtunk.

Sétálhattunk, a saját költségünkön akár operába is mehettünk. Találkozhattunk az itteni követség és kereskedelmi kirendeltségi magyar kolóniával. Anyósom is meglátogathatott. Átutazóban eljött Edit húga és férje.

Levelezhettünk bárkivel. Egyetlen megszorítással, hogy a nekünk szóló leveleket a bukaresti nagykövetségre kellett címezni. Amikor ez otthon köztudottá vált, számosan jelentkeztek leveleikkel barátaink, volt munkatársaink.

1957. augusztus 11-én hosszas betegeskedés után meghalt szegény anyám. Megrázott a halála. Fiam kérte Kádártól, hogy hazautazhassam a temetésre. „Szabad ember" létemre nem engedte meg.

Hónapok teltek, s hazatérésem ügyében levelet írtam Kádár Jánosnak:

„Kedves János! Új év napjaiban írom e sorokat. Boldog új esztendőt, erőt, egészséget kívánok Neked és valamennyiőtöknek, akik az ellenforradalom napjai óta építitek a pártot és az országot.

Magamról? Nem öröm és nem lehet öröm száműzetésben az új év. De hát már számolhatom az egy esztendő rám rótt száműzetés eltelő napjait...

Most még hazatérésemről egy-két szükséges mondatot. Amikor Kállai itt volt, minden további nélkül elfogadtam az egyéves határozatot. Nem mintha helyeseltem volna. De Ti látjátok jobban a hazai helyzetet - mondottam neki. S most is csak azt írhatom Neked, hogy hazatérve a párt szava törvény lesz

számomra. Megírom azt is, hogy semmi különös hivatali ambícióim nincsenek. Ha adtok munkát, gazdaságit, egyetemi tanárit, vagy még külpolitikait is, világos, hogy elfogadom, s erőm teljét adom bele. Szívesebben mennék azonban nyugdíjba, hogy írással foglalkozzam. Még 1956 októberében – ha emlékszel – megjelent a *Két igaz férfi* (Marx és Engels) regényes életrajzi könyvem első kötete, ennek írom a II. és III. kötetét, ami eltart még egy évig. Ha nyugdíjas lennék, éppen emiatt nem is kívánnék Budapesten lakni. Feleségemnek Budapesttől hatvan kilométerre van egy kis nyaralója, ott élnék.

De hát Ti ismeritek a helyzetet, s majd határoztok!

Mindezt azért írom meg világos határozottsággal, mert az elmúlt esztendő eseményei s benne a magam tragédiája sokkal inkább megráztak, semhogy ne lássam világosan otthoni szerepemet és jövőmet.

Kérlek, tolmácsold mindezt a Politikai Bizottság tagjainak. Meleg barátsággal..."

Azt, hogy vidéken élnék, amiatt írtam Kádárnak, hogy ezzel esetleg megkönnyítsem hazatérésemet. Választ erre a levelemre sem kaptam. Illetve közvetve mégis. 1958 februárjában Kádár kormánylátogatáson Romániában tartózkodott. Erre az időre megszigorított őrizettel internáltak Safticában. Csak az udvaron sétálhattunk.

Lejárt közben az egy év romániai száműzetésünk. Hitegettek, hogy hazatérhetünk. Szántóékkal közölték a románok, hogy csomagoljanak, indulnak haza. Két óra múlva azzal jött Mladin ezredes, hogy maradnak.

Hivatalosan is megjött közben a magyar párt értesítése, hogy romániai tartózkodásunkat még egy évvel meghosszabbították.

A napok egyhangúságában a változást továbbra is az jelentette, amikor kétszer egy héten bemehettünk Bukarestbe. A hét többi napjain, délelőtt, délután, nyomunkban mindig a főhadnaggyal, nagy sétákat tettünk a közeli erdőben. De csak ha száraz volt az idő. Ha esett, a sár miatt nem tudtuk elhagyni a házat. Megfelelő cipőnk sem volt ehhez.

Nagy gondban voltunk az anyagiak miatt is. 1958 márciusában Kossához fordultam segítségért. Közvetítse illetékesekhez kérésemet, hogy nyugdíjazzanak. Nemcsak itt, Romániában van szükségem pénzre, de az elmúlt tizenhat hónap alatt fizetni kellett Editnek a lakbért. Édesanyjának, aki szintén ott lakott,

mindössze 400 Ft volt a nyugdíja. Vásárolnunk is kellett egyetmást, hiszen egy öltözet ruhában jöttünk el hazulról. S most már mint az ágrólszakadtak, úgy jártunk. Kossa mégsem tudta kérésemet elintézni.

Safticában az elviselhetetlenek mégsem az anyagiak voltak. Az általános helyzetünk lett megalázó. Bizalmas levelet írtam erről Mogyorósnak, a román párt Politikai Bizottsága tagjának:

„Kérem, nézzen utána, helyes-e, ahogy velem szemben eljárnak? Nem kérek Önöktől többet, mint bánásmódot, ahogyan ezt egy szerény igényű, régi kommunista megkívánhatja... Kiszolgáltattak a párt gazdasági osztálya egészen alantas alkalmazottai: egy sofőr tetszésének vagy nem tetszésének, aki az én parancsnokom. Minden ellenőrzés nélkül tesz, amit akar és ahogyan akar..."

Használt a levelem. Változtattak a helyzeten. Mostantól 2800 lejt kaptunk. Ingyen a fűtést, világítást. Fizették egyszer egy héten a nagytakarítást. Kertész lakott a külön álló kis házban, a Székelyföldről ide került Mosulina Gyorgye, vagyis Gyorgye bácsi. Ő tartotta rendben az udvart, felvágta a hasábfát, megrakta a hatalmas kandallót. Minden egyébben Edit látta el most már a háztartást. Főzött, takarított. Ügyesen beosztotta a havi pénzösszeget, hogy ebből ruházkodásra is jusson.

Az 1958-as romániai száműzetésemben megdöbbenéssel tudtam meg a Magyar Igazságügyminisztérium 1958. június 17-i hivatalos közleményét: a Legfelsőbb Bíróság Tanácsa június 15-én ítélkezett Nagy Imréék ügyében. Az ellenforradalmi cselekményekben való részvételük miatt a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. tc. alapján Nagy Imrét, az 1956-os ellenforradalmi kormány miniszterelnökét, Maléter Pál honvédelmi minisztert, valamint Gimes Miklós és Szilágyi József újságírókat halálra ítélték, kivégezték. A beteg Losonczy Géza újságíró még a bírósági eljárás előtt meghalt. Ezenkívül Kopácsi Sándort, a budapesti volt rendőrkapitányt életfogytiglani, míg másokat, Donáth Ferencet, Fazekas Györgyöt, Haraszti Sándort, Háy Gyulát, Jánosi Ferencet, Tánczos Gábort, Tildy Zoltánt, Vásárhelyi Miklóst többévi börtönre ítélték. A halálos ítéleteket végrehajtották.

Sajnos, ilyen volt a pártunk 1958-ban is. Élt még Sztálin öröksége, hogy elveinket megtagadva, ártatlan elvtársakat ítéltünk el vagy önmagunk is elítéltettünk. Gyászolom saját múlta-

mat is, szent eszméink hóhéri meggyalázása miatt. Kérdezem: Kína és a Szovjetunió pártja elfelejtve az 1949-es koholt Rajk-pert, a Titóval 1968 júniusában megújult harcában miért kényszerítette a magyar pártra Nagy Imre és társai kivégzését?

Barátaim voltak a kivégzettek. Azok is, akiket a perben elítéltek és Losonczy Géza is. Mérhetetlen szívfájdalmat éreztem miattuk. Velük önmagamat is gyászoltam. Visszaemlékeztem, hogy illegálisan még Horthy idején Nagy Imrével együtt küzdöttem pártunk céljaiért, 1945-től a szocializmus megvalósításáért. Nehéz volt átélnem, és tudom, így volt ezzel Nagy Imre is, amikor Rákosi, Gerő és Farkasék a személyi kultusz és Tájékoztatóiroda éveiben Sztálintól és Berijától kényszerítve 1949-ben létrehozták az úgynevezett budapesti Tito-pert, Rajk László és társai perét. Elítélték őket.

Ma már mindez történelmi múlt! Máig egyformán fáj a szívem Rajkért, Nagy Imréért. Mindenkiért, aki ártatlanul elpusztult vagy börtönt szenvedett köröttem.

1958. július 28-án Edit arról írt édesanyjának: A mi szórakozásunk néha a séta, éste a televízió. A nap többi részében dolgozunk. Zoltán befejezte már a *Cserébe a világot* könyvét. Most gépeljük... Rendszerint csak 5 óra után megyünk be Bukarestbe, mert előbb olyan rettentő a hőség, hogy elolvad az aszfalt az ember lába alatt. Öt óra előtt alig látsz embert a bulavárdon, amely kb. olyan, mint a mi pesti Körutunk. Az üzletek is ötkor nyitnak. Este néha elmegyünk egy kertmoziba, vagy beülünk egy sörözőbe. Hát ez az összes szórakozás...

Csak azt hittem, hogy befejeztem a könyvet. 1958 elején immár másodízben megküldtem a kéziratot Vas Henriknek, a Kossuth Kiadó igazgatójának Budapestre. Ajánlásként azt írtam: „Könyvemmel olyasmit akartam adni, ami eddig nincs, a tudományos kommunizmus születését és tanítását, regényes Marx–Engels-életrajzi formában. Ilyen témát csak úgy olvasnak el az érdeklődők, ha sikerül olyan tartós feszültséget, regényességet belevinni az írásba, ami a könyv végéig nem csökken. Ugyanakkor becsempésztem az elméletet s a szocializmus-kommunizmus jövőjébe vetett hitet, hogy aki olvassa, hívévé váljék vagy győződjék meg hitében...

Válaszként Vas Henrik megküldte egyik szakember lektorának melegen értékelő ajánlását könyvem megjelenéséről. Egyben tucatnyi oldalon számos pontba foglaltan közölte a kézirat

negatívumait: a szükséges javításokat. Azonnal nekiláttam, hogy értékelve a kiadói megjegyzéseket, véglegesítsem a szöveget.

Így telt el Romániában két nyár, „marea caldura", mondották a kánikuláról a románok. Két nagyon hideg telünk is volt: „mare zapade". Néha úgy behavazódott a ház és az ide vezető út, hogy az ennivalót sem tudták autóval elhozni.

Edittől soha egy zokszót sem hallottam. Ellenkezőleg! Boldog volt, hogy együttes elrablásunk végleg összehozott minket. Emberileg ez engem is nyugodttá tett. Olyan értelemben is, hogy semmit ne sajnáljak a múltból. Nem maradt bennem semmilyen sértett hiúság, hogy valaha is ki voltam otthon. Annyiban sem, hogy előretekintsek bármiféle otthoni lehető új rangra. Nem érdekelt. Hittük Edittel, ha hazatérünk, bárminő politikai szereplés nélkül is, ketten együtt megtaláljuk magunkat. Mert a „politikából" nekem legalábbis örökre elegem volt.

Ezt mondottam annak a két magyar államvédelmis tisztnek is, akik Safticában az 1958-as nyár végével felkerestek. Közölték, hogy Romániából legkésőbb ez év végéig mindenki e csoportból hazakerül. Érdeklődtek: mik az otthoni foglalkozási terveim? Igénylek-e lakást? A nyugdíjazásomat kértem és hogy csakis író leszek. Edit lakásába költözöm a Pasaréti útra, és hogy anyósomnak adjanak lakást, aki onnan elköltözne. Megígérték.

Telt az idő. Szántóék már két hónapja otthon voltak. Hazatérhetett Rajk Júlia is a vadászkastélytáborból.

Velünk is közölték, hogy csomagoljunk, indulunk haza. Eltelt két hét. Kicsomagoltunk.

Éppen egy hónap múlva, december 9-én, az éjszaka közepén mégiscsak értünk jöttek. Autón elvittek a vasútállomásra. Az a különvonat várakozott ránk, amely a távoli vadászkastélyból Bukarestbe hozta a Romániából hazatérő magyar csoport valamennyi tagját, asszonyokat, gyerekeket, az akkor már sajnos özvegyeket, árvákat, a bebörtönzöttek hozzátartozóit.

Nehéz találkozásunk volt, miközben szeretettel öleltük egymást. Tőlük tudtuk meg, hogy jóval a mi távozásunk után a férfiakat a Palátából elvitték Budapestre.

A magyar határig román államvédelmisek őrizték vonatunkat. Itt magyar államvédelmisek vették át a szolgálatot. Még nekik sem hittük el, hogy Budapestre érkezve szabadon hazatér-

hetünk otthonainkba. Nekem már ilyen nem is volt: Edithez mentem.

A Nyugati pályaudvaron tucatnyi államvédelmis autó várt ránk. Ezekbe kellett beszállnunk. Még inkább azt hittük, valahol vidéken internálnak minket.

De szabadok voltunk. Hazavittek Edittel a Pasaréti útra. Az új otthonomba.

A legelső levelet Budapestre érkeztünk után Lukács Györgyéktől kaptuk. Edit és én is meghatottan olvastuk:

„Budapest, 1958. december 30. Kedves Vas Zoltánék!

Tudjuk, hogy a mi kedves Budapestünk milyen gazdag igaz és hazug hírek terjesztésében. Így megtörtént, hogy egypár órával előbb, hogy levelük megérkezett, az a hír jutott el hozzánk, hogy »Vas Zoltán meghalt«. Nemigen tudtam elhinni, mert nemrég még azt hallottam, hogy teljes épségben megérkeztek Budapestre. De képzelhetik, hogy megörültünk és megkönnyebbültünk, amikor jókedvű, bizakodó levelük megérkezett. Nagyon örülök, hogy pasaréti lakásukat megkapták, képzelem, hogy Edit hamarosan mily kedves és kedélyes környezetet fog teremteni maguk körül.

Minden jót maguknak is, nemcsak az ünnepekre, hanem a köznapokra is, mert ezekből több van... Gertrúd, Lukács György..."

VIII. RÉSZ

Újra itthon

Kétéves romániai száműzetésünkből néhány napja tértünk még csak haza, amikor kézbesítették a Legfőbb Ügyészség hivatalos közlését: „Értesítem, hogy a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntette miatt Ön ellen megindított büntetőeljárást a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Legfőbb Ügyészség előterjesztésére kegyelemből megszüntette. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa határozatának száma: B. T. 5/67/1958. sz...."

Rettenetesen éreztem magam, hogy „bűntettemről és megkegyelmezésemről" az értesítést elolvastam. Sok minden összeomlott bennem. Sirattam volna talán a múltamat?! A pártért a Horthy-börtönökben töltött tizenhat év fegyházat? Máig úgy tartom: csodálatos, hogy egyáltalán élek. Az 1962-es kiadású Magyar lexikonban már nem szerepel a nevem.

1956 nem úgy sikerült, ahogyan elképzeltem, s amiért abban részt vettem. De történt, ahogyan történt! 1956 októberével a magyarországi szocializmus légköre mindenképp megtisztult a Rákosiktól, Gerőktől, Farkasoktól.

Ha mindent elölről kezdhetnék, végigjárnám-e ugyanezt az utat? Egész életem tanúságtételem, hogy az Eszmét, a népet, az országot akartam szolgálni. Úgy érzem, mégsem hiába éltem.

Valahogy be kellett kapcsolódnom az életbe. Hazaérkezésemet követően, 1958. december 16-án levelet írtam Kádárnak:

„Amint Neked már régebben is írtam, ha a párt vezető szervei is egyetértenek vele, leghelyesebbnek tartanám, ha maximális visszavonultságban írással foglalkoznék. Ez esetben a nyugdíjaztatásom kielégítene. Azt hiszem, mondanom sem kell azonban, hogy minden kijelölt posztot elfogadok, s igyekszem megállni a helyemet. Megírom azt is, hogy általában is minden törekvésem segíteni a párt és vezetése politikájának érvényesítését, s e törekvésemben bennem nem fogtok csalódni..."

Válaszként levelemre Aczél György kéretett magához a pártközpontba. Ő és Sándor József, a Központi Bizottság szervezési osztályának vezetője foglalkozott itthoni megtelepedésemmel. Nem voltam velük azelőtt közelebbi jó viszonyban, csak ismertem őket. De inkább Aczélt, aki Baranya megye első titkáraként került Rákosi idején börtönbe. Ő is, Sándor is, 1956 októbere után lettek vezetők.

Barátságos szívélyességgel, segítőkészséggel fogadtak. Aczél

vitte a szót. A párttagságomról érdeklődött, amit Kádárhoz írt levelemben felvetettem. Mondottam: romániai tartózkodásom idején itthonról hivatalosan megkérdezték: kérem-e átigazolásomat a pártba? Igennel válaszoltam. Kiss Károlytól utóbb azt a választ kaptam, hogy a döntés hazatérésemkor lesz aktuális. Nos, itt vagyok!

Mindketten ígérték, hogy foglalkoznak párttagsági ügyemmel. Választ erre mindmáig, de soha többé nem kaptam.

Az 1956 októberében Moszkvába kerültek viszont 1957 elején valamennyien megkapták pártkönyvüket: Rákosi, Gerő és a többiek.

Mivel kívánok itthon foglalkozni? - kérdezte Aczél. Megismételtem, amit Kádárnak írtam: fő célom az írás. Szeretném befejezni és kiadni a könyvemet: *Cserébe a világot,* Marx-Engels életrajzát, amivel Romániában foglalkoztam. Ám, ha a párt úgy véli, bármilyen állást vállalok.

Munkába nem küldhetünk. Ötvenöt éves vagy, nyugdíjba nem mehetsz! - mondotta Aczél. - Helyes, írjál. Adatunk neked havi 2000 forint támogatást a főváros kegydíjalapjából, hogy egyelőre megélhess...

„Kegydíj!" Támogatásra szoruló szegények, elhagyott, nyugdíj nélküli öregek kapják! Elfogadtam, mert mit tehettem volna mást? Párthatározat nélkül még napszámos munkához sem juthattam. Emiatt részben még kedvezőnek is találtam a megoldást. Hiszen reméltem, rövidesen elkészülök könyvemmel, s elegendő írói díj jár érte. Akkor a havi 2000 forint kegydíjat is számításba véve, egy ideig nagyobb gond nélkül megélhetünk. Utána új könyv írásába kezdhetek.

Edit lakása úgyszólván üresen maradt, amikor hazatérésünket követően néhány nap múlva anyósom elköltözött tőlünk és berendezte lakását. Aczél intézkedésére a párt gazdasági osztálya néhány bútordarabbal, szőnyeggel segített. Még azt is vállalta, hogy kitatarozza, kifesti Edit lakását, új otthonunkat. Egy használt írógépet is adtak. Sajnos, a könyvtáramat széthordták. Egyetlen ruhadarabom, cipőm sem maradt. Sok mindent be kellett szereznünk.

Megtakarított pénzünk sem volt. Edit esetében ez könnyen érthető. Férjétől különváltan élő, közepes fizetésű állami tisztviselőként éppen hogy megélt. Tőlem még apró ajándékokat is csak dohogva fogadott el.

Amikor őt Rákosi személyes utasítására 1953-ban Budapestről száműzték Debrecenbe, majd Kulcsra, kilenc hónapig munka nélkül volt. Ezalatt úgyszólván minden mozgósítható értékét eladta. Az 1956-os események után 1958 decemberéig, a romániai száműzetésünk idején sem volt keresete.

Arra gondoltunk, talán segítene rajtunk, ha Edit elmenne dolgozni. 1953-as letartóztatásakor és debreceni száműzetésével abba kellett hagynia az esti egyetemen építészmérnöki tanulmányait. Legfeljebb kezdő építésztechnikusként, alacsony fizetéssel alkalmazták volna most. Írói munkám gépírási költsége így többre rúgott volna, mint Edit fizetése. Inkább itthon maradt háziasszonynak, munkám segítőjének.

Eléggé kilátástalan anyagi helyzetünkben mennyei mannaként jött, mikor Nyers Rezső, ma a párt egyik első vonalbeli vezetője, megelőzően helyettesem a Szövosznál, majd 1956 után az utódom, a munka törvénykönyv jóindulatú értelmezésével kifizetett 10 000 forint elmaradt munkabért. A Szerzői Jogvédő Iroda is megküldött 6000 forint külföldről érkezett honóráriumot a *16 év fegyházban* könyvem kiadása után.

Anyagi helyzetem ezzel azonban csak átmenetileg javult. Ruhát, fehérneműt, ágyneműt kellett vásárolnunk. A havi 2000 forint kegydíjból, gyenge képességű szakmunkás béréből nagyon nehezen éltünk, de nem nélkülöztünk.

Március végére elkészültem a *Cserébe a világot* könyvemmel, s beadtam a Kossuth pártkiadónak. 1956 előtt érvényes szerződésem volt a kiadására. Végrehajtottam a kiadótól megkívánt összes javítást. Most mégis, pártközponti utasításra, „az ellenforradalomban kompromittált voltomra tekintettel" elállt a kiadásától.

Ha meg akartam élni, mivel álláshoz nem juthattam, egyetlen lehetőség maradt: fordítási munkát vállalni. Aczél hozzájárulásával a Kossuth Kiadótól kaptam munkát. *A brit állam* című könyvet fordítottam angolból. Eleinte nagyon elmaradtam a napi 5-6 oldal fordítási normától, ami mintegy 80-100 forint jövedelmet jelentett volna. Beleizzadtam annyiban is, hogy számos angol alkotmányjogi és közgazdasági különleges kifejezést hosszas munkával kellett összeszednem. Írógépbe diktáltam Editnek a nyersfordítást. Átjavítottam és újból legépelte. Stilizálta közben a szöveg esetleges magyartalanságát és megint átnéztem.

Pénzt egyelőre nem kaptam. Csakis a már elfogadott könyv kéziratáért fizettek. Nélkülöztünk. Keserves nehézségek között éltünk. Kölcsönt, segítséget senkitől nem kértünk. Szégyelltem volna megtenni. Úgy éreztem, senki el nem hinné, hogy Magyarország egykori „párthőse", „Budapest megmentője az éhhaláltól", nélkülözni kénytelen. A fordítás is nagyon nehezen ment. Néha elkeseredett dühvel arra gondoltam: kétsornyi kitüntetéssel a mellemen, alatta valami felirattal kiállok koldulni az utcasarokra.

Bukarestből hazatérve senki vezetőt, még régi barátot sem kerestem fel. Aki akar, amúgy is jelentkezik - gondoltam. Még tartott az 1956 utáni terror, féltek az emberek. Kevesen maradtak barátok. Nem hívtam fel a barátok közül Kossát sem, aki pedig a számőzetésben is megmaradt annak. Valahol az utcán 1960 áprilisában találkoztam Barabás Tibor íróval, aki Kossa sajtófőnöke volt. Említettem neki, hogy fordítói munkát végzek a Kossuth Kiadónak, de csak a munka teljes befejezése után fizetnek. Megkértem, szóljon Kossának, olyan fordítói munkára lenne szükségem, amiből előbb kapok pénzt. Azonnal intézkedett. Angolból, németből villamos berendezésekről, közlekedési kérdésekről kaptam szövegeket. Magyarul sem értettem az ezernyi szakkifejezést, szótárból kellett megtanulnom. Még így sem kaptam folyamatos munkát. Olykor két hétig sem jelentkeztek. Nagyon keveset kerestünk. Némi gyakorlat után mintegy havi 1000-1200 forintot.

Változást hozott az életemben, hogy a Gerbeaud cukrászdában véletlenül összeakadtam Szirmai Istvánnal, a Politikai Bizottság tagjával. Csak a legnagyobb megbecsüléssel tudok írni róla. Egykori barátokként most, hogy találkoztunk, hosszan beszélgettünk. Nem titkoltam előtte rendkívüli anyagi helyzetemet. Segíteni akart rajtam. Azzal indokolta: az ő letartóztatásakor az egyetlen voltam, amit nekem soha el nem felejt, hogy őszinte megértéssel fogadtam a feleségét. Köszönte azt is, hogy közreműködtem kiszabadításában.

Sokat köszönhet Szirmainak az ország. Kádár egyik közvetlen munkatársaként és őszinte segítőjeként előmozdította a pártvezetés 1956 utáni megbékélési politikáját a néppel, ezen belül az értelmiség széles rétegével.

Kádár a sokéves felsőbb vezetői tevékenységében soha nem volt túlzó. 1956 után sem, amikor közvetlen környezete és a

pártapparátus jelentős számú sztálinista erői tömeges vérboszszúra akarták szorítani. Amint erőre kapott velük szemben, véget vetett a kivégzéseknek, kiengedte a bebörtönzötteket.

A néppel megbékélés eme politikájának eredménye ekkor még csak kezdetileg mutatkozott meg. Én is igyekeztem a szerintem is helyes politikához máris alkalmazkodni. Kitértem mindenki elől, aki elvárta, vagy más nézeteimmel számolt az akkori politikai helyzetben. Tudatosan nem jöttem össze az 1956-ban kompromittált barátaimmal, akik hazatérésemkor szívesen tekintettek volna vezetőjüknek, zászlóvivőjüknek. Visszavonultságom miatt alig volt társaságunk. Magunknak éltünk, elégedetten, Edittel.

Annyiban sem politizáltam, bár az általános közvélemény az volt rólam, hogy vissza kellene kerülnöm a kormányba, hogy elkerültem: bármely hivatalos nyilatkozatot tegyek a párt és a Kádár-kormány irányába. Író akartam lenni és semmi más.

Első itthoni újbóli találkozásunk alkalmából Szirmai megígérte, elolvassa a *Cserébe a világot* kéziratát. Ha jónak találja, feltétlenül kiadatja. Neki köszönhetem, hogy megjelent később a Gondolat Kiadónál. 1960. május 23-án írtam alá a szerződést. Két nap múlva 12000 forint előleget kaptam. Augusztusban ugyanennyit.

Az utolsó percig azt hittem, nem jelenik meg a könyvem. Máig nehéz megírnom, mit jelentett nekem és Editnek, amikor végre megláttuk a könyvkereskedések kirakataiban. Megjelentek rövidesen a megtisztelő kedvező kritikák a lapokban, a Népszabadságban is. Most már nem politikusnak, hanem írónak tudtam magamat. A *Cserébe a világot* azóta megjelent magyarul második és harmadik kiadásban. Kiadták cseh nyelven. Elismerő levelet kaptam a szovjet könyvkiadás akkori legfőbb vezetőjétől, arról értesített, hogy oroszul is kiadják. Utóbb újabb levelet küldtek: „sajnos" erre nem kerülhet sor. Okot nem közöltek.

Egyetlen percig sem tekintettem hivatásomnak a fordítást. Mindössze megélhetésnek ahhoz, hogy írhassak. Kossuth élettörténetét, egy évszázad magyar történelmét – hiszen 1802-ben született, 1894-ben halt meg – szándékoztam megírni.

Kossuthot gyermekkorom hősének tekintettem. Amit lehetett, elolvastam róla. Eddig nem jelent meg történelmi materialista szemléletű, teljességet nyújtó életrajza. A felszabadulás

előtt megjelent történetírások Kossuthról - kevés kivétellel - nem maradandó értékűek. Oka ennek részben az, hogy Kossuthot a Habsburgok idején mindvégig üldözték. Horthy idején a reformer Széchenyit és nem a forradalmár Kossuthot tartották jelképnek.

Amikor most, 1956 óta kikerülve a politikából, elhatároztam, hogy nekivágok élete története megírásának, nem tudtam még, mily nagy munkára vállalkoztam. Közel nyolcesztendei munka várt rám. Kossuth életrajzához számos könyvet, régi és új folyóiratot, újságot, forrásmunkát, eredeti Kossuth-iratot és -levelezést kellett jegyzetelnem, hogy puszta felsorolása vastag füzetet tenne ki. Munkámra egyik kiadóval sem kötöttem szerződést. Ehhez pártközponti engedély kellett volna. Nem kértem, mert ha elutasítják, ezzel már eleve lehetetlenné teszem, hogy könyvemet, elkészültével bármelyik kiadó megjelentesse.

Kossuth-könyvemen mint főmunkán dolgoztam, de megélhetésünk érdekében továbbra is fordítást kellett vállalnom. Több kiadónak recenzori munkát is végeztem. Évek folyamán mintegy 60-70 idegen nyelvű könyvről írtam 3-6 oldalas bírálatot. Ekkortájt nagyon szerényen éltünk, de nem nélkülözve.

Romániai hazatérésemtől 1961 augusztusáig nyugalomban éltem. Azt, hogy ekkortól politikailag számomra minden kedvezőtlenre fordult, Marosánnak köszönhettem. Puszta demagógiából, politikailag, erkölcsileg és Kádárral való kapcsolatomban megrontotta Edittel az életünket.

1961. augusztus 7-én beidéztek a II. kerületi rendőrségre. A kihallgatáson pontosan jelenjek meg. Meg nem jelenés esetén az elővezetésemet rendelik el. Személyazonossági igazolványomat hozzam magammal. Felhívtam telefonon a kerületi rendőrparancsnokot: milyen ügyben idéztek meg? Nem tudta. A belügyminisztérium idézett meg - válaszolta.

Augusztus 7-én Kövesdi rendőr őrnagy hallgatott ki. Ismertem antifasiszta iskolás korából a Szovjetunióból. Általánoskodó fogalmazásban azzal vádolt, hogy szovjetellenesen nyilatkoztam. Nem mondta meg, hogy hol, kik előtt tettem ezt. Megfenyegetett, ne tagadjam tettemet, mert ennek súlyos következményei lehetnek.

Hazugságnak nyilvánítottam a vádat. Nem félek semmilyen rendőri fenyegetéstől - mondottam az őrnagynak és követeltem tőle, ismertesse bűnömet. Egyre csak feszengett a helyén. Végül

kinyögte: tudtával Tihanyban, a motelben egy szovjet turistacsoporttal találkoztam, itt tettem szovjetellenes kijelentéseket. Többet erről ő sem tudott. A legszívesebben bocsánatot kért volna tőlem, amiért ilyen nehéz helyzetbe hozott. Olyasmivel vádol, aminek részleteit nem ismeri. Mégis felülről arra utasították, mondja meg nekem: A figyelmeztetésen kívül vannak más módszereik is, amelyeket alkalmazni tudnak velem szemben...

Másnap levelet írtam Kádárnak. Arra kértem, ismertesse levelemet a Politikai Bizottsággal. Lényege az volt: Nem helyes meghallgatás nélkül fenyegetni, de nem is rágalmazhattam a Szovjetuniót, mert akkor egész életemet, kommunista voltomat rágalmaznám meg... Egyáltalán hogyan hihetett el ilyen rágalmat rólam. Most is életcélom a párt és a párthoz való tartozás - írtam. Budapestre érkezésemkor kerestem a párthoz közelebbi kapcsolatot. Nem kaptam választ. Ez is felelet volt, mégpedig elutasító.

Nem életemet, működésemet ismertettem. Azt hiszem, nem töltöm az időmet hiába, miután befejeztem a *Cserébe a világot* könyvet, Kossuth-életrajzot írok. Azonnal félreteszem azonban a tollat, ha a párt megtisztel munkával. Miként a politikai állásfoglalásommal, a Szovjetunióhoz való viszonyomban sem csalódna bennem a párt...

Kádártól nem kaphattam választ, mert ügyemet megelőzően szabadságra ment. Ezzel nyilvánvalóvá vált számomra, hogy távollétében első helyetteseként Marosán kezdeményezte a szovjetellenes rágalmazási ügyemet. Mély keserűséggel még így is - üsse kő - lezártnak vettem az ügyet a rendőrségi figyelmeztetéssel. De a történet folytatódott. Augusztus 21-én a Fővárosi Tanács egyik vezetője magához kéretett. Értesített a Központi Vezetőség Titkárságának határozatáról: a Fővárosi Tanácstól kapott 2000 forint kegydíjamat egy évre 1200 forintra szállították le.

Ekkor már viszonylag rendezett anyagi körülmények között éltünk, így a havi 800 forint csökkenés nem annyira érintett, mint a felháborító szégyen, hogy Marosán keresztülvitt ilyen határozatot a Titkárságban. Ezt természetesen éles szavakkal elítéltem.

Augusztus 23-án Kövesdi rendőr őrnagy ismét beidézett a rendőrségre. A legutóbbi tiszteletét most teljesen mellőzve,

azért, amit tettem, a csontjaim összetörésével fenyegetett meg. A rendőr őrnagy nem említette Marosán nevét, de én név szerint megüzentem neki: felháborító szégyennek tartom, hogy ezt tette velem. Nyilván meg akarja mutatni, hogy ő a párt első titkárának a helyettese, a volt szociáldemokrata megvédi a Szovjetuniót a pártonkívüli Vas Zoltánnal szemben. Ám, ha akarja, tegye. Tőlem azonban nem kell féltenie senkinek a Szovjetuniót, különösen, ha a vád ellenem szemenszedett hazugság.

Marosán miatt a legnagyobb személyi ellentétbe kerültem Kádárral, akihez - amikor hazaérkezett szabadságáról - levélben fordultam segítségért, továbbra is a „régi barátsággal".

Tudom, hogy Te szabadságon voltál, amikor az ügy keletkezett - részleteztem a rendőrségi zaklató eljárást ellenem. - Nem mondták meg, ki és mennyiben vádol szovjetellenes kijelentésekkel. A tények ismerete hiányában így nem áll módomban a provokációs vádat bizonyítható hazugságként visszautasítani. Még nagyobb volt a csodálkozásom: ismertettem a főváros közlését kegydíjam csökkentéséről. Mindez nem jelenthet mást, mint azt, hogy a Politikai Bizottság vagy valamelyik tagja, tízezer forint pénzbüntetésre ítélt, mert állítólag szovjetellenes rágalmazó kijelentést tettem...

Kádár válaszolt. „T. Vas Zoltán írónak" szólított. A szovjet rágalmazási ügyet szinte mellékesnek tekintette. Szerinte a rendőrség igazán humánusan eljárva figyelmeztetésben részesített, mert Tihanyban egy szovjet turistacsoporthoz keveredve cinikus és gúnyos, a szovjet viszonyokat becsmérlő, az Egyesült Államok viszonyait felmagasztaló megjegyzéseket engedtem meg magamnak; amiért az ezt halló és téged személy szerint nem ismerő becsületes magyar állampolgárok feljelentettek a rendőrségen...

De ez csak bevezetés volt ahhoz, hogy teljes dühvel nekem támadjon: Ne intrikáljak, ne célozgassak arra, hogy ő szabadságon volt, amikor a Politikai Bizottság redukálta a kegydíjamat. - Védte Marosánt. Majd úgy lehordott, ahogyan ezt elképzelni sem tudtam Kádárról. Nem ismertetem a vele való kétszeri levélváltásomat, legjobbnak tartom elfelejteni ezt az egész csúfos Marosán-vádat és ügyet. Amiatt is, mert levele befejezéseként mégis arról írt: örül, hogy egyetértek a párt politikájával, annak megfelelően élek és dolgozom. - Magatartásoddal és tetteiddel támaszd alá szavaidat... Minden jót kívánok...

Levelének volt olyan mondata is, amelyben magyarázta, miért haragszik 1956 miatt a leginkább reám és Horváth Mártonra. Mert mi ketten álltunk azelőtt hozzá a legközelebb.

Mindezzel az ellentétünk enyhült, de még hosszú ideig súlyosan fennmaradt. Megmutatkozott ez felsőbb párt- és állami vonalon is. 1963. március 30-án 60 éves lettem. Megelőzően a Nyugdíjintézethez fordultam: állapítsa meg nyugdíjamat. Az Intézet elnökétől, Fodortól valósággal barbár választ kaptam:

„Megállapítottam, amennyiben 1956 novemberétől 1961 novemberéig bejelentésre kötelezett munkaviszonyban nem állt, úgy a nyugdíjra való jogosultságát az öt évnél nagyobb megszakítás következtében elvesztette. A fővárostól kapott kegydíja ugyanis nem tekinthető jogfenntartó ellátásnak..."

És még merte levelét azzal zárni: Elvtársi üdvözlettel...

Kádárhoz fordultam segítségért Fodor ellen. Nem személyesen, az irodája útján válaszolt:

„Értesítem Önt, hogy a Titkárság foglalkozott ügyével. Megbízást adott illetékes szerveknek, hogy a levelében említett problémák rendezésével foglalkozzanak. E szervek döntésükről értesíteni fogják Önt..."

Megkaptam a Nyugdíjintézet határozatát erről:

„Értesítem arról, hogy felsőbb helyről kapott határozat alapján az Ön részére 1963. június 1-től kezdve havonként 2600 forint méltányossági alapon megállapított nyugdíjat fogunk folyósítani az öregségi nyugdíjakra vonatkozó szabályok szerint..."

Mások nyugdíja hasonló helyzetben 4-5000 forint volt.

1965. február 13-án, Budapest felszabadulása ünnepén találkoztam Kádárral. Néhány baráti szót váltottunk. Megbeszélésünk alapján a hivatalában is felkerestem. Ekkortól nagyjában és egészében kölcsönösen békés volt a viszonyunk egymással.

Folytattam közben a Kossuth-életrajzot. Csakis az anyagiak miatt több vaskos szovjet életrajzot fordítottam magyarra. Hasonló okból írtam meg a *Hamburg fia,* 1967-ben megjelent könyvemet, Ernst Thälmann, a nagy német munkásvezér életéről.

Rengeteget dolgoztunk Edittel. Írógépelt, takarított, a háztartást vezette. 1963 októberében az állam által kiselejtezett Moszkvics autót vettünk. Később kedves jó barátomtól, Gál Andrástól külföldről ajándékba kaptam egy Volkswagent. A

vámot részletekben én fizettem. Az új autó kenyérkereseti forrásunk lett. Lehetővé vált ezzel, hogy végre abbahagyhassuk a fordítási munkát és csakis irodalmi munkásságomnak élhessek. Edit kora reggeltől délutánig egy héten háromszor maszek barátunkat fuvarozta pénzért.

Akkoriban Edit helyett, amit lehetett, háztartási munkát elvégeztem. Két óra körül az ajtónál álltam, vártam haza. Vagy elindultam eléje az úton, hogy mielőbb láthassam. Délután pótolta a gépelési és egyéb otthoni munkákat. Soha nem panaszkodott, hogy fáradt. Esténként, ha elmentünk valahova, szép asszonyként, elegánsan jött. Én meg csodáltam, imádtam.

Nélküle 1965-ben nem jelent volna meg a Szépirodalmi Kiadónál a Kossuth-trilógiám. Az utolsó kötet második címoldalán kinek másnak ajánlhattam volna új könyvemet, mint „Edítnek, hűséges munkatársamnak"...

Miután a Kossuth-trilógiát 1968 elején befejeztem, Horthyról és korszakáról írtam könyvet. 1969-ben jelent meg: *Őfelsége szárnysegéde, Horthy Miklós.*

Önéletírásommal csakis annyiban foglalkoztam, hogy 1969 őszén időnként a Párttörténeti Intézet munkatársa, régi barátom, Apró Antalné eljárt hozzám. Mintegy százhúsz oldalt magnóztunk. A legépelt anyagot megkaptam két példányban.

1969 telén felkeresett Rajk Júlia. Elmondta: a párt központi vezetése gyűjteményes könyvben kíván megemlékezni a mártír Rajk László hatvanadik születésnapjáról. Arra kért, írjak e könyvbe húsz gépelt oldal tanulmányt „Rajk László az államférfi" címmel. Nem vállaltam. Azzal indokoltam: László sajnos nem tudott államférfivá nőni. Rákosiék fiatalon kivégezték. Megígértem ellenben, hogy a kért tanulmány helyett megírom a Rajk ellen indított koholt per történetét. Ennek a mai napig tartó tanulságát.

De nem juthattam hozzá a titkosan őrzött Rajk-per irataihoz. Mégis, ha már igent mondtam Rajk Júliának a kérésére, minden más munkámat félretéve teljesítettem. Az emlékezetemre támaszkodva megírtam. Húsz oldal helyett százhúszra nőtt meg. Rajk Júlia a kéziratot már a terjedelme miatt sem használhatta, de azért elvitte olvasni. Néhány nap múlva visszahozta, érdekesnek, izgalmasnak mondotta. A férjéről írt néhány őszinte megállapításomat vitatta, sőt meg nem engedhetőnek tartotta.

Közben mégis arra gondoltam, folytatnom kellene a Rajk-per

megírását. Máig tartó tanulságával hasznosat alkothatnék a magyar történelem számára. Felhívtam telefonon Aczél Györgyöt: segítsen hozzájutnom a per titkosan őrzött anyagához. - Jöjjek el hozzá, megbeszéljük!

Találkozásunkkor igyekeztem megmagyarázni neki, miért lenne nagyon hasznos, ha kortársként, barátként, a korszak egyik felelős vezetőjeként megírnám a Rajk-per igazi történetét. Tudom - mondottam -, ezzel nem tudjuk gyógyítani az immár két évtizede titokzatossággal övezett és emiatt még inkább súlyos társadalmi és politikai kérdéssé üszkösödő sebet, a Rajk-pert. Mégis, feltétlenül hasznos lenne, ha tisztáznánk, hogyan is történhetett?

Hruscsov így gyógyított - magyaráztam -, amikor a szovjet párt XX. kongresszusán leleplezte a sztálini korszak önkényuralmát. A meztelen igazság Sztálinról megdöbbentette a szovjet népet, a világot. A tanulság mélységesen hasznosnak bizonyult. Elősegítette, nehogy a Szovjetunióban vagy a népi demokráciákban megismétlődjék a sztálini rendszer oly sok kárt okozó önkényuralma. Hasonló okulásként kellene nekünk is felfednünk Rákosi magyarországi sztálinista önkényuralmát, azon belül a Rajk-pert.

Ne Rajkról írj, Zoltán - mondotta Aczél. - Írd meg az emlékeidet, ahogyan a múltat látod. Ne törődj azzal, hogy önéletírásod egyelőre nem jelenhet meg nyilvánosan. Legfeljebb kiadjuk zárt kiadásként 5-6000 példányban, csakis belső használatra. Önéletírásodra szerződést köthetnél a Szépirodalmi Kiadóval.

Életem munkássága koronájának tekintem önéletírásomat - válaszoltam. - Mégsem írhatom meg. A mi úgynevezett népi demokratikus rendszerünkben nem írhatnék őszinte életrajzot. Az elmúlt huszonöt évről valóságos magyar történelmet nem lehet írni. A Szovjetunió semmiképp nem tudja elviselni a történelmi igazságot. Tézisekben gondolkodnak. Féltve a Szovjetunió történelmi presztízsét, máig minden módon védik Sztálin helytelen magyarországi politikáját. Emiatt meghamisított az elmúlt huszonöt évről szóló minden történelmi munka. Ilyen a nemrég megjelent legújabb magyar párttörténet is.

Éppen emiatt írd meg a korszakot. Az igazat, ahogyan látod. Érdekünk Magyarország elmúlt huszonöt év történetének feltárása. Szükségünk van erre... Ismételten hangsúlyoztam:

Önéletrajzommal csak bajt szereznék magamnak. Elkezdem majd később. Előbb be kell fejeznem a Horthy-életrajzot.

Végül is Aczél javaslata szerint elvállaltam önéletírásom megírását. Már eddig is, a vele való megállapodás előtt sok minden efelé sodort. Megkért egy irodalomtörténész: mondanám magnóba a hetvenöt éves Illés Béláról, a neves íróról fél évszázados együttes küzdelmünket, élményeinket. Régi barátokként merre mindenütt jártunk, működtünk együtt. 1920-ban emigrációban Csehszlovákiában, Ausztriában. 1922–25-ben a Szovjetunióban. 1941 után a szovjet hadsereg katonáiként a szovjet frontokon harcoltunk együtt a német-magyar fasiszták ellen.

A huszonkét oldalnyi magnós élményanyagból 1970 tavaszán négyrészes sorozatot írtam a Kortárs folyóiratnak. Felhasználtam ehhez a Párttörténeti Intézet és a Rajk Júlia által kért tanulmányom egyes részeit. A sorozatnak „Én és Illés Béla" címet adtam. Ezzel tréfásan is hangsúlyoztam: írásomban többet foglalkozom önmagam életével, mint az ünnepeltével. Illés Béla egyébként ugyanezt tette velem, mint a *Honfoglalás*regényének egyik szereplőjével.

Közelgett 1970. április 4-e, Magyarország felszabadulásának 25. évfordulója. Cikket kért tőlem az Élet és Irodalom hetilap. Megírtam, hogy 1944 végén miként érkeztem meg az ekkor még a szovjet hadseregtől ostromlott Budapestre. Találkoztam a párt illegális vezetésével, Kádárékkal. Az éhhalál küszöbére jutott, felszabadult Budapesten együtt indítottuk meg az életet.

A Magyar Nemzet napilap is kért ünnepi évfordulós cikksorozatot. Az 1945-ös budapesti közellátási kormánybiztosság történetét. Ezt már itthon nem tudtam megírni, mert Münchenbe készültünk utazni. Két hónapos németországi tanulmányi ösztöndíjat kaptam, hogy Horthy-munkámhoz a Hitler–Horthy kapcsolatokról gyűjtsek anyagot. Persze ezt most már azzal a céllal tettem, hogy majd csak önéletírásom befejeztével használom fel.

Münchenben délelőtt a könyvtárakat, irattárakat bújtam, gyűjtöttem a Horthy-anyagokat. Délutánonként a kormánybiztosság történetét írtam. Ennek részeként a krumplicsatát. Részben a kormánybiztosi tisztségem révén Budapesten a lakosság miként menekült meg az éhhaláltól. Elneveztek

„krumplikirálynak". A Magyar Nemzet három héten keresztül napi folytatásokban hozta a cikksorozatot.

Írásomnak sikere volt. 1970 novemberében a Szépirodalmi Könyvkiadó *Hazatérés 1944* címmel könyvként kiadta. Új könyvem, valamint a Párttörténeti Intézetnek készített visszaemlékezések és Rajk-per tanulmányom együttes anyaga most már önéletrajzom keretévé vált.

Már a Hazatérés írása közben is zavart a mondhatnám önbíráló, marcangoló belső cenzúra. Ha közölni akartam olyan gondolataimat, amely nem menne át a kiadói cenzúrán, valóságos szenvedéssel igyekeztem elrejteni a sorok között. Viszont ekkor jöhetett az igazi baj: az író miatt megfeddik a lektort, a kiadót. Elkövetkezhet az író egzisztenciális létezésének gondja. Egyszeriben mintha magas fal venné körül. Máról holnapra szinte elfelejtik. Hat-nyolc hónap múlva ugyanaz a fal a legváratlanabbul összeomolhat.

Münchenből visszatérve leköltöztünk nyáron Balatonfüredre, ahol 1969-ben részletfizetésre kicsinyke garzonlakást vásároltunk. Szoba, fürdő, főzőfülke. Jól éreztük itt magunkat.

Közben a kézirat egyre bővült. Nem mintha gyorsan, termékenyen írnék. Gyötrelmesen nehéz szülés minden írásom. Az anyag részben azzal nőtt meg, hogy felhasználtam két, már megjelent könyvemet, a *Tizenhat év fegyházban*-t és a *Hazatérés 1944*-et. Minden reggel 6 órától délig ültem az íróasztalnál és dolgoztam. Néha délután és éjjel is, ha nem tudtam aludni.

Címet is adtam ekkor már önéletírásomnak: *Nem a tejes csenget.* Ez onnan adódott, hogy mint már másutt írtam, erről 1956. június 27-én a Petőfi Körben a *Tájékoztatás és a sajtó* problémáiról rendezett, a forradalmat szinte megelőző vitán kifejtettem, ami utóbb országos szólásmondás lett: – Olyan szocializmust akarok Magyarországon, ha hajnalban bárkinél csengetnek az ajtón, senkinek ne kelljen rettegnie, hogy az államvédelmiek jöttek érte és elhurcolják. Mindenki bizonyos legyen abban: a tejes csenget. Meghozta a tejet, letette a küszöbre...

1964 nyarától megengedhettük magunknak anyagilag, hogy külföldre járhattunk. Angliába utaztunk. 1966-ban Olaszországba és Közép-Európába. 1967-ben Jugoszláviába. 1968-ban az Egyesült Államokba, Kanadába. Utóbbi utam költségeit Gál András barátom, egykori közellátási kormánybiztossági munkatársam finanszírozta. Salcerék adtak New Yorkban lakást,

kosztot. Egykor talán majd írok e fiatal koromtól öreg koromig tartó, szerte a világban utazási és emberi élményeimről.

Több mint két évig tartó „önkéntes" száműzetésemből 1968. december 10-én Edittel hazatérve, a múlt tragikus eseményeinek hatására és az elkövetkező itthoni, súlyosan alakuló viszonyaim miatt sokszor felötlött bennem: Menni! Menni Magyarországról! Mindent elfelejteni! Nyugat-Európában és Amerikában jártamkor önéletírási szerződésemre mindent ígértek, hogy ottmaradjak. Ostobák! Csak itthon tudok élni!

E sorokat is 1970 szeptemberében Bécs határán, barátom nyári házában vendégeskedve írom. Gyönyörű hely. Alig várom, hogy hazatérőben átléphessem a magyar határt. Itthon bármerre járok az országban, visszatérve a fővárosba, ha meglátom a táblát: Budapest - szívemből érzem, itthon vagyok!

Mégis miért e legyőzhetetlen érzésem? Önmagam előtt is szégyellem. Valahányszor külföldre megyek s elhagyom Hegyeshalmot, amikor megszűnik a magyar országút fehér jelzése és ennek folytatásaként elkezdődik a sárga országúti jelzés, máig úgy tűnik: kapu nyílt meg előttem. Visszatérőben a sárga osztrák jelzéssel mögöttem, mintha kapu zárulna.

Ez a haza pedig ahogyan van, az enyém. Áldoztam és mindig áldoznék érte. Miért mégis, hogy külföldről hazatérőben attól kell tartanom, hogy esetleg örökre csakis fehér sávos marad számomra az országút jelzése?

Edittel 1969 augusztus-szeptemberében autón bejártuk a Skandináv-félszigetet, Bergentől, a fjordokon hajón átkeltünk Skóciába. Különleges, mélyen ható érzésem a találkozásom Lars Lőwyvel, az egyik oslói utazási iroda tulajdonosával. 100 dolláros befizetésemet, hogy Bergenből autóval a tengeren átjussak Edinburghba, azzal vette kiegyenlítettnek: Vas Zoltántól nem fogadok el pénzt!

Hazafelé Londonban megszálltunk az öcsémnél. Megismerkedtem a nyugati világban nagyon elterjedt, igen tekintélyes liberális hetilap, az Observer igazgatójával. Megbarátkoztunk. Lektoráltatta a Marx-Engels-életrajzomat, a *Cserébe a világot.* Lefordíttatta, szerződést kötöttünk angol nyelvű kiadására. Felajánlotta egyben, hogy szerződjem velük az önéletírásomra. Magyaráztam, hogy ezzel most nem foglalkozhatom, előbb be akarom fejezni a Horthy-életrajzot, amin dolgozom.

Arra kért, ha bármikor megírom önéletírásomat, adjam a ki-

adás jogát az Observernek, a nyugati világra. Kedvező szerződést ajánlott, Mivel dátum szerint semmire nem kötelezett, megegyeztünk. Tartalmazott olyan szakaszt, hogy csakis a budapesti kiadás nyomán és azonos tartalommal jelenhet meg.

Hazatérve, a szerződést jóváhagyásra megküldtem az illetékes magyar hatóságnak, a Szerzői Jogvédő Hivatalnak. Vezetője, Tímár István magánemberként megkért, szeretné elolvasni kéziratomat. Azzal adta vissza: megrendítette a tartalma és írásom belső feszültsége. Személyes kérése hozzám az: nem ártok-e vele a pártnak a múlt leplezetlen feltárásával? Ő mint a Szerzői Jogvédő Iroda elnöke úgy látja: ha könyvem angolul megjelenne, millió dolláros bestseller lenne, de nemkívánatos világbotrány a Szovjetunió tekintetében.

Magyaráztam Tímárnak: mennyire nem célom ez. De egyébként is az angol kiadó a kéziratot a szerződés egyik pontja szerint csak a magyar jóváhagyott kiadás nyomán jelentetheti meg. Vagy abban az esetben, ha disszidálnék, külföldre szöknék, és ahhoz jóváhagyásomat adom. Remélem, ezt nem feltételezi rólam. Különösen, hogy néhány napja még Bécsben voltam és most íme, vele feketekávézom.

Tímár mégis riasztotta Aczélt könyvem angol kiadása „világbotrány" lehetőségének következményeivel. Egyben megküldte neki önéletírásom kéziratának másolatát.

Aczél, Tímár riasztása utáni első ijedelmében azonnal visszavonatta az útlevelemet, hogy ne utazhassam egyik barátomhoz Brazíliába, aki utam minden költségét vállalta. Azonnal hívtam Aczélt telefonon. Állította, hogy útlevelem visszavonását nem ő kezdeményezte. Ellenben felszólított arra, hogy eddig elkészült kéziratomat helyezzem valamelyik állami irattárba letétbe és fejezzem be írását.

Természetesen tiltakoztam ez ellen. Levélben próbáltam őt meggyőzni, mennyire helytelen a riadalma, hogy esetleg külföldön megjelentetem írásomat. Ezzel a módszerrel akarja megakadályozni, hogy folytathassam, s a letétbe helyezéssel szándékszik elkobozni tőlem.

„1971. február 24. - Öreg Barátom, Aczél György!...

Szeretném, ha bíznátok absolut loyalitásomban. Írtam önéletrajzomban is, hogy nem vagyok párttag, de ha védenem kellene a mai Kádár-rendszert, máris kérném felvételemet a pártba. S amíg ez a viszonyom Kádárhoz és Hozzád fennáll, önéletraj-

zom csakis az engedélyetekkel fog megjelenni, soha nem akarnám külföldön kiadni.

Itthon és sehol másutt nem akarok élni. Boldog vagyok, hogy az emberséges és reményteljes szocializmus szigete ma Magyarország. Hatvannyolc éves vagyok. Akár egymillió dollárért is hol kapom meg hátralevő éveim tisztes és megbecsült öregségét? Itthon is jóval többet keresek, mint költök. Itthon, ha kimegyek az utcára, még az utcaseprő is köszön. Ki köszönne nekem külföldön? Új hazát keressek talán magamnak hatvannyolc éves fejemmel?

Ha nem kapom meg az útlevelemet, hát itthon maradok. Nagyon keserű szívvel, mert én nem érdemlek Tőletek bizalmatlanságot. Csakis kiérdemelt megbecsülést, mert a bevezetőben említett politika értelmében szívvel-lélekkel mellettetek vagyok.

S minek az esetleges kultúrbotrány? Hiszen összes barátaim tudják, hogy készülök külföldre, és önéletrajzom miatt itthon tartotok.

Édes Gyurim! Ne bántsatok olyan valakit, aki szívvel-lélekkel a Tietek. Önéletírásom minden sora ezt célozza. S ismétlem, soha engedélyetek nélkül külföldön meg nem jelenik. Itthon akarok élni, büszkén, felemelt fejjel. Nyugodtan kiadhatjátok útlevelemet. Becsületemet kötöm ahhoz, hogy napra itthon legyek. (Persze hadd ismételjem meg, keserű szívvel írom levelemet, merthogy ez velem megtörténhetett! Így félreismertetek!)

Nos mindegy! Bízzatok bennem és én is Bennetek!..."

Nem kaptam meg útlevelemet. Ez ellen csak Kádárhoz fordulhattam volna. Nem tettem, mert ha Aczél mellett foglal állást, nehezebben tudtam volna később az ügyet Aczéllal rendbe hozni.

Kialakult helyzetemről 1971. május 7-i dátummal informáltam Illés Endrét, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatóját.

„Kedves Endre. Nem kerestelek fel az elmúlt hetekben. Nem akartalak terhelni önéletrajzom miatti súlyos gondjaimmal. Aczél György hivatalosan közölte velem, hogy könyvem nem jelenhet meg. Sőt, számomra teljesen érthetetlenül attól való félelmében, hogy esetleg disszidálok és kint adom ki könyvemet, ami nagyon is kellemetlen következményekkel járhat a pártvezetésre, visszavonta a feleségem és az én útlevelemet. Már ösz-

szecsomagoltan indulni készültünk Brazíliába, amikor mindezt közölte velem.

Bizalmasan írom mindezt Neked, mert Aczél valósággal könyörgött, hogy súlyos politikai okokból ne publikáljam e hallatlan sérelmemet. Közölte ugyanakkor - amint ebben vele már régebben megállapodtam és Te is tudsz erről -, nehogy anyagi károsodás érjen, teljes összegben, 10000 példányra kivetítve kifizetteti a Szépirodalmi Könyvkiadóval a szerződés alapján nekem járó teljes összeget.

Kiadásra betiltott könyvem jelenlegi terjedelme 800 oldal, 40 ív. Szerződésünk értelmében és az általad is ismert, Aczél Györggyel történt megállapodás alapján kérlek a könyvem után nekem járó teljes összeg kifizetésére.

Addig folytatom munkámat. Remélve a legjobbakat, meleg barátsággal ölellek..."

Aczél ígérete ellenére az anyagiak rendezése elmaradt. Nem kaptam meg a pénzt a Szépirodalmitól.

Aczél Györggyel eddig részben közös volt a baráti körünk. Főként Illyés Gyulával, Déry Tiborral. Ezt most részemről Aczél tekintetében megszakítottam. Széles körben terjesztettem róla írásomat a velem és kéziratommal elkövetett gyalázatosságairól, s ebben számára nem éppen örvendetesen ismertettem múltjának és jelenének szerintem sötét pontjait. Nagyon kellemetlenül érintette. Illyésnél és Dérynél kezdeményezte, hogy fékezzék hadjáratomat ellene.

Békét akartam én is, s arra gondoltam, ezzel valamilyen módon elősegíthetem előbb-utóbb kéziratom megjelenését. Ennek érdekében Illyéssel és Déryvel szinte együtt fogalmazott levelet írtam Aczélnak:

„Balatonfüred, 1971. aug. 14. Szombat.

Aczél Györgynek.

Minden könyvnek van története. Vegyük kölcsönösen epizódnak, amit önéletírásomnal kapcsolatban egymás ellen tettünk. Életem nyugalma és írásom védelmében igyekeztem visszszaütni. Pedig közös barátaink: Illyés Gyula és Déry Tibor tanúsíthatják, mily nagyra becsülöm kultúrmunkásságodat a haza érdekében, a mai Kádár-rendszer politikájának érvényesítéséért.

Hatvannyolc éves fővel egyre inkább megértem és szeretem ezt a magyar hazát. Megbecsülöm azokat, akik az ország élén ily

nehéz helyzetben helyes politikával igyekeznek cselekedni érte. Ebben találkozik a nép nagy többségének érzése a Kádár-pártvezetés politikájával - az enyémmel is.

Nem kívánom önéletírásom kiadását jelenleg sem itthon, sem külföldön. Írást erről jogász által is fogalmazottan annyit adhatok, amennyit kívántok. Mit sem jelentene, mert ha úgy kívánnám, és valamely tragikus fordulattal a haza érdekében politikailag úgy tartanám szükségesnek, úgy mégis kiadnám. Nem érdekelne ez esetben semmiféle bűnvádi retorzió. Soha, de soha, akkor sem disszidálnék azonban a felelősség elől a hazából. Hazafiként itthon vállalnám érte a politikai és bűnvádi felelősséget. A párt és a haza sokat szenvedett (elnézést a kifejezésért) „hőse" itthon állnék ki a nép, a haza ügyéért. De miért lenne ma ilyesmire szükség? Amikor csakis a ti, a nép érdekeit képviselő politikátok mellé állok és állhatok.

Kérlek, e levelemmel zárjuk le a köztünk keletkezett ellentéteket. Gondoskodom arról - miként eddig is megtettem -, nehogy kéziratomat külföldön felhasználják. Sőt, kívánságod szerint a kéziratot Londonból rövidesen hazahozom. Köszönöm, hogy ennek érdekében elősegíted útlevelem és Edit útlevelének kiadását. Ez esetben természetesen az év elején elmaradt brazíliai utamat a jövő tavaszra hagynám. Kérem ehhez is az intézkedésedet.

Remélem, levelem vételével kölcsönösen elfelejtjük az elmúlt néhány hónap félreértéseit, kölcsönös bosszúságát, helyreáll régi baráti kapcsolatunk, amit szívesen vennék..."

Aczél ígérete ellenére sem kaptam meg útlevelemet. Nem hoztam így haza kéziratom Londonban levő példányát, a szerződést sem mondtam fel az Observerrel.

Aczél eljárása után másfél év telt el keserűségben, de töretlen munkásságommal. Önéletírásomnak éltem. Megírtam neki: ragaszkodom ahhoz, hogy megfelelő cenzúra után a Szépirodalmi Kiadóval kötött érvényes szerződésem szerint megjelenjék. Ezt annál is inkább követeltem, mert az Observer értesített: szerződésünk értelmében a magyar kiadás megjelenése után azonnal kész önéletírásomat angolra fordítani és kiadni.

Aczél e követelésemmel, hogy jelentesse meg kéziratomat, nehéz helyzetbe került, annál is inkább, mert megfenyegettem, ha nem adják ki magyarul, kiadom angolul, vállalva ennek minden következményét. Az élére állított helyzet elsimítására el-

küldte hozzám régi bizalmasát és barátját, Kardos Györgyöt, a Magvető Könyvkiadó igazgatóját. Jusson velem valamilyen megegyezésre. Mindenekelőtt vegye át az önéletírásomra kötött szerződést Illés Endrétől, akit Aczél politikailag nem tartott megfelelőnek könyvem megszerkesztésére. Viszont erre teljességgel alkalmasnak vélte Kardost. Amiatt is, mert az esetleges vitatott kérdésekben az ő szellemében fog eljárni.

Nekem annyiban máris előnyös volt ez a kapcsolat a Magvetővel, hogy kifizette a Szépirodalmi Kiadótól máris járó jelentős összegű szerzői tiszteletdíjam egy részét. Minden másban nehezen indult az együttműködésem Kardossal. Mindenekelőtt mit sem tett a neki átadott kéziratom rövid határidejű megszerkesztésére, amit pedig vállalt. Húzta-halasztotta. Sürgető leveleimre nem válaszolt. Telefonon nem lehetett elérni. Levélben tettem ezt szóvá.

1972. április 21-én nagyon kellemetlen hangú levélben válaszolt. Öt nappal később, április 26-án azt írtam neki:

„Eddigi kiadómmal, a Szépirodalmival minden tekintetben nagyon elégedett voltam. Mint Te is ismered az ügyet, a Magvetővel úgy kerültem kapcsolatba, hogy Aczél György barátod érdekében és az ő megbízásából beszálltál a köztünk keletkezett konfliktus elintézésébe. Nem kifogásoltam személyedet és közvetítésedet. Annál is inkább, mert az első nagy haragom elmúltával nem is akartam az Aczél-ügyet amiatt sem tovább élezni, mert helyeslem Kádár általános politikáját és a párt Aczél által irányított kultúrpolitikáját. Ez a kiélezett ügy így nemcsak nekem ártott volna.

S most minek ijesztel azzal édes Barátom, hogy a Veled való kapcsolatomnak köszönhetem – idézem –, hogy nem került sor ellenem olyan adminisztratív intézkedésekre, amelyekre az én magatartásom bőségesen okot szolgáltatott volna.

Ki vagy te Kardos György, milyen párt, illetve állami fórum, hogy megfenyegess, ijesztgess, hogy nekem ilyesmit merhetsz írni? S ha mégis úgy érzed, hogy az adminisztratív intézkedések mellőzésében közbenjártál, ezt sem az én érdekemben, hanem csakis jóbarátod, Aczél György érdekében tetted. Én ilyesmitől ma sem tartok, nem vagyok ijedős!…”

E levelemet Kardoshoz másolatban megküldtem Aczélnak. Egyidejűleg 1972. június 28-án Balatonalmádiból, ahol nyaraltam, levelet írtam Aczélnak:

„Megnyugvással tartom baráti egyezségünket. Ami és ahogyan történt, lezártám. Külföldi utazásom kérdését is csakis amiatt nem bolygatom, mert az az érzésem, az 1971. március utáni bonyodalmak hevében útlevelem visszaadásának ügye, kötelező ígéreted ellenére – talán kiesett a kezedből. Nem akarlak emiatt esetleg nehéz helyzetbe hozni. Őszinte baráti válaszodat kérem: ha ma az az érzésed, hogy az 1971. márciusi bonyodalmak nyomán nem kapnám meg az útlevelemet, már most őszintén írd meg.

Szívesen elutaznék amiatt is, mert a tavasszal leszek hetven éves. Ötven éves forradalmár pályafutásom során soha nem volt szerencsém a születésnapi évfordulómmal. Ötven éves koromban Komlón voltam száműzetésben. Hatvan éves koromban két év romániai száműzetésből érkeztem nemrég haza. Most itt a hetvenedik születésnapom és vele az életrajzom miatti teljes, ok nélküli félreértésekből kirobbant bonyodalom. Utálom már eleve a károrvendőket, akik majd sajnálkozva mondják: Íme, így fizet a hetvenéves Vas Zoltánnak a párt...

Pedig hidd el, ez a párt nekem ugyanúgy szívügyem, mint volt a börtönökben, a fronton és bármikor életem során. Örvendek veletek a sikereknek, reménykedem a nehézségek legyőzésében. Bármily keserű írás is az önéletrajzom, csakis az Eszmét akarom vele szolgálni. És a teljes igazsággal is. Egykor majd megjelenik...

Aczél telefonon magyarázkodott. Tudomásul vettem, mert békét akartam vele.

Balatonfüreden közben továbbra is szorgalmasan dolgoztam könyvem kéziratán. Illyés Gyula a nyarat általában Tihanyban töltötte. Több évtizedes a barátságunk. Budapesten és a Balatonnál is időnként összejártunk.

Felajánlottam, hogy olvassa el a kéziratot. Szívesen megtette. Egybeesett ez az időpont azzal, hogy ő és felesége, Flóra esztendőnként visszatérően, augusztusban meghívja csigavacsorára a tihanyi és balatonfüredi baráti körét. Mindketten nagy mesterei a franciásan csakis nagyon bonyolultan elkészíthető ételnek. Részt vett a vacsorán a magyar irodalom három legnagyobbja: a házigazda Illyés Gyula és felesége, Lipták Gábor, a Balaton kíváló ismerője és írója. A szomszédos községben lakó orvos-költő: Józsa Tivadar, továbbá a feleségek, egy francia házaspár, Edit és én.

A csigavacsora után borozgatás, beszélgetés közben Illyés Gyula megkopogtatta az asztalt. Csöndet kért. Nagynevű vendégei jelenlétében valósággal felmagasztalt, történelmi jelentőségűnek mondotta írásomat.

Ősszel, visszatérve Budapestre, Déry néhány nap múlva felhívott telefonon. Közeli szomszédok voltunk. Menjünk sétálni a környéken - javasolta -, el akarja mondani véleményét a kéziratról, amelyet időközben elolvasott.

Könyveddel, Zoltán, hályogot operálsz, mint Mikszáth kovácsa, aki nem volt orvos. Te nem vagy igazi író. Időnként csapnivaló a stílusod. Mégis, operálj bátran tovább. Ne remegjen a kezed, miközben írásoddal látóvá teszed a népet az elmúlt korszakról...

Nagy hasznomra Déry kitért kéziratom hiányosságaira. Több mint négy hét munkát adott ezzel, míg kijavítottam. De ennek csak örültem.

Illés Endre is elolvasta a kéziratot. Levelet írt hozzám:

Izgalmas, félelmetes élmény az írásod! Másodszor is végigéltem azokat az éveket. Akkor a nézőtérről gyanútlanul, de most a színfalak mögött is szemlélhettem a történelmet...

Illyés Gyula később, készülő új könyvével *(Beatrice apródjai)* kapcsolatban másodszor is elkérte könyvemet, s elolvasta. Azzal biztatott: Önéletírásoddal, Zoltán, az elmúlt huszonöt év igaz történelme krónikásaként a haza becsületének megmentését szolgáltad. Az utókor nagyon hálás lesz neked érte. Ne tarts attól, hogy nem jelenik meg. Ezer év tapasztalata, hogy a föld mélyébe rejtett aranyat és az írott cserepet mindig kiveti a föld. Önéletírásoddal is így lesz. Előbb-utóbb megjelenik...

1973. január 15-én levelet írtam Aczélnak. Megköszöntem, hogy ígéretét betartva, megkaptam a kéziratért járó honóráriumot. Ezzel olyan anyagi hátteret biztosított számomra, hogy nyugodtan dolgozhatom. Lehetővé vált, hogy az időközben megjelent *Őfelsége szárnysegéde* és a *Horthy vagy a király* kötetek némi szövegbeli kiegészítéssel, most már együtt, *Horthy* címmel megjelenhessen.

Ez így együtt mindössze az első kötet volt, szándékomban állt - önéletírásomat befejezve - megírni Horthy életét 1957-ig, a haláláig. Ehhez sajnos máig nem jutottam hozzá. Nem anyagi okok miatt, hiszen az eddig felvett tiszteletdíjakból és balatonfüredi üdülőm eladásából villát építettem Balatonalmádiban az

Öreghegyen. Elhúzódó önéletírási munkám miatt nem jutottam hozzá Horthy-könyvem II. kötete megírásához.

Levelemben Aczélhoz, felvetettem önéletírásom megjelenését. Kértem, szakítson időt a kézirat elolvasására. Minden jó könyv története az, hogy előbb-utóbb megjelenik - írtam. Bár ő lenne az, aki önéletírásom megjelenéséhez a „szabad" jelzést megadná.

Ígéretét bírtam, hogy rendezi utazási ügyemet. Most, hogy önéletírásom befejezéséhez közeledtem, kértem: kapjak útlevelet. Nem teljesítette kérésemet. Arra gondoltam, várok még egy ideig, akkor élesen felvetem a kérdést. Hogy ezt nem tettem, az is befolyásolta, hogy 1973. február 15-én meglepő levelet kaptam a munkaügyi minisztertől:

A Központi Bizottság Titkársága 1973. február 5-i ülésén megvizsgálta a felszabadulás után kormánytisztséget betöltő és ma már nyugállományban levők nyugdíjának mértékét. Annak érdekében, hogy a régebbi nyugdíjak közelebb kerüljenek a jelenleg adható miniszteri nyugdíjakhoz, a Titkárság az Ön ellátását 6500 forintra emelte fel. A nyugdíjemelés nem érinti a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata kitüntetése alapján járó kiegészítést, ezt a most megállapított összegen felül továbbra is folyósítják, így összes nyugellátása 7520 forint lesz..."

Kéziratom állandóan két példányban forgott közkézen. Egyrészt barátaim hadd ismerjék meg a munkámat. De amiatt is, hogy az önéletírásomban szereplő kortársaim jóváhagyják a róluk írottakat. Aczél felkért: ne terjesszem a kéziratot - de ezt továbbra is megtettem.

Közeledett 1973. április 4-e. Keleti Márton, Máriássy Félix, Kovács András, akiknek alkalmuk volt eddig elolvasni önéletírásomat, arra kértek: írnék forgatókönyvet a korszak történetéről. Nem vállaltam, ehhez nem értek.

Zolnay Pál rendező mégis erősködött, megírja ő a forgatókönyvet. Ehhez több példányban lett volna szüksége a kéziratra. Én legfeljebb egy példányban tudtam rendelkezésére bocsátani. Sokszorosítani xeroxon vagy más sokszorosítón olyan írást, mint a kéziratom, nem volt lehetséges. A kézirat legépelése heteket vett volna igénybe.

Megoldásként javasolta Zolnay: elküldi hozzám az egyik filmes munkatársát. Lakásomon lefényképezi a kéziratot. Örül-

tem ennek a lehetőségnek, reméltem, én is hozzájutok egy filmkópiához. Ez alkalmas esetleg külföldre küldésre. Amiatt, mert az utóbbi időben a viszonyom Aczéllal láthatóan rosszabbodott. Kardos leveléből is kitűnt: az „adminisztratív intézkedéseket", amelyeket állítólag ő hárított el a fejem fölül, nyilván valaki neki sugallta, nem önszántából írta. Egyre bizonytalanabb helyzetben láttam kéziratomat. Régi illegálisként megtanultam, hogyan kell vigyázni erre.

Mint utóbb kiderült, a Zolnayval folytatott beszélgetésemet a lakásomon a Belügyminisztérium vizsgálati osztálya lehallgatta. Elhatározták, hogy velem kapcsolatos további céljaik érdekében közbelépnek. Idézem erről a jelentést:

„A lefolytatott nyomozás során megállapítást nyert, hogy Vas Zoltán „Nem a tejes csenget" címmel önéletrajzi regényt írt. A kéziratot több példányban készítette el, és egy-egy példányát ismerőseinek, barátainak elolvasás végett átadta.

1969-től folyamatosan több nyugati kiadónál engedély nélkül szerződést kötött emlékirata kiadására. A kiadóknak a kézirat példányait rendelkezésére bocsátotta. A kézirat egyes részei, különösen az 1956-os ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatos része a magyar népköztársaság szövetségi, barátsági és együttműködésre irányuló nemzetközi kapcsolata - elsősorban a Szovjetunióval való kapcsolata - elleni gyűlölet felkeltésére alkalmasak.

Gyanúsított fenti cselekménye alkalmas a BTK 127. §-a I. bekezdése c. pontjába ütköző *izgatás* megállapítására..."

1973. február 16-án, pénteken délután autón Edittel elmentünk a filmes lakása elé. Láttam kijönni a ház kapuján. Kinyitottam autónk hátsó ajtaját, hogy beüljön. Váratlanul emberek kerültek elő, megragadták a felszerelésével együtt és a mögöttünk álló személygépkocsihoz hurcolták. Betaszították, elhajtottak.

Tudtam, hogy ezt csakis a Belügyminisztérium vizsgálati osztályának tisztjei tehették. Akkor pedig az ügynek a személyemet illetően folytatása lesz. Éjfél után Zoltay meglepetésemre felhívott telefonon. Elmondta, őt és neves filmoperatőr barátját, Ragály Elemért, közös filmjük forgatása közben belügyiek magukkal vitték a Gyorskocsi utcába, a Belügyminisztérium vizsgálati osztályának székhelyére. Rólam faggatták őket. Több órás kihallgatásuk és jegyzőkönyvi vallomásuk után távozhat-

tak. A filmes is velük mehetett haza, akit délután autón elhurcoltak.

A jó hír dacára veszélyben láttam önéletírásom kéziratát. Vasárnap délelőtt elvittem egyik barátomhoz, hogy nála biztonságba helyezzem.

20-án, kedden reggel 8 órakor négyen csöngettek lakásom ajtaján: a Belügyminisztérium vizsgálati osztályának tisztjei. Bölcsházy őrnagy vezette őket. Határozatot olvasott fel, amit aláírtam: Alapos a gyanú, hogy Vas Zoltán a lakásán bűncselekménnyel kapcsolatos anyagokat rejteget stb....

A büntető törvénykönyv szerint az „izgatás" elkövetéséhez nem szükséges egyéb, mint hogy legalább két személy elolvassa az anyagot. Ilyen személyekről a vizsgálati osztály - hogy látszólag törvényes keretet adjon az ügynek - máris gondoskodott. Barátaim közül írókat, kritikusokat, mintegy 30-ukat beidézték a Gyorskocsi utcába. Kihallgatták őket: olvasták-e a kéziratot? Közölték velük, hogy ebben én „izgatást" követtem el.

Utóbb kiderült, a beidézettek valamennyien olyanok, akikkel az elmúlt utolsó két-három héten volt telefonkapcsolatom. Beidéztek azonban a telefonlisták alapján olyanokat is, akiknek fogalmuk sem volt: miről kell tanúskodniok. Nem látták a kéziratot.

Megnyugvásomra az a barátom, akinél a kézirat példányát elhelyeztem, nem volt a beidézettek között. Utóbb a barátaim büszkélkedtek azzal, hogy megtisztelték őket ügyemben a kihallgatásukkal, segítségüket ajánlották.

A lakásomra érkezett Bölcsházy Ottó őrnagynak és társainak - egy Varga nevű őrnagy is volt köztük - bőséges anyag állt rendelkezésére, hogy a délelőtt folyamán a kéziratról faggassanak. Sem Edit, sem én terhelőt magunkra nem vállaltunk. Sikertelen faggatásuk után déltájt felszólítottak, menjünk velük a Belügyminisztérium vizsgálati osztálya székházába, a Gyorskocsi utcába. Editet is, engem is vádlottakként külön-külön vizsgálati szobákban hallgattak ki. A vád a már említett „szovjetellenes izgatás" volt. Aggasztott közben, hogy Edittől nem tudtak-e meg valamit a kézirat hollétéről. Bátran viselkedett. Nem tudtak tőle semmit kicsalni.

Vallatásunk este 8 óráig tartott. Visszahoztak a lakásunkra. Közölték: házkutatást tartanak. Mutatták utasításukat erre: lefoglalják önéletírásom minden fellelhető kéziratát.

A házkutatás éjjel három óráig tartott. Minden kéziratot, levelet, írást lefoglaltak. Kivétel volt egy mappa, amelynek felirata: „Levelezésem Kádárral, Aczéllal". Úgy vélték: nem lenne tanácsos, ha elolvasnák, elkoboznák. Ellenben a jegyzőkönyv szerint a lakásról a házkutatást szenvedő és a tanúk egyetértésével, számlálás nélkül elvittek két bőröndnyi iratot.

Nem tudtunk közben arról, hogy egyedül élő, hetvennyolc éves anyósomnál éjjel szintén házkutatást tartottak. Miután nem találták nála a kéziratot, távoztak. Megírom Varga őrnagy gyalázatosságát: amikor anyósom éjjel egy órakor felhívott telefonon, hogy elmondja: mi történt vele, és megkérdezze, velünk mi van? Azt válaszolta: Akit maga keres, az már nincs itt... Csak a házkutatás végeztével tudtuk megnyugtatni anyósomat - mert nem engedtek a telefonhoz -, hogy itthon vagyunk.

Lakásomon másnap egyetlen papírdarab sem emlékeztetett eddigi munkásságomra. Munkám tekintetében mégsem adtam meg magamat. Elkeseredett hangulatban bár, másnap délelőtt folytattam visszaemlékezéseim írását.

Tiltakozva felhívtam Aczélt telefonon. A leghatározottabban kijelentette: semmi köze a történtekhez. Magához kéretett. Kifakadt Biszku szerinte pártellenes frakciós vonala ellen. Tudja, hogy őt is el akarják távolítani a Politikai Bizottságból, mert Kádár hűséges munkatársa. Még inkább kifakadt amiatt, mert Biszkuék ekkor már Komócsin vezetésével, ahogyan magukat nevezték: „munkásellenzékként" Kádár eltávolításán is működtek. Azzal vádolták, hogy nem képviseli eléggé a munkásosztály érdekeit. Ezt szerintük az akkor elkezdett, Nyers Rezső, Fehér Lajos politikai bizottsági tagok által és mások bevonásával kezdeményezett nagyszabású gazdasági reformpolitika is bizonyítja. Szerintük ez ugyancsak nem a munkásosztály előnyét szolgálja.

Átmenetileg Biszkuék győztek. Megbuktatták a gazdasági reformpolitikát. Legfőbb képviselőit is a Politikai Bizottságban. Elérték, hogy 1974. március 19-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága felmentette Aczél Györgyöt, Nyers Rezsőt és Fehér Lajost a Politikai Bizottság tagsága alól. Aczél alacsonyabb, miniszteriális munkabeosztásba került.

E határozatokkal egyidejűleg a Központi Bizottság Kádár javaslatára 1975. március 17-22-ére összehívta a párt kongresszusát. Ez a még mindig jelentős erejű Biszkuék feletti részleges

győzelemmel végződött. Kádár elérte, hogy a kongresszus Aczél Györgyöt visszavette a Politikai Bizottságba, megbízta a kormány miniszterelnök-helyettese tiszttel. Nyers Rezső kijelentette: nem kívánja visszavételét a Politikai Bizottságba.

A házkutatást követő másnap délelőtt Bölcsházy őrnagy értem jött, hogy elkísérjen a Gyorskocsi utcába. A Legfelsőbb Ügyészség egyik vezető megbízottja kéretett. Közölte velem: Elkövettem a BTK 127. §-a 1. bek. c. pontjába ütköző „izgatást". Mégis, mint a Legfelsőbb Ügyészség megbízottja, eltekint az eljárás megindításától. Elhatározásánál figyelembe veszi idős koromat és szerinte állítólagos „megbánó" magatartásomat. S ahogy megint csak sajátosan kifejezte magát: Figyelembe vette a szerinte a bűncselekményem elbírálásakor a személyemben meglévő, csekélyebb társadalmi veszélyességet. Közölte velem, hogy mindezt figyelembe véve, esetemben a büntető eljárás céljai a legenyhébb büntetés kiszabása nélkül is elérhetők...

Dühös voltam. Megmondottam neki: hiába nagylelkű, hogy nem indít eljárást ellenem. Segítségével a Belügyminisztérium vizsgálati osztálya végrehajtotta a házkutatást, elvitte a kéziratait.

Persze az államvédelem nem sejtette, hogy egy példányt teljes szöveggel megmentettem.

Elhatároztuk, hogy Edit erről másolatot készít. De ezt csak májustól kezdhettük el, amikor leköltöztünk a Balatonra. Volt itt jó előre elkészített rejtekhelyem. Mivel budapesti lakásunkon a belügyiek a legkülönbözőbb ürügyekkel és időben felkerestek, ezt a Balatonon is megtehették, ezért Edit a legnagyobb óvatossággal csak kora hajnaltól reggel nyolc óráig és este hat óra után készített sűrűn gépelt hat példány másolatot. A bekezdéseket csak négy üres betűvel jelezte, hogy minél kevesebb oldalszámot foglaljon el a kézirat.

Így összetömörítetten és vékony papíron a kézirat alkalmas lett a külföldre kiküldésre. Ezzel régi illegálisként mindig számoltam, ha meg akartam őrizni a kéziratot. Sőt, egy másolatot máris átadtunk egy budapesti barátunknak. Elvitte a nyaralójába és gondosan, vízhatlanul becsomagolva elásta a kertjében.

1974. augusztus 12-én Balatonalmádiban reggel kilenc óra tájt már a teraszról láttuk az autón érkező Bölcsházy Ottó őrnagyot és kíséretét. Házkutatást tartottak. Nem találtak semmit. Vallatásra bevittek bennünket a veszprémi rendőrségre. Ér-

demleges választ sem tőlem, sem Edittől nem kaptak. Pedig olyan vallatási módszert is alkalmaztak, hogy egy barátunk fényképét mutatták, amint éppen a kertben a füvet nyírja. Nálunk üdült néhány napig a feleségével. Figyelték tehát a házat. Feltűnt nekünk már egy napok óta a kert közelében álló zöld kis roncs autó, ami senkihez sem tartozott. Zaklató körülmények között ezt a barátunkat is kihallgatták, mit tud a kéziratról. Fogalma sem volt, miről kérdezik.

Estefelé, hogy a veszprémi rendőrségről a jegyzőkönyv felvétele után visszavittek a lakásunkra, Edit teljesen összeomlott. Megvigasztalására a leghatározottabban közöltem vele: - Ma csatát nyertünk. A pártban az államvédelmet irányító Biszkuék kezdeményezésére indult ez az újabb rendőrségi eljárás. Kádár nyilván nem tud erről. Ez az újabb zaklatásunk jogot ad nekem arra, hogy megindíthassam a harcot békességünk és nyugalmunk kivívása és a kéziratom hivatalos visszaszerzése érdekében.

A házkutatás estéjének különlegessége egyébként az volt, hogy Illyés Gyuláékat és Déry Tiborékat vártuk vacsorára. Amint megjöttek, elmondtam nekik a nálunk aznap történteket. Megdöbbenéssel hallgatták.

Főtt étel helyett némi kolbász, kenyér, vaj, zöldpaprika akadt csak otthon. Vacsora után arra kértem őket: ettől a naptól tekintsenek el a barátságunktól. Harcot indítok minden módon, akár Kádár ellen is a nyugalmamért, a békességes életemért. Ellenezték lépésemet. Sőt Déryék máris meghívtak harmadnapra Illyés Gyuláékkal együtt Editet és engem is, ahogyan mondották „békítő" ebédre.

E megbeszélésünkön is megmaradtam a magam álláspontján. Ők viszont, akik Biszkuék tekintetében ugyanúgy vélekedtek, mint én, ragaszkodtak ahhoz, hogy Aczél támogatásával harc helyett békés egyezségre jussak Kádárral.

1974. augusztus 14-én levelet írtam Kádárnak:

„Tegnap újabb házkutatás volt nálam. Feleségemet és engem újból elvittek, immár a veszprémi rendőrségre. Mindez és barátaim további zaklatása is tűrhetetlenné teszi életemet.

Ma már azon a ponton vagyok, hogy félek. Gondolkodom, nem lenne-e a legjobb védelmem és üldöztetésem ellen magamhoz kéretni a magyar és a nyugati sajtó képviselőit és elmondani: mi történik velem azóta a három és fél év előtti, 1970. március

5-i nap óta, amikor Aczél György törvénytelenül elvette tőlem és feleségemtől az útlevelet, lekényszerített, úgyszólván a repülőgépről. Tudom, hogy ez tőle megfontolatlan és azóta megbánt lépés volt. Tulajdonképpen azóta nincs vége az államvédelem általi üldöztetésnek.

Szerintem önéletírásom megjelentetése csak használna a Rákosi-múlt tisztázásának. Megrendítené könyvem hazai olvasóit, de hiszem, egyben közelebb hozná ahhoz a párthoz és vezetéshez, amely ezt a tisztázatlan Rákosi- és sztálinista múltat felszámolta.

Ha Nyugaton adnám ki a kéziratomat, tudom, ezzel részben ellenkező hatást érnék el. Most mégis, a meg nem szűnő üldözésem hatására az elé az önmagammal küszködő döntés elé kerültem, ki kellene adatnom Nyugaton... Mert vétkes az az író, aki üldözése és jobb meggyőződése ellenére hallgat...

Kádártól, a párt főtitkárától a hozzá írt levelemre nem kaptam választ. Elhatároztam, ha választanom kell, hogy miért kerülök börtönbe, tegyék azt velem az önéletírásom megjelentetéséért, ne pedig mert tehétetlenül várom sorsomat.

Az egyik nyugati barátom ekkor már beajánlott Svájcban az egyik legnevesebb ügyvédi irodához. Több oldalas levélben fordultam hozzájuk. Ennek lényege:

Felkérem Önöket, szerződésileg sürgősen készítsék elő önéletírásom kiadását nyugati nyelveken. A szerződés természetesen csak aláírásommal léphet érvénybe. Máris felhatalmazom azonban Önöket arra, hogy a szerződés az aláírásom és jóváhagyásom nélkül azonnal érvénybe lépjen, ha letartóztatásba kerülnék. Szigorúan meghagyom, ha közben akár a saját aláírásommal, vagy a feleségemtől, vagy bárkitől olyan értesítés érkezne Önökhöz, hogy önéletrajzi szerződésem megkötésének megbízását visszavonom, illetve a kéziratot küldjék vissza, ezt nehogy megtegyék. Nem hinném, hogy visszavonó aláírást tőlem bármilyen kényszerrel kicsikarhatnának, mégis esendő az ember. Hetvenkettedik évemben, ki tudja, gyenge lehetnék, megtörik az ellenállóképességem. Emiatt a kéziratot semmiképp ne küldjék nekem vissza. Jelenjék meg Nyugaton.

Halálom esetén a feleségem jogosult minden intézkedésre. Egyedüli örökösöm is. Arra mégsem jogosult, hogy a könyvem nyugati kiadása megbízatásomat Önöknél visszavonja...

A svájci ügyvédi irodához írott levelem példányait három

különböző helyen adtam fel postára. Utóbb kiderült: a Balatonalmádiban és Balatonfüreden feladottakat az államvédelem elkapta, lefoglalta. Mivel a levelek ajánlottak voltak, a posta nekem utóbb kártérítést fizetett. A harmadik példányt messze Balatonalmáditól, a másik megyében adtam fel. Eljutott a címzetthez.

Csak sejtem, hogy elfogott leveleim mekkora zűrzavart okoztak az államvédelemnek és nyilván a pártközpontban. Aczél György megbízásából máris megjelent nálam Kardos György, a Magvető Könyvkiadó igazgatója. Szerződést ajánlott kéziratom hazai kiadására.

Közben megtudtam: Kádár amiatt nem válaszolt levelemre, mert négy hét szabadságra utazott. Emiatt a hozzá intézett levelemre Óvári Miklóstól, a párt Központi Bizottsága titkárától kaptam választ. 1974. szeptember 6-án arról értesített, hogy a Kádárhoz írt levelemben foglalt kérdésekkel ő foglalkozik. Egy héttel később, szeptember 12-én ugyancsak levélben arra kért: keressem fel a Központi Bizottság székházában.

Óvári közbelépésével, Kádár és Aczél egyetértő jóváhagyásával óriási fordulat következett be az életemben. Erről többször tárgyaltam Óvárival, Aczéllal. Mindezt nem részletezem. 1974. szeptember 30-án e tárgyalásokról és a kapcsolatos megállapodásokról összefoglaló levelet írtam Óvárinak:

Köszöntem, hogy közreműködésével az alábbi feltételekkel véget ért az önéletrajzom miatti párt- és rendőrségi üldözésem.

Ennek feltételeként a Belügyminisztérium utasítást ad, hogy az ellenem indított szovjetellenes izgatási eljárás megszűnjék. Visszaszolgáltatja a két ízben házkutatás alkalmából elvitt kéziratait, írásaimat, az általuk azóta is lefoglalt leveleimet.

Tudomásul veszem, hogy Kardos György, a Magvető Könyvkiadó igazgatója a kéziratot jelenlegi formájában nem tartja alkalmasnak a kiadásra. Hozzájárulok azokhoz a módosításokhoz, amelyeket szükségesnek lát. Nevezetesen, hogy a kéziratból - az elfogadható részek megfelelő szerkesztésével - kiadásra alkalmas könyvet megjelentessen.

A Magvető Könyvkiadó - külön szerződés alapján - kifizeti számomra a teljes kézirat maximális szerzői honoráriumát, melynek ellenében a kézirat összes eredeti és módosított példányait, beleértve a külföldről visszaszerzendőt - kivéve a munkapéldányomat - átadom a kiadónak. A kiadó igazgatója ezeket

zárt anyagként való kezelésre és megőrzésre a Párttörténeti Intézet rendelkezésére bocsátja.

Kötelezem magamat arra, hogy kéziratom megjelentetésére külföldi kiadónak csak a kézirat magyar nyelvű kiadása és azzal teljesen azonos szövegben adok hozzájárulást.

Köteleztem magam arra is, ha akaratom ellenére – mivel saját hibámból, a törvényes rendelkezések megszegésével a kéziratot én juttattam külföldre –, ha a kézirat vagy annak egyes részei bárhol megjelennének, azoktól a nyilvánosság előtt haladéktalanul elhatárolom magamat.

Visszakaptuk útlevelünket azzal, hogy utazzam Svájcba. Vonjam vissza személyesen az ügyvédi irodánál a kéziratom nyugaton való kiadására szóló megbízatásomat. Hogy Óvári mindezt elintézte, levelet írtam Kádárnak. Megköszöntem neki, hogy most már itthon, üldöztetés nélkül, nyugalomban élhetek.

Elutaztunk autón, Bécsben megálltunk néhány napra. Felhívtam innen a svájci ügyvédi iroda tulajdonosát, hogy megbeszéljem vele berni találkozásunkat. Úgy adódott, hogy neki éppen Bécsben volt dolga. Felajánlotta: itt találkozzunk. Munkájáért nem fogadott el ellenszolgáltatást. Örömmel mondotta: többet jelent neki az, hogy a haladás nevében segíthetett.

Bécsből Münchenbe mentünk. Meglátogattuk itteni, igen széles baráti körünket. Itt és másutt a világban e baráti kapcsolatok úgy keletkeztek, hogy a volt úgynevezett emigránsok, akik ekkor már szabadon hazajöhettek látogatóba, amikor itthon felkerestek, mindig örömmel fogadtam őket. Sokukkal összekötött régebbi munkakapcsolatom.

Münchenből Londonba autóztunk az öcsémhez. Négy éve nem találkoztunk.

Máris terveztük következő utunkat az Egyesült Államokba. Gál András barátom fizette az útiköltséget. New Yorkból átmentünk San Franciscóba egy barátunkhoz két hétre. Innen eljutottunk Chicagóba, Torontóba. Friss és fiatal voltam, Edit is. Számos tapasztalatot szerezve három hónapot bolyongtunk a világban. Anyagilag útjainkat – Gál András anyagi segítségétől eltekintve – az tette lehetővé, hogy külföldről hazatérő barátainkat viszonzásul Budapesten a magam költségén vendégül láttam. Vagy nálunk üdültek Almádiban. Van hely bőven.

Bárhol jártunk a világban, május 15-ére mindig visszajöttünk, hogy a nyarat Almádiban töltsük. Gyönyörűségünk a teraszon

üldögélni, amely úgy tűnik, szinte beleolvad a tőlünk néhány száz méterre levő Balatonba.

Köröttünk csupa baráti jószomszéd, állandó lakos. Örömmel üdvözöljük egymást. Köszönjük nekik, hogy gondosan vigyáztak - ahogy mondani szokás - tűzre-vízre, a villára. Valamenynyien munkásemberek. Elvégzik az előadódó javításokat.

Alattunk visz az út a Balaton jobb partján Füredig, Tihanyig. Innen kitérő az írók szigligeti alkotóháza. Régebben Edittel mi is töltöttünk itt egy-egy nyári hónapot. Együtt voltunk írókkal, alkotókkal. Többekkel tartós barátságot kötöttem. Így Simon Istvánnal is, aki elsőként mert tőlem írásokat közölni a Kortársban. Számomra nagy szó volt ez akkor.

Almádi az évek során „intézménnyé" vált. Alkalom arra, hogy az Almádin átutazó barátok, Illyésék, Déryék, Passuthék és mások, köztük a Nemzeti Színház volt igazgatója, Both Béla és felesége betérjenek hozzánk feketekávéra. Velük érkezett, általam eddig nem ismert útitársaikat is szívesen láttuk. Kölcsönösen így vagyunk a tőlünk néhány háznyira villatulajdonos kiváló újságíropárral, Pongrácz Zsuzsával, Baló Lászlóval.

Illyés Gyuláék ebédre vagy vacsorára máig is paraszti főtt ételekkel szolgálnak. Olykor igen ízes kolbászfélékkel kínálnak, hozzá a saját tihanyi borukat. A kertjükben bőségesen terem gyümölcs, füge. Máig tradicionális náluk a karácsony másnapján felszolgált disznótoros vacsora. Valaha nyolcan-tízen ültünk asztalnál. Legutóbb már csak mi négyen voltunk: Gyuláék és mi. Sajnos, az idővel együtt elmúltak a barátok is.

Déryék az arácsi villájukban a legelegánsabb felszolgálásban, a legízletesebb európai ételekkel szolgáltak. Déryné, Böbe, a mindig elegáns szépasszony, istenien mulattatta a társaságot. Déry büszke volt rá, csak éppen nagyon fukar vele szemben. Böbe időnként lopta Tibor zsebéből a pénzt, akinél így sohasem egyezett az egyenleg. Máig mélyen gyászoljuk a drága Tibor és édes Böbe tragikus, csaknem egyidejű halálát.

Borsos Miklós egyike a legkiválóbb tehetségű barátaimnak. Önéletírása lebilincselő olvasmány, felesége Buba érdekes, önálló egyéniség. Balatoni otthonuk csodálatos. Kertjük, Buba kezemunkája révén varázslatos. A mellettük levő ház hasonlóan szép kerttel Passuthéké, akiknél nagyon sokszor megfordultunk. Mindig közeli, kedves jó barátaink voltak.

Lipták Gábor és Pulcsi külön balatoni történet. Számtalan-

szor vendégeskedtünk egymásnál. A balatoni baráti kör nyara máig Gábor június 30-i születésnapjával kezdődik. A baráti kör mindig megünnepli. Illyés Gyula, Déry, Borsos és aki éppen vállalta, volt az ünnepi szónok. Adódott, hogy erre engem kértek fel.

A mi balatonalmádi ebédeink és vacsoráink nevezetessége a faszénen sült hús és máj. Hozzá saláták. Az egyik ilyen ebéd alkalmával Déryre jutott a tűz élesztése. Tette ezt az újságpapírral és valamiféle pumpával. Nem éledt a tűz. Déry az azóta is híres mondással földhözvágta a pumpát: Zsidó ne süssön szalonnát!

Az általam nagyrabecsült Németh Lászlóval nem kerültünk közel egymáshoz. Egyszer volt nálunk. Kedvelte és írásaihoz felhasználta Kossuth-könyvemet. A felesége, Ella, kiváló asszony. Kívülről ismeri és számontartja férje minden írását. A hallgatag Németh László mellett minden társaságban szórakoztatóan vitte a szót. Máig nem változott. Szeretem, kedvelem Ella asszonyt.

Bárkinél az ebédek, vacsorák alkalmával rendszerint a haza sorsa és az irodalom volt a téma. Olykor a legélesebb fordulatokig. Illyés és Déry néha szinte hajbakaptak. Máskor tanúja voltam, amikor Illyés szinte a földig lehengerelte a vele vitába szálló Király István irodalomtörténész professzort. S mint győztes, gúnyosan emelte rá a poharát.

Ezen az említett vacsorán tizenketten vettünk részt. Adódott azonban, hogy az egyik szombat délben váratlan vendégek után még váratlanabbak érkeztek. S ha nem is pontosan egyidejűleg, huszonketten ültünk aznap asztalnál.

Edit csodálatosan bírta a „nagyüzemet". S mindig segítség nélkül. Itthon is Budapesten egy olyan néni a segítségünk, aki sok évtizede a Pintér család takarítónője. Akkor is fizetjük, ha nem jön, Edit elvégzi helyette a munkát. Gyakran idézzük az azóta meghalt kedves barátunk, a neves filmrendező Várkonyi Zoltán mondását: - Edit, a strapatyúk!...

Jellemeztem már a Magvető igazgatójának, Kardos Györgynek a személyiségét. Előfordult, hogy a hozzá intézett személyes, de Aczél és Óvárival való levelezésemben is „skizofrén őrültnek" neveztem. Nem vette fel tőlem. Mintha falra hányt borsó lett volna. Aczéllal való különleges barátsága miatt, mert együtt ültek Rákosi rabságában, nevezhettem őt akárhogyan, mindent megengedett magának velem szemben. Még azt is,

hogy mit sem törődve jellemzésemmel – ez is skizofrén voltára mutat – olykor kellemesen figyelmes volt hozzám.

Mégis rengeteget gyötrődtem miatta. Embertől annyit nem szenvedtem életemben, mint tőle. De a kéziratom megjelenése tőle függött – szerződésileg kötve voltam hozzá –, tűrnöm kellett és képmutatóan alkalmazkodni hozzá. Erről tucatnyi levélből idézhetnék a hozzá, Aczélhoz, Óvárihoz írottakból. Egyedül Óvárit vette figyelembe. De esetében is, amit tudott, mindent elszabotált. Lehetőséget adott erre neki az is, hogy jól tudta, a belügyi pártfelelős Biszku Béla mindent elkövet kéziratom kiadásának megakadályozására.

1975. június 13-án levélben fordultam hozzá:

„Ami rendkívüli módon bosszant engem, nem is az, hogy önéletírásom rövidített, végleges szövegét 1975. januárra, februárra és folyamatosan márciusra és április végére ígérted. Nem értem, miért bujdosol előlem? Ezt kell hinnem, mert ígéreted ellenére hetek óta nem jelentkezel, a további megszerkesztett anyaggal. Kétszer is jártam nemrégiben Pesten, hívtalak telefonon, de minden alkalommal letagadtatod Magad a titkárnőddel.

Nagyon megalázó ez!

Mi lehet az oka bujdosásodnak? Ismétlem, nem izgat a könyv rövidített kiadása megjelenésének időpontja. Számomra sokkal többet jelent, ha ilyen formában önéletírásom egyáltalán nem jelenik meg. Ezért a rövidített kiadás tőlem akár évekig is ráér. De Te pártfeladatot vállaltál a rövidített kiadással. Ezt vagy teljesíted, vagy ha a párthatározat megváltozott, úgy mondd meg, és vigye el az ördög a könyv rövidített kiadását. Annál értékesebb és maradandóbb könyvem egésze.

Számomra végül is az a fontos, hogy annyi rendőrségi és ügyészségi gyalázatos eljárás után ugyane megállapodás alapján végre nyugodtan éljek, jól érzem magam. Minek bosszankodjam tehát, hogy bujdosol előlem?! Nem adsz választ vállalt kötelességed teljesítéséről...”

Legközelebb, 1976. december 20-án megírtam neki:

„Nem térek ki magatartásodra, az általad ígért megbeszélésünk időpontjával kapcsolatban. Úgy látszik, szocialista társadalmunk kegyességéből, mint állami kiadó igazgatója megengedheted magadnak a luxust a megutálásra.

Mint »monopóliumhoz kötött író« faképnél sem hagyhatlak.

Az önéletrajzi kézirat ügyében egyszer majd csak jelentkezel. Nem kényszeríthetlek rá, kívánom, bár lenne erre módom..."

1976. április 27-én levelet írtam Aczélnak. Jelentős részét idézem. A hozzáírt akkori soraim életem hiteles tanúbizonysága:

„Az késztet jelen levelem megírására Hozzád, hogy az idén, március 7-én Edittel nyugatra indulóban Hegyeshalomnál az útlevél- és vámellenőrzésnél több órán át feltartóztattak. Autónkkal - miután elvették útlevelünket - a nyilvános ellenőrző helytől távol kellett megállnunk. Két vámtiszt hadnagy a kocsiból mindent kirámolva, egy külön helyiségben kéziratok után kutatott. Nyilván önéletírásommal kapcsolatban tették.

Több órai szorgos és gondos kutatás után sem találtak kéziratot.

További két órai várakozás után, miközben a helyi parancsnok erre nézve telefonutasítást kapott Budapestről, a vámtisztek, mentegetve magukat a nekem okozott kellemetlenségért, és hogy nekik felsőbb utasítást kellett végrehajtaniok, visszaadták útlevelünket és elindulhattunk a határon át Nyugatra.

Megírnom sem kell talán, mit éreztem a kutatás idején és ezek után? Nem lenne-e helyesebb az ismételt provokáció után inkább vissza nem térnem a hazámba? Eladni önéletírásom Nyugaton és ott maradni Edittel?

De nem! Ilyen gondolatot csakis a provokáció feletti bosszúság, a bánat, a méreg okozott. Önéletírásom miatt, évekig tartó üldöztetésem után sem teszem meg. E hazában akarok élni, dolgozni, amíg tudok. Üldözzenek bár egykori harcostársaim, mégiscsak több évtizeden át annyit tettem a pártért, a hazáért! Nekem is részem van e haza előrehaladásában. Itthon akarok élni, annak ellenére, hogy most, 1976-ban, nyilván önéletírásom miatt Hegyeshalomnál ilyen helyzetbe kerültem.

Hozzád írom levelemet, mert Veled és miattad kezdődött el a rendőrségi törvénytelen, koncepciós jellegű üldöztetésem. Úgy vélem, most már öt év múltán, 1976-ban tényleg egyedül a Te dolgod és kötelességed - senki másé - intézkedni, hogy véleg lezáruljon ez az átkozott önéletrajz miatti rendőrségi és bírósági üldöztetésem, ami éveken át tönkretette az életemet. S emellett is még a rendőrség annyi derék embert, kommunistát, köztük neveseket is - jól ismered a névsort - kihallgatásokkal, házkutatásokkal meghurcolt.

Baráti beszélgetésben nekem egyszer azt mondottad: már említettem egy másik Hozzád intézett levelemben: börtönéleted után szentül megfogadtad, hogy nevedet, személyedet soha nem adod oda koncepciós ügynek. Mégis Te tudod a legjobban, mi minden következett részedről mindössze elhamarkodottnak tartott intézkedésedből önéletírásom ügyében. Közmondásszerűen: az általad eldobott kő - akartad, nem akartad - nem állt meg. A kő bizony engem és Editet alaposan eltalált.

Amikor 1974 szeptemberében találkoztam Óvári elvtárssal, önéletírási ügyem legkedvezőbb rendezése érdekében járt el. Azóta nyugalomban, abban a hitben éltem, hogy az általam is vállalt loyalitásom hatásaként üldöztetésem korszaka véget ért. Most mégis Hegyeshalom következett.

Jó barátok voltunk Aczél György. Te is örültél, hogy Óvári elvtárs közreműködésével lezárult az »elhamarkodott kődobás« időszaka. Közös barátainkat, Déry Tibort és Illyés Gyulát hívom tanunak: nem is egyszer mondottam nekik: Megtörtént, ami történt. Az ügy lezárult, nem haragszom Rád. Akárhogyan is, de érdemednek tudtam be, hogy a Déry-Illyés által is nagyra értékelt önéletírási könyvemet megírtam. Te sürgettél erre. Te adtad meg ehhez az anyagi lehetőséget. Ahogyan Veled előzetesen megállapodtam: a pártnak, a jövőnek írtam és nem az azonnali kiadásnak. Kardos György a tanú, de Óvári is tud erről, máig nem követelem önéletírásom kiadását. Nem érdemes kínlódni a rövidítéssel. Jó és tisztességes könyv rövidített formában nem lehet belőle.

Tehát ily módon és értelemben lezártnak tekintem ennek ügyét a március 7-i hegyeshalmi provokációval.

S most Tőled kérdezem, bár biztos vagyok benne, hogy személy szerint semmi közöd és elítéled, ami velem Hegyeshalomnál történt: kinek állt ez érdekében. A Belügyminisztériumban ki akarta, hogy újból lehetetlenné tegye itthoni életemet? Vagy arra akartak kényszeríteni, hogy külföldön maradjak és kiadjam ott önéletírásomat?

Nem és nem teszem meg! Még ha ehhez - már eleve kibúvót keresve - a belügyi hatóságok alibiként igénybe vették a Pénzügyminisztérium alá tartozó vámtiszteket: Pardon! Tévedés történt a kutatással.

S ha mégis az önéletírásom kéziratát keresték az autóban, és nálam, minek tették? Csakis a megelőző rendőrségi és bírósági

üldözésem miatt voltam kénytelen a kéziratot Nyugatra csempészni, hogy megmentsem az elkobzástól és megsemmisítéstől. Vagy talán nem hiszik el, hogy kicsempésztem?...

A Belügyminisztérium illetékesei jól tudják, hogy éppen az üldözések következtében önéletírásom bármikor megjelenhetne Nyugaton. A felajánlott előlegből nem vettem fel egyetlen centet sem. Minek tehát a hegyeshalmi provokációs kutatás?

Megvagyok így is, de hadd írjam meg Neked, nagyon fáj ez nekem.

Évek óta nem találkoztam Kádárral. Hogyan mentem volna el hozzá? Panaszkodni talán a bánásmódért, ami önéletírásom miatt ért?! Mindegy! Hetvenhárom éves vagyok. Emberi számítások szerint én már egyre gyorsulóan kifelé megyek az életből.

Egykori Barátom, Aczél György, a közös ügy mindenképp összefűz minket. Nem érdemlek meg semmilyen üldözést.

Folytatom tehát alkotó munkámat, de ehhez békét szeretnék, nyugalmat..."

A kívánt nyugalomhoz sajnos nem juthattam hozzá. Ennek akadályozója Kardos volt. Mit sem tett könyvem megjelentetése érdekében, akárhány levélben sürgettem nála. Eltűnt az általam javított kézirat első példánya is, amelyet hosszú hónapokon át sajátkezűleg javítottam és eljuttattam Kardoshoz szerkesztésre. Állítólag továbbította a pártközpontba. Ott sem Aczél, sem Óvári nem kapta kézhez - mondották nekem. Most végleg elkeseredve, kettejük segítségével törekedtem megszabadulni a Magvetőtől és Kardos Györgytől.

Erről 1977. november 26-án levelet írtam Kardoshoz:

„A *Nem a tejes csenget* Magvető kiadása tekintetében megkérlek, váljunk el békében... Igaz sajnálatomra nem tudom elviselni munkamódszeredet. A könyv kiadásával kapcsolatos személyi összeköttetésünket. Nem kérek többé ebből... Sajnálom, hogy mindez így történt. Remélem, békében és barátságban válunk el. Szeretnék a kézirathoz is hozzájutni..."

Nem kaptam vissza a kéziratot. 1977. december 12-én - most már igen határozottan - arról írtam Kardosnak:

„Őszintén szeretném tudni, mi szükséged lenne arra, hogy botrányos körülmények között szerezzem vissza a kéziratot. Pedig sokáig most már nem várok. A türelmem veled szemben végleg elfogyott..."

Ezekután 1978. február 8-án levelet írtam Aczélhoz. Mit tegyek a Kardos révén „eltűntnek" nyilvánított kéziratom ügyében, amelyen hónapokig dolgoztam? A javítást, sajnos, nem vezettem át a másodpéldányokra. Keserűen kérdeztem Aczélt: Jelentsem-e fel Kardost sikkasztásért a rendőrségen? Kérjem-e a párt Ellenőrző Bizottságát, járjon el ellene? Majd arról írtam: Iránt való lojalitásból, hogy ebből a mindkettőnknek annyi kellemetlenséget okozó ügyből ne legyen újabb ügy, megkíséreltem Kardost felhívni telefonon. De csak a titkárnőjéig jutottam. Megkértem a levelemben Aczélt, segítsen visszaszerezni a kéziratot.

Heteki nem történt változás. 1978 júliusában most már azzal címeztem Kardoshoz levelemet: „Semilyen Barátom, Kardos György..." A megszólítást sértésnek szántam, az is volt. A válasza azonban olyan idegbeteg kitörés, amivel nem számoltam. Ugyanúgy szólítlak, mint te engem: „Semmilyen Barátom, Vas Zoltán." (Csak annyi a különbség, hogy én két „mm"-mel írom a semmilyent.)

Négy dolgot közlök Veled: 1. Közönséges hazugság, hogy kezemen szőrén-szálán valaha is eltűnt a kéziratod. 2. Ami jellemem „legutolsóságát" illeti, mindössze annyi a megjegyzésem, hogy Rákosi gyilkos galeritagja, majd változó helyzetben Nagy Imre szervilis fegyvernöke, még később jóvoltomból Almádi nábobja - nem tudsz megsérteni. 3. A szavatartás nem volt soha erős oldalad - mert arról értesítesz, hogy újjászerkesztetted kéziratodat, amelyet én természetesen soha nem láttam, mégis csodálkozol, hogy könyved még nem nyomdaérett. Arról nem is beszélve - amiről tudnod kellene -, hogy műved feletti döntés hatáskörömön kívül van. 4. A továbbiakban nincs szándékomban levelet váltani és valaha találkozni veled...

A megmaradt egyik másolati példányon elkezdtem újjászerkeszteni a kéziratot. Hosszú hónapok munkája volt.

Befejezve felkértem Aczélt, hogy a volt politikai bizottsági tagok emlékirataival kapcsolatos párthatározat alapján vinné az Agitációs és Propaganda Bizottság elé a *Nem a tejes csenget* önéletrajzom megjelentetésének kérdését. Jelöljenek ki két politikai bizottsági tagot, akik elolvassák és jóváhagyják könyvem kéziratát.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság Nemes Dezső személyében a lehető legszigorúbb cenzort jelölte ki. Mégis megjegy-

zem: elkövetkező együttes munkánkban szigorú, de korrekt volt. Hálával és tisztelettel emlékszem vissza közel egyévi, elég nehéz együttműködésünkre, de mindig segítő szándékára.

Moszkvából ismertük egymást. Öt évvel fiatalabb nálam. Jó volt a kapcsolatunk.

Az 1945-ös felszabadulás után vezető állásokban működött. Számos fontos munkaterületen dolgoztunk együtt. Fiatal korától foglalkozott történelemmel. Végül munkásember létére történész lett. Könyvei a Tanácsköztársaság és az 1945 utáni korszak nélkülözhetetlen történelmi adattára és értékelése. A kortárs történetírók készséggel elismerik. Bírálják azonban konzervatív szemléletéért.

A másik jelölt cenzortól, Óvári Miklóstól nem tartottam. Tudtam, ha Nemes elvégzi könyvem részletes bírálatát, ezt ő is elfogadja.

Felkerestem hivatalában Nemest, akkor a Népszabadság főszerkesztőjét. Átadtam neki a kéziratot. Mellékletként csatoltam kálváriám történetét Kardos Györggyel, a Magvető igazgatójával.

A kézirat mintegy 1800 oldal volt. Ebből tanácsára rövidesen kiemeltem mintegy 500 oldalt. Regényes megemlékezésemet fiatal iskolatársaim és a magam tevékenységéről az ifjúmunkás mozgalomban, az első világháború utolsó esztendejében. Külön írásként véltem könyvként kiadni. Ez máig elmaradt.

Nemes azzal vállalta kéziratom bírálatát, hogy hetente elolvas annyit, amennyit főszerkesztői munkája megenged.

Egy év múlva fejezte be a munkát. Javaslatára változtattam meg a *Nem a tejes csengetet* eddigi címet *Viszontagságos életemre.*

Egyetértettem azzal a fontos javaslatával is, hogy a Szovjetuniót illetően ne adjak okot félreértésekre. A kéziratból emiatt már közös munkánk kezdetén kiemeltem mintegy 150 oldalt.

Felvetődött az is, hogy a kézirat szerkezetét Nemes szokatlannak tartotta. Kértem, ne vonjon le végleges következtetést. Eddigi olvasóimnak ha nem is a többsége, de elfogadta a kronológia mellőzését. Az emlék emléket követ módszert, hogy 1945-ről írok, és átmenet nélkül eljutok életem más korszakához. Esetleg könyvem egyik új szereplőjéhez.

Tíz év munkáját – magyaráztam Nemesnek – nem is tudnám átszerkeszteni. Lényegesnek azt tartom, hogy a történelmi múlt igaz feltárásával könyvem hasznára legyen a pártnak, az olva-

sóknak. Nagy gondtól szabadított meg Nemes könyvem ideológiai ellenőrzésével.

Egy esztendeig tartó bírálata idején huszonhét levelet írt hozzám, 480 oldal terjedelemben. Mintegy tíznaponként kaptam tőle levelet. Mindegyikkel rengeteg gondot okozott, de rengeteg tanulságot nyújtott számomra. Kéziratom, leveleinek hatására egyre inkább előnyére változott. Persze olykor nagy csatákat követően. Erről idézek 1978 szeptemberében hozzá írt levelemből. Eredetileg jobbnak láttam nem elküldeni hozzá, de telefonon kérte.

Törölni javaslod a kézirat 98., 99., és 100. oldalát. Visszaküldöm, ahogyan enyhítettem a szöveget. Indokolva javaslatodat a törlésre, megírod, hogyan láttad Nagy Imrét 1956 előtt. Mit hittél ekkor róla és mindmáig miért tartod őt előre megfontolt szándékú árulónak. „Előre megfontolt árulása" tudtommal dokumentálva még sohasem volt. Még ha figyelembe veszem is a Fehér Könyvet, vagy a nyilvánosan közölt ítéleteket.

A szocializmus évtizedeinek történetében számtalanszor bebizonyosodott: ami két vagy három évtizeddel ezelőtt árulás volt, ma már nem az. Ha én ma, 20 év múltán azt írnám Nagy Imréről, amire Te engem leveledben felszólítasz, meghamisítanám véleményemet, elveszíteném önbecsülésemet, szavahihetetlenné tenném könyvemet... A szitok-átok áruló Nagy Imre politika helyett sokkalta hasznosabbnak vélem, ha a visszaküldött három oldalon írottakkal is tanúsítom, történt, ahogyan történt 1956-ban, ma már miért értek egyet a párt politikájával...

Nemes történelmileg másként ítélte meg 1956-ot, mint én. Mint a párt és államhatalmi gépezet ekkor már egyik első vonalbeli vezetője, bírálhatta és betilthatta a legjobb szándékú kéziratom megjelenését. Nemes kívánsága szerint lényegesen enyhítettem, még szégyenemre is a vitatott kézirat szövegén. De most már kijelentettem neki: a kézirattal állok vagy bukom. Felelek érte.

Ismételten Nemes javára kell írnom: kompromisszumos megoldást fogadott el a három oldal tekintetében.

További vitánk is adódott. Nemes szóvá tette: vádlottként írok Nagy Imre 1958. júniusi peréről, kivégzéséről. Ez nem így volt. Arról írtam: 1958-ban már sem a pernek, sem a halálos ítéletnek nem szabadott volna bekövetkeznie. A per és kivégzés

nemzetközi, nem pedig magyar belső erők hatására jött létre. A párttörténet szerint is a Nagy Imre-per idején és az ítélet meghozatalakor már győzött az 1956 utáni konszolidáció. Belpolitikailag nem volt szükség a halálos ítélet elrettentő példájára. Amiatt sem, mert Kádárnál – jól ismertem őt – a bosszúvágy ismeretlen fogalom.

Hozzáteszem: az 1956. október–novemberi nemzeti tragédia minden neves és nem neves politikai elítéltje 1962-ben szabadult. Ez Kádárnak 1956-ban elkezdett és következetesen végrehajtott konszolidációs politikájából következett. Ha nem történik meg 1958-ban Nagy Imre halálos ítélete, 1962-ben, esetleg valamivel utóbb ő is szabadul.

Ha nyíltan írok erről, szerintem a párt mai politikája szempontjából, de történelmi visszapillantásként is helyesebben teszem, mint ha hallgatok.

Különben is Kádárt és a párt politikáját külföldön, de itthon is már régóta nem 1956-tal és még kevésbé Nagy Imre perével, ítéletével mérik. 1978-ban Nagy Imre kivégzésének huszadik éves évfordulóján is a külföldi megemlékezések erről úgy szólnak: hála Kádárnak, Magyarország ma már más, mint 1958-ban volt. Szerintem itt az ideje itthon és ily módon tisztázni a múltat. Ezt kísérlem meg én is.

Nemes 1979 őszén fejezte be a kéziratommal való foglalkozását. Jóváhagyta könyvként való megjelenését. Ezt tette rövidesen Óvári is, miután elolvasta.

A Magvetőnél elkezdődött a *Viszontagságos életem* kiadásának technikai előkészülete. Úgy volt, hogy a kézirat két kötetben, együtt jelenik meg. Folytatódott azonban Kardossal a huzavona, amit már röstellek vázolni. Elérte, hogy csak az első kötetet jelentette meg.

1980. október 6-án még így is kézhez vettem a *Viszontagságos életem* című könyvemet, 776 oldalon.

Boldog voltam. Ekkor már szinte mindegy volt, bármily keservesen, de legalább az első kötet megjelent. Példányai napok alatt elfogytak.

Kardos ellenben Óvári 1981. december 2-i levele ellenére sem intézkedett a második kötet kiadása ügyében. Óvári ismételt közbelépésére, végre hat hónap múlva, 1982 áprilisában a Magvető nyomdába küldte a második kötetet.

Ennek új címet adtam: *Akkori önmagunkról.* Önéletírás II.

1982 júniusában, 695 oldalon jelent meg. E napot Edittel együtt ünnepnapnak tekintettük. Ennyi küzdelem után nyomtatott kiadásban láthattam életem történetét, könyvként forgathattuk munkánkat.

Most már, 1983-ban, 80. születésnapom alkalmából is, a fő törekvésem megjelentetni önéletírásom közben elkészült harmadik kötetét. Tartalmilag, politikailag életem legnehezebb és legizgalmasabb időszaka, a személyi kultusz évei, 1956 októbere, majd romániai száműzetésem.

Az 1956-os korszakot a mai történetírás egyértelműen ellenforradalomnak ítéli meg. Én nem így látom. Éppen emiatt önéletírásom harmadik kötetében maximális tárgyilagosan igyekeztem megfogalmazni a történteket.

Tudtam arról, hogy a párt és a kormány elhatározta: megemlékezik 80. születésnapomról és készül 1983. március 30-i hivatalos megünneplésére. Két nappal előbb már nyugtalan voltam, hogy eddig a Minisztertanács Titkársága részéről semmiféle protokolláris intézkedés nem történt.

Kedélyileg és mindenképp megnyugtatott, amikor 1983. március 29-én délelőtt Óvári Miklós, a párt titkára felhívott telefonon. Arra kért, szeretné, ha Edittel együtt bejönnék hozzá. Legyek azonban türelemmel, amíg újból visszahív, mert részt vesz a Budapesten tartózkodó legmagasabb szintű jugoszláv kormánydelegációval való tárgyaláson.

Ünnepien felöltözötten vártuk és vártuk a telefonhívást Edittel. Délután öt órakor jelentkezett Óvári titkárnője. Most induljunk. Óvári rendkívül barátian, ünnepi szívélyesen fogadott, mégpedig meglepetésemre Aczéllal együtt. Editet is baráti szívélyesen üdvözölték.

Telt közben az idő. Egyre csak nem nyújtották át a kitüntetést. Pedig messze előrehaladt már az idő. Közben a jugoszlávokkal való tárgyalás késő esti szünetében Kádár kérette Óvárit. Rövidesen erélyes kopogtatás hallatszott: Kádár lépett a terembe. Meghatott örömmel üdvözöltem, ő is engem. Köszöntötte Editet.

Hozzám lépett, melegen átölelt:

Üdvözöllek, Zoltán, pártunk fekete báránya... – Majd azzal folytatta: Tudod, Zoltán, két férfi életében negyven év barátság alatt adódnak fel- és lemenő időszakok. Most, ennyi év után felejtsük el a hullámvölgyeket...

Rendhagyó utószó

Részlet a Vas Zoltánnéval készült életútinterjúból. Az interjút Kozák Gyula készítette, az MTA–Soros Alapítvány támogatásával a Művelődéskutató Intézetben működő ORAL HISTORY ARCHIVUM számára, 1988-ban.

– *Térjünk vissza Vas Zoltán önéletrajzának harmadik kötetére!*

– Talán 1967-ben kezdődtek az előzmények. A városban sétálva néhányszor összeakadtunk Aczéllal, egyszer a Gerbaudban, egyszer a Múzeum körúti antikváriumban. Mindig azt rmondta Zoltánnak: kötelességed megírni a párt múltját, részt vettél ebben a történelemben, nálad jobban senki sem ismeri. Miért nem csinálod? Zoltán pedig mindig azt válaszolta: Semmi szín alatt sem csinálja, ez rendkívül rázós feladat, csak baj lehet belőle.

Aczél felhívta Zoltánt telefonon és arra kérte, menjen be hozzá. Megint kapacitálta, hogy írjon. Azt hiszem, ekkor már a Kossuth-könyv megjelent, és Zoltán éppen a Horthyról szóló könyvén dolgozott. Azt válaszolta, majd megfontolja, de előbb a Horthy-könyvét befejezi. Ám akkor még sok-sok év volt hátra Horthy életéből, nem akarta megfontolni a dolgot.

Más is kapacitálta, hogy folytassa az önéletrajzi könyvet.

Felkérte Pethő a Magyar Nemzettől, Simon István az ÉS-től, és más lapok, hogy írjon visszaemlékezéseket. Közben írt Illés Béláról, Károlyi Mihályról, és más cikkeket is.

Egyszer meglátogatott bennünket Rajk Júlia, és elmondta,

engedélyt kapott egy Rajkról szóló könyv megjelentetésére, és a kortársakat szeretné felkérni a visszaemlékezésekre, köztük Zoltánt is. Zoltán elkészült ezzel az írással és amikor megmutatta Rajk Júliának, ő kicsit felháborodva utasította vissza. Éles vita folyt közöttük, mert Zoltán bizonyos mértékig Rajkot tette felelőssé, mint aki elkezdte a koncepciós pereket: a Magyar Közösség ellen, a MAORT és Standard Oil-pert, Kovács Béla letartóztatása is az ő nevéhez fűződik. Szóval Júlia nem volt elégedett evvel a cikkel.

Ekkortájt történt, hogy megjelent nálunk Apró Antal felesége, Klári a Munkásmozgalmi Intézettől és kérte Zoltánt, mondja el visszaemlékezéseit bizonyos kérdésekről magnóra. Ennek Zoltán nem állt ellen, így aztán sokat járt hozzánk Apróné, még ma is megvannak ezek a magnótekercsek. Ezeket a felvételeket legépelték, és Zoltán is kapott egy példányt belőle.

Itt járt Soproni János is, aki filmet készített Zoltánról, visszaemlékezéseit vette fel. Három vagy négy napon át folytak a felvételek. Hatalmas botrány keletkezett egy másik interjúból, amit az Irodalmi Múzeumnak adott, és sokan jártak oda meghallgatni. Vezér Erzsébetet, aki a hangtárt vezette, leváltották és négy alabárdost állítottak a magnótekercsek mellé.

Lassan, a külső érdeklődések következtében, Zoltán szándékaitól szinte függetlenül kezdett összeállni egy önéletrajzi anyag. Immár 500–600 oldalt tett ki. És ekkor már Zoltánt is jobban érdekelte, mint a Horthy-könyv, amin dolgozott.

Rendszeresen jártunk Karlsbadba (Karlovy Vary), szanatóriumba, ahol az epéjét kezelték, és mindig elvitte oda magával az anyagot és dolgozott rajta. Korán kelő lévén, reggel, amíg elkezdődtek a napi kezelések, mindig ezen dolgozott.

Amerikai tartózkodásunk idején rendszeresen járt könyvtárba, és az emigráns irodalmat tanulmányozta.

Az életmódunkhoz hozzátartozott, hogy ha külföldön jártunk, Zoltán az ő korpulens alkatánál és börtöntöltelék mivoltánál fogva utált az utcán sétálni. Nem volt turista alkat. Én viszont habzsoltam a kirakatokat, az életet, az érdeklődésünk másfelé vitt. Ha szállodában laktunk, odajöttek hozzá az ott élő emigránsok, hosszú beszélgetéseket folytatott, amíg én az utcákat róttam. Londonban az öccse nagy házat vitt, személyzettel, több szalonnal, sokan jártak hozzá: Mikes György, Sárközi Mátyás és mások. New Yorkban Gál Bandi barátunk szállodai

lakosztályt bérelt a számunkra, amihez konyha, kis ebédlő, szalon, háló is tartozott. Oda jártak Hahn Sándor, Kovács Imre, Varga Béla. Párizsban is szállodában laktunk, ott találkozott Méray Tiborral, Szabó Zoltánnal és persze a rokonokkal. Azt tartotta, nem megy olyan városba, ahol legalább egy ismerőse nincs, mert egy baráton keresztül sokat lehet elérni, embereket lehet megismerni.

Zoltán nemtörődömségéhez hozzátartozott, hogy úgy vitte keresztül ezeket az írt és gyűjtött anyagokat, kéziratokat a határon, mint egy vajas kiflit, miközben engem a frász tört ki, hogy mikor lesz ebből lebukás és botrány. New Yorkban Püski Sándornál mindig felvásárolta az összes emigráns irodalmat, túlsúllyal hoztuk a repülőn Münchenig, onnan kocsival haza. A határon bement a parancsnokhoz, én pedig vártam vissza, de vagy fél órát nem jött. Már rémképek lebegtek előttem, hogy letartóztatták, aztán vidáman megérkezett és azt mondta: a vámosoknak előadást tartott arról, Rajkot hogyan tartóztatták le.

Londoni tartózkodásaink során többször összeakadtunk Léderer Lajossal. Ez a név talán nem sokat mond itthon, pedig nagy figura! Az Observer helyettes főszerkesztője, a főszerkesztő Crankshaw. Arról nevezetes, hogy megjelentetett egy Hruscsov-önéletrajzot, ami egy kicsit kompiláció, egy kicsit Hruscsovtól és a fiától kicsempészett anyag, és egy kicsit hozzá is költött. Néhány könyve van is itt a polcomon. Léderer Lajos mint helyettes főszerkesztő a keleti ügyek szakértője, Tito egyik barátja volt.

Léderer összehozta Zoltánt Crankshaw-val. Egyszer a lakásán, egyszer pedig elmentek valahova együtt vacsorázni, de volt, amikor engem is meghívott Léderer a házukba, és Crankshaw is ott volt. Ekkorra már Léderer olvasta azt az 500–600 oldalt, amit Zoltánt kivitt magával Londonba és ott is dolgozott rajta.

– *Kiengedték a határon?*

– Sohasem törődött ilyen apróságokkal, hogy megnézik-e, vagy sem. Nem volt evvel semmi más célja, mint hogy amíg én rovom az utcákat a városban, azalatt ő csináljon valamit, ne bámuljon a levegőbe. A munka kitöltötte az idejét. Úgy gondolta, ő a pártnak olyan nagy öregje, akinek a hűségében nem lehet kételkedni. Mint minden írónak, aki történelmet ír, és hiteles akar lenni, szüksége volt a kortársak hozzáfűzött véleményére.

Zoltán Léderert az 1956-os jugoszláv beavatkozással kapcsolatban faggatta, mert Léderer ismerte Tito véleményét erről a kérdésről.

Léderer ismertette Crankshaw-val a készülő könyvet és pozitív véleményét a könyvvel kapcsolatban. Crankshaw azt a javaslatot tette Zoltánnak, hogy maradjunk kint Londonban, szerződést köt, garantálja a könyv nagy példányszámú megjelenését, ami bőségesen biztosítja a megélhetésünket egész életünkre. Itt elhangzott a szó: egymillió dollár, de hát erről nem is akarok beszélni. Ezenkívül Biarritzban, Franciaországban egy házat, ahol Zoltán nyugodtan írhat, és egyetemi tanári állást stb.

Zoltán erre azt válaszolta, hogy ez nagyon szép, megrendítő, de őt nem tudja annyira megrendíteni, hogy itt maradna. Hazamegy, őt otthon mindenki ismeri, aki nem ismeri, az nem számít, és amikor kimegy az utcára, még az utcaseprő is köszön néki. Anyagilag sem állunk rosszul, keresete bőven fedezi a megélhetésünket. Egyébként egy ilyen magányos ház, mint a Biarritzban felajánlott már volt neki Romániában, és ott nagyon unta magát. Ha valahol Magyarországon kívül egyáltalán lakna, az New Yorkban, a Fifth Avenue-n egy sátor, mert ott nagy a jövés-menés. Ő egy öreg, régi bolsevik, a rendszerért 16 évet ült, kétszer volt halálra ítélve. Ezt az önéletrajzot csak azért írja, hogy a pártot figyelmeztesse az elkövetett hibákra, hogy ez még egyszer ne következhessék be. Ezt az elhatározását nem hogy egymillió dollárért, de még tízért sem változtatja meg. Az nagyszerű dolog odahaza, hogy ha megy az utcán, és szembejön vele valaki, megkérdezi: Jó napot, miniszter úr, hogy tetszik lenni? Itt neki Londonban nem jó, ez neki nem tetszik...

Én mérhetetlenül össze voltam omolva, mert én bizony akármilyen szerény körülmények között is ott maradtam volna. Bármilyen munkát elvállaltam volna. Azt szoktam mondani, én soha, semmitől nem félek, egy dologtól féltem egész életemben: az pártunk és kormányunk volt. Akármennyiért ott maradtam volna, csak szabad levegőt szívhassak és ne kelljen félnem. A félelem rosszabb minden betegségnél, mert az ember magában hordozza és nem tud tőle megszabadulni. Ezt a félelmet mindig akkor vetettem le, ha átléptem a magyar határt. Amikor kint voltam, ez a félelem úgy ment ki belőlem, mint amikor az ember kileheli a levegőt.

És Zoltán is így volt ezzel. Mert megírta az önéletrajzában,

akárhogy élt benne a hivatástudat, hogy a párt rossz úton jár, rossz az irány, ezt neki meg kell írnia, de amikor kocsival átléptük a határt Bécs felé, és meglátta a sárga sraffozást az úton, úgy érezte, szabad lett. De hát hiába, inkább vállalta az itthont, inkább hazajött.

– Mennyire volt komoly az a hatalmas összeg, amit a kéziratért felajánlottak?

– Én azt hiszem, Crankshaw nagyon megbízható ember volt. Bizonyosan szép és biztos megélhetés várt volna ránk. Nyugodtan, félelem nélkül élhettünk volna.

Zoltán így döntött, ezt választotta és nem tudtam befolyásolni, bár megpróbáltam mindent. Ezek nagy kérdések, de a történelmet visszaforgatni nem lehet.

Úgy emlékszem, ez 1968 nyarán történt, ez már a dubčeki korszak Csehszlovákiában. Januárban Dubčeket a párt főtitkárává választják, márciusban rehabilitálják a törvénysértések áldozatait. Augusztusban bevonultunk Csehszlovákiába, eltiportuk a „prágai tavaszt".

Zoltán azért ezt jó politikai érzékkel előre tudta, mert nem sokkal augusztus 20. előtt nálunk járt Gabriel Farkas, a France Soir főszerkesztő-helyettese. Azt mondja neki Zoltán: Mondd, te mit keresel itt, menj Prágába, onnan írjál cikket a lapodnak... Gabriel elutazott Prágába és megírta: Prágában minden csendes... Rá egy hétre minden összeomlott.

Másik nagyon aranyos sztorim Gáborról, hogy amikor Budapesten volt, meghívta vacsorára Rényi Péter, a Népszabadság néhány munkatársával együtt. Brillírozni akart vele és azt kérdezte: Mondd, Gábor, most hogy itt vagy Magyarországon, minek érzed magad inkább, magyarnak vagy franciának? Mire Gábor azt felelte: Tudja Rényi úr, itt az elején egy egészen kicsi magyar, itt a végén egy egészen kicsi francia, és minden, ami közte van, zsidó.

1969-ben ismét kint jártunk Londonban, s akkor Zoltán újra találkozott Crankshaw-val és szerződést is kötött az Observerrel az emlékirataira. A szerződés egy példánya itt van, az iratok között. Ebből kitűnik, hogy a kizárólagos megjelentetési jog az Observert illeti, feljogosítja az angol nyelvű kiadás szerkesztésére és a rövidítésre, intézkedik az anyagi kérdések felől stb. stb., de a leglényegesebb a 4. pont: Szerző ezennel vállalja, mihelyt a körülmények engedik, az Observernek megküldi a magyaror-

szági nyilvánosságrahozatal céljaira készülő személyes emlékiratainak magyar szövegét. Ezt Zoltán és Patrick Seale írta alá.

Tehát Zoltán ezt úgy értelmezte, hogy a részeket akkor szállítja le, amikor a magyar hatóságok elfogadták és a megjelentetése itthon már folyamatban van. Még egy érdekes kiegészítő pontja van a szerződésnek, amely engem biztosít az ő halála után, és bizonyos intézkedésekre jogosít.

Londonból hazajövet a szerződés másolati példányát megküldte a Szerzői Jogvédő Hivatalnak, Timár Istvánnak. Egyébként Zoltánra jellemző, hogy nem sokat törődött sohasem a formaságokkal, úgy tekintette, hogy övé a könyv, azt csinál vele, amit akar, de az volt az alapállása, hogy minden külföldi megjelentetésnél sokkal többet ér a történelem számára, ha itthon jelenik meg.

Lett erre aztán mennydörgés, villámlás, elképesztő dolgok történtek. Timár első reagálása – itt van előttem az egész levelezés –, hogy magyar állampolgárnak nincs ehhez joga. Tulajdonképpen mihez volt joga egy szegény magyar állampolgárnak? Nincs joga, csak a magyar hatóságokon keresztül intézheti. Szóval szörnyű, amit Zoltán elkövetett. Rettenetes levelet írt Timár ezzel kapcsolatban.

Zoltán felhívta telefonon, és kiabált vele, szégyellje magát, neki ne ugráljon az a Timár, akinek szörnyű ávós bűnök terhelik a lelkét, jobb, ha hallgat. Egyébként is, ha elfelejtette volna, ő járt el érdekében a kiszabadításáért, '56 előtt, amikor mint fő ávóst letartóztatták. A Hankóczy Jenő utcában, a Zoltánék mellett levő házban laktak Timárék, és felesége sokszor megleste Zoltánt, zokogott, könyörögve kérte, segítsen a kiszabadításában.

Timár másik intézkedése volt, hogy Zoltán korábbi, illetve már megjelent könyvei előkészületben lévő külföldi kiadását (szovjet, cseh, kelet-német) is letiltotta. Zoltán dörgedelmes levélben megírta Timárnak, disznóság volt ez az intézkedése. Timár visszaírt: nem igaz, hogy letiltotta. Igen ám, de Lichtenstein, a „16 év fegyházban" cseh fordítója megküldte másolatban a Szerzői Jogvédő Iroda levelét, amelyben Timár letiltja a további fordítást.

Ekkor elkezdődött egy szörnyűséges kálvária. Aczél többször kérette Zoltánt. Nem emlékszem már, milyen fenyegetéssel, vagy zsarolással kényszerítette, hogy intézkedjék a szerződés

visszavonásáról, sőt felszólította, hogy hagyja abba a könyv írását, és adja le a példányokat. Erre Zoltán beintett egy nemzetközi mozdulattal, és ország-világ előtt közhírré tette a történteket.

Brazíliába készültünk, baráti meghívásra, New Yorkon keresztül, és ekkor Aczél visszavonatta az útlevelünket.

A nyilatkozat, amire Aczél kényszerítette: „...Az angol kiadónak a műre vonatkozóan – a szocialista országok kivételével – világjogot biztosítottam. A kézirat egy részét ki is juttattam külföldre. A szerződés megkötéséhez előzetesen nem kértem az illetékes magyar szervek hozzájárulását, s ezt utólagos kérésemre sem kaptam meg.

Eredeti terveim szerint – és a szerződés szerint is – emlékirataim angliai vagy más külföldi kiadására csak a magyar nyelvű megjelenés után kerülhetett volna sor. Hozzájárulok azokhoz a módosításokhoz, amelyeket a Magvető Könyvkiadó igazgatója szükségesnek lát, hogy a kéziratból az elfogadható részek megfelelő szerkesztésével, kiadásra alkalmas könyvet megjelentessen.

Kötelezem magam arra, hogy ha akaratom ellenére, de saját hibámból, mivel a törvényes rendelkezések megszegésével a kéziratot én juttattam külföldre, a kézirat, vagy annak egyes részletei bárhol külföldön megjelennének, azoktól a nyilvánosság előtt elhatárolom magam..."

1971. febr. 24-én levelet írt Aczélnak: „...Szeretném, ha bíznátok lojalitásomban... Csak itthon akarok élni és sehol máshol. Új hazát keressek talán magamnak a hatvannyolc évemmel? Hadd ismételjem, keserű szívvel írom levelemet..."

1971. március 5-én levelet írt Léderer Lajosnak Londonba:

„Sajnos visszavonták az útlevelemet. Oka az önéletírásom. Magukhoz kérettek a legfelsőbb vezetők és valósággal pánikba estek, világbotrány lenne abból, ha önéletírásom Sztálinról, a sztálinista idők Szovjetuniójának politikájáról megjelenne. Tudják, hogy bestseller lenne és attól tartanak, hogy az érte kapható összeg megszédítene, kintmaradnék. Te tudod a legjobban, hogy ezt megtehettem volna, de hazajöttem...

Tárgyalva a párt egyik titkárával, megígértem, hogy jelenleg semmiképpen nem adom ki. Súlyos bajom származnék ebből. Kérlek Téged is Lajos, ezt tolmácsold közös barátunknak...

Kérlek, kezeld levelemet teljesen bizalmasan. Ártana nekem, ha kijutna a sajtóba..."

- *Milyen alapon intézkedett így Aczél?*

- Mindez már '68 után történik, amikor megszálltuk Csehszlovákiát és a politikai helyzet egyre élesedik. Aczél jól érzékeli a nemzetközi politikai helyzetet, és azonnal „begyűrűzteti" haza. Számára Zoltán azonnal politikailag káros, ártalmas lett.

Amikor '68 előtt még ő forszírozta Zoltánnál, hogy kötelessége megírni ezt az önéletrajzot, azzal a mézesmadzaggal húzta be a csapdába, hogy ígérte, megjelenik belőle mindaz, ami az akkori politikai helyzetnek megfelel. A többi részt elhelyezik a Párttörténeti Intézetben.

Azt hiszem, ezzel az ígérettel zsarolta Zoltánt, amikor a nyilatkozat megírására kényszerítette, és a Lédererhez írott levelében kérte a szerződés toleráns kezeléséré.

Most már a megjelenésről egyáltalán nem esett szó. Aczél csak megfenyegette, hogy egyéb eszközökkel fog eljárni, ha nem hagyja abba a könyv írását, mert az a Szovjetunióval való barátságot fenyegeti.

Zoltán 1971. augusztus 14-én levelet írt Aczélnak: „Kívánságod szerint a kéziratot Londonból hazahozom, amint erre módot kapok. Írást is hozok arról, hogy az Observer kiadó betartja a Magyar Szerzői Jogvédőnél elfekvő szerződést: hogy önéletírásomat csakis a magyar kiadás itthon jóváhagyott szövege nyomán adhatja ki angolul."

Ennek a levélnek a végleges fogalmazványát csak azután küldte meg, hogy Déry és Illyés látta az impurumot: „Levelem politikai elkötelezettségét részemről azzal is biztosítom, hogy másolatát átadom Illyés Gyulának, Déry Tibornak, Vas Henriknek... A velük baló barátságomat szégyeníteném meg, ha nem tartanám be ezt az általuk is ismert, Hozzád írt kötelességvállalásomat..."

Hiába volt minden, nem segített semmi, maga a jó Isten sem. Mint mondtam, Aczél '71-ben visszavette az útlevelünket. Megjelent két úr az ajtónál, visszakérték és elvitték útlevelünket, a brazíliai útból semmi nem lett, pedig már a repülőjegyünk is megvolt!

A félelem költözött be hozzánk.

Az önéletrajzra Zoltánnak szerződése volt a Szépirodalmival,

Illés Endrével, de Aczél áttette Kardoshoz, a Magvetőhöz. Kardos a legszemetebb emberek egyike volt, akit valaha ismertem. Gerinctelen, aljas fráter, Aczél előretolt bástyája. Valamikor a börtönben egy cellában ültek, és mint a Magvető igazgatója, mindent végrehajtott, amit Aczél kívánt.

- *Most melyik kötetről van szó, hiszen kettő megjelent a Magvetőnél?*

- Akkor még nem volt különválasztva kötetekre. Eredetileg Zoltán a *Nem a tejes csenget* címet szánta. Mégpedig visszaemlékezve 1956-ban a Petőfi Körben történt felszólalására, amikor azt mondta: Szeretné, ha Magyarországon olyan korszak következne, hogy amikor reggel csöngetnek az ajtón, akkor a tejes csöngessen, ne az ÁVO.

Itt van előttem a Magvető szerződése a *Nem a tejes csenget* kiadására 1971. augusztus 31-ről. „Szerző folytatja önéletírását... Tudomásul veszi a Kiadó véleményét, hogy kézirata jelenleg formai és tartalmi okok miatt nem kiadható. Felhatalmazza a Kiadót, hogy megfelelő szerkesztéssel az elfogadható részekből kiadásra alkalmas könyvet megjelentessen. A kiadásra alkalmatlan részt átadja a Párttörténeti Intézetnek..."

1972 márciusában a Magvető értesíti: „Hetvenedik születésnapodra kiadónk vállalja Kossuth-trilógiád megjelentetését. Annál is inkább, mert jövőre lesz a negyvennyolcas szabadságharc kitörésének 125. évfordulója..."

Zoltánt ekkor már mindennél jobban izgatta önéletrajzának megjelentetése. Leveleket ír Kardosnak. 1972. febr. 8.: „November végén megígérted, hogy rövidesen elmondod véleményedet életrajzom egyes részeinek közeli kiadású könyvvé formálásáról..." Márc. 5.: „Nem kaptam Tőled választ. (...) Veled telefonon érintkezni sajnos újabban lehetetlen..."

1972. ápr. 21. Kardos válasza: „Értesültem róla - titkárnőmnek panaszkodtál -, milyen szerencsétlenségnek tartod, hogy a Magvetővel kapcsolatba kerültél. Talán ennek a kapcsolatnak is szerepe van abban, hogy nem került sor olyan adminisztratív intézkedésre, melyre magatartásod bőségesen okot szolgáltatott volna...

Zoltán, 1972. ápr. 26.: „...Ki vagy te Kardos György, milyen párt-, illetve állami fórum, hogy megfenyegess, ijesztgess, hogy nekem ilyesmit merhetsz írni? S ha mégis úgy érzed, hogy az adminisztratív intézkedések mellőzésében közbenjártál, ezt sem az

én érdekemben, hanem csakis jóbarátod, Aczél György érdekében tetted. Én ilyesmitől nem tartok, nem vagyok ijedős..."

A később történtekhez még egy kis korábbi epizódot el kell mondanom. Balatonfüreden volt egy kis egyszobás apartmanunk.

- *Társasnyaraló?*

- Igen. Onnan gyakran átjártunk Tihanyba, óriási baráti körrel találkozni a Motel teraszán. Itt volt G. Dénes György, a Zsüti, Keleti Marci, aki anyagot kért Zoltántól a felszabadulás közeledő 25. évfordulójára. Ekkorra már elég nagy anyag készült el az önéletrajzból.

Zolnay Pali, régi, gyerekkori barátom is jelentkezett, aki filmet akart készíteni a felszabadulási időszakról. De anyagot kért Kovács András is. Zoltán hajlandónak mutatkozott arra, hogy ad neki anyagot, de nem rendelkezett elegendő példánnyal, mert az eredetin dolgozott, a másodikat javítottam, a harmadikat megküldte a kiadónak, és még volt egy negyedik példány. Ami érdekli őket, fényképezzék le, csinálják meg maguknak az anyagot, mondta Zoltán.

Itt nagy lélegzetet kell vennem. „Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg, ... kit hogyan talál meg?" Elindult az ügy és mint egy motor, felgyorsultak az események. Egyik nap reggel az történt...

- *Hányban vagyunk?*

- Ez már 1972 vége.

- *De valami évfordulóhoz kötődik. Lehet, hogy a 30. évfordulóra készülnek? Egy filmhez azért kell két év átfutás.*

- Ha erre az időszakra gondolok, bedagad a torkom az idegességtől.

Zoltán megbeszélte Zolnay Palival, hogy a filmgyárból egy fényképész idejön hozzánk, és az előkészített oldalakat lefényképezi. Megállapodtak az időpontban, amikor mi elmegyünk kocsival érte, és idehozzuk a lakásunkra.

Ez már magában rejtette Zoltán ama titkos gondolatát, hogy nem ártana a kéziratot valahogy megőrizni, féltette az anyagot. Keményedett a helyzet, egyre félelmetesebbé vált. Nem érezte biztonságban magát. Mára már bebizonyosodott, hogy Kardos György szavai mögött „adminisztratív intézkedések, melyre magatartásod bőségesen okot szolgáltatott" - Aczél állt.

Zoltán felhívta egyik tervhivatali jó barátunkat, Vadas Imrét,

aki dolgozott Japánban és vásárolt egy remek fényképezőgépet, jöjjön el hozzánk. Próbaképpen egy gyúródeszkára feltettünk egy oldalt, majd rátűztünk négy oldalt, és ő lefényképezte, vállalta az előhívást.

- *Együtt a négy oldalt?*

- Igen, a kérdés az volt, hogy lehet jobban felvenni, vagy egyet egy kockára, vagy négy is lehet, ebben az esetben kevesebb filmre fér rá.

Vadas elment tőlünk, s az történt, hogy amikor az utcán egy gyalogátkelőhelyen át akart menni, egy kicsikét meglökte egy fekete autó és kis sérüléssel bevitték a kórházba. Amikor hazament pár nap múlva, azt vette észre, hogy a fényképezőgépében már nincs benne a film.

- *Ki tudta, hogy ő azért jön ide?*

- Hiszen az volt a fantasztikusan érdekes, hogy kettőnkön kívül senki sem tudta. Illetve a telefon tudta, hogy Zoltán kérte Vadast, látogasson meg minket, természetesen a részleteket akkor nem mondta el neki. Már csak azért sem, mert egyértelmű volt akkoriban, hogy ilyen prominens embereknél, mint Zoltán is, telefonlehallgatás folyik.

Ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a kézirattal tenni kell valamit.

A Zolnay Palival megbeszélt napon elmentünk a filmgyári fényképészért. Ez kb. 1973. február 15. körül lehetett. Délután 4 óra tájt odaálltunk a háza elé, pár perccel a megbeszélt idő előtt érkeztünk, mindig pontos emberek voltunk. Esett az eső. Zoltán mellettem ült, kinyitotta a ház felé eső hátsó ajtót, hogy a fotós beszállhasson. Nem sokkal utánunk, mögénk állt egy nagy fekete orosz autó, Csajka vagy Zil, vagy én nem is tudom mifélé. Amit nem értettem, és nem illett a képbe, hogy férfiak álltak ernyővel erre-arra a ház előtt.

Jött a fényképész, kinyitotta a ház ajtaját, lejött pár lépcsőn, kezében a fényképészeti dolgok, megfogta a kocsink nyitott ajtaját, s ezeket betette a hátsó ülésre. Abban a pillanatban, ezek az emberek, akik ernyővel álltak ott, eldobták az ernyőt, megragadták a fényképészt, kinyitották a mögöttünk álló fekete kocsi ajtaját, bedobták oda, és elvágtattak vele. Őt elvitték, de nálunk maradt a felszerelése, a hátsó ülésen.

Ott álltunk döbbenten, szótlanul, én teljes összeomlásban, és rettegés költözött a gyomromba.

– De mi értelme van annak, amikor a fényképész még nem csinált semmit? Utána kell elkapni, mert akkor el lehet tőle venni. Ez jellegzetesen bornírt belügyi logika! Ekkor még nem csinált semmit. Mi történt vele?

– A megdöbbenés percekig tartott. Összeszedtük magunkat, s amikor levegőt kaptunk, becsuktuk a kocsi ajtaját és hazajöttünk. Ez egy pénteki napon történt. Zoltán fel-alá járkált a szobában, nem tudott lefeküdni. Megdöbbenés és hangtalanság.

– Nem merült az föl, hogy rögtön eltünteti a házból a kéziratot?

– Azt megmondom, hogy ebben a pillanatban, ezen a pénteki napon még minden kézirati példány nálunk volt. Az összes példányt itt tartottuk a lakásban. Semmi sem volt házon kívül.

Éjjel 3 óra körül felhívott Zolnay Pali telefonon. Elmondta, hogy őt, Ragályi Elemért és a fényképészt most engedték ki az ÁVO-ról, eddig vallatták őket. De elengedték. Ragályit valami felvételről szedték elő. Érdekes, én Ragályival soha életemben nem találkoztam.

– Sándor Pál filmjének, a Miss Arizonának ő az operatőre, és hatalmas betűkkel hirdetik a nyugati újságok, hogy Elemer Ragalyi.

– Szóval ez történt pénteken. Vasárnap azt mondja nekem Zoltán: Hallgass ide, a kézirat nálunk veszélyben van. Vasárnap egy olyan nap... Persze ezt nem bent mondta a lakásban, mert akkor már gyanítottuk, hogy itt nem beszélhetünk nyugodtan, mert lehallgatnak. Tehát kimentünk az udvarra. Összepakolunk egy példányt – mondta – csendben, hogy ne legyen feltűnően hangos, reggel 9 órakor elmegyünk, elvisszük egy barátunkhoz, akihez beadjuk a kéziratot, amúgyis kérte tőlem elolvasásra.

Mindeddig többször előfordult, hogy Zoltán egy-egy példányt kölcsönadott elolvasásra. Mint mondtam, egy írónak ahhoz, hogy történelmet írjon, konzultálni kell a szereplőkkel és beszélni az írottakról. Sok barát és ismerős olvasta, így Donáth Feri, Mesterházi Lajos, Illyés Gyula, Déry Tibor, Babics Antal és mások. A véletlen hozta úgy, hogy aznap, pénteken mind a négy példány idehaza volt.

Miért egy baráthoz? – kérdeztem. Vigyük el anyámhoz. Nála biztonságban lehet. Teljesen kizárt eset – mondta –, anyádnál a legrosszabb helyen lenne...

Aznap, vasárnap reggel felhívtuk Babicsot, a professzort.

Nem említve a történteket, Zoltán azt javasolta, menjünk el együtt ebédelni, bemegyünk értük.

Mielőtt értük mentünk volna, ezt a kéziratot beadtuk egy barátunkhoz. Én nem tudom, megmondjam-e a nevét, vagy sem? Valahogy arra húz a szívem, hogy inkább maradjon meg titoknak. Talán majd egyszer később, mert most még kellemetlen lehet neki. Nem mondtunk semmit a történtekről, arról sem, hogy miért nem telefonáltunk, csak annyit, hogy erre jártunk és behoztuk a kéziratot.

Zoltán feltételezte, ha követnek is minket, vasárnap még az Államvédelem sem dolgozik. Azt, hogy követnek, tudtuk a következőkből. A benzinkútnál, ahol a benzint vettem, azt mondta a benzinkutas: Zoli bácsi, a fülesek mindig maga után mennek, amikor maga itt elmegy a benzinkút előtt.

Elmentünk Babicsékkal ebédelni, de közben egy árva hangot a kéziratról, államvédelemről nem beszéltünk, mert ők teljesen más alkatú emberek voltak. Kellemes barátság kötött össze, nagyszerű, vidám napokat töltöttünk együtt, de a politika szétvitt minket. Ők soha külföldre nem jártak, gyűlölték a kapitalizmust. Olyan típusú emberek, akik mindig a fennálló politikai rendszer hívei. Így volt egy kicsit fasiszta is Babics, majd Rákosi-barát, majd Kádár-barát, minden társadalmi kritika nélkül. Így aztán a barátságunk szétesett.

A felesége Esterházy Ilona, a grófi ágból, azt hiszem, apja Kolozsvárott volt polgármester. Arisztokrata családból származott, művészi hajlamokkal. Gobbi Hilda a legjobb barátnője. Valamikor a Rákosi-években kórházban dolgozott mint ápolónő.

Tehát ez történt vasárnap.

Kedden, 1973. február 20-án reggel 7 órakor csöngetnek az ajtón és bejön négy ávós. Felmutatják a házkutatási parancsot:

„Belügyminisztérium Vizsgálati Osztály Bp. II. Gyorskocsi u. 31. Határozat a Btk 127/1 izgatás bűntettének gyanúja miatt Vas Zoltán... ellen. Alapos a gyanú, hogy lakásán bűncselekménnyel kapcsolatos anyagokat rejteget... Aláírás: dr. Kujalek János alezredes..."

Jegyzőkönyv a házkutatásról: „a hatóság részéről dr. Bölcsházy Ottó r. őrnagy, Wagner György r. hadnagy... Elvittek: A dolgozószobából a házkutatást szenvedők egyetértésével számlálás nélkül két bőröndnyi kéziratot, amely géppel van írva,

kézzel írt javításokkal. Gosztonyi Péter levelezését Bernből... A kulcsi ingatlannal kapcsolatos iratokat számlálás nélkül. A balatonalmádi ingatlannal és építkezéssel kapcsolatos anyagokat, számlákat, szerződéseket, számolatlan. Az életrajzírással kapcsolatos kéziratot számolatlanul... A helyszíni intézkedés 1973. február 20-án 23 órától 05 óráig tartott."

Ez a Kujalek még előfordul az életemben. Akkor arra gondoltam, hogyan lehet ilyen névvel létezni. Ma már tudom, hogy a név mögött nem egy ember áll, az államvédelem bizonyos intézkedések végrehajtásánál használta, tehát a politikai intézményrendszer egyik fedőneve.

A házkutató csoport négy emberének vezetője, az itt szereplő Bölcsházyn és Wagneren kívül Varga őrnagy, és még egy fickó, akinek nem emlékszem a nevére.

Ez a Varga egy szemét, kis kopasz, a Bölcsházy egy rendes ember, Wagner engem vallatott. Először a dolgozószobában az íróasztalban, majd a könyvszekrény alsó polcain végignéztek minden iratot. Tőlem megkérdezték, hány példányban írtam a könyvet? Valami isteni sugallat folytán azt válaszoltam, hogy háromban. Minden papírt, amit itt találtak, összeszedtek. Akkor ez még részükről barátságos arccal folyt.

Délelőtt 11 óra tájban bevittek a Gyorskocsi utcába. Ez már ismerős hely volt a számomra, tulajdonképpen hazamentem, mert pontosan 20 évvel ezelőtt, ugyanezen a folyosón, ugyanabban a szobában vallattak. Két különböző szobába kísérték be Zoltánt és engem. Wagner vallatott, azzal kezdte, hogy hol a kézirat, hogy kezdtem írni, mit csináltam. Én egyet tudtam: engem megölhetnek, vádolhatnak azzal, hogy meggyilkoltam az anyámat, de azt az egyet soha nem fogom megmondani, hogy a kézirat, amit azon a vasárnap reggelen elvittünk, kinél van. Tehát maradtam a vallomásomnál, hogy három példányban készült, első és második, amit Zoltán javított, a harmadikat leadta a kiadónak. Én a valóságban négy példányban írtam, és volt még az eredeti, amit Zoltán írt.

Ez a vallatás kb. este 10-ig tartott.

– *Enni adtak?*

– Adtak volna, de hát ilyenkor nem megy le a falat, inkább egy pohár vizet iszik az ember. El sem tudja képzelni, hogy onnan valaha ki lehet jönni. Csak azt, hogy itt tartanak, s ez örökké fog tartani. Este 8 óra felé behoztak egy gépírónőt és felvették a

jegyzőkönyvet. Készült ennyi példányban, Zoltán ilyen könyvet írt, Aczél elvtársnak azt mondta Vas elvtárs... stb. Ebből láttam, hogy ez az Aczél intézkedése. Mindenesetre, ha Zoltán neve szóba került, hozzátették az „elvtárs" szót, amit érzékeny fülemmel azonnal meghallottam: ez azt mutatja, van innen kiút. Nem évek várnak a börtönben, csak szellemi kínzás, ami eltart egy ideig, talán hetekig, hónapokig, de van kiút.

A jegyzőkönyv felvétele után közölték úgy este tíz óra tájt, hogy hazavisznek. Zoltán ugyanakkor lépett ki a vallató szobájából, mint én. Átölelt, úgy tett, mintha megcsókolná a fülemet. Azt kérdezte: Bevallottad? Nem! - válaszoltam. Az egész banda követett, úgy három-négy fekete autóval és kísérettel hoztak haza. Megálltak az udvaron. Láttam, egyre-másra gyúlnak ki a lámpák a lakásokban, leskelődő fejek bújtak elő.

- *A házkutatást mennyire durván csinálták? Kipakolták az egész könyvespolcot?*

- Mindent, a szekrényeket, a bugyijaimat kirázták, a konyhaszekrényt, az udvaron lévő garázst, a pincét - talán öten végezték a házkutatást.

- *Mást nem is vittek volna el?*

- Itthon hagyták Zoltán levelezését Kádárral, Aczéllal. Mint a felvett jegyzőkönyvből látja, elvitték levelezését Gosztonyi Péterrel, a neves berni történésszel. Ezt Varga alezredes mérhetetlenül gúnyos megjegyzések kíséretében lapozta át: Nahát, ez a Péterke!... Ma nagy tisztelettel beszélünk róla, cikkei jelennek meg a különböző lapokban.

Meg kell magának mondanom, van egy széf a szekrényemben, ahol a kézirat egy példányát őriztem. Úgy nyitották ki, mint én, pedig abszolút nem látható kívülről. Nyilván ismerték már a járatokat, lehettek itt korábban a lakásban, távollétünkben. Kifordították a foteleket, az ágyat, a szőnyeget felhajtották.

Időközben rettenetes dolog történt. Úgy éjjel egy óra körül szólt a telefon, az a szemét Varga odament, fölemelte. Azt hallottam, csak ennyit mondott: Akit maga keres, az már nincs itt... Nem tudtam, ez mire vonatkozhat? Kiderült, éjjel anyámnál is volt házkutatás. Ő akkor 77 éves volt, egyedül élt. Éjjel tíz órakor aludt már, amikor élesen, hosszan csöngettek az ajtaján: Rendőrség, kinyitni! Négy ember betömörült hozzá, és éjjel egyig átkutatták a lakását. Zoltánnak volt igaza, hogy a kéziratot nem vittük el szegény drágámhoz. Szép, fasiszta módszerek.

Anyám reggel felhívott telefonon. Kiderült, ő volt az éjjeli telefonáló, neki mondta Varga, hogy már nem vagyunk itt. Nem is értem, hogy tehet valaki ilyet.

Én a meglepetéstől szóhoz sem jutottam. Anyám zokogva kérdezte: Mi van? Mondom, mi lenne? Nem feltételeztem, hogy tudhat a dolgokról és nem akartam kétségbeejteni, ráér megtudni. Elmondja, hogy zajlott le éjjel nála a házkutatás, és utána telefonált nekem. Szemét, aljas dolog volt, ahogy csinálták. Zoltánnal rögtön odarohantunk hozzá, alig hitte el, hogy megvagyunk, élünk, szabadon járunk. Nézd anyu, ez van, már történt egy és más dolog velem az életben, te erős asszony vagy, talpadra kell állnod. Ami a lényeg, mint látod, szabadok vagyunk. Majd rendbejön minden. A következő napokban megtudtuk, hogy a baráti körből körülbelül harminc embert rántottak be a rendőrségre.

– Ezekről azért emlékezzünk meg, hogy kik szenvedtek Vasék miatt?

– Ungvári Tamás, Benedek Jenő, aki távoli rokon. Mint mondtam, Babicsnál is jártak a kórházban. Horváth Gyula könnyűipari miniszterhelyettesnél, Vas Zoltán titkáránál, Ablaka Istvánnál, a kecskeméti nyomda igazgatójánál, Bohó Róbert filmesnél, Kornis Péternél, a fotósnál, és másoknál. Két ember, akit nem mertek megkeresni: Illyés és Déry. De azon a szinten, akinél feltételezték, hogy lehet a kézirat, mindenkit bevittek.

– Akkor azt lehet mondani, hogy az a hely, ahol elhelyezték, kitűnő ötlet volt.

– Az nagyszerű ötlet volt, teljesen kiesett a forgalomból, semmi gyanú sem terelődött rájuk, mert nem szoktunk telefonon beszélni, csak a Fészekben találkoztunk. Inkább azt mondhatom, laza kapcsolat volt. Ez Zoltán óriási előrelátása volt!

Furcsa, de a tragédiákkal mindig valamiféle vígjáték párosul. A következő dolog történt. Volt egy nagyon jó barátunk, ma is, Zoltán szabója, aki a ruháit varrta. Egy parasztszármazású, kedves, jókedélyű fickó, ő is, a felesége is, még egy kitűnő tulajdonsággal: remekül főztek. Úgy, hogy – azonkívül, hogy akkor már anyagi jólétünk folytán Zoltán néhány ruhát csináltatott náluk, és odajártunk –, mindig megkínáltak valami remek kajával. A másik, amiért szívesen jártunk hozzájuk: néha kanasz-

táztunk, töltött káposztára hívtak, kanasztapartival egybekötve, szóval szerettük őket, mert nagyszerű, derék emberek voltak.

Képzelje el, egyik este 10 óra körül, amikor már lefeküdtek, betömörül hozzájuk négy ávós, házkutatási paranccsal. Ma is megvan nála ez a papír, bekeretezve. A házkutatási parancson az áll, hogy bűnelkövetéssel kapcsolatos anyagot rejteget. Valahogy így szól a formula. Aláírója Kujalek, aki oly mélyen belemászott a szívembe. Az, aki a csoportot vezette, felszólította: Adja elő az anyagot! Mire az én kedves Horváth Pista barátom odament a szekrényhez, kinyitotta az ajtaját, reszkető szájjal rámutatott a végekben felhalmozott, kiszabandó anyagokra, s azt mondta: Tessék! Azt hitte, valaki lebukott a „jattal" megszerzett anyagok köréből, s ezért van nála házkutatás. Azért persze reggelig végigkutattak nála is mindent.

1973. március 20-án a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya visszaadott minden általuk lefoglalt anyagot. A határozati jegyzőkönyv szerint: „Az 1–7 sorszám alatt felsorolt anyagok bűncselekmény tárgyi bizonyítékát nem képezik, az elkövetett bűncselekménnyel nincsenek összefüggésben, azért további lefoglalásuk nem szükséges... dr. Bölcsházy Ottó..."

1973. március 30-án volt Zoltán 70 éves. Azt szoktam neki mondani: Más tisztességes öregúr ül a kályha mellett és a babakocsiban tologatja az unokáját. Ő meg felizgatja pártunkat és kormányunkat...

Zoltán rendszeresen, hetente kétszer feljárt Bandi bához sakkozni, aki Óbudán lakott, a hegy másik oldalán. Felvittem őt kocsival, és három-négy óra múlva érte mentem. Alig értem haza, néhány perc múlva csengettek. Ott állt Varga alezredes két-három belügyessel. Beengedtem és leültettem őket. A lényeg az volt: súlyos kellemetlenséget csinálnak nekem, ha nem mondom meg, hol a kézirat többi példánya? Mondtam: nincs több, mindent elvittek. Gondoljam meg a dolgot és néhány nap múlva találkozzam velük egy presszóban, de Zoltánnak se szóljak erről. Közöltem: nem vagyok hajlandó velük semmilyen presszóban találkozni, és azonnal elmondom Zoltánnak.

Néhány nap múlva telefonált a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya és közölte: másnap délelőtt 11 órakor jelenjek meg a Gyorskocsi utcában. Zoltán csak ennyit mondott: Szegény drágám, neked most erősnek kell lenned.

Ott voltam háromnegyed tizenegykor. Bementem, leadtam a személyi igazolványomat. Várni kell! – mondták. – Üljön le!

Múlt az idő, rajtam kívül senki a szobában. Már fél egy lett. Odamentem a kis ablakhoz: – Kérem, már itt ülök majdnem két órája! – Várni kell, üljön le! – mondták ismét. – Tudja mit? Nem várok, elmegyek! – Azzal megfordultam, és elindultam. – Álljon meg! – kiáltottak utánam. Hazajöttem és otthagytam a személyi igazolványomat.

Zoltán fejcsóválással fogadott, amikor elmondtam a történteket. – Azt hiszem, nem tetted helyesen – mondta.

Egy órán belül megjelent Varga, sűrű bocsánatkérések közepette visszahozta a személyi igazolványomat, azzal, hogy közbejött valami sürgős dolog, ezért nem tudott velem foglalkozni. Időközben az én ügyem már nem aktuális.

Zoltán a Horthy-könyvén dolgozott, de nem túl nagy lendülettel. Teltek a hetek, tudtuk, hogy figyelik a telefonunkat, a barátainkat, lehallgató készülék van a lakásunkban. Tehát egyszerűen nem tudtunk idehaza egymással beszélni. Csend keletkezett köröttünk. A legrémesebb volt ez a szörnyűséges csend, ami körülvett a lakásban. Képzelje el, hogy beszélgetünk kettesben, és egy harmadik ellenséges módon figyeli minden szavunkat, minden zörejt. Ha valamit meg akartunk beszélni egymással, Zoltán intett az ujjával és kimentünk az udvarra, lehetőleg távol az ajtótól. Vagy beszélgettünk az autóban, feltételeztük, hogy a motor hangja elnyomja a mondottakat, akkor is, ha oda is beépítettek „poloskát".

Úgy döntöttünk, hogy veszünk egy kutyát, mégpedig egy dalmatinert. Csipsznek neveztük el – Chips angol szó, rósejbni, vagy a zsetont is így hívják – és bearanyoztą az életünket.

– *Nagytestű kutya.*

– Igen. Hasonló alkatú, mint egy magyar vizsla, fehér, fekete pöttyökkel: Disney filmjében, a „101 kiskutyá"-ban. Amerikában a tűzoltóautó tetején ül, tűzoltó sapkával. Szóval Chips bearanyozta az életünket. Mert egyre magányosabbak lettünk. Nem az a rossz, amikor elhagynak a barátok, sokkal rosszabb, amikor az ember elhagyja a barátait, hogy ne legyen miattunk kellemetlenségük.

Gyakrabban jártunk a Fészekbe. Érdekes módon sokszor feltűnt ott egy fiatalember, akit senki sem ismert, csak állt az ajtó előtt, vagy ült a közelünkben. Egyszer Zoltán odament hozzá és

azt mondta: Idehallgassón, fiatalember! Nem érdemes velem foglalkoznia és követnie. Menjen szépen haza aludni, én is most hazamegyek innén. Ígérem magának, egyenesen a Pasarétre megyek... – Csodálkozó arccal ránézett, szerintem semmi köze sem volt hozzánk, de akkortól eltűnt a Fészekből.

– *Akinél a kézirat volt, az teljesen nyugton volt?*

– Fogalma sem volt semmiről. Néha találkoztunk a Fészekben, lelkesen dicsérte a könyvet, és kérte, még egy darabig hagyjuk nála, a felesége is szeretné elolvasni. Csak maradjon nálad – mondta Zoltán, nem bánom, ha egy példány kinn van a házból...

– *De tudta, mi történt?*

– Csak sokkal később tudta meg. Még hosszú ideig otthagyta Zoltán a példányt.

Ezen a nyáron készült el Almádiban a ház. Június elsején beköltöztünk. Igaz, hogy megőrződött a jövőnek egy példány – mondta Zoltán –, de ez nem elegendő. Le kell írni...

Almádiban nem tartottunk a lehallgatástól, csak a telefonbeszélgetésekre vigyáztunk nagyon. Amint kész lett a ház, Zoltán kérte a telefon felszerelését, mi azonnal megkaptuk, más senki.

Hála Istennek azért az ÁVO-nak is vannak érdemei, ez a telefon ma is működik. Tehát írtam az anyagot kora reggel három-négy órától kezdve, akkor eltettem biztos helyre, aztán este héttől tízig. Nappal aludtam ki a hiányzó órákat. Hat példányban készült. Kettő kemény papíron, és négy puha másolatin. Nagyon sűrű sorokban, mindkét oldalra, hogy kevés helyet foglaljon el. Zoltán előre átnézte és kihagyta azokat a részeket, amit a *16 év fegyházban*-ból idézett.

– *Ami máshonnan volt átemelve.*

– Igen, amit a kész könyvből idézett, kihagyta, csak bejelölte, hogy ez következik.

– *De miért kellett hajnalban írni? Hogy ne legyen valaki, aki beállítson közben?*

– Igen. Attól féltünk, hogy valamikor jön az államvédelem és elviszi, ami megvan.

– *És mindig el kellett dugni napközben.*

– El kellett dugni napközben. Egy elég jó hely akadt, nagyszerű rejtek az eldugásra, amit nem mondok meg, hogy hol. Később ez a hely még szerepet játszik.

Időközben az történt, hogy egy alkalommal, amikor édes-

anyámat vittük le a kocsinkkal Almádiba, beszállt a hátsó ülésre, Zoltán kezével kitámasztotta a hátsó ajtót. Valahogy odatette az ujját az ajtó közibe. Anyám, ahogy beszállt, becsapta az ajtót, s levágta Zoltán középső ujjának a felső percét. Berohantunk a Vas utcai kórházba reggel 7-kor, összevarrták, megmaradt, de azért kezelésre be kellett járni. Almádiból általában kéthetente feljöttünk, és mindig magunkkal hoztuk az elkészült kéziratot. Így nem volt feltűnő a gyakori Pestre járás. Egy részét Almádiban rejtettem el, egy részét pedig annak a díványnak az aljába, ami kihúzható. Megfigyeltem a házkutatásnál, hogy ez nem tűnt fel az ávósoknak, nem tudták, hogy ki lehet húzni, csak kézzel benyúltak mögéje. Kiszedtem a szögeket a huzatból és mögéje rejtettem. Ott gyűlt fokozatosan az elkészült kézirat egy része. Szóval aránylag jó helyre került az önéletrajz.

- *És miért nem a háztól el, valakihez?*

- Hat példányban készült, volt akinél így is elrejtettük, egy barátunknál, aki elásta a kertjében vízhatlanul. Meg kiadta Zoltán bizonyos barátoknak olvasni. A nyár végére elkészültem az egésszel.

1974. február 7-én hosszú levelet írt Zoltán Kádárnak: „Jelenlegi életemből, igaz politikai hűségemért az országhoz, a párthoz, nem hiányzik semmi más, mint a biztonság érzete, szabadságom közérzete. Az, hogy békés munkásságban élhessek itthon. Csakis itthon. Nem rendőrileg megfigyelten, további bírósági eljárástól fenyegetetten. Nem a rádióból, s televízióból, a lapokból letiltottan. Az útlevéltől évek óta megfosztottak...

...Nagyon kérlek, ne válaszolj levelemre. Válaszaidból eddig inkább csak baj adódott. Mert - Te írtad ezt nekem - ilyenkor mindig kibuggyan belőled a keserűséged, hogy valaha jóbarátok voltunk, szerettél, becsültél. Utóbb mégis „helytelen" úton jártam. Válaszaimban ilyenkor belőlem is mindig kitör az én keserűségem Veled szemben...

...Marx azt írta: - A történelem végül mindenkit a helyére rak. Téged is Kádár elvtárs, engem is, a korszakot is..."

Mellékelten megküldte Kádárnak a Kossuth-könyv ekkor megjelent kiadását, dedikálva.

1974. március 2-án újabb levél Kádárnak: „...Kértelek legutóbbi levelemben, három héttel ezelőtt, hogy őszinte elismeréssel és egyetértéssel politikád iránt, szűnjék meg az ellenem számos formában megnyilvánuló rendőrségi és egyéb zaklatás.

Megírtam: nem érdemlem meg, hogy másodrendű polgára legyek e hazának, amelyet továbbra is hűen akarok szolgálni.

Mégis tegnap kézhez vettem az útlevélosztály határozatát, amit másolatban csatolok. Feleségem tavaly, szeptember 1-jén beadott útlevélkérelmére most, a Hozzád intézett levelemre szinte válaszként – és kérdezem magamban a kettő összefügg-e? – közli a rendőrség, nem engedélyezi külföldre utazását, mert az közérdeket sért....

Néha hidd el Kádár elvtárs, már azon gondolkodom, helyes-e, hogy hallgatok a tortúráról, amit önéletírásom miatt Aczél Györgytől kiindulóan az utolsó három évben szenvedtem. Egyre fokozódott üldöztetésem. Emiatt gondolkodom azon, nem kellene-e a nyilvánosság elé vinnem ezt a hároméves keserves, végül rendőrségi és bírósági utat, amit végigjártam. Közölnöm kelléne Aczél Györggyel folytatott levelezésemet és az ügyemről az iratokat. Azon gondolkodom, hogy minden felelősséget vállalva, nem kellene-e kiadatnom külföldön önéletírásomat. Mert nyíltan megkérdezem: kinek érdeke, hogy magyar Szolzsenyicin-ügy keveredjék, mert az én türelmemnek és lojalitásomnak Hozzád Kádár elvtárs, és a párthoz – van határa!..."

Ez a mondat: Minden felelősséget vállalva nem kellene-e kiadatnom külföldön önéletírásomat? – nem véletlenül hangzott el. Zoltánban már érlelődött a gondolat, hogy valamit tenni kell az életbiztonságunk érdekében. Egy ifjú embernek a távoli baráti körből, aki nagyon szeretett fényképezni, vásároltunk egy kitűnő fényképezőgépet. Lefotózta az egész kéziratot oldalról oldalra, mások meg kicsempészték, azzal, hogy maradjon Amerikában, letétben, további intézkedésig. Mindenesetre Zoltánnak ekkor már volt egy érvényes szerződése az Observerrel, akár a náluk lévő példány, vagy ez az utóbb kicsempészett, ami bővebb, mert még sokat dolgozott rajta, alkalmas lehetett egy kiadásra, vagy cikkek folyamatos megjelentetésére.

Mindenesetre ez az egész munka – Jó mulatság, férfimunka volt! – szép vállalás a magyar és küföldi barátok részéről.

1974 nyarát már május közepétől ismét a Balatonon töltöttük. A ház úgy épült, hogy bőséges hely legyen alul a mi számunkra, és az emeleten, külön külső feljárattal három szoba, konyha, fürdő, ha barátok, vagy a család jön, ne zavarjuk egy-

mást. Sokan megfordultak nálunk, szállóvendégek is. Anyám néha ott töltött egy-két hetet, Zoltán sokakat látott szívesen.

Augusztus elején a vikendet nálunk töltötte Zoltán szabómestere, Horváth Pista a feleségével, együtt főztünk, kanasztáztunk, kellemesen telt az idő. Augusztus 12-én, hétfőn reggel Alizzal be akartam menni Veszprémbe bevásárolni, mert vacsoravendégeket vártunk: Déryéket és Illyéséket. Állok ki a kocsival a garázsból és – Uram Isten, mit látok? – négy, sötét ruhába öltözött, nyakkendős ember tart az ajtó felé – sárga cipőben. Azonnal visszaálltam.

– *Lőttek a vásárlásnak.*

– Nézze, a sötét ruha, a nyakkendő, a sárga cipő egyértelmű volt. Bejöttek. Felmutatták a házkutatási parancsot. – „Határozat lefoglalásról, házkutatásról, motozásról – izgatás alapos gyanúja miatt... Eljáró beosztottaimat bízom meg... Alaposan feltehető, hogy nevezett személy nyaralójában bűncselekménynyel kapcsolatos anyagokat rejteget... 1974. aug. 12.... dr. Kujalek János r. alez...."

Szóval ez a Kujalek ismét belépett az életembe.

– *Ugyanaz a csapat?*

– Igen, Varga, Bölcsházy, de most Wagner helyett valami Kacsóh nevű, aki az én emberem. Varga a csoportvezető. Szóval megint házkutatás apróra, miszlikre szétszedtek mindent, a televíziót, rádiót, a kéményt, a kertben bőködtek. Bölcsházy odajött hozzám, mondta, hogy beszéljek Zoltánnal, adja le az összes kéziratot, ez az ő tanácsa. Mondom, nagyon köszönöm a tanácsot, ha tudnám, Zoltánt egy dologra biztatnám, adja ki nyugaton a kéziratot, amit egyelőre, amíg békében hagyják, nem akar megtenni...

– *Semmit sem találtak?*

– Pillanat. Ugye mondtam, volt egy jó rejtekhely, de azt nem találták meg, s elkezdték felvenni a jegyzőkönyvet. Azt mondja Zoltán: Micsoda marhák vagytok! Van egy kitűnő rejtekhely, és oda nem nyúltatok be! Erre mint az őrültek szanaszét szaladtak, hol lehet a kézirat, amit nem találtak meg. Össze-vissza túrtak megint mindent. Marhák! – mondta Zoltán. Jobb, ha megmutatom! Persze a rejtekhelyen már nem volt kézirat, mert biztonságos helyen tartottuk barátoknál és Budapesten. Mindenesetre találtak két lapot, ami ott leragadt. A jegyzőkönyv szerinti 261. és 262. oldalt.

Bevittek mindkettőnket a veszprémi börtönbe. Külön-külön szobába vezettek be. Zoltánra Varga és Bölcsházy szállt rá, engem ez a kis „fingili" Kacsóh vallatott. Délután 4 órakor közölték, felveszik a jegyzőkönyvet. Aláírtam azzal a megjegyzéssel: „Az eljárást törvénytelen gazemberségnek tartom."

Zoltánt ugyanakkor engedték ki a másik szobából. Lemegyünk az autóhoz és mit látnak szemeim? Kit kísérnek a másik kocsihoz? Zoltán szabóját, Horváth Pistát. Őket is behozták és vallatták ezalatt, mit tudnak a kéziratról? Megfélemlítésükre fényképet mutattak nekik, amin Pista a ház előtt nyírja a füvet. Azt mondták, nem tudnak semmiféle kéziratról, s ezt aláírták. Hazavittek mindnyájunkat Almádiba.

- *Azért ők tudták, hogy van egy dugeszpéldány.*

- Nyilvánvalóan, mert ekkortájt megint több embert bevittek, mint utóbb kiderült: így Bohó Robit, Kornis Péter fényképészt stb.

Zoltán elmondta nekem, mit mondott nekik a vallatáskor: Tudjátok mit? - ez úgy hallatszott, mint amikor az ember a „szart" letegezi. Meg kell mondanom, hogy az előző házkutatás után léptem egyet-kettőt. Erre nem akarok kitérni, csak szóba hozni. Leírattam a kéziratot 6 példányban, valaki lefényképezte, más kivitte Nyugatra. Ennyi. Erről nem akarok többet beszélni. A felvett jegyzőkönyvben aláírta, hogy a kézirat egy példányát külföldre csempészte.

Napsütötte augusztusi délután volt, összeroskadva ültem a teraszon, nem tudtam megemészteni a történteket. Egyszerűen reménytelen élni, nem áll meg az üldözés. Zoltán fel-alá vágtatott előttem a fűben, mint egy ugrásra kész oroszlán. Végül odaállt elém és azt mondta: Edit édes, a csatát megnyertük! Ekkor ő már tudta, feltérképezte, hogy milyen lépéseket tesz az ügyben. Neki volt igaza. Lehetett ellene csinálni akármit, megalázni, börtönbe vinni, de sohasem tudták megtörni a határtalan optimizmusát, és mindig tudta a következő lépést, hogy mit tesz majd ellenük és a csatát megnyeri. Ezt végig követte egész életében.

Azon az estén vacsorára megjöttek Déryék és Illyésék. Persze különösebbet nem tudtam adni, mindössze ami otthon volt: valami kolbász, zöldpaprika, vaj. A napirend úgy is a házkutatás jegyében zajlott, hatalmas purparlé volt. Zoltán felbőszült oroszlánként támadta Kádárt és Aczélt. Déry és Illyés csillapí-

tották. Hiszen mindkettejüket nemcsak irodalmi, de gazdasági kapcsolat is fűzte Aczélhoz. Déry Böbét egyébként is lángoló lelkesedés fűzte Aczélhoz, Illyés és Flóra is nagyon jó barátságban volt vele. Minden érvet felhoztak Zoltán megnyugtatására, azzal, hogy a kormányzat számára rendkívül káros lenne mindennemű fellépés Zoltán részéről. Nem tudtunk közös nevezőre jutni. Én a gyűlöletemnek csak egy mondatban tudtam kifejezést adni. „Aczél vért fog pisilni."

Megállapodtunk abban, hogy másnap átmegyünk Déryékhez, Füredre, a Tamáshegyre, útközben felvesszük Illyéséket Tihanyban - egy „lebeszélő értekezletre".

Úgy maradt meg ez a nap emlékezetemben, a színeivel, fényeivel, hogy csodálatos ősz volt, napsütés, a ház előtt a diófa alatt ültünk egy darabig, ahol Déry „a nap hordalékait" írta apró betűivel. Az augusztusi nap átsütött a faleveleken, a ház körül a bokrok virágoztak, és csodálatos ebédet kaptunk. Azt gondoltam akkor, hogy búcsúzom ettől a képtől, örökre, mert Zoltán valahogy úgy állítja most fel a követeléseit, hogy el kell hagynunk az országot. Itt közbe kell vetnem, hogy ekkoriban történt a Szolzsenyicin-ügy. Azt gondoltam, ez lesz a következő lépés, mert itt egyszerűen nem lehet élni, itt megfojtanak. Elbúcsúztam mindentől, ettől a képtől, az emberektől, azzal, hogy valahol máshol mindent újra kell kezdeni, nehezen, másként, de élni tudunk.

Déry Böbe harsogó kacagással sokkal később ezt a „lebeszélő értekezletet" úgy jellemezte, hogy ők beszéltek 3 percet, Zoltán 4 órát. Nem tudták meggyőzni.

- *Mit akart Déry meg Illyés?*
- Lecsillapítani, hogy Zoltán hallgasson és tűrje el.
- *Tehát, hogy béküljön ki Aczéllal?*
- Aczéllal kibékülni nem lehet, hanem hogy...
- *...a harci bárdot ássák el.*
- Erről van szó! És ez Zoltánnak már azért nem fért be a terveibe, mert az eljárás régen túllőtt azon, ami elviselhető lett volna.

A következő napon, augusztus 14-én Zoltán levelet írt Kádárnak: „...Újabb házkutatás volt nálam. Feleségemet és engem újból elvittek, immár a veszprémi rendőrségre. Mindez és barátaim további zaklatása tűrhetetlenné teszi életemet... Biztosítottalak, hogy e rendszer hűséges híveként, az irántadi tisztele-

tem és politikád feltétlen elismerőjeként és követőjeként nem kívánok semmiképp ártani azzal, hogy nyugaton megjelenjék önéletírásom. Itthon akarok élni, békében, nyugalomban... Most újabb bűnvádi eljárás indult ellenem azon a jogcímen, hogy önéletírásomban megrágalmaztam a Szovjetuniót, és ezzel izgattam a szovjet és a magyar nép barátsága ellen. (...) Üldöznek politikai ürüggyel, váddal, hogy hozzájussanak kéziratom minden példányához. Soha ehhez az államvédelmi rendőrség nem juthat hozzá, mert teljes biztonságba helyeztem. Nem engedem semmiképp megsemmisíteni munkámat. (...)

Most már azon a ponton vagyok, hogy félek. (...) Az elé az önmagammal küszködő álláspont elé jutottam: nem kellene-e nyugaton kiadatnom. (...) Mire jó ez, kinek használ ez, ami velem történik? (...)"

Erre a levélre nem jött válasz.

A következő levél, amit Zoltán írt, 1974. szeptember 15-én volt. Ez nem is levél. Úgy tekintette később, mint politikai végrendeletét. Kb. 20 oldal, amiben leírja az életét. Két nyugaton élő ügyvédnek címezi, akiket, főként az egyiket, baráti kapcsolatokból ismertük, tudtuk, hogy kik, sőt azt is tudtuk róla, hogy Szolzsenyicinnek bizonyos ügyeit is intézi. Szóval politikailag elkötelezett, és barátoknak a barátja. Tehát Zoltán ezt a levelet rövid német nyelvű szöveggel kezdte, amit aztán magyarul folytatott. Ezt megírtuk hat példányban, amiből idehaza maradt kettő; négy példányt postára adtunk, mégpedig különböző helyeken.

Zoltán ebben elmondta az életét, a tizenhat évet, a halálos ítéleteket, a politikai elhivatottságát, a párthoz való akkori kapcsolatát, a történteket ezzel a könyvvel kapcsolatban, értesítve az ügyvédeket arról, hogy a kézirat egy példánya kint van, és az a barát jelentkezni fog, akinél letétbe helyezte a kéziratot.

Idézi Kádárhoz írt legutóbbi levelét, majd azzal folytatja: „Kádártól, a párt főtitkárától a hozzáírt levelemre nem kaptam választ. Tovább tart az üldözésem. Megfigyelik házamat. Olyanokat bevisznek kihallgatásra a rendőrségre, akik bármiért felkeresnek. A Legfőbb Ügyészség elutasította az izgatás bűncselekménye miatt ellenem indított eljárás ügyében a panaszomat.

Válaszként minderre határoztam el magamat, hogy kiadatom Nyugaton önéletírásomat. Még az esetleges bebörtönzésem árán is, mert, ha választanom kell, hogy miért kerüljek börtönbe, úgy

tegyék ezt velem az önéletírásom megjelentetéséért, ne azért, mert tehetetlenül várom sorsomat.

Mindezt, tisztelt Ügyvéd Urak, azzal írtam meg Önöknek, hogy külön felhatalmazásommal kellő időben kerüljön közlésre. Addig is kérem az Ügyvéd Urakat, hogy e levelemet is kezeljék letétként. A közlés módját annak idején majd Önökre bízom azzal, hogy a legnagyobb nyilvánosságot kapja, copyrighttal, vagy anélkül. Ahogyan ezt Önök majd jónak vélik. Addig is hosszú, de azt hiszem, szükséges levelem szolgáljon a tisztelt Ügyvéd Urak felé magyarázatként, miért szántam el magamat arra, hogy felkérjem Önöket: szerződésileg sürgősen készítsék elő önéletírásom kiadását nyugati nyelveken.

A szerződés természetesen csak aláírásommal léphet érvénybe. Máris felhatalmazom azonban Önöket arra, hogy a szerződés még aláírásom és jóváhagyásom nélkül azonnal érvénybe lépjen, ha letartóztatásba kerülnék. Szigorúan meghagyom, ha közben akár saját aláírásommal, vagy a feleségemtől, vagy bárkitől olyan értesítés érkezne Önökhöz, hogy önéletrajzi szerződésem megkötésének megbízatását visszavonom, és a kéziratot adják vissza, azt senkinek semmiképp ne teljesítsék. Nem hinném, hogy ilyen aláírást tőlem itthon bármilyen kényszerrel kicsikarhatnának, mégis esendő az ember. Hetvenkettedik évemben, ki tudja, gyenge lehetnék, megtörik az ellenálló képességem. Ezért ismétlem és újból ismétlem, a kéziratot senkinek ki ne adják, kérésemre se küldjék nekem vissza. A kézirat másolatát adják csak a kiadónak, vagy akinek kell, lektorálásra, fordításra, ha Önök szükségesnek tartják odaadni. Az eredetit gondosan őrizzék meg. E rendelkezésemen csakis én személyesen változtathatok, mégpedig Svájcban, az Önök jelenlétében.

Halálom esetén a feleségem jogosult minden intézkedésre. Egyedüli örökösöm is. Egyre *nem* jogosult csak, hogy könyvem kiadása megbízatását Önöknél visszavonja. (...)"

Ez a meghagyás ma is érvényben van, hogy a könyv jelenjék meg annak ellenére, ha én azt mondom, hogy nem engedélyezem, akkor is.

– *Ezt nem értem. Most Nyugaton megjelentethetnék a könyvet?*

– Meg, és nekem nincs beleszólásom.

– *Miért nem jelentetik meg?*

– Mert én azért ezt nem akarom.

- *Tehát mégis van beleszólása.*

- Nincs beleszólásom. Ha akarnák, megjelentethetnék. Ez Zoltán mentése az én irányomban.

Itt még egy közbevető megjegyzést kell tennem, és egy kicsikét visszatekinteni az Observerrel 1969-ben kötött szerződésre, amiről már beszéltünk. A szerződésnek volt egy kiegészítő 10. pontja, amire akkor senki sem figyelt oda, és amiről semmiféle nyilatkozat nem tesz említést:

„Szóbeli megállapodásunk folyományaként ezennel formailag megerősítjük, hogy Vas Zoltán úr halála esetén feleségét, Vas Edith asszonyt fogjuk irodalmi hagyatéka gondnokának tekinteni és számára fogjuk kifizetni mindazon pénzeket, amelyek Vas urat az 1969. szeptember 23-án kelt szerződés alapján megilletik.

Ezenkívül Vas Edith asszony ezennel vállalja, hogy le fogja nekünk szállítani Vas Zoltán úr emlékiratainak kéziratát, vagy a kézirat bármely részét, ha utóbbi meghalna, amint abban 1969. szeptember 23-i szerződésben megegyeztünk. (...)" Aláírta Zoltán, Patrick Seale és én.

De nézze, én Zoltán alapelvét követem. Ő mindig azt mondta, hogy sokkal többet ér egy itthon megjelent, meghúzott könyv, mint bármi, ami ott kint bővebben megjelenik. Úgy, hogy az én alapállásom az, várok még, hogy inkább itthon jelenjék meg a könyv. De ha ők akarnák, éppen az érvényben lévő szerződések és meghagyások miatt nem tudnám megakadályozni.

- *Mit szól ehhez Zoltán fia, Vas Márton?*

- Zoltán nem közölte vele.

- *Ő a törvényes örökös?*

- Nem, Zoltán kizárta végrendeletileg.

- *És erre volt alapos és elfogadható ok?*

- Az életük. A kettejük között mindig fennálló politikai ellentét. Zoltán azért bízta rám - ha ő halna meg előbb - a könyveivel való törődést, mert Marci pont az ellenkezőjét tenné, mint amit Zoltán szeretne. Ezt az akaratát a közjegyzőnél lezárta és kihirdették Marci előtt és a fogadott lánya előtt, hogy minden irodalmi dolgával kapcsolatban én vagyok jogos az intézkedésre. Volt egy kérdés, az almádi ház, erre vonatkozóan felkérte őket, hogy tekintsék az én tulajdonomnak, minthogy az én nevemen szerepelt mindenkor. Nem lett volna értelme ezzel kap-

csolatban bármit csinálniok, mert ebben az esetben az elvi érték 10-10%-a az övék, az átírási illetéket meg kell fizetni, és akkor is én vagyok a tulajdonosa.

- *Mert haszonélvező?*

- Igen.

- *Tudomásul vették?*

- Igen.

- *Tehát ott tartunk, hogy a két ügyvédnek elküldik a leveleket.*

- De nem kapták meg a papírokat. Ez roppant érdekes, mert mi ezt feladtuk ajánlottan, különböző helyekről: Budapestről, Balatonfüredről, Veszprémből, Almádiból, mindenhonnan ajánlottan. Van egy postai rendelet, hogy amennyiben az ajánlott levél nem érkezik meg, a posta kártérítésre kötelezett. Megvannak a papírok a postától, amiben kifizették a 200 nem tudom mennyi forintot, mert az ajánlott levél elveszett. De mindez dokúmentum arra, hogy az államvédelem el tudta kapni mind a négy levelet, ami kiment.

- *Magyarországon ki kapta meg ezt az írást?*

- Magyarországon senki sem kapta meg, kivéve természetesen az államvédelmet, amelynek rögtön a kezébe került. Később azután kiküldtük egy barátunkkal, így az ügyvédek birtokában van, a kézirathoz mellékelve - amihez itt még hozzá kell tennem, hogy odakint időközben a fotókat felnagyították, és újra legépelték az anyagot.

Tehát az ügyvédeknek elküldött levél dátuma szeptember 5. Akkor mi még nem tudtuk, hogy ez nem jutott ki külföldre. Mit tesz Isten, két-három nappal később megjelenik Almádiban Kardos György, a Magvető igazgatója, széles bájvigyorral, mintha eddig mi sem történt volna. Pedig Zoltántól rettenetes leveleket kapott már a kézirattal kapcsolatban, de semmit sem csinált, nem válaszolt.

Most imádta Zoltánt. Hogy vagyunk? Maga ismeri Zoltánt, nyitott életet élő ember volt, abban a pillanatban elmondta a történteket. Nahát, nahát, milyen érdekes, mondta Kardos, ő erről semmit sem hallott, és milyen véletlen, hogy ő éppen most itt üdül Füreden és bejött hozzánk látogatóba.

És mi történt még? Szeptember 12-én Zoltán levelet kapott Óvári Miklóstól, az MSZMP KB titkárától: „Tisztelt Vas Zoltán elvtárs!" Itt meg kell jegyeznem, hogy ez nagyon szépen hallatszott, mert eddig, ha Aczél, vagy valaki írt, mindig így szólt: Vas

Zoltán írónak. „Kérem, hogy szeptember 17-én kedden, vagy 19-én csütörtökön délután 4 órakor keressen fel a Központi Bizottság székházában. (I. em. 136.) Amennyiben ez az időpont nem felelne meg Önnek, szívesen állok rendelkezésére más, mindkettőnk számára alkalmas időpontban. (...) Elvtársi üdvözlettel."

Óvárival kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy minden intézkedése korrekt volt. Ami hozzá eljutott, és amit vállalt, azt korrekten teljesítette.

Egy hét múlva tűzték ki a találkozót. Óvári elmondta, hogy a Politikai Bizottság néhány tagja összeült és megvitatta a történteket. Úgy tudom, Nyers Rezső is ott volt, mert vele egyszer később valahol találkoztunk azon az őszön, és elmondta, hogy tud a dologról, helyeselte, ahogy a határozatot meghozták: Zoltánnal kibékül a párt. A legrosszabb eset, ha Zoltánt nem engedik ki, és ott kint kiadja a könyvét. A középső eset, ha kimegy, nem jön haza és kiadja a könyvet, a legjobb, ha kiengedik, és hazajön, nem adja ki ott kint a könyvet. Ez a három lehetséges eset.

– *Tehát kvázi azt is felajánlották neki, hogy menjen emigrációba.*

– Talán...

1974. szeptember 30-án Zoltán összefoglaló levelet írt Óvárinak: „Kedves Óvári elvtárs, tisztelt Barátom. Személyesen is mondottam, örömteli napom volt ez a mai találkozásunk. Neked is köszönetem érte, hogy közreműködéseddel, az alábbi feltételek teljesítésével véget ért az önéletrajzom miatti, négy éve tartó párt- és két éve tartó rendőrségi üldöztetésem.

Mint közölted, a belügyminiszter utasítást ad arra, hogy az ellenem megindított szovjetellenes izgatási eljárást megszüntessék. A rendőrség a kétízbeni házkutatás alkalmából elvitt kéziratai mat, írásaimat, a hozzám érkezett, de általuk lefoglalt leveleimet visszaszolgáltatja. Tudomásul veszem, hogy a Magvető Kiadó Kardos György útján megfelelő formában felújítja az önéletírásommal kapcsolatos szerződésemet. Jusson ebben kifejezésre, hogy egészében önéletírásom még nem jelenhet meg. (...) A kézirat házi munkapéldányát, amelyen Kardos elvtárssal együtt a rövidített kiadáson dolgozom, lakásomon megtarthatom. (...) Ünnepélyesen kötelezem magamat, hogy külföldön más kiadás az önéletrajzomból, mint az itthon jóváhagyott szöveg, nem jelenik meg. (...)

Kértelek arra is, kedves Óvári elvtárs, hogy közéleti szereplésemet illetően szűnjék meg a tilalom a rádióban, televízióban. Írásaim a folyóiratokban, amennyiben közlésre alkalmasak, megjelenhessenek. Könyveimet illetően megszűnik a tilalom, hogy ezekről az utóbbi években nem jelenhetett meg bírálat.

Szeretnék itthon, üldöztetés helyett megbecsült nyugalomban élni. (...)"

- *És a szerződéskötés megtörtént Kardossal?*

- Igen. 1974. október 16-án a Magvető papírján Zoltán nyilatkozatot írt: „Az 1971. augusztus 31-én kötött szerződésünket az alábbi nyilatkozattal kiegészítem:

1. Tudomásul veszem, hogy az 1972-ben befejezett *Nem a tejes csenget* című önéletrajzi írásomat megfelelő szerkesztéssel a Magvető Könyvkiadó 1975-ben megjelenteti (...)" És egyéb pontok, hogy korábbi intézkedéseit a külföldi kiadásra Svájcban személyesen visszavonja.

- *Belement Zoltán abba, hogy cenzúrázzák?*

- Igen. Mindig belement. A megjelentetés érdekében mindig elfogadta a másik fél fenntartásait.

- *Mely részletek miatt voltak idegesek leginkább a párt vezetői?*

- Főként azoknak a részeknek a kihagyását kérték, amelyek a Szovjetuniót érintették, vagy írja át, vagy pointírozza át Sztálinra. A Nagy Imrére vonatkozó részeket ki kell hagyni. Mindenesetre induljon el egy megbeszélés a kiadó és Zoltán között, a könyv kiadása érdekében, és együtt állapodjanak meg a kihagyandó és átírandó részekben.

Most megint jött Kujalek, pedig reméltem, hogy már elváltak útjaink. Határozat, izgatás bűntette miatt Vas Zoltán ellen indított bűnügyben. A nyomozást megszüntetem és a gyanúsítottat figyelmeztetésben részesítem. A bűncselekmény tárgyi bizonyítékát képező kéziratpéldány-töredékek lefoglalását fenntartom... Indokolás: A lefolytatott nyomozás során megállapítást nyert, hogy (...) a kéziratot több példányban készítette el és egy-egy példányát ismerőseinek, barátainak elolvasás végett átadta...

1969-től folyamatosan több nyugati kiadónál engedély nélkül szerződést kötött emlékiratai kiadására. Egyes részei, különösen az 1956-os ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatos része a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági és együtt-

működésre irányuló nemzetközi kapcsolata – elsősorban a Szovjetunióval való kapcsolata – elleni gyűlölet felkeltésére alkalmasak.

Gyanúsított fenti cselekménye alkalmas a Btk. nem tudom melyik pontjába ütköző izgatás megállapítására.

Figyelembe véve azonban, hogy gyanúsított időközben elállt a fentiekben megfogalmazott tervétől, továbbá idős korát, megbánó magatartását, a bűncselekmény elbírálásakor személyében meglévő csekélyebb társadalomra veszélyességét, úgy találtam, hogy vele szemben a büntető eljárás céljai a legenyhébb büntetés kiszabása nélkül is elérhetők. Aláírás: Kujalek és rajta a Legfőbb Ügyészség pecsétje, nem tudom milyen nevű ügyész aláírással.

Mindez akkor, amikor Óvári közölte Zoltánnal a Politikai Bizottság határozatát: a párt kibékül Zoltánnal.

1974. október 31-én Zoltán levelet írt Óvárinak:

„Hétfőn öt hete, hogy önéletírásom ügyében közölted a párt határozatát. Már másnap megírtam Hozzád elkötelező levelemet a határozat végrehajtásáról. Megkötöttem a kívánt új szerződést a Magvető Kiadóval. Háromszori telefonsürgetésemre szombaton aláírhattam »bűnügyemben« az eljárás megszüntetéséről a rendőrségi végzést. Aláírtam, bár megállapodásunk ellenére írásaimat továbbra is lefoglaltnak minősítették. Ezt utóbb megbeszélhetjük – gondoltam –, mert lényegesnek tartom, hogy feleségemmel mielőbb hozzájuthassunk útlevelünkhöz. Enélkül nem tudok intézkedni külföldi kötelezettségeim megszüntetéséről. Ügyvédemmel Zürichben még szeptember 30-án közöltem, hogy legkésőbb két hét múlva nála leszek, ennek több mint egy hónapja. Akaratom ellenére, tehetetlenségem következtében nyilvánosságra kerülhet a megbízólevél. (...)"

Másnap felhívta Zoltánt Tatay, az útlevélosztályról. Tiszteletem, Vas elvtárs, parancsom van, hogy még a mai napon átadjam az ön és a felesége útlevelét – mondta.

Az élet mégis szép, sőt gyönyörű. Úgy mentünk át a határon, mint a fuldokló, aki a vízből menekül. Kocsival Bécsen, Münchenen keresztül Londonba, Zoltán öccséhez.

Kis cikk jelent meg a bécsi magyar lapban. *Pesten mesélik:* Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács egykori főtitkára tűnt fel az elmúlt napokban Bécsben felesége társaságában. Négy éve nem járt Nyugaton, nem egyébért, mint hogy elvették az útlevelét, il-

letve megtiltották, hogy külföldre látogasson. Úgy tudjuk, hogy a tilalom az általa állítólag külföldre csempészett életrajzával állott összefüggésben. Annak idején feleségével együtt bevitték a rendőrségre, lakásán házkutatást tartottak: a sok mindent leleplező életrajzi írást keresték íróasztala fiókjában. A jelek szerint Kádárék megbocsátottak Vas Zoltánnak. Vagy talán azt remélik, hogy az alkalmat felhasználva Nyugaton marad a magyar kommunistáknak ez az „enfant terrible"-je?...

A barátok, rokonok ott kint elborzadva hallották a történetet. A szemükből sugárzott a rettegés és a boldogság, hogy ők ott kint már egzisztenciát alapítottak, időben eljöttek. Egyszerűen nem tudták megérteni, hogy lehet visszamenni oda, ahol az embert kínozzák? Léderer és Crankshaw megismételte a már elhangzott ajánlatot, Londonban. Zoltán öccse felajánlotta, hogy házat vesz nekünk, és sok-sok baráti segítséget, ajánlatot kaptunk. Én magam úgy gondoltam, inkább kint maradnék takarítónőnek, áruházi eladónak, akárminek, csak ne kelljen hazajönni. A félelem hányingere ült a gyomromban a gondolatra, hogy ismét otthon leszek, elölről kezdődik minden, nem engednek ki stb. Azért meg kell mondanom, egy kicsike megnyugvás is, hogy anyámat nem kell elhagynom. Azt hiszem, az ember meghasonlik önmagával, akár elmegy, akár hazajön.

Zoltán ott kint átnézte a fotóból felnagyított és legépelt kéziratot. Sajnos, jó néhány oldal fényt kapott, a szöveg olvashatatlanná lett, hiszen egy amatőr fotós fényképezte. Ennek pótlása megoldásra várt.

Hazatérve Zoltán ismét harcot indított a házkutatásnál elvitt kézirat visszaszerzésére. Erre de facto nem volt szükségünk, hiszen rendelkeztünk az eredetivel, de ezenkívül 6 példányban lemásoltam, csak a legalitás érdekében volt erre szükségünk. 1974. december 5-én levelet írt Kujaleknek, és közölte megállapodását a párttal, hogy visszakapja a kéziratokat. Választ nem kapott.

Újabb levél Kujaleknek 1975. január 5-én.

Mint a további levelezésből látom, 1975. jan. 15-én azt írja Zoltán Vas Henriknek, a Párttörténeti Intézet igazgatójának:

„Hivatalosan közölték velem, hogy az eredeti példányt, amit a belügy szervei a Magvetőtől elhoztak, Nálatok helyezték letétbe. Ezért e példányokat nekem ők visszaadni nem tudják. (...) Kérlek emiatt, kedves Barátom, hogy a kéziratot nekem

visszajuttatni szíveskedjél. Óvári elvtárs ismeri a kérdést, amennyiben szükségesnek látod, fordulj hozzá felvilágosításért. (...)"

Amikor az elmúlt év őszén visszakaptuk az útlevelünket, Zoltán ragaszkodott ahhoz, hogy két „ablakot" üssenek be. Most még egy üres „ablakkal" rendelkeztünk, elhatároztuk, hogy elutazunk Amerikába Gál Bandi meghívására,. Az európai utat kocsival tettük meg.

Már említettem, hogy jó néhány oldal olvashatatlan lett a kicsempészett kéziratból, amit most pótolni kellett. Zoltán megtervezte a kivitelét. Hosszan kísérleteztem filmtekercsekkel, egy dunsztos üvegbe beledobtam benzinbe, nem ártott neki. Most újból lefényképeztettük a hiányzó oldalakat és az elkészült, előhívott filmtekercseket beledobtam a benzintankba. Hallottam, hogy csobbant, rettenetesen féltem attól, hogy fennakad a csőben. Mindenesetre újabb benzint csak Bécsben vettünk. Odakint jó barátok segítségével elvitték a kocsit egy szervizbe, szétszedték a benzintankot, kivették a tekercseket, minden sérülés nélkül.

Szép, két hónapos út volt, hazajövet Zoltán soha többé nem kapta vissza hivatalosan az államvédelem által elvitt kéziratot. Ellenben Kardos György közölte, hogy tőle is elvitték, de ő lemásoltatta, úgy, hogy az íróasztala fiókjában tartja. Zoltán abbahagyta a Horthy-könyvet, és folytatta a munkát a nálunk lévő kéziraton.

Levelek Kardosnak: 1975. jún. 13. - „Nem akarnék csalódni Benned (...) Nem értem, miért bujdosol előlem. Ígéreted ellenére hetek óta nem jelentkezel. Letagadtatod magadat titkárnőiddel. Mi lehet az oka bujdosásodnak? (...)"

1975. dec. 18. „Nem azért írok neked, hogy kellemes karácsonyi ünnepeket, vagy boldog újévet kívánjak. Amiatt sem, hogy telefonon nem lehet téged elérni. Még kevésbé amiatt, hogy január elsejével megjelenik-e a *Nem a tejes csenget* önéletírásom általad vállalt rövidített kiadása (...)"

Kardos, 1976. ápr. 6.: „Mellékelem Kossuth-köteteid új kiadásának szerződését. Ezt nem a *Tejes* helyett küldöm, mert az csak késik, de változatlanul állítom, hogy megjelenik" (...)

Ez év tavaszán Zoltán Izraelben élő nővérétől nagyon rossz híreket hallottunk egészsége felől. Meg akarta látogatni, s az útlevél engedélyezésében Óvári nagyon korrekten járt el. Kocsival

indultunk Bécsbe, azzal, hogy otthagyjuk, onnan repülünk Izraelbe. A határon egy magas rangú tiszt közölte, át kell állnunk a másik oldalra. Hordjuk be az összes csomagunkat. Zoltán kijelentette, hogy ő már öreg ehhez, csinálják ők, ha akarják. Mindent bevittek egy szobába, szétszedték a kocsi ülését, alávilágítottak, az ajtókat lebontották. Vagy három óra hosszat várattak, Zoltán ordított, hogy az útlevélkezelésre, a másik oldalra is áthallatszott: Gazemberek, szégyelljétek magatokat! Vas elvtárs - mondta a tiszt - nagyon szégyellem magamat, de felsőbb parancsot kaptam erre." Aztán továbbengedtek.

Csodálatos fogadtatás várt Izraelben. Zoltán nővére, Iby ült a tolószékben és boldog volt. Óriási rokoni és baráti kör várt. Hivatalosan csak annyi jelent meg a lapokban, hogy Vas István látogatóba érkezett, nagyon szép kommentárral, hiszen 1945-ben élelmiszert küldött oda, arany betűkkel írták be a nevét a történelemkönyvükbe. Hat hét alatt végigjártuk az országot, Jeruzsálemben az Öregvárosban meghatottan mentem végig a Via Dolorosán, ahol Krisztus vitte a vállán a keresztfát. Zoltán interjút nem adott, mert itthon megígérte Óvárinak, hogy a sajtóval nem lép érintkezésbe.

Hazatérve levelet írt Aczélnak. 1976. április 27.: „Egykori barátom, Aczél György (...) Hozzád írom levelemet, mert Veled és miattad kezdődött el rendőrségi, törvénytelen, koncepciós jellegű üldöztetésem. Úgy vélem, most már öt év múltán, tényleg egyedül a Te dolgod és kötelességed - senki másé - intézkedni, hogy végleg lezáruljon ez az átkozott önéletrajz miatti rendőrségi és ügyészségi üldöztetésem, ami éveken keresztül tönkretette az életemet... Csakis ilyen értelemben küldöm meg Hozzád önéletírásom szövegének Nyugaton sokszorosított kétoldalnyi szövegét. Az angol fordítás néhány oldalát. A könyvhöz írt előszó egy részét, amit csak most ismertem meg, és jóvá nem hagytam, akárcsak a kiadói szerződést sem. Talán e kópiák véglegesen meggyőzik a Belügyminisztérium illetékeseit, hogy éppen az ő üldözésük következtében önéletírásom külföldön bármikor megjelenhetne... Minek tehát a hegyeshalmi provokációs kutatás? (...)"

Aczél felhívta telefonon Zoltánt és arra kérte: Gyere be hozzám. De arra kérlek, hozd be magaddal Editet is! Miért Editet? - Mert ha én veled akarok kibékülni, tudom, hogy elsősorban Edittel kell kezdenem.

Ez válasz volt arra, hogy Déry Böbének megmondtam: Az első lehető alkalommal, amikor Aczéllal szembetalálkozom, akár színházban, felpofozom. Böbe kéjjel továbbította ezt Aczélnak, aki évekig nem mert színházba menni, mert tudta, hogy megteszem.

Bementünk Aczélhoz. Ott nagy kínálás, mosolygás, bájvigyor, exkuzálás Aczél részéről, ő semmiről sem tehet, s amíg ő ezen a poszton ül, biztosítja Zoltánt, hogy ez soha többé nem fordul elő. Kérdezi tőlem, hogy élek? Mondom: jól, de tulajdonképpen Ausztráliában szeretnék élni, mégpedig három okból: mert legmesszebb van Magyarországtól, mert nincsen ÁVO és nincsen Aczél. Azt mondja: Tulajdonképpen nincsen igazam, mert itt az ember pontosan tudja, kit utáljon.

Mindenesetre Zoltán ismét kibékült a párttal, és ennek nyomatékaként Aczél megígérte, hogy Rényi Péter a Népszabadságban közölni fog egy részt az önéletrajzból. Zoltán kiválasztotta, felhívta Rényit, s én bevittem hozzá. Leültetett, nem volt túlságosan barátságos. Azt mondja: Ő ezt a részt nem közli! Mondom: Ebben Aczéllal már megállapodtunk. - Ja, Aczél az egy, én meg kettő vagyok - mondta nekem Rényi. Felálltam: Sajnálom, hogy itt voltam - vetettem oda neki - és elmentem.

Ezt most főként azért mondtam el, mert az elmúlt évben, 1987-ben a párizsi Irodalmi Újság közölte Rényi cenzori jelentését Zoltán önéletrajzának harmadik, meg nem jelent kötetéről. Hozzá kell tennem, hogy a megjelent első és második kötetnek Nemes Dezső volt a lektora, és Nemes halála után ezt a feladatot Rényire osztották ki. Nemes Dezső rendkívül pozitív és elősegítő cenzori jelentésével szemben, Zoltán a Rényiét sohasem kapta meg. Zoltán halála után felhívtam telefonon, azt mondta, még nem készült el vele. Mondtam, jó, akár ne is csinálja, mert ő úgyis a mai politika embere és ez a politika nemhogy ma nem áll meg, holnap még kevésbé. Puff, letettem a kagylót. Szóval Rényi nem mászott bele a szívembe. Amikor megkaptam a Párizsi Irodalmi Újság cikkét Rényi cenzori jelentésével, s az ő kommentárjukkal, a boldogság öntött el: végre kapott egy „homlokost".

- *Zoltán hányban kötötte meg a szerződést a Magvetővel az önéletrajz megjelenésére?*

- 1974. október 16-án.

- *Az négy év alatt jár le és addig nem lehet semmi mást lépni.*

Igen, így volt, semmi sem történt az ügyben. Zoltán leveleket írt Kardosnak. 1976. december 20.: „Nem térek ki magatartásodra az általad ígért megbeszélésünk időpontjával kapcsolatban. Úgy látszik, szocialista társadalmunk kegyességéből mint állami kiadó igazgatója megengedheted magadnak a luxust a megutálásra... Mint monopóliumodhoz kötött író faképnél sem hagyhatlak (...)"

77 májusában Zoltán Aczélnál panaszkodik Kardosra.

Július 14-én levél Kardosnak: „Minden barátságunk ellenére most már méregbe jönnék, ha többszöri kérésem ellenére sem adnál választ. Megkérlek, ne kényszeríts arra, hogy ehhez felsőbb segítséget vegyek igénybe (...)"

Újabb levél 1977. november 26-án: „A *Nem a tejes csenget* Magvető kiadása tekintetében megkérlek, váljunk el békében. A pártmegállapodás szerint - kezemben az írás - 1975-re vállaltad a kézirat kiadását. Most már írhatom: 1978-at írunk... Igaz sajnálatomra nem tudom tovább elviselni munkamódszeredet. Nem kérek többé ebből..."

Zoltán Kardos titkárnőjétől telefonon kérte vissza a kéziratot. Kardos visszaüzente: Miféle kéziratot? Nála nincs semmi! Továbbküldte a pártközpontnak...

Tehát újra kellett kezdeni a munkát a kézirattal. Maga megérti, hogy ez egy szörnyűséges összeomlás az ember életében. Három-négy évi küzdelem után, amikor szünet nélkül küldi a részeket a kiadónak, s amikor rákérdez a megjelentetésre, egyszeribe eltűnik, nincs sehol.

A kézirattal kapcsolatos tehetetlenség, és a Kardossal folytatott levelezés nyomasztóan terhes levegője ellenére folyt az életünk. Télen színház, zártkörű vetítés minden héten, ahol találkoztunk a barátokkal. Gyakran jártunk a Fészekbe, és Mesterházi Lajosékhoz péntek délutánonként.

Nyáron Balatonalmádiban isteni húsokat sütöttünk kint a szabadban, faszén parázson, sok baráti látogatással. Ha elmentünk hazulról, nyitva hagytuk a kaput és a kamraajtót, ha valaki jön, leülhet, megpihenhet a teraszon, s a kamrából elővehet egy üveg üdítőt, ami mellé poharat és nyitót készítettünk.

Nem sokkal a mi házunk felépülte után Baló Lászlóék építettek hozzánk közel. Valahányszor nálunk vendég volt, náluk feketézett, vagy megfordítva.

Átjártunk Füredre Déryékhez és Illyésékhez Tihanyba.

Gyulával sok közös emlék tarkította az életüket a fiatalkori mozgalomból, s ezzel az életrajzi kötettel kapcsolatban visszaemlékeztek ezekre az időkre. Akkor született Gyula könyve, a *Beatrice apródjai.* Flóra néha azt mondta: Gyula írásai az irodalomban úgy örökítődnek meg, ahogy ő utoljára az írógépen leírta.

A nyári találkozások központja Füreden Lipták Gabusék háza volt, ahol hétvégeken összejöttünk. A háziasszony, Pulcsi, szerető vendéglátása mellett, vidám, feledhetetlen összejöveteleken vettünk részt. Mindig náluk kezdődött a nyár, Gabus július 1-jei születésnapjával, és ők tartották az évadzáró gardenpartit. Remek fokhagymás tejfölös lángost kaptunk, saját szüretelésű borral. Ott köszöntöttük Passuth 70. születésnapját, amikor Déry „esőistennek" öltözött. Tibor magára öltötte az ebédlőasztal vörös brokátterítőjét aranyrojtokkal, Böbe papírból vágott ki hozzá aranykoronát.

Egy alkalommal, amikor egymás hegyén-hátán ültünk a könyvtárszobában, valaki feltette a kérdést: ki mit lop? Zoltán mondta, hogy ő írógépszalagot lop, mert nem lehet kapni. Debrőczy Tibor, a kórház igazgatója vidáman mosolygott. Déry Böbe azt mondta: Ő Tibor zsebéből lopja a pénzt, mert smucig és nem ad neki. De majd cigánybandával fogja húzatni a temetésén. Hányszor hallottam tőle ezt a mondatot!

Dehogy húzatta! '77-ben halt meg Tibor, és Böbe összeomolva, talpig feketében állt a sírjánál. Ki hitte volna, hogy neki is csak hónapjai voltak már hátra. Déry temetésére Illyéséket mi vittük, átmentünk értük Tihanyba és úgy fel Pestre. Útközben emlegette Gyula Aczél városszerte nevezetes mondását: „Akármit csinálsz, Gyula, mint szocialista költőt fogunk eltemetni." Akkor még tartott közöttük a barátság. Ekkoriban jelent meg Gyula cikkgyűjteménye, amely tartalmazta a Magyar Nemzetben megjelent két cikkét a romániai magyar kérdésről. Aczél erről tudomást szerezve, a már kinyomtatott könyvet, amely még nem került üzleti árusításba, bezúzatta. Gyula haláláig nem állt Aczéllal szóba, csak Flórán keresztül tartotta a kapcsolatot.

A füredi Lipták házban sok érdekes emberrel lehetett találkozni. Boldizsár Iván, a tragikus végű Elbert János, dr. Strausz Imre, Borsos Miklós. Nevezetes mondása, amikor egyszer vala-

ki felállt a társaságból és elköszönt: Mondd kérlek, te el mersz innen menni?

Balatonalmádi házunkban sokan meglátogattak, akik két hét nyaralásra az Akadémia üdülőjébe érkeztek. Így Freund professzor, aki már elmúlt 90 éves, amikor gyalog feljött hozzzánk. Szalai Sándor, a rendkívüli „magánkívüli" egyetemi tanár, profilból úgy hasonlítottak egymásra Zoltánnal, mint két tojás. Mint szociáldemokrata, hosszú éveket töltött Rákosi alatt börtönben. Egyszer megkérdezték tőle, miért lépett be a szociáldemokrata pártba? Igaz, hogy a szociáldemokrata párt egy kupleráj – mondta –, de a kommunista párt egy kaszárnya, és ha a kettő közül kell választania, inkább az előbbit választja. Azokban az években akik börtönben ültek, úgy nevezték magukat: ők a „kis osztály" és a rácson kívül van a „nagy osztály".

Ezekben az években többször jártunk Amerikában, egy ösztöndíj segítségével is, ekkor fél évig, máskor is két-három hónapig utaztunk a keleti és nyugati part között. San Franciscóból kijártunk a Stanford Universityre, ahol a hatalmas könyvtárban Zoltán az emigráns irodalmat kutatta. Kanadát is bejártuk, rokonokkal, ismerősökkel találkoztunk. New York-i barátunk, Gál Bandi, ezeket az utakat mindig lehetővé tette számunkra, ő ma is segítő barátom.

Zoltán még mindig nem adta fel, hogy Kardos kezén eltűnt a kézirat, amely ekkor már 1200 oldalra volt tehető, s újra kelljen kezdeni a leírását, a régi példányról és átdolgozni.

Újra levelet írt Kardosnak. 1977. december 12.: „Még mindig nem akarok fellépni ellened, hogy nem juttatod vissza a kéziratot... Azt, hogy levelemre megint nem válaszoltál, ez már olyan megszokott számomra, hogy rossz néven sem veszem tőled. Őszintén szeretném tudni: mi szükséged lenne arra, hogy botrányos körülmények között szerezzem vissza a kéziratot? Pedig sokáig már nem várok. A türelmem veled szemben végleg elfogyott (...)"

Kardos válasza, 1977. dec. 19.: „Kérlek, ne fenyegess, mert nem vagyok ijedős, nem szolgáltam rá dörgedelmedre, nem nyújthatom át, ami nincs a birtokomban, (...) gyanítom, hogy ügyeid támogatásában az elmúlt években senki nem ügyködött nálam többet (...)"

– *Még mindig a teljes kötetről beszélünk?*

– Igen, ekkor még nincs szétválasztva. A címe, *Nem a tejes csenget.*

– *Most, a mai eszünkkel tudjuk, hogy három kötetről van szó, amiből kettő – ha nehezen is, de – megjelent.*

– Nehezen! Kardos levele után Zoltán baráti, de panaszos levelet írt Aczélnak és a segítségét kérte, aki felhívta telefonon, és javasolta, maradjon meg Kardos mellett, beszél vele.

Három hónapra elutaztunk Amerikába. Visszajövet még mindig semmi sem történt a kézirattal. Újra levelet írt Kardosnak:

1978. június 23.: „Semilyen barátom, Kardos György. Gyalázatosan visszaélsz könyvkiadói hatalmaddal. Most is meg mered tenni, hogy három hónapos amerikai utam után elbujdosol előlem.

Hetvenöt évemmel már sokat kibírtam, kibírlak Téged is. Ha a gondolatok testet öltenének, már nem élnél."

Még egy levél Aczélnak, majd 1978. július 25-én Kardos válaszol: „Ugyanígy szólítlak, ahogy te engem: Semmilyen barátom, Vas Zoltán... Négy dolgot közlök veled: – 1. Közönséges hazugság, hogy kezemen szőrén-szálán valaha is eltűnt kézirat. 2. Ami jellemem „legutolsóságát" illeti, mindössze annyi a megjegyzésem, hogy Rákosi Mátyás gyilkos galeritagja, majd változó helyzetben Nagy Imre szervilis ügynöke, még később jóvoltomból Almádi nábobja, vagy – szavaiddal élve – a Magyar Népköztársaság „persona non gratis"-a nem tud megsérteni. 3.... Tudnod kellene, hogy a műveid feletti döntés hatáskörömön kívül van. 4. A továbbiakban nincs szándékomban levelet váltani és találkozni veled. Arról is lebeszéllek, hogy kedves feleséged postáskodjon, mert a tegnapi napon tapasztalt, munkatársaimat felháborító arroganciája esetleg olyan választ provokálna, amelyet helyesebb lenne elkerülni. (...) Magam is küldök másolatot Aczél György elvtársnak, hogy épületes levelezésünket teljes terjedelemben ismerhesse..."

1978. július 25-éről levél Aczéltól: „Kedves Zoltán! Amikor utoljára beszéltünk, elkértem kéziratodat, hogy majd feltehetően nyári szabadságom alatt elolvashassam. Már akkor jeleztem, hogy a lektorálás feladatát én nem vállalhatom. Sajnos, nem volt időm elolvasni, ezért kénytelen vagyok a kéziratodat, amit kedves figyelemmel nekem adtál, továbbadni Marczali elvtársnak,

aki Kardos elvtárs nehéz helyzete miatt vállalta, hogy foglalkozik a kötettel (...)"

Zoltán magánkívül volt, felhívta Aczélt telefonon és azt mondta neki: „Most jobb, ha Editet fogadod, mert ha én bemegyek hozzád, rád döntöm az íróasztalt (...)"

Amikor utamra bocsátott, megcsókolta a homlokomat és azt mondta: „Olyan legyél, mint egy kígyó, pontosan olyan, mint ő! (...) Öreg volt és fáradt, és beleunt ebbe a rettenetes harcba az „istenek" ellen.

Bementem Aczélhoz és a következőket mondtam neki: „Nem boldogulunk, a kézirat ügye nem megy előre, Marczali közbeiktatása megint egy mellékvágány. Maradjunk abban, minthogy Kardos nem válaszolt, nem csinált semmit, mondjuk ki: megszűnt a szerződés a Magvetővel. Ellenben van egy érvényes szerződés az Observerrel. S a kiadáshoz a kézirat is a kezükben van. Tehát maradjunk abban, hogy nincs magyar szerződés, ellenben van egy érvényes szerződés odakint, és Zoltán kiadja a kéziratot. Én ezt maximálisan így akarom, helyeslem, egyetértek és minden következményt vállalok ezzel kapcsolatban. Jelenjék meg odakint a kézirat..."

Aczél mélyen elgondolkodott és azt mondta, hogy visszatér az ügyre.

- *Komolyan fontolgatta, hogy ebbe belemenjen?*

- Hogy mennyire komolyan fontolgatta? Délután felhívta Zoltánt telefonon és közölte, hogy a Politikai Bizottság úgy döntött: Nemes Dezsőt, a Politikai Bizottság tagját, a Népszabadság főszerkesztőjét jelöli ki a kézirat lektorának.

Meg kell mondanom, hogy a közlésre Zoltán alatt szétnyílt a föld. Szörnyű félelem keletkezett Nemes Dezső személyével szemben, mert rá egyáltalán nem lehet mondani, hogy flexibilis személyiség lenne. Félelmetes pillanat volt a kijelölése. Aczél azonban arra hivatkozott, hogy létezik egy olyan politikai bizottsági határozat, hogy egy volt PB-tag kéziratát csak egy jelenlegi PB-taggal lehet lektoráltatni.

1978-tól új korszak kezdődött az életünkben. Nemes Dezső elvállalta a könyv cenzúrázását, mégpedig úgy, mint akinek ezt a párt által rábízott feladatot teljesítenie kell. Egy éven keresztül tartó levélváltás folyt közte és Zoltán között, ami 28 levelet tartalmaz Nemes részéről 480 oldalon. Zoltán kb. tíz levélben válaszolt, nagyobb részleteket összefogva. Rendkívül érdekes le-

vélváltás, bizonyos, ha valaki kutat ezekben, fel lehet deríteni, meg lehet érteni a párt akkori irányvonalát, a hozzáállását a múlt kérdéseihez, Zoltán hozzáállását, ellenvéleményét, elhivatottságát a múlt feltárásában.

Még egyszer hangsúlyoznom kell, annak ellenére, hogy Nemes szemellenzős volt, és a régi pártvonal híve, sőt konzervatív, de korrekt abból a szempontból, hogy minden javaslata a könyv megjelenését akarta előrelendíteni. Zoltán nagyrészt végrehajtotta a javaslatait, néha vitatkozott, több kérdésben, főként Nagy Imre személyének megítélésében, vagy Révait illetően, akit Nemes jobb színben szeretett volna feltüntetni. De mindig az volt a véleménye, hogy akár a kihagyások árán is, de a könyv itthon jelenjék meg.

– Ezek a levelek tulajdonképpen, ahogy Nemes Dezső előrehaladt az olvasásban, a közben felgyülemlett reflexióit tartalmazzák, vagyis Nemes folyamatosan írta a maga lektori jelentését?

– Igen. Oldalról oldalra haladt előre, s időnként telefonált, hogy bemehetek érte, nem akarta a postára bízni. Egyszer-kétszer be is hívott magához, barátságosan leültetett, én ilyenkor megköszöntem munkálkodását. Ekkor fölemelte mutatóujját és azt mondta: „Kérem, ez egy nagyon fontos dolog…" – Ezt a munkát ő hivatásának tekintette, de talán baráti érzelem is fűtötte Zoltán iránt. Egyáltalán nem volt ellenséges. Néha írt ugyan olyan mulatságos dolgokat, hogy hát te ott voltál a Politikai Bizottságban és láthattad ezeket a torzulásokat, miért nem szólaltál fel? Erre Zoltán visszaírta, hogy ha akkor felszólalok, most nem írnám ezt a könyvet. Egyébként te is ott voltál a központi vezetőségben és a párt más fórumain, te is láthattad és felszólalhattál volna. Aztán például egyik levelében Zoltán azt írja Nemesnek: „Ha én ma, húsz év múltán azt írnám Nagy Imréről, amire leveledben felszólítasz, meghamisítanám véleményemet, elveszíteném önbecsülésemet, szavahihetetlenné tenném könyvemet…"

– Mert Nemes azt akarta, hogy visszamenőleg ítélje el Nagy Imrét, gondolom, már 53-ban.

– Persze. Azért mindenesetre pozitív volt Nemes Dezső működése ebben az ügyben.

– Miért tartott ilyen sokáig a lektorálás?

– Ez eredetileg egy 1800 oldalas könyv volt, amiből utólag a

kétharmada jelent meg, és Nemes Dezsőnek ott volt még a fő munkája is, a Népszabadság.

Néhány évvel ezelőtt az a hír járta, hogy Hanák Péter történész felesége, Kati, a balatonaligai pártstrandon kimentette a vízből a már-már fuldokló Nemes Dezsőt. Amikor Katival legközelebb találkoztam, azt mondtam neki: „A történelem ezt soha nem fogja neked megbocsátani..." - Most mégis azt gondolom, kár lett volna hagyni a vízbe fulladni.

Ez alatt az év alatt a kézirat egyre kerekebb formát öltött, és mind valószínűbbnek látszott a megjelenése. Egyszer azt mondtam Zoltánnak, ha a könyv végül mégis megjelenik, dedikálja Aczélnak, mégpedig ezzel a szöveggel: „Ajánlom ellenségemnek és barátomnak, Aczél Györgynek, akinek könyvemet mindenek ellenére köszönhetem."

- *Rényihez mikor került a kézirat?*

- Az első két kötetet cenzúrázta Nemes Dezső, Rényihez már a harmadik, a meg nem jelent került. De az első kettő, az egy kötetnek készült. A harmadik a Rényi-féle cenzúra áldozata lett.

- *Rényi és Rényiné, hogy pontosak legyünk.*

- Igen. Erről a harmadik kötetről Nemes Dezsővel nem is esett szó, mert olyan részeket tartalmaz, mint a Rajk-per, a személyi kultusz évei, Nagy Imre első, majd második miniszterelnöksége, '56, a bukás, száműzetés Romániába, újra itthon...

Tehát az első részben Zoltán sokat dolgozott, Nemes intencióival egyetértve, vagy nem. Eltelt egy év. Aczél „javaslata" az volt, hogy sehol máshol nem jelenhet meg, mint a Magvetőnél, Kardosnál. Nem lehetett mást tenni, mint a „javaslathoz" jó arcot vágni.

1979. június 16-án Zoltán levelet írt Kardosnak: „Őszinte örömmel írok Neked. Nagyszerű, hogy kezet szorítottunk, ismét együtt dolgozunk önéletírásom kiadásán..."

Nemes leveleit rendszeresen továbbküldte Kardosnak, tudomásulvétel végett, hogy a kéziraton végrehajtotta a változtatásokat. Egyes megjegyzései néha kétségbeejtették, de egy cél lebegett előtte: a könyvnek meg kell jelennie, s ennek érdekében inkább megalkudott. Javaslatára új címet kapott a kézirat: *Viszontagságos életem.*

1979. augusztus 16-án Zoltán arról értesíti Kardost, hogy nyomdakész lett a kézirattal, s csatolja a hátralévő utolsó részeket. Ebben a levélben leszögezi, hogy Kardos ígérete szerint a

könyv technikai határideje 1980 áprilisa. „Te is tudod – írja –, mit jelent nekem, hogy tíz év munka és annyi keserűség után a kézirattal idáig eljutottam. Szívbéli gyermekem ez, még akkor is, ha kényszerűségből és az öncenzúra miatt is, nem teljesen az, mint reméltem."

Miután leadta a kézirat utolsó részét is a kiadónak, az őszt, mint mindig, Karlovy Varyban töltöttük. Október végén visszatérve kereste Kardost, aki most újra bujdosott előle, de még telefonon sem tudott vele beszélni.

1979. december 3-án levelet írt neki: „Negatívumaidról már tucatnyi levélben írtam Neked. Arról is, amit vezetési módszeredben megengedsz magadnak, csakis a diktatúra körülményei között teheted meg. Az állam megbízásából lehetsz – különleges kapcsolataid révén – önkényúr és egyben mecenás is. Az én idegeimre tekintet nélkül zsarnok, de barát is. Nem akarok újból verekedni, amiért nem sikerült veled az önkényúrral, vagy a barátommal találkoznom... Ha erre a levelemre sem adsz időpontot találkozóra, enélkül is megjelenek irodádban. Ülősztrájkot kezdek... Szomorú világ egyébként, hogy Hozzád ismét ilyen levél megírására kényszerülök..."

1979. december 17-én levél Kardostól: „*Most* kaptam felhatalmazást arra, hogy Óvári elvtárs állásfoglalását nem kell kivárnom, és művedet nyomdába adhatom."

Baráti meghívásra februárban Amerikába készültünk utazni, a szokott megszakítással: Bécsen, Münchenen, Londonon keresztül, ahol a Zoltán öccsénél hagytuk a kocsit. Decemberben Zoltán Óvárinál járt, aki nagyon megnyugtatta: „Nyugodtan utazzál, könyved kiadásával nem lesz semmi baj!" Egy ilyen út megszervezéséhez hosszú idő kell: az útlevél hat hét, a vízumok beszerzése is hetekig tart, a repülőjegyet egy hónappal előbb meg kell venni, a kitűzött dátumon nem lehet változtatni.

Pedig most alig tudtam Zoltánt elrángatni, legszívesebben sehova sem ment volna. Megint hazugság volt Kardos közlése, a kéziratot nem küldte meg a nyomdának. Három hónappal később, február végén, amikor elutaztunk, akkor sem kapta meg Debrecenben az Alföldi Nyomda. De azt gondoltam, beleőrül, ha itthon maradunk. Levegőt kell kapnunk, mert ennek rossz vége lesz.

Amikor áprilisban visszaérkeztünk, sápadt és összetört volt a félelemtől; mire jövünk haza? És Istenem, csoda történt, tele-

fonjára az Alföldi Nyomda közölte, hogy egy hete megérkezett a kézirat, megkezdik a nyomás előkészítését. Nem hitte el, azt hittem, sírva fakad a boldogságtól.

Látni akarta, lerohantunk Debrecenbe. Én azt hittem, nem éli túl, amit ott látott: csak a könyv fele volt leadva azzal, hogy: Vége.

- *Akkor most az első kötetről van szó.*

- Igen, mert ott derült ki, hogy *Viszontagságos életem* címen csak a felét küldték le annak a kéziratnak, ami Nemes Dezső lektorálásával és Zoltán javításával mint egy egész, egybefüggő kötet készült el.

- *Ki adta a címet?*

- A Veszprémi Napló főszerkesztője, Szamos Rudi, aki néha kijárt Almádiba és olvasta a könyvet.

- *És Zoltán miért ment bele ebbe az első kötetes variációba?*

- Dehogy ment bele! Hazajött, mint egy bomba Debrecenből és elkezdte a telefonhívás őrületét Óvárinál, Aczélnál. Kardos nem jött a telefonhoz. Marczalinál is járt. Könyörgött: álljon meg a nyomda, ne nyomják így ezt ki, ez egy megcsonkított könyv! Marczali gyűlölte Kardost. Zoltán azt ordította a telefonba Marczalinak: „Én ezt a Kardost kirúgatom!" Mire Marczali: „Neked ehhez nincs elég erőd! Hogy képzeled? A Kardost? Hát ott van az Aczél!" Szóval minden istentelen és reménytelen volt. Bele kellett abba nyugodni, hogy így jelenik meg az első kötet.

Kardos, hogy lefedezze magát, 1980. május 19-én levelet írt Zoltánnak: „Az időközben életbe lépett új szabályozó rendszer igen nehéz gazdasági helyzetbe hozta a Kiadót, pontosabban az egész könyvkiadást. A költség - tehát a ráfizetés - hatalmas mértékben megnőtt. Ilyen körülmények között életrajzi műved egyik kötete jelenhet meg csak az idén. A második kötet 1981 első felében fog megjelenni."

Zoltán nem adta fel egykönnyen. Levelek özönét küldte Óvárinak, Aczélnak, Marczalinak, Kardosnak.

1980. június 30-án Kardos válaszolt: „(...) Kitérek utalásodra, a velem kapcsolatos számos keserű tapasztalatodra. Nélkülem ugyan nem lett volna kiadvány belőle, de te megtakaríthattad volna a »keserűséget«, én pedig rengeteg munkát, sok otromba vádaskodást. (...) Marczali elvtársra vonatkozóan: semmi lehetősége nincs egy miniszterhelyettesnek néhány százezer

forint többlet dotációt diszponálni a könyv kiadására. Nem érted, miért küldtem korrektúrát a Központi Bizottsághoz? Ejnye! Ennyire értetlen lennél? Nem baj, felvilágosítalak. Mert kérték. Tudod, én párttag vagyok negyvennégy éve és számomra a Központi Bizottság kérése - utasítás. Így volt, van, lesz. Értesültem nyomdai szereplésedről. Jogtalan és oktalan volt. »Közvetlen tárgyalásaid« nem változtatnak a helyzeten, valamicskét rontanak rajta. (...) Könyveid példányszámáért csatározva a párt érdekeire is hivatkozol. Úgy hozta sorsunk, hogy néha eltérően értékeltük a párt érdekeit. Amíg a vezetőségnek prominens személyisége voltál - régebbi barátaid jóvoltából - állítólag az volt az érdek, hogy néhány évet börtönben töltsek. Mikor kijöttem onnan, kénytelen voltam fegyvert fogni új barátaid ellen."

1980. október 6-án az Alföldi Nyomda igazgatója, Benkő István, aki szívélyes, igaz barátként, Zoltánt segítve mindent megtett, ami tőle függött, levélben jelezte: a könyv kész, megjelent, küldi az első példányt.

Uram Isten! Több mint tizenhárom év múlt el akkortól, hogy Zoltán az első sorokat papírra vetette. Rettegésben, harcban, összeomlásban és új reményekkel. Azt hiszem, egy ember többet bír el, mint egy állat.

Kritika jelent meg a Spiegelben, a Neue Zürcher Zeitungban és néhány francia lapban, de itthon egy sor sem. Aztán jött az újabb harc a második kötet megjelenéséért. Levelek Aczélnak, Óvárinak, de Kardosnak Zoltán már nem is ír. Aczél felveti, hogy 1981-ről helyesebb lenne elhalasztani a könyv kiadását, mert ez az 1956-os események 25. évfordulója.

Itt egy mellékmondatban Aczélról hozzáteszem, igaz, hogy az elmúlt években miniszterelnök-helyettessé lejjebbítették - őszinte örömömre, mert így legalább ővele is az történt, amit ő csinált másokkal -, de mindig a párt második embere maradt.

1982. augusztusban megjelent a második kötet az *Akkori önmagunkról.* Zoltán már öreg volt és reszketett a keze, amikor a könyveket dedikálta.

Aztán két levelet találtam az iratok között Aczéltól, szeptemberi, majd októberi keltezéssel, amelyekben megköszöni a dedikációt, izgalmas olvasmány és érdekes dokumentum honunkról, örült a kötetnek, amit régi barátsággal köszön...

- És ezalatt folyt a küzdelem a harmadik kötet megjelenéséért?

- Nem, erről nem esett szó. Nemes Dezső egyre betegebb lett, s akkor a harmadik kötet cenzúrájáról Zoltán megállapodott Aczéllal Rényi személyében. Rényi egy alkalommal ezen a nyáron lent is járt nálunk a Balatonon, de semmit nem tett, nem írt jelentést.

- Rényiné hogy lett a másodcenzor a férje mellett?

- Fogalmam sincs.

- Az előzőkben szó esett arról, hogy végül is eljutott a svájci jogászokhoz a könyv sorsára vonatkozó politikai végrendelet, s jogukban állna megjelentetni a harmadik kötetet. Ezt nekem Vas Zoltán személyesen mondta balatoni találkozásunkkor. Gondolom, ezt másnak is mondta. Mi tartja vissza a svájciakat a megjelentetéstől, amikor az - mondjuk ki őszintén - óriási politikai szenzáció lenne.

- Én nem akarom. Én azt az elvi vonalat követem, amit Zoltán, hogy itthon jelenjen meg, ez többet ér, mint odakint. De, mint mondtam, az Observerrel is létezik egy érvényes szerződésem. Én közöltem megfelelő csatornákon keresztül, hogy nekem ez hátrányos lenne, rossz lenne. Itt, Magyarországon akarok élni, Zoltán megteremtette ehhez nekem az életfeltételeket, nagy baráti köröm van. Neki ma - meggyőződésem - olyan nagy a tisztessége, a felé irányuló megbecsülés, hogy ezt nekem ápolnom kell. Bár borzasztó dolog, néha felmerül bennem, hogy mindaz, amiért küszködött, szenvedett, perceken belül eljön egy olyan korszak, hogy nem lesz rá szükség, érdektelen lesz, és érthetetlen lesz. Szörnyű, hogy valaki az életét teszi erre, és akkor nem kell az egész.

Azért van egy olyan dolog, amit el akarok mondani, Zoltán életének a summázása. New Yorkban élő barátom, egy ügyvéd, Varga László, nagyon vagyonos ember, visszaemlékezéseket ír, és saját maga adja ki. Ebben leírja találkozásait New Yorkban Zoltánnal és a köztük lezajlott beszélgetéseket. Van itt egy szakasz, amit idetennék.

- Tehát ki írta, és mi a könyv címe?

- Varga László: New Yorktól Mallorcáig.

- Mikor és hol jelent meg?

- New York Publishing Company és Hazánk közös kiadása, 1987.

- Ez a könyv tartalmazza a Zoltánnal készített interjút?

- Igen, egyébként három részből áll: A felejthetetlen Nixon-bál, Kapcsolatok Eckhardt Tiborral és ez a Vas Zoltán vallomása.

- Most ebből a Vas Zoltán-vallomásból fogunk hallani egy részletet:

„- Zoltán, mit tartasz életed legnagyobb tettének? - Azt, hogy az ostrom után Budapest népét az éhhaláltól megmentettem. Ahol lehetőség volt, megakadályoztam a szovjet csapatok fosztogatását, és akin tudtam, segítettem. - S mi életed legszomorúbb élménye? - Az, hogy az eszmét, amiben hittem, amiért éltem és amiért tizenhat évi börtönbüntetést szenvedtem, bemocskoltuk. Lealjasodtunk, és nyakig gázoltunk a mocsárban..."

- Folytassuk a beszélgetést azzal, hogy mi történt a harmadik kötettel?

- Zoltán halála után Aczél bekéretett, s ekkor megígérte, beszél Száraz Györggyel, közöljön néhány részt. Szárazzal én is beszéltem, ígérte, legalább egy cikket megjelentet a Kortársban. Nem tett semmit. Amikor reklamáltam, jó két év múlva kaptam tőle egy lektori jelentést, amiben leírja, hogy miért nem és miért nem... Most, amikor Párizsból megkaptam az Irodalmi Újság cikkét a Rényi-féle lektori jelentéssel, összehasonlítottam Száraz hozzám írt levelével és az teljesen párhuzamos Rényi mondataival.

- Tehát Száraz és Rényi lektorija nagymértékben összecseng. Ez azt jelenti, hogy Száraz éppúgy a pártvezetés intencióinak megfelelően viselkedett, mint a Rényi házaspár. Netán azonos helyről súgtak nekik?

- Hát persze, ebben az országban mindenki azt csinálja, amit felülről elvárnak tőle. Mosoly vagy összevont szemöldök, ugyanaz a reakció.

- Száraz személyesen mit mondott?

- Aczél árnyékában kullogott. Semmiféle egyéni, baráti megnyilvánulása sem Zoltán felé, sem felém nem volt. Próbálkoztam másutt is. Hanák Péterrel beszéltem. Ránki Gyuri telefonált erre-arra. Szerdahelyi István a Kritikában nem akart közölni belőle. Szederkényi a Jelenkortól felhívott, hogy nem közölheti. Pándival beszéltem. Nem jutottam sehol az égvilágon előre, teljes mértékben zsákutcában vagyok ezzel a könyvvel.

Ami nem is nagyon idegesít. Tudom, eljön az idő, amikor ez a könyv megjelenik és nagyon hasznos történelmi dokumentum lesz. Nem a mai vezetőség, vagy a mai apparátcsikok fogják ezt a dolgot eldönteni. Ez az idő és uralkodó garnitúra rövidesen kimegy az ablakon.

- Tehát még Zoltán életében tulajdonképpen eldöntött ténnyé vált, hogy a harmadik kötet nem jelenik meg?

- Igen. Ezt a könyvet úgy írta meg, hogy a jövőben fog megjelenni. Elmondta ebben a Nagy Imre iránt érzett megbecsülését, ennek az '56-os népfelkelésnek a nagyszerűségét, ugyanakkor Nagy Imre negatívumait is, ami miatt ez az ügy elbukott. De ráérünk a közléssel. Qui habet tempus, habet vitam. Az én generációm még itt van, és visszaemlékezik a bűnösökre. Ezzel úgy vagyok, mint a kecskeméti leányzó, aki azt mondta a főkapitánynak: „Maga már régen nem lesz főkapitány, amikor én még mindig kurva leszek Kecskeméten."

- Beszéljen arról, hogy mi volt Zoltán betegsége és mikor, hogyan halt meg.

- Nézze, borzasztó nehéz dolog erről nekem mondani valamit. Inkább nagyon rövidre akarnám összehúzni.

- De azért maradjon meg az utókornak ez is.

- '82 közepéig teljesen jó egészségben volt. Akkor úgy éreztem, öregszik. Néha gyenge, fáradt volt, sejtettem, hogy valami baj van, de az orvosok nem derítették ki. Tudja, addig egészséges valaki, amíg meg nem mondják, hogy mi a baja.

80. születésnapján, 1983. március 30-án behívták a pártközpontba. Persze engem is hívtak vele, mert öreg volt ahhoz, hogy egyedül menjen. Óvári akarta felköszönteni, aki mindig baráti szívélyességgel viseltetett iránta. Nagyon kedvesen fogadott most is. Egyszer csak nyílt az ajtó és belépett Kádár és Aczél. Kádár szemén rögtön láttam, ahogy ránézett Zoltánra: tudja, hogy beteg. Ez döbbenetes felismerés volt nekem, mert ezt a fenyegető rémet mindig eltoltam magam elől.

Kádár Zoltánhoz lépett, megcsókolta mindkét oldalról és azt mondta neki: „Üdvözöllek pártunk fekete báránya!." Ez most baráti fogalmazás volt, de nagyon kevés vigasz az elmúlt hosszú évekért.

Ezen a nyáron is lementünk a Balatonra, s egyre rosszabbul lett. Rákja volt. Az utolsó hónapban már nem is volt magánál... Csak az utolsó egy hetet töltötte a Kútvölgyiben. Augusztus

13-án meghalt. Azt mondhatom, nem illett volna hozzá hosszú haldoklás. Ő bomba volt, egy buldózer volt, hallatlan optimizmussal, aki mindenki fölött keresztülvitte az akaratát. A kortársai, akikkel ugyanúgy elbántak, vagy még rosszabbul, mert hagyták magukat, meghasonlottak önmagukkal. Hiába látták a hibákat, nem tudták felismerni a szisztémában rejlő bűnöket. Zoltán ezt úgy könyvelte el, hogy ő nem kommunista, ő humanista. Ez kb. az utolsó 10 év fogalmazása.

- Az MSZMP gondoskodott méltó búcsúztatásáról?

- Azt mondhatom, hogy igen. A sajtóban sok szép nekrológ jelent meg. De még mindig árnyékot vetett rá a pártzsargon fogalmazás, amit a sírkőavatáskor is elmondtak. Ilyenek, mint részt vett a torzulásokban. Én Farkasinszkynak megmondtam, ezzel mélységesen nem értek egyet. Ez történelmileg dehonesztáló és hazug. Egész életében pontosan a torzulások ellen dolgozott. S ezért rengeteg szóbeli megrovást kapott a párt részéről. A „részvétel" szó annyit jelent, hogy pozitívan állt hozzá, s ez nem igaz: negatívan állt hozzá.

- Tehát bekerült a Munkásmozgalmi Pantheonba...

- Nem, Isten őrizz! Dehogyis! Szó sem lehet róla! Zoltán megmondta már életében, 10 évvel ezelőtt, hogy ő azt a helyet nem szereti, mert sötét, barátságtalan, és azok között az elvtársak között nem akar lenni, akik ott nyugszanak.

Aczélhoz elmentem a temetés előtt, aki akkor nagyon szívélyes volt és megkérdezte, hogy akarom? Mondtam, a Farkasréten. Végül úgy döntöttünk, hogy a Farkasréti temető művész parcellájában, itt van Illyés és Déry is a közelben.

- Editke, a maga élete ettől a pillanattól kezdve nyilván gyökeresen megváltozott. Egyrészt, mert az életmű teljes felelőssége a kezébe került, másrészt egyedül maradt, ami azt jelenti, hogy teljesen más életritmus, más napirend, ami csak látszólag kis dolog. Újra meg kellett tanulni élni.

- Igen, de alapjában véve annyira nem változott meg az életem. Mert én szentül elhatároztam, amennyire meg tudom tenni, a kereteimet pontosan úgy szabom meg, mint Zoltán életében. Tehát maradt ugyanaz a lakásom, Almádiban ugyanaz a nyaralóm, ugyanúgy élek. Ugyanaz az életritmusom, mint Zoltán idejében, a baráti köröm megmaradt, talán azt mondhatom, hogy inkább kibővült.

Zoltán utolsó évében ugyan nagyon bezárkóztunk ketten a

világ elől. Szegény drága anyám is egy évvel előtte halt meg. Tulajdonképpen minden ugyanúgy maradt, azt mondhatnám. Abban persze megváltozott az életem, hogy Zoltán nincsen.

De mindenképpen ahhoz tartom magam, hogyha az ember él és van, ne legyenek panaszai, és ha vannak is, akkor zárja saját-magába, ne vigye a barátaihoz. Szóval csak vidám, jó hangulatban élek. És így tervezem magam elé a következő közeli és távoli időszakot...

- *A következő 50 évet.*

- Így van. Az egyik rózsaszínű felhőről ugrálok a másik rózsaszínű felhőre. Szóval szépnek, barátságosnak, gyönyörűnek képzelem a dolgokat. Eközben van egy nagy feladatom, hogy azt az életművet, amit Zoltán alkotott, valahogy realizáljam, valahol megjelentessem. Ő egy rettenetes korszaknak a nagy tanúja volt, értékes munkákat írt, értékes levelezése maradt hátra a párt és a kormány vezetőivel az elmúlt időszakból. Nagyon szeretném, ha mindez publikálható lenne. Pillanatnyilag úgy érzem, hogy még nincs itt az ideje, de nagyon remélem, hogy holnap itt lesz.

- *Rózsaszínű felhők... Magnón kívül sokat beszéltünk, de örülnék, ha ez meg lenne örökítve, hogy a rózsaszínű felhők jelentős része nem más, mint az utazások. Ez szép, nemes és költséges szórakozás.*

- Így van. Megengedhetem magamnak.

Rendkívüli módon építi az embert és toleránciára tanít. Az ő életében is sokat utaztunk, de nem nagyon szerette. Mártírnak érezte magát néha, az indulás előtt még egy kicsit haragudott is rám, de amikor hazajöttünk, kezet csókolt és azt mondta: Edit, neked volt igazad!

- *De a kávéházat szerette az utazásban is, ugye?*

- Ez így van. Volt egy mondata, hogy nem város az, ahol nincs egy rokon vagy barát. Ezeket a városokat el is kerülte, és ezért ment a legszívesebben Amerikába. De más nagy utakat is jártunk, Mexikót, Indiát, Nepált. Rendkívül szórakoztató egyéniségével mindig új ismeretségeket kötött. Halála után is voltam többször Amerikában, Kínában, Japánban, Koreában, Vietnámban, Mongóliában, Thaiföldön, Szingapúrban, Marokkóban, Európában többször, és Londonban élő öccsét is meglátogattam.

- *Izrael?*

- Izraelben vele együtt voltam és jövőre készülök újra menni. Az idén októberben Brazíliába és Peruba megyek.

- Itt van a harmadik kötet és ez a Regény regénye.

- Igen, Habent sua fata libelli... A könyveknek megvan a maguk története...

- Ez világos, de én most provokálok, hiszen erről magnón kívül is beszélgettünk. A következő elvi lehetőségek vannak: azt mondani a svájciaknak, hogy nosza... És megjelenne ez a könyv Amerikában. Mi történne?

- Ez az eset ki van zárva. Minthogy nem járulok hozzá, és ezek úriemberek. Ez egy gentleman agreement, hogy nem adják ki. Ha én kiadnám ezt a könyvet ott kint, engem nem hagynának békében itthon. Ha én békében vagyok, velem nem lehet vacakolni, 60 éves elmúltam és már nem zavarom a hazai vizeket.

- Magát egy dologgal lehet büntetni, hogyha nem engedik utazni. Le már nem csukják, háromszor elviszik és kihallgatják, ehhez már hozzászokott.

- Nem éppen kellemes, egyébként megcsókolhatják a fenekemet.

- Igen, de van egy nagyon súlyos büntetés, az, hogy nem engedik ki az országból.

- Akkor robbanok, ezért megalkuszom.

- De egyelőre ez a veszély nem fenyegeti.

- Inkább élek békében, szépecskén.

- Én azt a feltételezést vetettem fel, mi lenne, hogy ha maga mondaná azt, hogy mégis adják ki odakint?

- Nem mondom.

- Világos. De ha azt mondaná?

- Akkor kiadják. Mert ez egy elég érdekes könyv ahhoz, hogy Nyugaton megjelenjék.

- Azt hiszem, hogy nagyon összecsaptuk a végét...

- Nézze, itt volt egy nagy történelmi korszak, s abban a Zoltán személye és szerepe. Ami az ő halála utáni korszakot illeti, ez a kicsi rész, ami én vagyok, nem lényeges. Az én személyemből annyi a lényeg, ami Zoltánból még itt van.

- Köszönöm az interjút!

- Köszönöm a szívélyességét, barátságát, s köszönöm, hogy ennek a nagy történelmi korszaknak, a velem történt élményeknek az elmondására inspirált. Már annyian felvetették: miért nem írom meg? Mindig azt válaszoltam: hiszen Zoltán alapjában véve megírta, én felejteni akarok, nem emlékezni. Azt hiszem, mégis valami hasznosat hozzátettem.

Tartalom

Előszó 5

I. A Rajk-per előzményei 11

II. Az ötéves terv és a személyi kultusz évei 69

III. Nagy Imre első miniszterelnöksége 111

IV. Rákosi bukása 155

V. 1956. október 23. 177

VI. Nagy Imre második miniszterelnöksége 209

VII. Bukás és száműzetés 283

VIII. Újra itthon 321

Rendhagyó utószó 365

Vas Zoltán 1903-ban Budapesten, rabbi-családban született. Az 1920-as évek elején kapcsolódott be a kommunista mozgalomba. A két világháború között két alkalommal is letartóztatták, de politikai megállapodások révén mindkét alkalommal a Szovjetunióba került. A világháború befejeződése után a kommunista párt vezető elitjéhez tartozott, emellett előbb a Gazdasági Főtanács főtitkára, majd a Tervhivatal elnöke volt. Később részt vett Nagy Imre mindkét kormányában. Az 1956-os forradalom után már nem került vissza a politikai vezetésbe. Emlékiratait az 1960-as évek végén – az akkori pártvezetők biztatására – kezdte írni, de a memoár egyes megállapításai sértették az akkori MSZMP politikáját, ezért az csak megrövidítve és rendkívül lassan jelent meg: az első kötet Viszontagságos életem (1979), a második Akkori önmagamról (1982) címmel. A harmadik kézirat maradt, és csak most láthat napvilágot.

„Néha hidd el Kádár elvtárs, már azon gondolkodom, helyes-e, hogy hallgatok a tortúráról, amit önéletírásom miatt Aczél Györgytől kiindulóan az utolsó három évben szenvedtem. Egyre fokozódott üldöztetésemet. Emiatt gondolkodom azon, nem kellene-e nyilvánosság elé vinnem ezt a hároméves keserves, végül rendőrségi és bírósági utat, amit végigjártam. Közölnöm kellene Aczél Györggyel folytatott levelezésemet és az ügyemről az iratokat. Azon gondolkodom, hogy minden felelősséget vállalva nem kellene-e kiadatnom külföldön önéletírásomat. Mert nyíltan megkérdezem: kinek érdeke, hogy magyar Szolzsenyicin ügy keveredjék, mert az én türelmemnek és loyalitásomnak Hozzád Kádár elvtárs, és a párthoz – van határa!"

(Részlet Vas Zoltán Kádár Jánoshoz írott leveléből, 1974. március 2.)

„A kötetet kiadhatatlannak tartom... Problematikus a mű egész történetszemlélete és ez politikailag különösen 1956 értékelésénél válik nyilvánvalóvá..., hogy ti. 1956 októberét ő nem tartja ellenforradalomnak. Éppen ebben van a probléma lényege. Azért nem lehet a könyvet ma publikálni, azért nem lehet azt még rövidítésekkel sem kiadni. A szerző koncepciója ugyanis vörös fonálként végighúzódik egész kötetén, annak minden részletét is érintve."

(Részlet Rényi Péter a Magvető Könyvkiadó igazgatója számára írott lektori jelentéséből, 1984. február 3.)

„Nem jutottam sehol az égvilágon előre, teljes mértékben zsákutcában vagyok ezzel a könyvvel. Ami megmondom magának, nem is nagyon idegesít. Tudom, eljön az idő, amikor ez a könyv megjelenik és nagyon hasznos történelmi dokumentum lesz."

(Részlet Vas Zoltánné Kozák Gyulának adott interjújából, 1988. április 21.)

ÁRA: 115 FORINT